

SALOHIYAT' – MEZON

5

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

IJTIMOY-IQTISODIY FAKULTETI

**MILLIY G'OYA, MA'NAVIYAT VA HUQUQ
ASOSLARI KAFEDRASI**

SALOHIYAT – MEZON

(ilmiy maqolalar to'plami)

5-SON

**“Namangan” nashriёti
2014**

УЎК: 812.512.133-1

КБК: 84(5Ў36)7

X-69

Mazkur maqolalar to'plami Namangan Davlat universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari kafedrasining 2013 yil 24 dekabrda 4-sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va ma'qullangan.

Mas'ul muharrir: Falsafa fanlari nomzodi, dotsent Sodiqjon Norqo'ziyev

Tahrir hay'ati:

Talapov B.	t.f.n., dotsent
Mamatov O.	f.f.n., dotsent
Haydarov Z.	t.f.n., dotsent
Qozoqov T.	t.f.n., katta o'qituvchi
Topildiyev O.	t.f.n., katta o'qituvchi
Zamilova R.	katta o'qituvchi
Tillayev B.	o'qituvchi
Abdullayev A.	o'qituvchi
Bo'ronov B.	o'qituvchi

Ilmiy to'plam Namangan Davlat universiteti Ilmiy-texnikaviy kengashining 2014 yil 13 fevral kungi 2-sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va nashrga tavsiya qilingan.

© NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI, 2014 YIL

ISBN 998-9943-4340-6-6

©“Наманган” нашриёти

Hozirgi davr mafkuraviy jaryonlarning inson ongi va qalbi uchun shiddat bilan kurash ketayotganligi bilan ajralib turadi. O'zbekiston ham bu jarayonlardan holi emas. «Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur ... qayerdagi mafkuraviy bo'shliq vujudga kelsa, o'sha yerda begona mafkura hukmronlik qilishi ham tayin»¹.

Shuning uchun ham mafkuraga yondoshuvda quyidagilarga jiddiy e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

1. O'zbekiston turli xil mafkuralar to'qnashgan hudud. Shuning uchun bu mafkuralarga nisbatan juda ehtiyotkorlik talab etiladi. Zero, mafkuradagi ijobiy xususiyatlar bilan bir qatorda, salbiy xususiyatlar ham mavjud. Ayniqsa, mafkuradagi soxtalik, kishilar ongini aldash, ayrim yaramas guruhlarining faoliyatini oqlash kabi xususiyatlarga diqqat-e'tiborni qaratmoq lozim. Avvalambor, bu mafkura qanday maqsadlarni ko'zlagan, kimlarning manfaatlarini himoya qilinmoqda, bu mafkuralar O'zbekistondagi ijtimoiy munosabatlarga aholining tinch hayotiga qanday ta'sir o'tkazishi chuqur tahlil qilinmog'i lozim. Aholi o'rtasida soxta g'oyalarning haqiqiy mohiyatini ochib tashlaydigan faoliyatni tashkil etish O'zbekistonning hozir mavjud bo'lgan tinch hayotini, totuvligini saqlab qolishda, bunyodkorlik faoliyatidan og'ishmay ilgari lab borishda muhim ahamiyatga ega.

2. Soxtalik yolg'onlik har qanday mafkuraga xos bo'lavermaydi. Shu xususiyatlar bilan birgalikda mafkura ilmiy nazariy-xususiyatga ham ega. Lekin ilmiy jihatdan ishlab chiqilgan mafkuralarning hammasini ham jamiyat uchun foydali deb bo'lmaydi. Mafkura qachonki jamiyat taraqqiyoti uchun xizmat qilsa, jamiyatning barcha toifalarining, butun millatning manfaatini ko'zlasa, jamiyatning tengligini ta'minlay olsa yashovchan mafkura bo'la oladi. «Bizning jamiyatimiz etnik guruhlar va millatlar o'rtasidagi shu hududda yashaydigan har qanday odamga o'zini erkin va teng huquqli, deb his qilish imkonini beradigan o'zaro munosabatlar o'rnatilishiga intilmoqda»²

Albatta bunday mafkuralar soxtalikdan, noilmiylikdan holi bo'ladi. Bunday mafkuralarda ilmiylik va haqiqat tushunchalari birga bo'ladi. Odamlarning xissiyotini qo'zg'atadigan soxta shiorlardan ilmiy haqiqatni ifodalaydigan fikrlarni farqlash lozim. Shuningdek, mafkuralarni hamma davr uchun bir xilda qabul qilish ham yaramaydi. Mafkuraga ham tarixiy nuqtai nazardan yondoshish kerak. Bugungi kun uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan mafkura ertangi kun uchun mos kelmasligi mumkin. Buning sababi shundaki, har bir mafkura davr talabidan kelib chiqib, shu davrning vazifalarini intilishlarini belgilab beradi. Davr o'tishi bilan bunday mafkura o'z vazifasini bajarib bo'ladi yoki yolg'on soxta mafkura bo'lsa inqirozga yuz tutadi va o'rni boshqa mafkura egallaydi.

Shuning uchun ham har qanday mafkura abadiylikka dosh qila olmaydi, har qanday haqiqat kabi nisbiylik xarakteriga ega bo'ladi.

3. Mafkura voqeelikdan yuzaga kelib, zaruriyat hisoblanadi. Ya'ni ijtimoiy muhit, jamiyatdagi munosabatlar u yoki bu mafkurani tarix sahnasiga olib chiqadi. Jamiyat bir

¹ Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin //Tafakkur, 1998.-№2.-B. 3.

² Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.- Toshkent: O'zbekiston, 1997.-B. 83.

tarixiy taraqqiyot bosqichidan boshqasiga qadam qo'yayotganda mafkuraviy kurash keskinlashadi. Ijtimoiy ziddiyatlar qanchalik darajada keskinlashsa, jamiyatda turli xil mafkuralarning to'qnashuvi ham keskinlashadi. Shuningdek, inqirozga yuz tutayotgan mafkura ham yashab qolishga intiladi. Bu mafkura boshqacharoq shaklda namoyon bo'lsada, o'z mohiyatini o'zgartirmaydi. Mafkuraning mohiyatini uning tashqi ko'rinishidan, ya'ni jozibador shiorlar, yolg'on va'dalar, balandparvoz fikrlardan emas, balki uning maqsadi, vazifalaridan izlamoq kerak. Mafkuraning mohiyati kimlarning manfaatlarini himoya qilishga yo'naltirilganligini bilish orqali ham ochib beriladi.

Jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarning keskinlashuvi sekin-astalik bilan hal etilib yangicha munosabatlar o'z iziga tushib borgan sari bir-biri bilan to'qnash kelgan mafkuralar ichidan hayotiysi jamiyatni ilgari boshlay oladigan mafkura aholi ongiga singib boradi.

4. Mafkuraviy munosabatlarni ijtimoiy munosabatlar vujudga keltiradi, o'z navbatida, mafkura ijtimoiy munosabatlarning yo'nalishini belgilab beradi. Ya'ni jamiyat taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi. Shu ma'noda, jamiyatning yuzini bilmoqchi bo'lsangiz, albatta uning mafkurasini tahlil qilib ko'ring. Chunki mafkura jamiyat taraqqiyotining eng muhim dasturi sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyatning sog'lomligi ana shu jamiyatda hukmron bo'lgan mafkuralarning sog'lomligiga bog'liq.

5. Jamiyat tarixiga jamiyatda yashab o'tgan mafkuralar tarixiga e'tibor bersak, ijtimoiy guruhlar, xalqlar, millatlar, davlatlar o'rtasidagi kurashga doimo mafkuraviy kurash yo'ldosh bo'lib kelgan. Lekin shuni ham ta'kidlab o'tish muhimki jamiyatdagi osoyishtalik, tinch-totuvlik, xalqlar o'rtasidagi farovonlik ham mafkura bilan hamisha yo'ldoshdir.

6. Tarix shunday saboq beradiki, haqiqat buqiladi, lekin sinmaganidek, soxta yolg'on mafkuralar ma'lum bir muddat yashasada, o'z oldiga qo'ygan maqsadlari, vazifalarini ado etmay haloqatga yuz tutadi. Bunday mafkuralar xalqning ruhiyatiga mos kelmaydi. Faqatgina uning jozibadaor maftun etuvchi tashki qiyofasi, ya'ni shakli aholining ma'lum bir guruhini oz muddatga ortidan ergashtirib borishi mumkin, xolos.

Mafkura yashovchan bo'lishi, o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga erishishi uchun ilmiy jihatdan asoslangan butun xalqning, jamiyatning manfaatlarini ifodalagan uning taraqqiyotini ta'minlaydigan bo'lishi kerak.

7. Hyech qaysi bir mafkura to'liq shakllangan, tugallangan degan nomga da'vogarlik qila olmaydi. Mafkuraning nazariy asoslari ishlab chiqiladi, xolos. Ana shu nazariy asosdan kelib chiqqan holda aholi ongiga san'at ahloq, din, siyosat, huquq orqali singdirib boriladi. Shuni e'tiborga olish kerakki, mafkuraning nazariy asosi mafkura va uni targ'ib qiluvchilar uchun muhim. Xalqqa uni soddaroq shaklda, masalan, badiiy adabiyot, san'at, axloq orqali singdirish yengilroq kechadi va xalq ongiga chuqurroq singadi.

8. Bugun O'zbekistonda mafkuraviy munosabatlarga juda katta e'tibor berilayotgani muhim ahamiyatga ega. Bundan keyin ham bu e'tibor susaymasligi kerak. Aholining ayrim toifalarining xissiyotlarini, masalan, diniy xis-tuyg'ularini salbiy tomonga yo'naltirib, ularni har xil buzg'unchi siyosiy oqimlarga ergashib ketishining oldini olish zarur.

9. Davlat va jamiyat mafkurasi tushunchalarini bir-biridan farqlash lozim. O'zbekistonda biror mafkuraning, hattoki milliy istiqloq mafkurasining ham davlat mafkurasi darajasiga ko'tarilishiga yo'l qo'ymaslik lozim.

10. O'zbekiston aholisining juda katta qismi musulmon bo'lganligi uchun diniy fundamentalizm, ekstremizm va shunga o'xshash diniy oqimlarga e'tiborni kuchaytirish,

diniy tashkilotlar oldiga e'tiqodni siyosat bilan aralashtirib yubormaslik, dinga e'tiqod qiluvchilarni to'g'ri yo'lga solish vazifasi yuklatilishi muhim ahamiyatga ega.

11. O'zbekistonda milliy mafkuraning nazariy asoslari ishlab chiqildi. Bu nazariy asos bugundayoq o'z mahsulini bermoqda. Shuningdek, uni xalqqa yetkazish uchun jamiyatning ilg'or fikrli kishilari shoirlar, yozuvchilar, siyosatshunoslar, faylasuflar mahkam bel bog'lab ishga kirishdilar. Umuman olganda tarix, falsafa, siyosat, adabiyot va boshqalar bu mafkurani xalqqa to'g'ri yetkaza bilmog'larini lozim.

Mafkuraning nazariy asoslari O'zbekiston Prezidenti I.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan. Mafkurani xalqqa yetkazishda uning asarlari metodologik vazifani bajarmog'ini lozim. Shu o'rinda noto'g'ri fikrga o'rin qoldirmaslik kerak.

«Mafkurani Prezident ishlab chiqqan ekan, demak u davlat mafkurasi ekanda, bu Konstitutsiyaga xilof-ku» deyish noo'rin. I.Karimov O'zbekistonning milliy mafkuraning nazariy asoslarini Prezident sifatida, davlat mafkurasi sifatida ishlab chiqqan emas. Milliy mafkura o'zbek xalqining jonkuyar vakili, haqiqiy vatanparvar, insonparvar, tinchliksevar vakili tomonidan ishlab chiqilgan. Bu mafkura insonlar ongiga davlat tomonidan zo'rlik bilan singdirilayotgani yo'q. Balki, xalqning dilidagi gaplar bo'lgani uchun ongimizga singib bormoqda.

12. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash milliy mafkuraning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bunda yoshlarda o'tmish tariximizga buyuk bobokalonlarimizga hurmat xissini uyg'otish, ular bilan faxrlanish, ularning jahon tarixida tutgan o'rinlarini yoshlar ongiga singdirish Vatanimizning kelajagini belgilab beradigan muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, milliy urf-odatlarimiz, an'analarimizga vorislik asosida yondoshish jamiyatimiz jipsligini ta'minlashda muhim vositadir.

13. Shu davrgacha mafkura faqat sinfiy xarakterga ega deb e'tirof etib kelingan. Lekin Temur davlati mafkurasi, garchi Buyuk Temur uni mafkura deb atamagan bo'lsa-da, aholining barcha tabaqalari manfaatini ifodalagan ekan, I.Karimov tomonidan mafkura nazariyasiga kiritilgan, «jamiyat mafkurasi», «xalq mafkurasi», «milliy mafkura», «mafkuraviy immunitet» kabi tushunchalarning mohiyati aholiga tushuntirib berilishi maqsadga muvofiq bo'lardi. I.Karimov «jamiyat mafkurasi»ni shunday ifodalay: «Odamlarning ming yillar davomida shakllangan dunyoqarashi va mentalitetiga asoslangan, ayni vaqtda shu xalq, shu millatning kelajagini ko'zlagan va uning dunyodagi o'rnini aniq, ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan, kechagi va ertangi kun o'rtasida o'ziga xos ko'priki bo'lishga qodir g'oyani men jamiyat mafkurasi deb bilaman»³.

Mukammal shakllangan, o'tmishimizga, urf-odatlarimizga, an'analarimiz, ruhiyatimizga hamda umuminsoniy xususiyatlarga ega bo'lgan mafkurasiz jamiyatimizning olg'ava qarab, buyuk kelajak sari intilishini tasavvur qilish qiyin.

MILLIY ISTIQLOL MAFKURASINI SHAKLLANTIRISHNING BA'ZI BIR MASALALARI

S.Norqo'ziyev
Falsafa fanlari nomzodi, dotsent

Biz manaviy tiklanish va poklanish orqali milliy istiqlol mafkuramizni yaratish uchun harakat boshladik.

³ Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xal, millatni-millat qilishga xizmat etsin. Tafakkur, 2-1998.-B.3.

O'zbek xalqi asrlar mobaynida avaylab saqlanib, sayqal topib kelgan o'z milliy urf-odatlarini, rasm-rusm, udum va ananalari, g'ururi, ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzi, huquqiy ongi, etiqodi, bir so'z bilan aytganda, madaniy-manaviy dunyosi bilan ajralib turadi. Biroq ajdodlarimiz umumbashariyat marifatparvarligini yaratishda bevosita ishtirok etganlar, ular jahon tsivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shganlar. Ularning boy madaniy merosidan foydalanish milliy istiqloq mafkurasining shakl-shamoyillarini yaratish uchun xizmat qilishi shubhasizdir.

Milliy mafkuramizda vatanparvarlik asosiy o'rinni egallashi tabiiydir. Bu mafkura tom manoda xalq mafkurasini, yani O'zbekistonda istiqomat qilayotgan o'zbeklar, qozoqlar, tojiklar, ruslar, ukrainlar, xullas, respublikamizni o'zining jonajon Vatani deb bilgan, O'zbekiston fuqorosi ekanligidan g'ururlanadigan barcha millat vakillarining mafkurasini bo'lishi kerak.

Milliy mafkuramizda oilaga alohida ahamiyat berilishi ham maqsadga muvofiqdir. qadimdan sharqda birinchi o'rinda oila va uning manfaatlarini qo'yilgan. Bu qadriyatimizni e'zozlash xalqimiz ma'naviyatimizni boyitishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy davlat qurishga azmu qaror qilgan ekan, yuksak huquqiy davlat qurishga madaniyat, qonunga hurmat, itoatgo'ylik milliy istiqloq mafkurasida muhim o'rin egallashi lozim. Milliy istiqloq mafkurasini har qanday partiyaviy mafkuradan ustun bilishi zarur.

Zero, u o'zida xalqimizning eng ardoqli fazilatlarini imon va insof, mehr-oqibat, shafqat va rahmdillik, uyat va andisha, or-nomus, o'zaro hurmat, yuksak vatanparvarlik, cliga va xalqiga sadoqat kabi qadriyatlar va g'oyalar mujassamlashi lozim.

Shunday mafkuragina turli siyosiy partiyalar, ijtimoiy guruhlar, olim-u muhandislar, ishchiyu-dehqonlar, barcha vatanparvar fuqorolarning dunyoqarashini, g'oyalarini, kechinmalarini yakdillik, hamdo'stlik nuqtai nazariga keltirish imkonini beradi.

Milliy istiqloq mafkurasini davlatimizni barcha fuqorolarini ulug' maqsad yo'lida qalban jipslashtirishga xizmat qilishi kerak. Mamlakatimiz fuqorolari O'zbekiston mustaqilligini mustaxkamlash uchun ongli ravishda qat'iy kurash olib borgan taqdirdagina oldimizga qo'yilgan maqsadlarning uddasidan chiqamiz.

Milliy istiqloq mafkurasini yaratishdab avvalo yaqin tarixiy o'tmishimizdagi hamma narsadan ham voz kechaverish to'g'ri bo'lmaylidi. Urush va mehnat faxriylarimizdagi vatanparvarlik tuyg'ularini yoshlarga o'rgatish g'oyat muhimdir.

Yoshlarimizga xalqimizga hos bo'lgan hislat- mehnatsevarlikni singdirishning ahamiyati kattadir. Vatan mustaqilligini mustaxkamlash, xalq farovonligini taminlash yo'lida fidokorona mehnat qilayotgan kishilar rag'batlantirilishi, eng avvalo, manaviy jihatdan rag'batlantirilishi zarur. Biz fuqorolarimizda mehnatsevarlik fazilatlarini shakllantirmasdan hozirgi inqirozdan chiqishimiz oson bo'lmaydi. Bola oilada mehnatsevarlik, kamtarlik ruhida yahshi tarbiyalanmasa, maktab ham, jamoat tashkilotlari ham buning uddasidan chiqishlari mushkul. Shu boisdan, ayniqsa, jamiyatimizda onalar obro'sini oshirishga etibor kuchaytirilishi lozim. Bizda ko'pincha "Yapon mo'jizasi" haqida gapiriladi. Haqiqatda ham, bu mamlakat xalqining mehnatsevarligini namuna qilib keltirish mumkin. Yaponiyada mehnat tatilida asosan bir haftadan oshmasligiga qaramasdan, xodimlar ham dam olishga chiqishga shoshilmaydilar. Ularga yoshlikdan boshlab biror firmaga mansublik uchun faxrlanish his- tuyg'usi singdiriladi. Shu sababli ular o'z firmalarining shon-shuhrati uchun bilim va istedadlarini ayamaydilar.

O'tgan bobokalonlarimiz Ahmad al-Farg'oniy, Abu Nasr Farobiy, Al-Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ismoil al- Buxoriy, At-Termiziy, Xo'ja Ahmad

Yassaviy, Bahouddin Naqshbandiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Mashrab va yuzlab hali bizga nomalum bo'lgan alloma va donishmand mutafakkirlarni puxta va chuqur o'rganishimiz zarur. Manaviy poydevorimizni atroflicha o'rganish kelajak avlodni tarbiyalashda asos bo'ladi.

Yangi mafkuramiz jur'atli va qatiy, iymon-e'tiqodli kishilarni tarbiyalab yetishtirishi lozim. Tajriba shuni ko'rsataydiki, bazi kishilar, ayrim rahbarlarimiz ham tarozining qaysi tomoni og'ir bo'lsa, shu tomonda turadigan bo'lib chiqaydilar. Bundaylar qiyin paytda o'z fikrini qatiy aytolmaydilar, ximoya ham qila olmaydilar. Mafkuraning mazmuni aniq insonga qaratilishi, mavxum bo'lmasligi lozim. Demak, u jamiyatning kichik bo'g'ini bo'lgan oilaga mehr-muhabbatdan boshlanishi kerak. Vatanparvarlik, do'stga sadoqat, hurmat-izzat, qadr-qimmat, mustaqillikka munosabat oiladan shakllanadi.

Istiqlol mafkurasida har bir shaxsda jamiyatga nisbatan loqaydlikni yo'qotadigan mafkura bo'lishi kerak. Bunday mafkura ongiga singgan fuqoro O'zbekiston deb atalmish yurt uchun kerak bo'lsa jonini ham fido qilib, Vatan tuyg'usini baland ko'tarsin.

Milliylik, millatga mansublik-bu umumjahon taraqqiyoti qonuniyatidir. O'zbek millatini g'ururi, milliy iftixori quyidagilarda yaqqol namoyon bo'ladi: birinchidan, ona Vatanimizning buyuk ko'p ming yillik tarixiy o'tmishida, uning Sharq marifatparvarligi, umuman jahon tsivilizatsiyasiga qo'shgan beqiyos hissasida va unda tutgan mavqaida: ikkinchidan, bizning vatandoshlarimiz bo'lmish jahon miqyosida tan olingan fan, din, adabiyot, sanat, daholarimizning bebaho madaniyat, sanat, memorchilik yodgorliklarida; to'rtinchidan, o'zbek xalqining o'z ona tiliga, milliy urf-odatlariga sodiqligida: beshinchidan, o'zbeklarning buyuk islom tsivilizatsiyasi va madaniyatiga mansubligida: oltinchidan, o'zbek davlatining tabiat boyliklaridan, serhosil yerlarida, mamlakatimizning iqtisodiy kuch-qudratida; yettinchidan, ko'p millatli O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligida, uning fuqorolari va butun xalqining istiqloq va taraqqiyotiga, buyuk kelajakka bo'lgan ishonchida; Sakkizinchidan, fuqorolarimizning jahon talablari darajasida bilim va malaka olishga, fan-texnikaga, bozor iqtisodiyoti tadbirkorligi madaniyatiga bo'lgan ishtiyoq va intilishida; To'qqizinchidan, O'zbekistonning xalqaro hamjamiyatda tan olinishida va xalqaro nufuzini oshib borishida; va nihoyat, O'ninchidan, tinchlik, barqarorlikda, o'z istiqloq va taraqqiyot yo'lini tanlab olib, sobitqadamlik bilan olg'a borayotganligidadir.

Bizning yurt dunyoga madaniyatning barcha sohalarida yuzlab jahonshumul ulug' zotlar, davlat arboblarni yaratishda buyuk ajdodlarimiz bevosita ishtirok etganlar, ulkan hissa qo'shganlar. Shuning uchun ham O'zbek milliy madaniy merosi jahon madaniyatining uzviy ajralmas tarkibiy qismidir.

Mustaqil O'zbekistonning, nafaqat O'zbekistonning, balki butun jahon ma'naviyati saltanatida o'z o'rinlariga ega bo'lgan ulug'larimizni ardoqlash vaqti keldi.

To'maris va Shiroq, Spitamen va Manguberdi, Temur Malik, buyuk sohibquron bobomiz Amir Temur, Ulug'bek, Bobur va boshqa ulug'larimizni ruhini shod aylamog'imiz g'ururli Alpomish, Oybarchin, Ravshan, Hasan, Kuntug'mish dostonlarini baralla kuylamog'imiz va eshitmog'imiz kerak.

O'zbekiston o'zining chuqur davlatchilik negizlariga ega, o'ziga hos siyosiy-huquqiy madaniy meros sohibidir. eramizdan bir necha yuz yillar oldin, bizning hududimizda davlat huquqiy institutlar va qarashlar taraqqiy etgan Movaraunnaxrda islom marifatga, huquqshunosligi-fiqh, shariatga umuman, jahon huquqiy madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan fothihlar-huquqshunoslar yashaganlar.

Bizning hududimizda 9 mingdan ziyod tarixiy, madaniy, memorchilik yodgorliklari-o'zbek xalqining beqiyos madaniy merosining turik guvohi bor. Ularni tamirlash, tiklash, saqlab qolish va kelajak avlodlarga yetkazish har birimizning manaviy, qolaversa, insoniy vatanparvarlik burchimizdir.

Xullas, milliy mafkuraning uzviy tarkibiy qismini boy tarkibiy merosimiz tashkil etadi. Ma'naviyatimiz xazinasi durdonalaridan bahramand bo'lib, tarbiyalangan sog'lom avlod ruhan tetik bo'ladi.

Biz chindan ham buyuk Vatanimiz bilan faxrlansak arziydi. Buning negizida insonparvarlik, farovonlik va oilaning baxtu-saodati, xalqparvarlik, Vatanga muhabbat, barcha kishilarning erkinligi ijtimoiy adolat va tengligi kabi umumbashariy tushunchalar yotmog'i kerak.

Shuni ta'kidlash joizki, agar mafkura extiyojdan va hayot imkoniyatlaridan uzilib qolgan bo'lsa u davlatga ham katta zarar keltirishi mumkin. Bir so'z bilan aytanda, mafkura to'g'risida jamiyatning o'zi qayg'urishi, o'z mafkurasi uchun o'zi tayyor bo'lishi lozim.

Bugun ijtimoiy fan vakillari oldida katta ilmiy, nazariy va amaliy muammolar ko'ndalang turibdi. Bularni hal etmasdan turib, o'zligimizni tanishimiz, istiqlolimizni anglashimiz, iqtisodiy mustaqillikka erishishimiz jahon bozorining raqobatbardosh subyektiga aylanishimiz mumkin emas.

Ona-Vatan tarixini, xalqimizning tabarruk obidayu uning o'ziga xos hususiyati, bilim darajasi, siyosiy-huquqiy madaniyati holati, farovonlik darajasini aniq bilmay turib, vatanparvar inson shakllanishiga crishib bo'lmaydi. Shu sababli oliy o'quv yurtlarida hamon hukm surib kelayotgan o'zibo'larchilik va befarqlikka chek qo'yib, ijtimoiy fanlarni o'qitishdan istiqlol mafkurasi kontsepsiyasiga muvofiq keluvchi va ilmiy asoslangan muntazam tizim, tegishli moddiy -texnika zamin, puxta ishlangan darslik, qo'llanma, dastur bilan taminlash dolzarb vazifadir.

Ijtimoiy fan o'qituvchilari ijtimoiy sifati va shaxsiyatiga alohida etibor berish kerak, ishtimoiy fan o'qituvchilari iymon-etiqodli, pokiza, keng qamrovli bilimdon, xalol, tamagirlik va chirkin poraxo'rlikni inson shaxsiga isnod keltiruvchi haqorat deb biluvchi or-nomusli mo'tabar kishilar bo'lishi shart. Aks holda ijtimoiy fan jamiyatdagi o'z muqadddas vazifasini bajara olmaydi. Sobiq Ittifoqdagidek quruq safsataga aylanib qoladi. Vaholanki, ijtimoiy fanlar istiqlol mafkurasi kontsepsiyasi asosida pokiza dunyoqarashni shakllantirishi lozim.

Ijtimoiy fanlar ro'yhati zamonaviy fanlar bilan boyitilishi zarur. Chunki bozor munosabatlariga o'tish sharoitida "Siyosatshunoslik", "Ishtimoiy psixologiya", "Kasb etikasi", "Mantiq"ni o'qitilishi zarur va bu fanlar fuqorolaru mutaxassislarimiz uchun behiyoa ahamiyati kattadir. Biz hozirgacha modda, ijtimoiy borliq birlamchi, ong esa ikkilamchi, deb hisoblab, aql-zakovat, ma'naviyat, mafkura, dunyoqarash kabi omillarning ahamiyatini, ularning yaratuvchilik va bunyodkorchilik hususiyatlarini yaxshi tushunib yetmasdik. Axir har qanday kishi biron bir ishni boshlar ekan, albatta, uning rejasini avvalambor o'z miyasida shakllantiradi. Shu bilan birga, hech qachon kulba qurish uchun imkoniyati bor odam qasr qurishni rejalashtirmaydi.

Ikkinchi tomonidan, modda, borliq birlamchi desak-da, moddiy, mulkiy munosabatlarni o'zgartirmadik, takomillashtirmadik, ularni zamonaviy dunyoqarash, siyosiy ong, axloqiy madaniyatining tagzaminiga aylantirmadik. Bugunga kelib, mamlakatimiz mustaqilligini mustaxkamlash. uning iqbolini taminlash huddi mana shu masalalarni hal etishga taqalib turibdi. Zero million-million kishilarning hayotiga,

mamlakatning hayotiga dahldor ishlarni puxta o'ylamay, shoshma-shosharlik bilan zinhor amalga oshirib bo'lmaydi.

Alabatta, yuksak ma'naviyatsiz, zamonaviy mafkurasiz odam, ham yashashi mumkin. Ammo chinakam insoniy adolatli jamiyatni ma'naviyatning yuksak darajasiz qurib bo'lmaydi. Bu hol ziyolilarimizga, olimlarga birinchi galda jamiyatshunoslarga, siyosatshunoslarga alohida masuliyat yuklaydi. Chunki, yuksak ma'naviyat, ilg'or mafkura o'z-o'zidan shakllanmaydi. Ularni mutahassislar yaratadilar va muayyan yo'llar bilan ommaning ongiga singdiradilar. Ana shundagina ilg'or g'oyalar moddiy kuchga aylanadi.

Bunday Vatanni chinakam vatavparvarlar quradilar hamda uni barpo etish yo'lida asl vatanpavarlar alohida shakllanadi. Vatan-bu faqat suv, yer, tog'lar, bog'lar tabiiy boyliklargina emas. Balki u odamlar, ular o'rtasidagi shakllangan munosabatlardir.

Shunday qilib, birinchidan, milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish mustaqil yo'limizning, amalga oshirayotgan islohotlarimizning eng muhim, ajralmas jihatlaridan biridir. Ikkinchidan, har qanday mafkura bir kunda bir guruh olimlari siyosatchilar, tomonidan "kampaniyabozlik" tarzida yaratilmaydi. U malum tarixiy davr mobaynida, ijtimoiy rivojlanish natijasida shakllanadi. Har qanday mafkuraning negizida xalqning tub mafkuralari va istaklari yotganadagina, u xalq mafkurasini bo'ladi.

Bunda birinchi o'rinda shu mamlakat asosiy aholisining, millatning mafkurasini chiqmog'i kerak. Shuning uchun ham bizda o'zbek milliy ma'naviyatiga asosiy etiborni qaratmoq lozim. Uchinchidan, ma'naviyat bu har qanday mafkuraning, (siyosiy, milliy, huquqiy, tarixiy va hokazo) keng tushunchadir. Rasmiy mafkura xalq, millat ma'naviyatidan yiroq bo'lsa, hech qanday natija bermaydi. Ma'naviyat mafkurani oziqlantiruvchi buloq manbaidir. To'rtinchidan, vatanparvarlik har qanday mafkuraning muhim jihati. Chunki, biz, har qanday fuqoro, O'zbekistonlik uchun mustaqilligimizni to'la his etmoq, mustaqillikni ezozlamoq, mustaqillik uchun jon fido qilmoq mamlakatimiz, davlatimiz kelajagini muhim asosidir.

Mustaqil O'zbekiston uchun falsafa, falsafiy qiyofa kerak. Iste'molchidan iborat hayot tarzi falsafiy bo'lishi mutloqo mumkin emas., jamiyatdagi falsafaga bo'lgan munosabat, hohlaymizmi, yoki yo'qmi bizning maqsadlarimiz, yo'limiz qay darajada samimiy ekanligini holisona ko'rsatuvchi o'ziga hos mezondir. Zeroki, falsafa tabiat, jamiyat, inson, tafakkur va hokazolar kabi eng murakkab hodisalar taraqqiyotining eng umumiy qonunlari to'g'risidagi birdan-bir fandir. Tabiiy fanlarga, ular orqali kirilsa, tabiatning o'zi yovvoyilik darajasiga tushib qolganidek, jamiyat ham undan kam bo'lmagan darajada, uning ichki qonunlarini bilib o'ziga tasir etishiga extiyoj his etadi. Xususan, chinakam insoniy jamiyat to'g'risida gap ketganda, bu yerda folbinlikka sira ham o'rin yo'q.

Falsafa ilmi quruq gapga yoki bir bezakka aylantirib qo'yilgan, xayot bilan hamnafas bo'lmagan kechagi kunimiz saboqlaridan xulosalar chiqarishimiz hamda ularni qaytadan takrorlamaslikka harakat qilmog'imiz zarur. Falsafa fanlik qiyofasini yo'qotsa, u safsataga aylanishini ko'rdik.

Ammo buning uchun falsafaning faqat o'zi aybdor emas. Falsafa o'zining tub mohiyatini ifoda etish uchun (huddi boshqa fanlar kabi) muayyan sharoitlar, yani falsafa ilmiga ijtimoiy xaridor zarur. Aks holda falsafa kasodga uchraydi. Amaliy muammolarni falsafa bevosita hal etmaydi. Lekin falsafasiz biron-bir ijtimoiy-amaliy muammo ham jiddiy hal etila olmaydi.

Ijtimoiy muammolarning ildizigacha chinakam falsafa yordamida yetib borish mumkin. Falsafa (nafaqat u balki, ilinning boshqa sohalarini ham) o'tgan, kechagi kunni

qayd qilish, qabul qilingan yo'lni, siyosiy qarorlarni sharhlash bilan o'ralashib qolmasdan, ularni ilmiy tahlil qilish, ertangi kunning iqbolini holisona bashorat qilish, to'g'ri yo'nalishni tanlab olish uchun zamin yaratmog'i lozim.

Ammo falsafa ilmi o'zining asl vazifasini bajara olishi uchun ijtimoiy buyurtmachi kerak. Falsafa ilmi ana shu buyurtmaning manfaatini ifodalaydi. Mustabid tuzum davrida falsafa kim "haqini to'lagan" bo'lsa, shuning hizmatini qildi. Shu bilan u, asosan, to'rachilikka tayangan tizimning falsafiy ifodasi edi.

Demokratik tuzum xalq ommasining manfaatini ifodalashga tayanadi. Avvalambor, xalqning o'zi ushbu tizimning sohibi, tayanchi, ximoyachisi bo'lishi darajasiga ko'tarilishi lozim,

Mustaqil O'zbekistonda shunday bir vaziyat vujudga keldiki, u mustaqil falsafani yaratish, falsafaning mustaqilligini taminlash, fan sifatidagi ananaviy huquqini tiklash, siyosatshunoslik faniga jiddiy etibor berilishini taqozo etadi. Millatning, shaxsning, erkin, ozod rivojlanishi uchun yot mafkuraviy, tazyiqdan qutulish uchun ilmga tayangan va unga asoslangan mafkura kerak. Ilmga tayangan siyosat o'z mazmuni va mohiyatini yo'qotib siyosatbozlik, soxta vazxonlikka yuz tutadi. Demak, ilmiy asoslangan mafkura, siyosatning buyurtmachi, ilhomchisi demokratik, huquqiy davlat barpo qilishni maqsad qilib qo'ygan O'zbekiston davlati mafkurasi bo'lishi kerak. Shu asosda mafkurani samarali targ'ib qiluvchi, uni fuqarolar ongiga singdiruvchi va shunga javobgar, mutahassis davlat dasturi, tizimi targ'ib topishi shart. Aks holda mustaqillik mafkurasi moddiy kuchga aylanmaydi.

(Mazkur maqolani dunyoga kelishida X.Sulaymonovning "Istiqlol va ma'naviyat" deb nomlangan risolasidan foydalanildi)

GLOBALLASHUV VA YOSHLAR MA'NAVIYATIGA INTERNETNING MAFKURAVIY TA'SIRI

O.Topildiyev,

*Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasida katta o'qituvchisi,
tarix fanlari nomzodi*

Bugungi kunda "globallashuv" so'zi eng ko'p ishlatiladigan tushunchalardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha inson va jamiyat hayoti rivojining hozirgi davridagi muhim xususiyatlarini, jumladan, tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan o'ta shiddatli hamda murakkab bir voqeelikni o'zida mujassam etadi. Bugungi globallashuv davrida axborot tarqatish nihoyatda zamonaviy qiyofaga kirdi. Internet tarmog'ining jadal rivojlanishi jamiyat hayotini tubdan o'zgartirib yubordi. Zamonaviy odam ish kunini internetdan boshlab, u bilan tugatadigan bo'lib qoldi. Global tarmoq shiddat bilan rivojlanib, uning imkoniyatlari tobora kengaymoqda. Masalan, 1998 yilda dunyo bo'yicha internetga 100 million odam ulangan bo'lsa, 2008 yilda internetdan foydalanuvchilar soni 580 milliondan ortiq abonentni tashkil qildi, hozirgi kunga kelib ularning soni 2 milliarddan oshib ketdi⁴. O'zbekiston Respublikasi xalqaro global internet tarmog'iga 1996 yilda ulandi va mamlakatda 2008 yilga kelib internetdan foydalanuvchilar soni 1 million 904 ming kishidan ortiqni tashkil etgan bo'lsa⁵, 2011 yilga kelib internetdan foydalanuvchilar soni 5 milliondan ortiq abonentni tashkil qildi⁶. 2013 yilga kelib esa respublikada

⁴ Ma'rufboev B. Globallashuv xususiyatlari va yoshlar tarbiyasi //O'zbekiston Respublikasida yoshlar siyosatini amalga oshirishning dolzarb masalalari. – Toshkent, 2013. B.- 45.

⁵ Xalq so'zi, 2008 yil 3 yanvar.

⁶ <http://www.pres.uz/news/>

internetdan foydalanuvchilar soni 10 millionga yetdi. Har oyda global tarmoq miqdori 7-10 foizga ortib bormoqda.

Global tarmoq afzalliklarini inkor etmagan holda, uning yoshlar ma'naviyatiga mafkuraviy ta'siri, havf-xatarlari to'g'risida ham so'z yuritishga to'g'ri keladi. Muayyan kuchlar global tarmoqning axborotlarni tez, sifatli uzatish, tarqatish bo'yicha imkoniyatlaridan foydalanish orqali jamoatchilik fikrini to'g'ri yo'ldan urish, yoshlarni o'zlariga targ'ib etayotgan buzg'unchi g'oya va mafkuralar tomon yo'naltirishga harakat qilishmoqda. Chunki yoshlar internet auditoriyasining eng faol a'zolari bo'lib, ular internetga yangiliklarni izlash, do'stlar bilan tanishish, muloqot qilish, musiqa yozib olish va o'zlariga kerakli ma'lumotlar olish uchun kiradilar.

Ammo virtual makondan yog'ilayotgan axborot oqimi shunchalik ko'pki, uning qaysi biri foydali, to'g'ri va qaysi biri g'arazli ekanligini ajratib olishga har bir yosh yigit-qiz ham qodir emas. Ayniqsa, hali ongi to'la shakllanib ulgurmagan yoshlarning dunyoqarashiga, g'oyaviy tarbiyasiga o'ta salbiy ta'sir ko'rsatuvchi internet tizimi ma'lumotlarining ma'lum bir qismi asosan noxolis, shubhali ko'rinishda bo'lib, axloqiy buzuvchi, tajovuzkorlik va zo'rvonlikka undaydi. Hozir internet orqali tarqatilayotgan va yil sayin tobora keng, xilma-xil tus olayotgan virtual zo'rvonlikka, shuningdek elektron ommaviy axborot vositalarida tasvirlanayotgan jangari manzaralar, ommaviy madaniyat niqobi ostidagi g'oyalar yoshlarning ma'naviyatiga ta'sir qilmoqda.

Bugungi globallashuv davrida internet tarmog'i yoshlar ma'naviyatiga tahdid ham olib keldi. Sababi bugun dunyoda internet axboroti mutlaqo nazoratsiz bo'lib, kim qanday axborot tarqatib, bironvaga zarar yetkazmoqchi bo'lsa, bundan oson ish bo'lmay qoldi. Axborot urushida asosiysi dezinformatsiya ya'ni, haqiqatdan yiroq axborot tarqatish, o'zlariga ma'qul bo'lgan targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish bilan odamlar ongiga ta'sir o'tkazishdir. Axborot tarqatishning bunday tezlashishi odob-axloq, xalqaro huquq me'yorlarining buzilishiga ham sabab bo'lmoqda. Internetda uyushgan jinoiy guruhlar va terrorchi tashkilotlarning saytlari mavjudki ular orqali nafaqat axborot almashinuvi yoki yoshlarning turmush tarziga, urf-odatlarimizga mutlaqo to'g'ri kelmaydigan yot, buzg'unchi g'oya va mafkuralar targ'ib qilinmoqda. Internetning har yuzinchi sahifasining pornografik (sharmsizlik, hayosizlik) hamda sadizm (zo'rvonlik) targ'iboti mazmunga ega ekanligi voyaga yetayotgan yosh avlodning tarbiyasiga xulq-odobiga zarar yetkazishi tabiiy. Bu esa o'z navbatida jamoatchilikni tashvishga solib, yoshlarning mafkuraviy xavfsizligini ta'minlash masalasini muhim ustuvor vazifa sifatida kun tartibiga qo'yimoqda.

Yoshlarning kelajakdagi taqdiri va istiqboli haqida o'ylar ekanmiz, internetning mohiyati uning taraqqiyoti, insoniyat hayotiga ta'sir o'tkazish omillarini, axborot xavfsizligi muammolarini chuqurroq o'rganishni, noholis axborotlarga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirishni taqozo etadi. Bu o'rinda yoshlar ma'naviyatiga internetning mafkuraviy ta'sirini kamaytirish uchun quyidagi amaliy takliflarni berish o'rinli:

1. Yoshlarni zararli axborot oqimlaridan himoyalash uchun, ular ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish va voyaga yetmagan yoshlarning internetdan foydalanishini cheklash yoki doimiy ravishda nazorat qilish lozim;
2. Yoshlarda axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish va internet tarmog'ida ma'naviy-ma'rifiy, mafkuraviy targ'ibotni kuchaytirish zarur;
3. Yoshlar portallari va boshqa yangi veb resurslarni yaratish;
4. Yoshlarning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etish uchun sport to'garaklari va foydali mashg'ulotlarga keng jalb qilish;

5. Yoshlar nazoratini amalga oshirish uchun oila, ta'lim muassasalari va mahalla hamkorligini yanada keng yo'lga qo'yish lozim.

Xulosa qilinadigan bo'linsa, hozirgi globallashuv jarayonida internet yoshlarning tarbiyasiga, ma'naviy rivojiga katta ta'sir qilib kelmoqda. Mamlakatda yoshlarning unumli mehnat qilishlari, samarali bilim olishlari uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy choratadbirlar to'la yaratilgan. Bugungi kunda axborot ham iste'mol qilinadigan maxsulotga aylangan ekan, yoshlar o'zlarida "axborotni iste'mol qilish madaniyatini" tarbiyalashlari lozim. Bu o'rinda yoshlar axborotlarni tanlab, tahlil qilib foydalansalar salbiy, noxolis axborotlar ta'siriga tushib qolmaydilar.

JAMIYAT, OILA VA SHAXS TARBIYASIDA MILLIY QADRIYATLARNING O'RNINI

Rahimbayeva Dilbarxon

Nam DU Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti, Falsafa kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Jamiyatimiz, xalqimiz yildan – yilga islohotlarni bosqichma-bosqich, qadam qadam ro'yobga chiqarmoqda. Bugunning odami davlatning, Prezidentning siyosatini chuqur anglagan holda har bir chaqiriqqa bajonidil labbay deb javob berishga tayyor.

Sababi bularning negizida har bir shaxsning hayoti, taqdiri, baxti, kelajagi yotibdi. Va barchani ruhiyatidagi tetiklik, ijodiy ko'tarinkilik, mehnatga munosabat, qelajakka umid-ishonch bu, albatta eng katta boyligimiz – yaratgan bergan qimmatli ne'mat tinchligimiz, jamiyatdagi barqarorlik, ko'p millatli, ko'p dinli xalqlarning tinch-totuvligi, maqsadlar mushtarakligidir.

Oila – mutaxassislar ta'kidlaganidek kichik jamiyat yoki jamiyatning bir bo'g'inidir.

"Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari – inson zotini davom ettirish, bolalarni tarbiyalashdan, oila a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir"⁷.

Demak, oila bu shunchaki ikki insonning juftligidan iborat bo'lgan oddiy birlik emas. Sog'lom farzand – sog'lom naslning mevasidir. Xammamiz qadim-qadimlardan boshlab kelin yoki kuyov bo'ladigan xonadonning nasl-nasabi, xalolligi, mahalla ko'y oldidagi hurmati, qarindosh-urug'lar bilan bo'lgan munosabati, qiz yoki yigitning axloqiy tarbiyasiga, ota-ona o'rtasidagi munosabatning qay holatda ekanligiga alohida e'tibor berilgan. Doimo, bo'lg'usi qarindoshlar so'rab -surishtirilgan, kattalar bilan maslahat qilishib so'ngra bir fikrga kelingan. Bu urf-odat o'zining go'zal mazmuni bilangina emas, kelajakdagi oilaning mustahkam poydevori uchun dastlabki qadamlar bo'lgan. Shularga amal qilgan oilalar barqaror va sog'lom bo'lgan.

Mutaxassislar oiladagi sog'lom muhit, baxtli oila ko'p jihatdan quyidagilar: 1. Sevgi; 2. Samimiylilik; 3. Sog'lom turmush tarzi; 4. Ma'suliyat; 5. Farzand tarbiyasiga bog'liq deydilar.

Yuqorida qayd etilgan tushunchalarning har biri o'nlab, ko'plab tahlillarni talab etadi.

Demak, jamiyat kabi oilaning ham ko'pdan – ko'p jumboq, muammolari bo'lib, ularni barchasini yechimini topish ancha mushkul. Lekin beayb Yaratgan deydilar, sabr-toqat, og'ir-vazminlik, kechirimlilik o'zaro tushunish bilan yengib borilsa, oilada sog'lom muhitni yaratish mumkin.

⁷ Falsafa – entsiklopedik lug'at. 2010 yil, 214-bet.

Jamiyatimiz ham baxtli oilalarni, sog'lom ma'naviyatli avlodlarni tarbiyalanishidan manfaatdor. Shuning uchun bo'lsa kerak, o'zbek modelining muhim tarkibiy qismi bo'lgan ijtimoiy muhofazaga eng ko'p e'tibor berilmoqda. Prezident I. Karimov o'z ma'ruzasida bu masalaga alohida etibor berib jumladan "Joriy yilda oila, birinchi navbatda, yosh oilalarga e'tibor va g'amjo'rlikni kuchaytirish, ularni huquqiy va ijtimoiy himoya qilish, moddiy va ma'naviy jihatdan keng qo'llab-quvvatlash" kabi o'ta muhim masalalar diqqatimiz markazida turibdi deya bir necha bor ta'kidlagan.⁸

Oilada shaxs tarbiyasi eng muhim masala bo'lgan, bunda asosiy mas'ul ota-ona, buvi, momo-xola, qo'ni-qo'shnilar birdek javobgarlik hissini sezganlar. Bu juda ham ahamiyatga molik odatlardan biridir. Momolarimiz mustaqil hayotga qadam qo'yayotgan qizlarga doimo "boshing toshdan bo'lsin bolam", "borgan yeringda toshdek qotib qol" deya qizni kuzatgandan so'ng, og'irroq toshlarni uning orqasidan otgan ekanlar.

Buvijonim, oxiratlarini obod bo'lsin, menga ham borgan yeringda suv kelsa simirib, tosh kelsa kemirib bo'lsa ham, sabr qilib, yugurib-yelib xizmatni qil bolam, shundan so'nggina men sendan rozi bo'laman, derdilar. Oilada ayol onalik muhabbatining nima ekanligini farzand dunyoga kelgachgina anglar ekan, bu xalqda sevimli shoir T.Sodiqovning quyidagi so'zlari katta ma'noga ega. "Onaning muhabbatining oldida ming Layli, ming Zuhro ip esholmagay"; Ona bo'lgan zot sevgan juftidan, shirin jonidan, hatto onazorini, onai betakroridanda devonalarcha kechishi mumkin, ammo bolasidan kecholmaydi, boladan kechib bo'lmaydi.⁹

Farzand ona uchun aziz, qimmatli uning har bir hujayrasi, tomiridan oqayotgan qon ona bilan mangu bog'liqdir. Lekin farzand har qancha aziz, shirin bo'lmasin, uning tarbiyasi oila, jamiyat uchun eng muhim, mas'uliyatli masaladir.

Bu haqda I.Karimov "Tarixiy xotira va inson omili – buyuk kelajagimizning gavrodir" risolasida "Unib – o'sib kelayotgan yosh avlodimiz ota-bobolarimizning munosib vorislari bo'lib voyaga yetishi, XXI asr talablariga har tomonlama javob beradigan insonlar bo'lib kamol topishi uchun biz bundan buyon ham kuch-g'ayratimizni ayamaymiz. Chunki, takror aytaman, ertangi kun – yoshlar qo'lida. Yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularga yanada ko'proq ishonch bildirish lozim. Bu masalaga biryoqlama qaramaslik kerak. Davlatimiz jamiyatimizning bu boradagi vazifasi – kelajak avlodni hayotda har bir odam, har bir yosh yigit – qiz duch keladigan murakkab sinovlarga har tomonlama tayyorlashdan iborat",¹⁰ - degan edi.

Oilada sog'lom, samimiy muhit bo'lsa, bu eng avvalo shu oilaning katta baxtidir. Inson doimo muayyan ijtimoiy munosabatlar negizida shakllanadi, umrining so'ngigacha shu muhitda yashaydi. Shuning uchun ham shu muhit uning uchun aziz, muqaddas, hayotining mazmuni. Bir donishmanddan, Siz baxtni qanday tasavvur etasiz, deganda hursand bo'lib oilamga oshiqishim va sevgan kasb-korimga borishimdir, - degan ekan. Oilada yoshlarga yaxshi xulq, axloq tarbiyasini bera olish uchun tarbiya beruvchining o'zi ham bu ilmdan xabardor bo'lmog'i zolimdir. Bularga nafsni tiymoq, ilm, sabr, intizom, vijdon, vatanni sevmoq halollik va boshqalar kiradi.

Rasuli akram nabiyiyi muhtaram salolohu alayhi vassalom afandimiz "Eng yomon kishilar ilmiga amal qilmaydurgan kishilar" degan ekanlar¹¹.

⁸ Inson manfaati, huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish – bizning bosh maqsadimizdir //Xalq so'zi. 2012 yil 8 dekabr.

⁹ Sodiqova T. Muhabbat nima? – Toshkent, 2008 yil 9-bet.

¹⁰ Karimov. I. Tarixiy xotira va inson omili. – Toshkent, 2012 yil 34-35 betlar.

¹¹ Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent, 1992.-16-bet.

Shuning uchun ota-ona, qarindosh-urug'lar, mahalla-ko'y, undagi katta hayot tajribasiga ega bo'lgan insonlar o'zlari namunaviy hayot tarzini yaratsalar va yoshlarga ham bu tajribalaridan namunalar ko'rsatsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Chunki inson tabiatida o'n bor eshitgandan ko'ra, bir bor ko'rmoq yaxshidir, degan tushuncha bor.

OILA IJTIMOYILASHUVNING MUHIM INSTITUTI SIFATIDA

O.V. Mamatov

Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

"Jamiyatimizning asosi bo'lmish oila institutini yanada mustahkamlash va rivojlantirish, oilalarning, ayniqsa, yosh oilalarning huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish hamda qo'llab-quvvatlash uni kuchaytirish borasida olib borilayotgan barcha ishlarni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk va har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashda oilaning rolini oshirish, mustahkam, sog'lom oilani shakllantirishda mahallaning mavqeyini mustahkamlash va rolini kuchaytirishga doir aniq maqsadga yo'naltirilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish maqsadida"¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mustahkam oila yili" davlat dasturi to'g'risidagi qarori e'lon qilindi. Ushbu fikr O'zbekistonda oila davlat siyosati darajasiga ko'tarilganidan dalolat beradi.

Bizning nazarimizda, globallashuv jarayonlari oilaviy munosabatlarga jiddiy ta'sir o'tkazmoqda, aynan oilaviy munosabatlar ayrim xalqlar, davlatlar, va millatlar xayotini, qolaversa taqdirini jar yoqasiga olib kelib qo'ydi.

Ijtimoiy institutlar (lotincha-ustqurma, muassasa)-bu odamlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil qilgan tarixiy turg'un shakllaridir. «Ijtimoiy institutlar» termini har xil ma'noda ishlatiladi. Masalan: oila instituti, sog'liqni saqlash instituti, davlat instituti va boshqalar.

Ijtimoiy institutlar vujudga kelishining ob'yektiv shart-sharoitlari mavjud. Institutlar odamlarning u yoki bu talab-ehtiyojlarini qondirishi ijtimoiy va tarixiy shart-sharoitlar asosida vujudga keladi. Oila instituti tarixan inson ijtimoiylashuvining, aniqrog'i podaning jamiyatga aylanishining asosi sifatida yuzaga keladi. Biologik mavjudot sifatida nasl qoldirish va avlodni davom ettirish oilaning shaklan o'zgarishi tufayli ibtidoiy odamning va podaning ijtimoiylashuviga olib keladi. Jamiyat rivojlangan sari oila ham ijtimoiylashtirish vazifasini yanada mukammal tarzda amalga oshira boshlaydi. Ya'ni, oilaning jamiyatdagi mavqeyi tobora o'sib boradi.

Oila tarixi huddi inson xayotiga o'xshaydi. Inson tug'ilish, kuch quvvatga to'lib ulg'ayish, qarish va o'lim bosqichlarini boshidan o'tkazgani kabi oila ham ijtimoiylashuv instituti sifatida tarixan ana shu bosqichlarni bosib o'tgan.

Jamiyat taraqqiyotining dastlabki bosqichida oila unchalik ahamiyat kasb etmagan bo'lsa-da, jamiyatning yuqoriroq bosqichlarida oila jamiyatdagi asosiy ijtimoiylashuv instituti vazifasini o'tay boshlaydi. Oila huquqiy va siyosiy munosabatlarning muhim sub'ektiga aylanadi. Bunday oilalar o'zining ijtimoiy mavqeyi va muhitiga mos tarzda bolaning ijtimoiylashuviga jiddiy e'tibor beradilar. Oila ijtimoiylashuv instituti sifatida farzandlarda ma'naviy- axloqiy, ijtimoiy- siyosiy, huquqiy sifatlarni shakllantira oladigan darajaga yetdi.

¹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori "Mustahkam oila yili" davlat dasturi to'g'risida// Ta'lim muammolari 1/2012. -15-b.

Hozirgi davrda Yevropa, AQSh, Avstraliyada oila o'zining inqiroz pallasiga yetib keldi. Bu yerlarda oilaning buzilgan shakllari (bir jinsli nikoh) vujudga keldiki, oxir oqibatda "oila"ning bu shakllari jamiyat va davlatning inqiroziga (millat inqirozi haqida umuman gapirmasa ham bo'ladi.) olib kelishi muqarrar. Bunday "oilalar" ijtimoiylashuv u yoqda tursin, aksincha hayvoniy xususiyatlarni ham bajara olmay qoladi, ya'ni naslni davom ettira olmaydi. G'arb bugun naslni davom ettirish vazifasini ham fanga yuklamoqchi bo'ladi, ya'ni klonlashtirish orqali jamiyat davomiyligini ta'minlamoqchi bo'ladi. Aslida klonlashtirish bugungi G'arbning tarixiy ehtiyoji sifatida yuzaga keldi. Lekin bu avlod davomiyligini ta'minlay olmaydi. Oila o'zining ijtimoiylashuv vazifasini bajara olmay qolgandan keyin jamiyat ham o'zining ijtimoiylik xususiyatlarini yo'qota boradi. Oilaning ijtimoiylashuvi tarixan axloqdan boshlangan bo'lsa uning inqirozi ham axloqning inqirozi bilan yakun topadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, oila jamiyat taraqqiyotining hamma bosqichlarida ham ijtimoiylashuvning muhim instituti bo'lib kelgan. Lekin turli bosqichlarda ijtimoiylashuv muhitga mos tarzda amalga oshgan, ya'ni ijtimoiylashuv hususiyatlari jamiyat hususiyatlariga bog'liq tarzda amalga oshgan.

Oilada ijtimoiylashuvning amalga oshishi, jamiyat va davlat ijtimoiy talablariga juda ham bog'liqdir, shuning uchun davlat oilaga nisbatan olib borayotgan siyosat oilada ijtimoiylashuv jarayonlari qay tarzda amalga oshishini belgilab beradi. Masalan ibtidoiy jamiyat oilasi urug'ni saqlab qolishga yo'naltirilgan, qul oilasi qul avlodlarini yetishtirishga qaratilgan bo'lsa-da, bu jamiyatdagi ma'naviy muhit quldor oilasi muhiti bilan belgilangan. Jamiyat hayotining yuqoriroq bosqichlarida oila va nikoh siyosiy mavqe'ga ko'tariladi. Davlatlar o'rtasidagi munosabatlar zanjiri oila va nikoh bilan mustahkamlanadi. Davlat ichidagi oila munosabatlarida ham yuqori tabaqalar o'rtasida quda-andachilik rishtalari muhim ahamiyat kasb etgan.

Jamiyat erkinlashib borgan sari oila ham erkinlashib boradi. Oiladagi ijtimoiylashuv jarayonlari undagi muhitga bog'liq tarzda ijtimoiy muhitga jiddiy tasir o'tkazadi. Agar oiladagi ijtimoiylashuvning salbiy jihatlarini tipiklashadigan bo'lsa, jamiyatning ijtimoiy negizlari ham inqirozga yuz tuta boshlaydi.

Bugungi kunda ayrim G'arb davlatlarida erkinlikni niqob qilib, oilaning buzilgan shakllarini, hattoki, qonuniy jihatdan qo'llab quvvatlashlari oilaning va jamiyatning manaviy tanazzulidan dalolat beradi. Bu davlatlarda oila ijtimoiylashuv vazifasidan yiroqlashayotganini, hamda o'zining oilalik mohiyatini yo'qotayotganini anglatadi. Bunday oilalar o'zining ibtidoiy vazifasini ham bajara olmaydi. Klonlashtirish esa ana shunday ijtimoiy va manaviy inqirozning natijasi va g'arb jamiyatining ehtiyojidir. Garb olami ijtimoiylashuv instituti sifatida oilani saqlab qolishning bundan boshqa yo'lini hozircha topa olmadi.

Jamiyatda sog'lom muhitni shakllantirishda elitar oilalar farzandlari tarbiyasiga jiddiy e'tibor berish muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlash zarur. Chunki, elitar oilalar ijtimoiy talabga mos va tipik jamiyat azolarini yetkazib beradilar. Oiladan tashqari muhitda elitar oilalar farzandlari fe'l-atvori belgilovchi rol o'ynaydi.

Oilaning boshqa ijtimoiylashuv institutlari bilan aloqalarini yanada mustahkamlash zarur: "Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon- etiqodli farzand nafaqat otanonaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir."¹³

Mavzuni o'zbekiston Prezidenti I. Karimovning quyidagi so'zlari bilan yakunlash muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega: "... oila sog'lom ekan -jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan - mamlakat barqarordir"¹⁴.

¹³ Karimov. I. A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.-B. 56.

*Baxtiyor Bo'ronov,**Nam DU Ijtimoiy-madaniy faoliyat kafedrasini o'qituvchisi**Azamat G'aniyev,**Nam DU Ijtimoiy-madaniy faoliyat yo'nalishi 206-guruh talabasi*

Jadidlarning tashabbusiga ko'ra yangi tipdagi maktab, matbuot va eng muhimi, yozma dramaturgiya, teatr yuzaga keldi, tomosha binolari qurila boshlandi. Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat bu harakatning boshida turdilar.

XX asr boshiga kelib og'zaki dramaturgiyaga asoslangan an'anaviy teatning improvizatsion ijrochilik san'ati, o'ziga xos sahna makoni Turkistondagi rus teatri ta'siriga, raqobatiga chiday olmadi. Shu bilan birga yevropa tipidagi teatr tartib-qoidalarini o'zbek madaniyati muhitiga singdirilishi ham oson bo'lmadi. Sahna makonining yopiq makonga joylashtirilishi, shartli "jonli dekoratsiya"dan voz kechilib, hayot illyuziyasini beruvchi maxsus dekoratsiya unsurlarining ishlatilishi, yozma dramaturgiyaga asoslangan adabiy asosning mavjudligi, rejissura va aktyorlik san'atining ma'lum sistemaga solingani bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqardi.

Spektakl uchun zarur sahna bezaklari, liboslari, jihozlari ko'p hollarda teatr fidoyilarining tadbirkorligi, jonkuyarligiga bog'liq bo'lardi. Har kim o'z imkoniyati doirasida, kimdir uyidan kiyim, kimdir jihoz olib kelib, spektaklni bezagan. Bu o'sha davr uchun xos xususiyat edi. Biror teatr truppassi o'z kostyumlari, grimlari, jihozlariga ega bo'lmagan. Zamon nafaqat aktyor yoki rejissyor bo'lishni, balki teatr san'atining turli sohalarida faoliyat ko'rsatishni talab qilardi. Xususan, M.Uyg'ur, Ya.Bobojonov, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zi ko'p hollarda aktyorlarga grim qilishar, parik yasashar, suflorlik vazifasini bajarardilar. Teatr asarlari o'ynaladigan maxsus sahnalar yetishmas, shu sabab biror bir madrasa, saroy yoki hovli tomoshaxonaga aylantirilar, sahna yasalardi. Bunday sharoitlar bo'lmaganda, tomoshalar to'g'ridan to'g'ri xalq orasida ko'rsatilgan¹⁴.

Ma'rifatparvarlik ruhidagi dastlabki spektakllarda hayotiy voqelikni sahnada aynan ko'rsatish, libos va pardozlarni ham hayotdagiday rasmiy tarzda ishlatish uslubi qo'llangan. Bayoniy dekoratsiya uslubi orqali sahnada voqealar taqozosi bilan rasmana choy ichish, ovqat yeyish, suv sepish, chinakam gullarni hidlash, uy, mehmonxona, mayxona, choyxona, mahkama kabi joylarni rasmana qilib qurish odat tusida bo'lganini ko'rish mumkin edi. Ammo jadid teatri biroz tajriba orttirgach, asar konfliktidan kelib chiqib, ziddiyatli ikki tomonni bir-biriga qarama-qarshi (kontrast) tasvirlashga o'tadi.

Muvaffaqiyatli tomonlashtirilgan asarlaridan biri ozarbayjon dramaturgi Said Urdubodining "Andalusning so'nggi kunlari" dramasi asosida yaratilgan spektakl bo'lib (1919, 12 avgust va 1920, 26 martda ko'rsatilgan), sahna madaniyatini o'zlashtirishda teatring jiddiy ijodiy bosqichga ko'tarilganini namoyish qiladi. Spektakl yangi shahar istirohat bog'i (oldingi Gorkiy bog'i, hozirgi Toshkent hokimiyati hududi) sahnasida o'ynalgan. Spektakl uchun maxsus dekoratsiya ishlangan. Aniqlashimizcha, dekoratsiyalarni ishlagan avstriyalik rassom Maks Ayxberg ekan. Rassom butun mahoratini ishga solib, asar mazmun-mohiyatini to'g'ri ochib beruvchi dekoratsiya yaratgan. Uning har bir

¹⁴ Karimov. I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, Toshkent: Ma'naviyat, 2008. –B. 58.

¹⁵ O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. - Toshkent: O'zME, 8 tom, 2004. –B. 323-325

ko'rinish, voqea o'ri va vaqtiga hamohang dekoratsiyalar ishlati, ularning tez-tez almashinib turishi, ilk bor teatrda nur-shu'halarning qo'llanilishi o'z samarasini bergan. "Andalusning so'nggi kunlari" spektaklini yaratishda ko'p qiyinchiliklarga duch kelingan. Sahnalar anjomlari, ayniqsa, kiyimlarni topish og'ir bo'lgan. Bu narsalarni topish uchun "Kolizey"ning mutasaddisi bo'lgan Sinsadzega murojaat etishga to'g'ri kelgan. Gap shundaki, 1912 yilda Toshkentga kelgan Sudan arablarining tsirk trupпасi shu binoda tomosha ko'rsatgan edi¹⁶. Bundan tashqari, 1916 yilning dekabr oyida "Layli va Majnun" musiqali dramasi sahnaga qo'yilgandi. Bu spektakl uchun tikilgan ko'p kiyimlar ham "Kolizey"da saqlanar edi. Bularning hammasi ijaraga olingan. "Andalusning so'nggi kunlari" spektakli har jihatdan ibratli bo'lgan. Asosiy qahramon Muso obrazining Uyg'ur tomonidan mahorat bilan gavdalanirilishi, puxta ishlangan ommaviy sahnalar (60ga yaqin kishi ishtirok etgan), qolaversa, musiqa, tovushlar, dekoratsiya, libos, chiroq nurlari, jihoz, ashyo kabi omillar - hammasi bir bo'lib spektaklning badiiy jihatdan namunali chiqishini ta'minladi.

20-yillar yozma dramaturgiya va sahna taraqqiyotini kuzatadigan bo'lsak, bu davrda sahnalarda nafaqat dramatik, balki musiqa jo'rligida ijro etiladigan asarlar ham o'rin olganini ko'ramiz.

1924 yilning 20 iyunida O'lka Namuna teatri tomonidan "Kolizey" binosida ko'rsatilgan M.Uyg'ur talqinidagi "Farhod va Shirin" (Xurshid) spektakli namoyish etildi. Spektakl "Kolizey" sahnasida o'ynalgani bois uni bezatish masalasiga alohida diqqat qilingan. Spektaklning afsonaviy-romantik ruhda talqin etilishida aktyorlik san'ati, maqom musiqasi, ariya va duetlar, umumiy raqs hamda dekoratsiya, liboslar, bezaklar, yoritgichlar muhim o'rin tutgan. 1929 yilda "Farhod va Shirin" musiqali dramasi sahnaviy talqini birmuncha o'zgardi. M.Uyg'ur muallif Xurshid va adabiy emakdosh Cho'lpon bilan hamkorlikda asar ustida ish olib borar ekan, qissaxon ishtirokidagi doston uslubini tanlaydi. Mazkur talqinda sahna bezagini professional rassom Yu.Ryabchikov bajardi. Dekoratsiyalar, rekvizit, butaforiya, liboslarda hayotiylik o'z aksini topdi. Bayonchilik, sahna voqealarining sodda va aniq aks ettirilishi sahnada ham shunga monand bayoniy, tafsilotlarga boy dekoratsiyani vujudga keltirdi. Rassom bu sahnada qadimiy lola saylini eslatuvchi manzara yaratadi. Birinchi parda I-ko'rinishda xitoy naqshlari bilan bezatilgan hoqon saroyi ko'rinishini, sahna o'rtasida oltin taxtni tasvirlaydi. II-ko'rinishda xitoy hoqoni xazinasining eng so'nggi xonasi ko'rinishi tasvirlangan. Farhodning dunyo ko'zgasiga boqib, Shirin qiyofasini ko'rishi sahnasi juda ta'sirli ko'rsatilgan. Ko'zguna boqishi bilan chiroq o'chib, tog' ufqida go'zal Shirin qiyofasi namoyon bo'ladi. Chiroq yonganda, Farhod behush sahnada yotgani ko'rinadi. Spektaklning ikkinchi pardasida Farhodning dengiz safari bayon etiladi. I-ko'rinishda Farhodning bog'da kuylashi, II-ko'rinishda qayiqda halokatga uchrashi, III-ko'rinishda tog'dan suv chiqarishi tasvirlari rassomning mahoratidan dalolat beradi¹⁷.

Ammo 1914-1924 yillar oralig'ida spektakllar uchun maxsus dekoratsiyalar kam ishlangan. Truppada hali tayin ishlaydigan rassomning o'zi ham bo'lmagan. Shu bois ko'rinishlar ko'pincha yig'ma dekoratsiyalar bilan shartli ko'rsatilgan. Dekoratsiyalar asosan omomat qurilib, truppa a'zolari qo'li bilan bir navi yasalgan. Teatrning bisotidagi bir-ikki mavhum orqa parda, dag'al, yog'ochdan pala-partish yasalgan stanok, xontaxta, stol, bir-ikki kursi, artistlarning kundalik hojatiga yarab turadigan tumshug'i uchgan choynak-piyola va boshqa buyumlar deyarli hamma spektakllarda ishlatilaverib,

¹⁶ O'zbekistonning yangi tarixi, 2-kitob. O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida. Toshkent davlat universiteti, 2003 - B.261

¹⁷ Qodirova D.M. Senografiya haqida o'ylar //Teatr. - № 3. - 2003. - 15-17-b.

tomoshabinga yod bo'lib qolgan. Ba'zan dekoratsiyalar rus va tatar teatrlaridan vaqtincha olinib ishlatilgan. Spektakllar sahnaviy bezagida maishiy hayot naturalistik tarzda kiritilgan. Ular sodda, ba'zida primitivligi bilan ajralib turgan.

Bu davrda ikki yo'nalish ko'zga tashlangan: biri - tarixiy yoki zamonaviy voqelikni aynan, naturalistik ko'rsatish bo'lsa (bu uslub "sharq kechalari" nomli instsenirovkalarda keng qo'llanilgan), ikkinchisi - voqealar o'rnini, tiplarni shartli belgilashdan iborat bo'lgan. Shundan shartlilik birmuncha murakkabroq bo'lib, komediyalar bilan dramalarning sahnaviy talqinlarida o'zaro farq qilib turgan. Shuningdek, drama sahnaviy talqinlarida tazod (kontrast) uslubi ham qo'llangan. Tarixiy asarlar talqinlarida, shu jumladan dekoratsiyalarida tarixiy haqiqatga yaqinlashish harakatida bo'lingan. Umuman olganda, deklarativlik, soddalik, xalq hayoti bilan bog'liqlik - respublikaning birinchi truppalari va ularning rassomlari qo'llagan tamoyillardir. Spektaklni bezashda soddalik va yengillik talab qilingan. Teatrdan shu davrda ishlagan P.Ryabchikov kabi rassomlar keyinchalik ham sahnada plakat shakllariga sodiq qolishgan. Ko'p yillar Samarqandda ishlagan A.M.Esipov, keyinchalik, 30-yillarda ham sahnada maishiy turmushni aks ettirishga bo'lgan intilishini saqlagan.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar yaratgan yevropa shaklidagi yangi o'zbek teatri o'zining ilk qadamlarida hamda oktyabr to'ntarishi tufayli sho'ro hokimiyati o'rnatilgan dastlabki yillarda (1917-1927) binoda, tomoshabindan ajratilgan sahnada maxsus dekoratsiyalar, libos va jihozlar, chiroqlar yordamida, yozma dramaturgiya negizida muayyan tarixiy va zamonaviy voqealarni aks ettirishga, tomoshabinlarga ma'rifatparvarlik g'oyalarini singdirish orqali ularda milliy ong, milliy g'ururni tarkib toptirishga intildi.

SHAXS TAFAKKURI SHAKLLANISHIDA OILANING O'RNINI

A.Abdullayev,

Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari kafedrasini o'qituvchisi

M.Sodirjonov

Nam DU Ijtimoiy madaniy faoliyat yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Jamiyatimizda oila qadimdan muqaddas dargoh hisoblanadi. Jamiyat kelajagi va davlat taraqqiyoti mustahkam oilalar borligi bilan ifodalanadi. Chunki, kelajagimiz bo'lgan avlod, farzandlarimiz oilalarda tarbiya ko'radi. Jamiyat bir qancha oilalardan tashkil topadi. Oila ham bir maqsadga intilgan insonlardan tashkil topganligi sababli kichik jamiyat hisoblanadi. Shuning uchun ham konstitutsiyamizda oilani jamiyatning kichik yacheykasi deb ta'riflangan. Oilalarda tarbiya chiroyli, axloq qoidalari mos ravishda berilgan bo'lsa, jamiyat obod va insonlar hayoti farovon bo'ladi.

Shaxs – barcha munosabatlarda aql bilan ishtirok etuvchi barkamol insonga berilgan ta'rif hisoblanadi. Jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, madaniy va boshqa munosabatlarda fikrini jamlab oqilona qatnashgan inson-kamolga yetgan inson hisoblanadi.

Tafakkur fikrlashdagi to'liqlikdir. Agar oilada tarbiyalangan farzandlarimiz o'z fikrlarini donolik bilan bildira olsa, bajarayotgan ishi fikriga mos bo'lsa, oilada shaxs chiroyli tafakkurli qilib tarbiyalanibdi deb ayta olamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 21 yilligi munosabati bilan qilgan ma'ruzasida oilada sog'lom bola tarbiya ko'rishi lozimligini e'tiborga olib, 2014 yilni "Sog'lom bola yili" deb nomlashni taklif etdi. Chindan ham bolalar kelajagimiz ularning tafakkuri oilada shakllanadi. Oilada muhit toza va sog'lom fikrga asoslangan bo'lsa, bolalarimiz fikrlash qobiliyati ham sof

donishmandona bo'ladi. Shuning uchun ham davlatimiz rahbari tomonidan, -"Biz oilani hayot davomiyligini ta'minlaydigan, kelajak nasllar taqdiriga kuchli ta'sir ko'rsatadigan tarbiya maskani sifatida qabul qilamiz. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, odamiylik, mehr-oqibat, o'z Vatanga, xalqiga sadoqatli bo'lish kabi olijanob fazilatlar aynan oila muhitida shakllanadi. Azal-azaldan har qaysi ota-ona o'z bolasining sog'lom va barkamol, aql-zakovatli, baxtli bo'lishini istaydi. Shunday farzandni voyaga yetkazish, uning hayotda munosib o'rin egallashiga erishish – ota-onaning eng ulug', eng muqaddas orzusi, desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Biz sog'lom deganda, nafaqat jismoniy, balki ma'naviy jihatdan ham sog'lom bolani o'zimizga tasavvur etamiz",- degan ta'riflar bilan oilada shaxs tafakkurini chiroyli shakllantirish lozimligini ta'kidlab o'tdilar. Prezidentimiz o'z ma'ruzalarida, Yildan-yilga kuchayib borayotgan amaliy ishlarimizning tabiiy mahsuli va natijasini yurtdoshlarimiz, avvalambor, jondan aziz farzandlarimizning turli sohalarida qo'lga kiritayotgan yutuqlarida ko'rishimiz mumkin. Bu borada ba'zi bir misollarga to'xtaladigan bo'lsak, Toshkent shahrida o'tkazilgan 47-xalqaro Mendelev olimpiadasida yurtimiz o'quvchilari birinchi o'rinni egallagan hammamizga mamnuniyat yetkazadi. Aql-zakovat musobaqasi bo'lmish shaxmat bo'yicha jahon chempioni unvoniga erishgan 8 yashar Nodirbek Abdusattorovni olasizmi yoki 5 yashar – e'tibor bering, 5 yashar – jajji o'g'lonimiz Islombek Sindorovning Osiyo chempioni degan sharaflil nomga sazovor bo'lganini olasizmi, qani ayting, aziz do'stlar, bunday yutuqlar bilan faxrlanmasdan, g'ururlanmasdan bo'ladingmi?

Mana, yaqinda Polshada o'tkazilgan jahon chempionatida yana bir mohir sportchimiz – Ruslan Nurudinov sportning eng murakkab turi bo'lgan og'ir atletika bo'yicha keskin bellashuvlarda g'oliblikni qo'lga kiritdi. Xabaringiz bor, bu pahlavon yigit "O'zbekiston iftixori" degan yuksak unvon bilan taqdirlandi¹⁸, deb faxr bilan gapirib o'tishdi. Bu faxrli farzandlarni tarbiyalagan oila, jamiyatning mo'tabar oilalariga aylandi.

Shuningdek, oilada shaxs tafakkurini oqilona tarbiyalashi lozimligi ayni vaqtda bugungi shiddatli zamon, hayotning o'zi yosh avlod tarbiyasi borasida oldimizga yangi-yangi, o'ta muhim va dolzarb vazifalarni qo'yimoqda.

Biz tayanchimiz va suyanchimiz, g'ururimiz va iftixorimiz bo'lmish bolalarimizga, farzandlarimizga ishonch bilan, hurmat-e'tibor bilan qarashni kelajagimizga bo'lgan ishonch, millatimizga, xalqimizga bo'lgan hurmat-ehtirom ifodasi deb bilamiz

Barchamiz yaxshi tushunamizki, sog'lom farzandni tarbiyalashda aholi, ayniqsa, ota-onalarning tibbiy madaniyati muhim ahamiyat kasb etadi. Sog'lom bola tarbiyasida mahalla va ijtimoiy tuzilmalarning katta o'rni va ta'siri borligi haqida, o'ylaymanki, ortiqcha gapirishning hojati yo'q. Xalqimizning "Bir bolaga yetti mahalla ham ota, ham ona" degan maqolida albatta chuqur ma'no mujassam.

Bunday vaziyatda "oiladagi sog'lom muhit – sog'lom mafkurani shakllantirish manbaidir. Jamiyatda har bir oilaning mustahkamligi, farovonligini, o'zaro hurmat va ahillikni ta'minlash – milliy mafkurada ko'zda tutilgan maqsadlarni oshirishda tayanch bo'ladi"¹⁹.

Mahallada ma'naviy ishlarning muhim va dolzarb yo'nalishi – g'oyaviy tarbiyadir. Bu esa Xotin-qizlar, farzandlar ongi va tushunchalari tizimida hayot haqidagi falsafiy, siyosiy, huquqiy, diniy, estetik, axloqiy, badiiy, kasbiy qarashlarni milliy istiqlol g'oyasi ruhida maqsadli shakllantirishning ijtimoiy pedagogik jarayoni demakdir. Chunki

¹⁸ Karimov I.A. Amalga oshirayotgan islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurish – yorug' kelajagimizning asosiy omilidir. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 21 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi // Xalq so'zi, 2013 yil 6 dekabr.

¹⁹ Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. - 66-bet.

mahallada kechadigan mafkuraviy ta'lim va tarbiya jarayonlari Xotin-qizlar dunyoqarashini bunyodkor g'oyalar bilan boyitish hamda jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun kerak bo'lgan sifatlarni kamol toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bular Xotin-qizlarning g'oyalar va ularning o'ziga xosliklari haqidagi tushunchalarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda mahalla – tom ma'noda mafkuraviy tarbiyaning ilk asosi, poydevoridir. Shu sababli ham buzg'unchi mafkuralar aynan mahallaga, oilaga va u orqali yosh avlodlarga o'z g'oyalarini singdirishga intilmoqda.

Yuqoridagilardan xulosa qilinsa, ularning g'oyalari islom ta'limotidan uzoq, demokratik-huquqiy davlatlar konstitutsiyalariga zid, kishilar e'tiqodini demokratik o'lkalardagi, xususan, yurtimizdagi vijdon erkinligini suiste'mol etib, siyosiy hokimiyatga intilishdir. Bunday partiya va oqimlar siyosiy beqarorlik, iqtisodiy tanazzul, eng muhimi xunrezlik sababchilaridir. Ular targ'ibot, ta'lim, tarbiya usullaridan o'z g'araz maqsadlarida foydalanmoqdalar.

Bu o'rinda gap oilada bolalarni yot g'oyalardan himoya qilish uchun yaratilgan sharoit, ularni ma'naviy-axloqiy jihatdan sog'lom etib tarbiyalash haqida bormoqda. Qaysi oilada muhit sog'lom bo'lmasa, o'sha yerda axloqi buzuq, noqobil fuqarolar paydo bo'lishi xavfi orta boradi.

Jamiyatdagi o'zgarishlar oilaga ta'sirini ko'rsatganidek, oiladagi o'zgarishlar ham jamiyatga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Oila davlatning, jamiyatning asosiy tayanchi ekan, uning mustahkamligi, tinch-totuvligi, farovonligi va barqarorligidan jamiyat manfaatdordir. Oilada ma'naviy va jismoniy yetuk avlodni shakllantirish, yoshlarni oilaviy hayot qurishga tayyorlash, zamonaviy kasb-hunar sirlari bilan qurollantirish lozim.

Har bir jamiyat mana shu so'nggi turdagi oila tarqalishiga qarshi kurashadi. Bunday oila buzilishi qancha kamaysa, u o'sha jamiyatning axloqiy jihatdan takomillashib borayotganini anglatadi. «**Muxtasar aytganda**, hammamizga ayon bo'lishi tabiiyki, oila sog'lom ekan — jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan — mamlakat barqarordir»²⁰.

MILLIY MA'NAVIYATIMIZ YUKSALISH YO'LIDA

Tillayev Bobomurod

Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasini o'qituvchisi

Isoqov Ziyodbek

Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabasi

Taraqqiyotning o'zbek modeli rivojlanish tamoyillarini to'g'ri tanlab olishda asos bo'lib xizmat qildi. O'zbekistonda demokratik taraqqiyot yo'lini tanlashda respublikaning o'ziga xos xususiyatlari, xalq an'analari va milliy urf-odatlarini, turmush tarzining hisobga olingani o'z yo'limizni topa olishimizga asos bo'ldi. O'tgan yigirma ikki yil davomida mustaqillik biz uchun eng ulug', eng aziz qadriyat bo'lib, milliy o'zligimiz, ornomusimiz, g'urur-iftixorimiz timsoli, ezgu orzu-intilishlarimiz, yutuq va marralarimizning hayotbaxsh manbai sifatida shu muqaddas zaminda yashayotgan barcha vatandoshlarimiz qalbidan mustahkam o'rin egalladi.

Davlatimiz rahbarining «Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch» kitobida ta'riflanganidek, insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch - ma'naviyatga eng ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tibor qaratildi.

²⁰ Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 58-bet.

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi milliy madaniyatimiz tarixini o'rganish, u haqda xolisona fikr bildirish borasida katta imkoniyatlar yaratdi. Osori-atiqalarimizni asrash, milliy qadriyatlarimizni tiklash, qadimiy boy tariximizni to'laqonli yoritish imkoniyati tug'ildi. Jahon madaniyatiga o'zining munosib hissasini qo'shgan ajdodlarimiz tavalludlarini nishonlash mustaqillik tufayli izchil an'anaga aylandi.

Mustaqillik tufayli istiqolning dastlabki yillaridanoq ajdodlar merosini o'rganish, xususan jadidchilik namoyondalari Munavvar qori, Ubaydulla Xo'jaev, M.Behbudiy, A.Avloniy, A.Fitrat, Cho'lpon, Ishoqxon Ibrat, H.H.Niyoziy, A.Qodiriy merosini tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tariddi. Ajdodlar merosini o'rganishning ma'naviy va huquqiy asoslari ishlab chiqildi va hayotga tatbiq etila boshlandi. Ulug' ajdodlarimiz tavalludlarini o'tkazish bo'yicha ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy tajribalar vujudga keldi. Istiqol yillarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning yangi, davr talabi va manfaatlariga mos takomillashgan tizimi shakllantirildi. Madaniyat, san'at, maorif, matbuot, sport sohaslarida ulug' ajdodimizga bag'ishlab, turli yo'nalishdagi kitob, maqola, risolalar chop etildi, turli film va spektakllar namoyish etildi. Yuzlab muzeylar, madaniyat uylari va saroylari, axborot resurs markazlari, madaniyat va istirohat bog'lari ommaviy muassasalar sifatida vatandoshlarimizga ma'naviy-ma'rifiy xizmat ko'rsata boshladi.

Respublika «Ma'naviyat va ma'rifat markazi» tashkil etildi (1994) va uning viloyatlar, tumanlar va shaharlardagi bo'limlari ishga tushirildi. Markazga Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi rahbarlik qila boshladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 25 avgustdagi «Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida»gi qaroriga binoan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi faoliyati va tarkibiy tuzilishi qayta ko'rib chiqildi. Respublikamizdagi mahalla oqsoqollari va fuqarolar yig'inlari raislarining ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha maslahatchilari tizimi shakllantirildi. Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rivojlantirish va samaradorligini oshirish borasida yana qator ijobiy chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda aholi o'rtasida targ'ibot va tashviqot ishlari bilan bevosita shug'ullanadigan O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tizimida 2143 dan ortiq klub muassasalari, 87 dan ortiq muzey, jumladan 18 ta tarixiy, 25 ta o'lkashunoslik, 10 ta badiiy, 16 ta memorial va 18 ta boshqa yo'nalishdagi muzeylar va 60 dan ortiq madaniyat va istirohat bog'lari hamda 37 ta professional teatr jamoalari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Madaniyat va ma'rifat maskanlari jamiyatda o'ziga xos o'rin tutadi, ayniqsa, mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy islohotlarni aholi o'rtasida tushuntirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda OAV, xususan televidenie madaniyatni ommalashtirishning asosiy vositasi va manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Mustaqillik tufayli musiqa, madaniyat, amaliy va tasviriy san'at kabi yo'nalishlar rivojiga katta e'tibor berildi. O'zbekiston mashhur musiqa va teatr festivallariga, ijrochilar tanlovlari va ko'rgazmalarga ham mezbonlik qilmoqda. Xususan, yil sayin ishtirokchilar soni ko'payib borayotgan «Sharq taronalari» xalqaro musiqa festivali butun jahon madaniy jamoatchiligi o'rtasida keng shuhrat qozonmoqda.

O'zbekiston rahbariyati aholining ko'pmillatligini hisobga olib, mustaqillikning ilk yillaridan boshlab millatlararo totuvlik va hamjihatlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratmoqda.

Erishilgan yutuqlardan faxrlanish bugungi kunda fuqarolarimizda kelajak uchun mas'uliyat bilan birga Vatan taqdiri va kelajagiga daxldorlik tuyg'usini ham shakllantirmoqda.

NamDU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrası o'qituvchisi

Mustaqillik tufayli respublikamizda muzeylarga bo'lgan e'tibor yanada oshdi. Xususan keyingi 10 yil ichida Davlat qaramog'idagi muzeylar soni 140 tani tashkil etdi. Shulardan tarix muzeylari 75 ta, o'lkashunoslik muzeylari 23 ta, Badiiy San'at Koshonalari 10 ta, memorial muassasa 20 ta, adabiyot muzeylari 8 ta, tabiat muzeylari 4 tadan iborat. Ayni paytda bularda 1 million 600 mingdan ortiq eksponatlar mavjud.

Inson tinimsiz go'zallikka intiladi, go'zallikni ijod qilmasdan, undan ma'naviy-ruhiy zavq olmasdan va shu orqali o'z turmushini bezatmasdan yashay olmaydi.

Dunyodagi barcha xalqlar kabi o'zbek xalqi ham juda qadim davrlardan buyon xalq ruhiyati, turmush sharoitlarini o'zida aks ettiruvchi amaliy san'at asarlarini yaratib kelgan. Tabiiyki, moddiy madaniyat mahsuli bo'lgan xalq amaliy san'at asarlari ijtimoiy hayotning bir bosqichidan ikkinchisiga meros bo'lib o'tib, avlodlarning beqiyos madaniy boyligiga aylanib boraveradi.

Jamiyatni ma'naviy, axloqiy kamolga yetkazishga keng aholi ommasini, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda muzeylarning katta ahamiyat kasb etishini inobatga olib, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari, Madaniyat va sport ishlari va Xalq ta'limi Vazirligining 2002 yil iyun oyida qabul qilingan Respublika Oliy va o'rta- maxsus, kasb-xunar va umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchi va yoshlari o'rtasida ma'naviy ma'rifiy ishlarni kuchaytirish to'g'risidagi qo'shimcha buyruqlari va shu asosda viloyat hokimligining qaror, tadbir-rejalari va ko'rsatmalari muzeylar va o'quv yurtlari o'rtasidagi mustahkam aloqa o'rnatish, hamda madaniy ma'rifiy ishlarni hamkorlikda olib borishga keng imkoniyatlar yaratib berdi.

1996 yil 18 oktyabrda Toshkentda ochilgan Temuriylar tarixi Davlat muzeyi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ma'rifiy va ma'naviy ishlar borasida yirik tarixiy va madaniy yodgorlik, ilmiy tafakkur markazi bo'lib qoldi. Muzey eksponatlari juda katta tarixiy qimmatga ega bo'lib, Temuriylar davri ruhini beradi. Muzeyga qo'yilgan tilla buyumlar, qurol-aslahalar, lashkarboshi va oddiy jangchilarning kiyim - boshlari, musiqa asboblari, o'sha davrga xos jihozlar, Amir Temur, Bobur qo'lyozmalari, Ulug'bekning astronomik qurilmalari va boshqa madaniy boyliklar shular jumlasidandir.

Shu yili 1 sentyabrda Toshkentda Osiyoda noyob va yagona bo'lgan Olimpiya shonshuhurat muzeyi ochildi. Bu muzey-o'zbekistonlik sportchilarning turli jahon musobaqalarida qo'lga kiritgan muvaffaqiyatlarini, medallarini faqat namoyish etadigan joygina bo'lib qolmay, balki mamlakatimizda sport harakatini rivojlantirish markazi ham bo'lib qoldi. Respublikada yana ko'plab boshqa muzeylar tashkil topdi.

Chunonchi, 1992 yil may oyida Namanganda ulug' o'zbek shoiri Boborahim Mashrab muzeyi ochildi. 1992 yil sentyabrda Xorazm viloyatining Xonqa tumanida milliy mumtoz musiqa va kuylarning mashhur ijrochisi, Xorazm hofizlar maktabining asoschisi Xojixon Boltaboev nomidagi o'ziga xos noyob maqomchilar muzeyi tashkil etildi. Urganchda shu oyda esa qadimgi Xorazm Amaliy san'ati va tarixi muzeyi ochildi. Bu muzey ekspozitsiyalarini uch mingga yaqin turli eksponatlar tarixiy hujjatlar, qadimgi xorazmliklar foydalangan uy-joy anjomlari, tikuvchilik va gilam mahsulotlari, idish - tovoqlar, mehnat qurollari tashkil etadi.²¹

²¹ Qosimov Y. Qadimgi Farg'ona sirlari.-Namangan, 1992.-B.-29.

1992 yil noyabr oyida Buxoroda O'zbekistonda birinchi marta temirchilik muzeyi ochildi. 1992 yil dekabrda Samarqand viloyatining Oqtosh shahrida ochilgan xalq baxshisi Islom shoir Nazar o'g'lining Uy-muzeyi birinchi mehmonlarni qabul qildi. 1993 yil 3 sentyabrda Toshkentda o'zbek ayollari ichidan chiqqan birinchi huquqshunos olim akademika Xadicha Sulaymonova muzeyi ochildi. 1993 yil 1 sentyabrda Toshkent Davlat texnika universiteti qoshida O'zbekistonda birinchi bo'lib Politexnika muzeyi ochildi. 10 sentyabrda Toshkentda o'zbek raqqosasi Mukarrama Turg'unboeva muzeyi, 21 sentyabrda esa Navoiy viloyatining Tomdi tumanida mashhur cho'pon, ikki marta Mehnat Qahramoni, O'zbekiston Fanlar Akademiyasining faxriy akademigi Jaboy Balimayonovning hayoti va mehnat faoliyati haqida ma'lumot beruvchi muzey faoliyat boshladi. Shu yil noyabr oyida Toshkentda ochilgan O'zbekiston Xalq ta'limi tarixi muzeyi o'z muxlislarini kutib oldi.

1994 yil may oyida Toshkent shahrida Toshkent to'qimachilik va yengil sanoati instituti muzeyi, oktyabrda O'zbekiston xalq rassomi Usta Muhiddin Rahimov va uning o'g'li Akbar Rahimovlarning ko'rgazmali muzeyi ochildi. Toshkentda 1996 yil mayida O'zbekiston gidrometeorologiya xizmati muzeyi ishga tushdi. Shu yilning 30 noyabrda Toshkentda ochilgan Qimmatbaho qog'ozlar bozori tarixi muzeyiga tashrif buyurgan tomoshabinlar birinchi marta turli davrlarga sayohat qilish sharafiga muyassar bo'ldilar.

1997 yil oktyabr oyida Buxoroda mashhur buxorolik zarb qiluvchi usta Salim Hamidov muzeyi ochildi.

MUSTAQILLIK SHAROITIDA SOG'LOM VA BARKAMOL AVLOD TARBIYASI

*S.Yo'ldoshev., I.Toshpo'latov,
Farg'ona Davlat universiteti*

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish davlat dasturi to'g'risida" 1998 yil 10 noyabrdagi farmonini amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 27 may «O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Qarorlarga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport turlarini rivojlantirish markazini tashkil qilish bo'yicha, har bir tumanda qishloq sport-sog'lomlashtirish klublari tashkil etish, ularning faoliyatiga sportning ommaviy, milliy turlarini va xalq o'yinlarini keng joriy qilish to'g'risidagi vazifalar yuklatilgan edi²².

Joriy yilning 6 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorni imzoladi. Mazkur qaror mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlil islohotlarda yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan har tomonlama sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilgan yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish maqsadida, davlat va jamoat tashkilotlarining takliflarini inobatga olgan holda qabul qilingan.

2014 yilning "Sog'lom bola yili" deb nomlanishi hamda davlat dasturining qabul qilinishi ma'naviy, jismoniy jihatdan sog'lom avlod tarbiyasiga e'tiborning bevosita davomidir. Mana shu vazifalarni amalga oshirishda xalq o'yinlari alohida o'rin tutadi. Dunyoda an'anaviy o'yin shakllanmagan birorta ham xalq yo'q. Chunki oilada farzand

²² Ishonch.-1999.-29 may.

dunyoga kelishi bilanoq, ma'lum vaqtdan so'ng o'zini o'rab olgan tashqi olamni turli tuman o'yinlar, o'yinchoqlar vositasida anglay boshlaydi. O'yin inson hayotining deyarli barcha bosqichlarida o'ziga xos tarzda ifoda etiladigan ixtiyoriy faoliyat turlaridan biri bo'lib, tarbiyaviy-axloqiy, ijtimoiy - estetik funktsiyani bajaradi.

Milliy ma'naviyatimizning o'ziga xosligini ko'rsatuvchi jihatlardan biri hisoblangan xalq o'yinlari xalqimiz maishiy turmushining ajralmas qismiga aylanib ketgan. O'yinlar ajdodlarimizning ijtimoiy-ma'naviy va estetik e'tiyajlari asosida yuzaga kelgan. Chunki har bir o'yin shunchaki bo'sh vaqtni ko'ngilli o'tkazish vositasi emas, balki yosh avlodni jismoniy va ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalashning samarali usullaridan biridir. Ajdodlarimiz o'z farzandlarini umumbashariy tuyg'ular, milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash maqsadida xalq o'yinlarining yuksak ma'naviy qudratidan samarali foydalanib kelishgan. O'yinlar ham xalq ommasining ijodiy salohiyati natijasida yuzaga kelganligi, asrdan-asrga an'ana tarzida yashab kelayotganligi, turli-tuman variantlarda ommalashganligi, izchil tizim sifatida shakllangan harakat va ohang uzvlarida tarkib topganligiga ko'ra, mohiyatan xalqning ijodiyotining mahsuli hisoblanadi. Shuning uchun ham an'anaviy xalq o'yinlarining kelib chiqishi tarixi, yosh avlod tarbiyasidagi ijtimoiy-estetik ahamiyatini tadqiq etish bugungi tarixchilar uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Yurtboshimiz I.A.Karimov tapkidlaganidek, "Oldimizda mustaqil- buyuk davlat qurishdek murakkab va sharaflil vazifa turgan bir paytda bu ma'naviy qadriyatlarning ahamiyati ming karra ortadi. Nega deganda, har qanday ulug' maqsadlarga yetishish, yangi jamiyat, farovon turmush qurish, inson zotiga munosib go'zal hayot barpo etish, avvalo shu jamiyat a'zolari bo'lgan komil odamlarga, kelajak barkamol avlodiga bog'liqdir. Shu boisdan ham hozirgi kunda xalqimiz farzandlarimiz iqbolini o'ylab, qattiq bel bog'lab mehnat qiladigan mas'uliyatli bir davrda mazkur tushunchalar yanada teran ma'no kasb etadi."²³ Sog'lom va ma'nun barkamol avlod tarbiyasi umumdavlat ahamiyatiga molik ish deb qaralayotgan bugungi kunda xalq o'yinlarining kelib chiqishi, rivojlanish tarixini tadqiq etish shuni ko'rsatadiki, o'yinlarning milliy qadriyatlar tizimini shakllantirishdagi ijtimoiy estetik o'rni va vazifalarining ichida millatlararo totuvlikka, tinchlikni saqlashdagi ahamiyati, imkoniyatlari cheksizligini ko'rsatadi.

Xalqimizning ruhiy kechinmalari, moddiy va ma'naviy turmushi, milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi an'anaviy o'yinlar uch ming yillik tarix davomida sayqallanib kelgan ma'naviy qadriyatlarni avaylab-asrash borasidagi umumxalq harakatining tarkibiy qismidir. Xalqimizning ommaviy sayl-tomoshalari, marosimlari ham o'yinlarsiz o'tmaydi. Shu bois an'anaviy xalq o'yinlarini o'rganish xalq ruhiyati va madaniy hayotining o'ziga xos jihatlarini anglashga imkon beradi.

Mustaqillik sharofati bilan unutilayozgan tarixiy, ijtimoiy, diniy qadriyatlarimiz kundalik hayotimizdan mustahkam o'rin olmoqda, yangi siyosiy va ijtimoiy qadriyatlar tizimi shakllanmoqda.

Ayrim ommaviy xalq o'yinlari O'zbekistonning turli hududlarida yashovchi millatdoshlarimiz, qo'shni qirg'iz, qozoq, tojik xalqiga ham birdek xos bo'lib, o'yin tartibidagi farqlarga qaramasdan uning mazmun va mohiyatida deyarli farq sezilmaydi. O'yinlarni tadqiq qilish turli millatlar o'rtasidagi nafaqat hududiy, balki ma'naviy yaqinlik mavjudligini ko'rsatmoqda.

O'yinlar millatning sahovati, mehmondo'stligi, saxiyligi va bag'rikengligini belgilovchi omil bo'lib kelgan. Uni tadqiq qilish va qayta tiklash ana shu ezgu fazilatlarning

²³ Karimov I.A. Istiqloq va ma'naviyat. -Toshkent: O'zbekiston, 1994.-B.127-128.

qayta tiklanishi va mustahkamlanishiga xizmat qilishi tabiiy.

“Men shuni aytishim kerakki, bizga zarba bo‘lib tushgan eng og‘ir tanglik iqtisodiy emas, balki ma‘naviy tanglikdir. Asrlar davomida qaror topgan axloqiy-ma‘naviy qadriyatlarini g‘oyaviy qarashlarga qurbon qilish oqibatlarini bartaraf etish iqtisodiyotni tartibga keltirishdan ko‘ra ancha mashaqqatli bo‘ladi”²⁴. Xalq o‘yinlarini targ‘ib qilish va rivojlantirish nafaqat mintaqadagi xalqlarning o‘zaro aloqalarini rivojlanishiga ijobiy ta‘sir qilibgina qolmay, undan sog‘lom va barkamol avlodni, Mustaqil O‘zbekiston fuqarolarining ijobiy sifatlarini shakllantirishda ham foydalanish mumkin.

MILLIY QADRIYATLAR TIZIMIDA KURASH

Yo‘ldoshev S.V.

Farg‘ona Davlat Universiteti

Prezidentimiz I.A.Karimov ta‘kidlaganidek, “Bugun bizning oldimizda shunday tarixiy imkoniyat paydo bo‘ldiki, biz bosib o‘tgan yo‘llarimizni tanqidiy baholab milliy davlatchiligimiz negizlarini aniqlab, buyuk madaniyatimiz tomirlariga, qadimiy merosimiz ildizlariga qaytib, o‘tmishdagi boy an‘alarimizni yangi jamiyat qurilishiga tadbiq etmoq‘imiz kerak”²⁵.

Boy an‘alarimizni yangi jamiyat qurilishiga tadbiq etishning ijobiy natijasi sifatida, sportning milliy inofondini yaxshilash, ijtimoiy muammolarni muvoffaqiyatli hal etish, millatning g‘ururi iftixorini ko‘tarish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va boshqa talay sohalardagi ahamiyati benihoya kattadir. O‘zbek milliy kurashini jahonning ko‘pgina mamlakatlarida tan olinayotgan ommaviy sport o‘yinlari darajasida e‘tirof etilishi o‘zbek millatining jahon hanjamiyatidagi o‘ziga xos o‘rnini e‘tirof etilishi bilan barobar. Shu o‘rinda 2002 yil 24 oktyabrda O‘zbekiston respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston bolalar sportining rivojlantirish jag‘armasini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmonini amalga oshirilishi ham yuqoridagi fikrlarimizning amaliy javobidir.

Barcha xalq urf-odatlarini, an‘analari va marosimlari muayyan tarixiy davrning mahsuli bo‘lib, u moddiy turmush sharoitining ta‘siri natijasida paydo bo‘lgan. Vaqt o‘tgan sari ular tobora mustahkamlanib, ajdodlardan avlodlarga meros bo‘lib o‘tib kelgan. Ana shunday juda qadimiy an‘alarimizdan biri to‘y marosimlari va u bilan bog‘liq urf-odatlarimizdir.

Shu o‘rinda aytish joizki, H.Ismoilov o‘zining “O‘zbek to‘ylari” nomli risolasida ta‘kidlaganidek “O‘zbek xalqi juda qadim zamonlardan buyon to‘y-tantalarga va serzavq, quvnoq, ko‘ngilochar o‘yin-kulgiga o‘ch xalqdir”²⁶. Xalqning ezgu istaklari hamda intilishlarini o‘zida aks ettirgan to‘y va unda tashkil etiladigan kurash ham asrlar osha ajdodlardan avlodlarga asosan o‘zgarmasdan o‘tib kelmoqda.

Chunki xalq ruhi, millat qiyofasi uning uzoq tarixiy o‘tmishi davomida yaratilgan yozma va og‘zaki adabiyoti hamda o‘yinlarida ifodalanadi.

Kurash-qadimiy xalq o‘yinlaridan biri-bo‘lib, u juda katta hududga tarqalgan, jumladan milliy kurashimiz vatanlaridan biri Farg‘ona vodiysida ham o‘ziga xos an‘ana, urf-odat bilan rivojlanib kelgan. Bu o‘yin turi xalqimiz orasida ikki xil nom bilan Farg‘onacha va Buxorocha kurash deb atalib kelingan.

Kurashning har ikki turi bo‘yicha, qayerda, qanday o‘tkazilishidan qat‘iy nazar, uning barcha qoidalariga tartib va shartlariga rioya qilishlik barcha polvonlar uchun mushtarak udum hisoblangan. Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston Respublikasi

²⁴ Karimov I. O‘zbekiston mustaqillikka crishish ostonasida. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – B.263.

²⁵ Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddas. -Toshkent: O‘zbekiston, 1995.- B.176.

²⁶ Ismoilov H.O‘zbek to‘ylari. -Toshkent: O‘zbekiston, 1992.-B.186.

hududida o'tkazib kelingan to'y tomoshalarning rang-barangligi, ularning azaliy ekanligi va tashkil etiladigan kurashda qatnashadigan polvonlarni sofdil, ochiq ko'ngil, mardlik kabi xususiyatlari tomoshabinlar ko'z o'ngida aks etishi bilan katta hurmatga sazovor bo'lgan. Shuning uchun to'y sayllarda ana shunday kishilarni siylash hamda ularga hurmat belgisi sifatida xalq orasida "Polvon oshi" deb yuritish odati shakllangan.

Respublikamizning voha hududlarida "Bosh tovoq" atamasi Farg'ona vodiysida "Polvon oshi" nomi bilan atalib u asosan, xatna to'ylarida tashkil etiladi. "Polvon oshi" odati Farg'ona viloyatining Farg'ona, Rishton, Quva, Yozyovon kabi tumanlarining qishloqlarida hozirga qadar yaxshi saqlanib kelinmoqda.

Farg'ona tuman Shohimardon qishlog'ida istiqomat qiluvchi Yusuf ota Otajonovdan shaxsan o'zim ishtirokimda yozib olingan ma'lumotimizga ko'ra "Polvon oshi" tashkil etish quyidagicha amalga oshiriladi; to'y-sayllarda, mehmonlarga atab tayyorlanayotgan osh (palov) damlanishidan oldin jarchi tomonidan "kurash bellashuviga" deb e'lon qilinadi. Bu jarayonga qadar, maxsus tekis maydonga poxol yoki somon tashlanib, ustiga kiygiz yoki sholcha to'shaladi. Tomoshabinlar esa doira shaklida turib tarafkashlik asosida tomosha qiladilar. Kurash musobaqasida ishtirok etuvchi polvon urf odat tamoyiliga ko'ra ayrim irim va qoidalariga qat'iy amal qilganlar masalan, polvon hech qachon biror kishini oldida yechinim-kiyinishi mumkin bo'lmagan. Chunki, polvon badanini ko'rsatmaslikka harakat qilganligini sababi yomon nazar badaniga hech qachon tushmasligi kerak deb hisoblagan shuning uchun qadimdan polvonlar oq yaktak kiyib so'ngra ustidan to'n kiyganlar. Belbog'ni hech qachon yechish yoki kiyishda oyog'idan beliga qarab kiyishmagan (polvon belbog'i doimo xalqa sifatida tugilgan holda saqlangan) agar yechish yoki kiyinish jarayonida oyoq tomondan kiyilsa polvonlik hurmati oyoq osti qilingan deb hisoblagan.

Shu bilan birga polvon maydonga chiqishdan oldin keksalardan, ustozlardan o'z tomoshabinlaridan duolar olib maydonga, albatta ishi o'ngidan kelishi uchun o'ng oyog'i bilan qadam qo'yib "Yo Ali" qo'llasin deb kirib kelganlar. O'rtacha yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, polvonlar navbat bilan taklif etiladi. Polvonlar asosan Farg'onacha belbog'li kurash asosida bellashadilar. O'yinni tajribali, keksa polvonlar tomonidan boshqarib boriladi. Kurash musobaqasi o'z tartib qoidasiga asosan uning muqaddimasida ramziy ma'noda ikki sobiq keksa polvonlarni bellashuvi bilan boshlanadi. So'ngra eng kichik polvonlar maydonga tushiriladi dastlab yoshlik xususiyatlariga so'ng gavadasiga qarab kurashchilar davraga taklif etilgan. Kurashning kulminatsion nuqtasida eng kuchli dongdor polvonlar bellashishgan. G'olib polvonlarga to'y egasining sovrinidan tashqari, tomoshabinlar ham o'z sovrinlarini berishi mumkin. "Polvon oshi" ning o'ziga yarasha taomili bo'lib, bunga ko'ra tayyor bo'lgan palov dastlab polvonga atalib (bosh tovoq deb yuritiladi) tovoqqa solinadi va g'olib polvonga tutqaziladi. G'olib polvon tovoqni ko'tarib olgach, butun to'y davrasini aylanib chiqadi. U har bir tomoshabin mehmonlarga polvon oshidan ulashib chiqadi. Polvon oshidan tomoshabinlar bir oshamdan tanovvul qilib, keksalar o'zlarining farzandlari, nabiralarini, yoshlar esa, g'olib polvonga o'xshab mard, pahlavon, doimo g'olib bo'lishligini niyat qilib, o'z sovg'alarini (pul yoki buyum) taqdim etadilar.

Biz yuqorida bellashuv yosh xususiyatlariga ko'ra bosqichli o'tkaziladi degan edik. Har bir bosqichli g'olib polvonga, sovrin bilan birga, "polvon oshi" tortiq qilinadi. Respublikamizning Surxondaryo, Qashqadaryo kabi viloyatlarida "Polvon tovoq" deb atalib "Polvon tovoqdagi" oshni ko'tarib chiqqan polvon boshqa talabgorlar bormi-yo'qmi degan ishorani bildirgan, ya'ni maydonga chaqiruv belgisi hisoblanadi. Qadimiy odatlarimizga ko'ra, polvonlar doimo e'zozlanib xalq orasida katta hurmatga ega bo'lib

kelganlar. Shu o'rinda aytish joizki xalqimizda mashhur va g'olib polvonlarga xavas qilgan holda farzandlari nabiralariga polvon ismini qo'yish o'sha polvondan duo olish hamda og'ziga tuflash (nafasini olish) kabi urf odatlar yaxshi saqlanib qolgan.

Hozirga qadar saqlanib kelinayotgan bu urf-odatlarimiz yoshlarni mard, jasur, jismoniy sog'lom qilib tarbiyalashdan tashqari, vatanparvarlik ruhida tarbiya maktabini bajaradi. Chunki kurash bellashuvining o'tkazilish tartibi g'olib polvonlarni e'zozlash, ularni halol, jismoniy baquvvatligi yoshlarda xavas va o'mak olish hissini uyg'otishiga hech qanday shubha yo'q.

Xulosa qilib aytganda milliy qadriyatlarimiz milliylik qobig'idan chiqib, umuminsoniy qadriyatga aylanib, xalqlarni birlashtirishga xizmat qiluvchi ko'priklarni vujudga keltirmoqda.

OILADA SHAXS AXLOQIY TARBIYASI MASALALARI

D.Abdulqahhorov, I.Parpiyev, O.Abdulhalilov,

Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabalari

Oilada ota-ona bolalarga Vatanimiz mustaqilligining ma'naviy asoslarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimiz, an'ana va urf-odatlarimizni asrab avaylash, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlod qalbi va ongiga ona-yurtga muhabbat, istiqlolga sadoqat tuyg'ularini chuqur singdirish, g'oyaviy tarbiyaning mazmun-mohiyatini, uning jamiyat hayotidagi ahamyati, istiqlol yillarida yurtimizda qadriyatlarimizni tiklash va ma'naviyatimizni yuksaltirish bo'yicha olib borilayotgan ulkan ishlar hamda, bu borada oldimizda turgan maqsad va vazifalar haqida tushunchalar berib borish lozim.

Odatdagidek, ota-onalar bilan bola o'rtasida yaqindan munosabatlar tiklanishi, ya'ni bola tomonidan berilgan savollarga yoshiga mos ravishda javoblar berishi bolaning g'oyaviy dunyoqarashini shakllantirishda katta ahamyatga ega bo'lgan o'zgarishlar sodir bo'lib, bularning hammasi irodaviy ruhiy kechinma muhitida namoyon bo'ladi. Bolada asta-sekin tevarak atrofni kuzatish, umumiy qiziqish va do'stlashish hamda muloqot qilishga intilish, o'zini dadil tutish, fikrlari va xatti-harakatlarini boshqarish, chidash, qunt-matonat, tirishqoqlik, qat'iyatlik va boshqa xislatlar mustahkamlana boshlaydi.

Bolani jamiyatda qabul qilingan qonunlarga, axloqiy normalarga rioya qilishga o'rgatish oiladan boshlanadi. Ijtimoiy muhitdagi o'zgaruvchanlik doimo faoiliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan holda insonning xulqida o'z aksini topadi, chunki bolaning tashqi va ichki faolligi uyg'unlashib, atrof muhit bilan o'zaro harakati ifodalanadi.

Bolaning axloqiy rivojlanishi uchun ota-ona uni doimo nazoratga olishi, uning talab va istaklariga mos ravishda javob berishi hamda doimiy e'tiborni qaratishi lozim. Bu bilan ota-ona bog'chaga boradigan farzandining moslashuvchanlik (adaptatsiya) yanada takomillashtirgan bo'ladi.

Shuningdek, pedogogik tajribadan ma'lumki, bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy musiqa, qo'shiqlar muhim o'rinni egallaydi. Chunki, barchaga ayonki, musiqa tarbiya manbaidir. Masalan: alla o'zbek xalqining qadimiy, muhim tarbiyaviy xarakteriga ega bo'lgan qo'shiq turlaridan biridir. Ona allasidan bahramand bo'lmagan bola qalbida ota-onaga, Vatanga nisbatan mehr-muhabbat xissi bo'lishi qiyin. Alla aytmagan alla eshitmagan qiz bola bo'lmasa kerak. Alla tinglab katta bo'lgan boladan ota-onaga o'zgacha muhabbat, hurmat hissi shakllanadi. Keksalarning aytishicha, san'at insonlarni yovuzlikdan saqlab qolar ekan. Shuningdek, otabobolarimizdan meros qolgan chiroyli va ramziy ma'noga ega bo'lgan urf-odatlarini bilish, bevosita ularda ishtirok etish va aynan shu urf-odatlarini o'tkazish tartibini bilish oilada farzandlarni axloqiy tarbiyasi shakllanishida muhim ahamyat kasb etadi. Oilada

o'ziga xos qadriyatlarining yo'qolishi, oila va jamiyat hayotini belgilaydigan ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning mavjud emasligidan dalolat beradi. Agar oilada mehnatsevarlik, do'stlik, o'zaro yordam, vatanparvarlik kabi xususiyatlar aks etmasa, keyinchalik uning o'rnini ta'magirlik, yulg'ichlik, pul, boylikka xirs qo'yish, xudbinlik kabi illatlar egallaydi. Binobarin, oila va jamiyatda shior qilingan maqsadlar bilan mavjud imkoniyatlarni amalga oshirish o'rtasida nomutanosiblik namoyon bo'lsa, ayni bir vaqtda "Ikki xil axloq"ni o'zida mujassam etgan bola shaxsi shakllangan bo'ladi.

Olida ota-onaning onglik darajasi, axloqi bola shaxsining ijtimoiy muhitda o'z xulq-atvorini boshqara olishiga hamda axloq va huquq normalarini buzgan kishilarga nisbatan munosabatini bildiradi olishga turtki bo'ladi. Bunday malaka va ko'nikmalarni farzandlar qalbida tarkib toptirish vazifasi avvalo oilaga va ota-onaga yuklatiladi. Oilada ota-onalar farzandlariga mehmonnavozlik malakalarini o'rgatish bilan birga, bevosita mehmonda o'zini qanday tutish, ovqatlanish, odobini o'rgatishlari juda muhimdirki, bu, birinchidan, bolaning salomatligini ta'minlasa, ikkinchidan, me'yorga qarab ovqatlanishni o'rgatadi, uchinchidan, badnafslikdan qaytaradi, to'rtinchidan, tejamkorlikka o'rgatadi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, insonga xos bo'lgan iymon, insof, diyonat, vijdon, or-nomus kabi barcha axloqiy xislatlar oiladan shakllantiriladi, buning uchun farzandga ilk tarbiyani singdiradigan ota-ona hamda oilaning nuroniy otaxoni, mo'tabar onaxonlarning o'zlari axloqiy bilimlarga ega bo'lishlari lozim va shart. Ushbu jarayonlarning samarali tashkil etilganligi bolada bog'chada, maktabda, o'rta-maxsus va oily ta'lim muassasalarida ijobiy natijalarini beradi.

JAMIYATNING BOSHLANG'ICH ASOSI

Iqboljon Orziyev

*Nam DU Tarix yo'nalishi 401-guruh talabasi
T.Q.Qozoqov ilmiy rahbar, tarix fanlari nomzodi*

Fuqarolik jamiyatini barpo etish O'zbekiston tanlab olgan yo'lining asosiy maqsadi bo'lib, barcha islohatlar, barcha chora-tadbirlar, jamiyat tizimlari shunga yo'naltirilgan. Mamlakatda bozor munosabatlari sharoitida o'z-o'zini boshqarish keng yo'lga qo'yildi. Bunda odamlarga erkinlik, tashabbuskorlik va tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar yaratib berildiki, odamlar o'z hayotlarini erkin ravishda o'zlari bunyod etishga kirishdilar. O'zlari istagan mehnat fa'oliyati bilan shug'ullanmoqdalar. Iqtisodiy sohami, siyosiy yoki ma'naviy sohadami, har bir inson o'z qobiliyati, o'z iqtidoriga yarasha fa'oliyat bilan band.

Huquqiy madaniyatning yuqori darajada bo'lishi huquqiy davlatining o'ziga xos xususiyatidir. Huquqiy madaniyat qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning ijro etilishi bilan belgilanadi.

Huquqiy-demokratik davlat sifatida taraqqiy etayotgan O'zbekistonda o'z-o'zini boshqarishning keng yo'llari joriy etilgan. Jumladan, xalq boshqaruvining ijtimoiy instituti sifatida sinovdan o'tgan maxallalar mavqeiga alohida o'rin berilgan. O'tmishda mahalla odamlar hayotida turli ezgu g'oyalarni tarqatish, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash, insoniylik, mehr-muhabbatni targ'ib etish vositasi sifatida amal qilib kelgan. Shu boisdan hozirgi kunda ham mahalla oqsoqollari va fa'ollari zimmasiga xalq hayoti bilan chuqurroq shug'ullanish imkoniyatlari yaratilgan.

Qadim vaqtlardan buyon Sharqda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi kuch mahalla bo'lib kelgan. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, bu

ezgu an'analar mamlakatda qayta tiklana boshladi. Mahalla haqiqatdan ham ijtimoiy institut bo'lib, bu yerda odamlarning o'zaro yaqin munosabatlari qaror topadi.

Mamlakatimizda o'zini o'zi boshqarish o'rganlari fuqarolik jamiyatining asosiy instituti sifatida yildan yilga takomillashib bormoqda. Shuningdek mazkur organlarning boshqaruv tizimidagi ko'lamining kengayib borishi bilan huquqiy davlatning o'z vakolatlarini demokratik tamoyillar asosida amalga oshirishi uchun qulay va keng imkoniyatlar paydo bo'lmoqda.

"Mahalla arabcha so'zdan kelib chiqib, u "Mahalun", "shahar ichidagi shahar" ma'nosini anglatadi. Mahallada fuqarolar yashaydilar mehnat qiladi o'rin joy almashadi. Mahalla juda katta tarixga ega bo'lib, uning ildizlari bronza davriga borib taqaladi. Tarixchi olim Narshaxiy "Buxoro tarixi" asarida bundan 1100 yil ilgari mahalla xalqining boshqaruv uslubi ekanligini yozgan edi. Eramizdan avvalgi III asrdan milodiy V asr boshlarigacha faoliyat ko'rsatgan qadimgi Farg'ona (Parkana) davlatida undagi barcha ahamiyatli masalalarni oqsoqollar kengashi hal qilgan. Qadimda mahalla nafaqat ijtimoiy, balki ma'muriy – hududiy tuzilma tarzida ham e'tirof etilgan. Alisher Navoiyning "Hayratul – abror" (yahshi kishilarning hayratlanishi) asarida quydagi band uchraydi: Shaharlar otini mahallot etib, Bo'ldi chu yuz shahar Hiriy ot etib". Mahallaning "shahar ichidagi shaharcha" degan mazmuni yuqoridagi tasvirdan ko'rinib turibdiki, o'rta asrlarda Hiriy deb atalgan Xirot shahri yuzta kichik "shaharcha" – mahallalardan tashkil topgan ekan.

O'zbekistonda mahallalar mustaqillik davriga kelibgina, o'zini o'zi boshqarish organiga aylanadi. O'zbekiston konstitutsiyasida mahallaning maqomi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish o'rgani sifatida mustahkamlanadi. Mamlakatda shaharcha, posyolka, qishloq, ovul va mahalla fuqarolar yig'inlari o'zini o'zi boshqarish o'rganlari huquqiy maqomini oldilar.

Mahalla kishilarda yaxshi insoniy fazilatlarini kamol toptirish, o'z-o'zini boshqarish, demokratik qadriyatlarni ro'yoga chiqarish maktabidir.

Huquqiy-demokratik davlat sifatida taraqqiy etayotgan O'zbekistonda o'z-o'zini boshqarishning keng yo'llari joriy etilgan. Jumladan, xalq boshqaruvining ijtimoiy instituti sifatida sinovdan o'tgan maxallalar mavqeiga alohida o'rin berilgan. O'tmishda mahalla odamlar hayotida turli ezgu g'oyalarni tarqatish, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash, insoniylik, mehr-muhabbatni targ'ib etish vositasi sifatida amal qilib kelgan. Shu boisdan hozirgi kunda ham mahalla oqsoqollari va fa'ollari zimmasiga xalq hayoti bilan chuqurroq shug'ullanish imkoniyatlari yaratilgan.

PIFAGOR HIKMATLARI

Boyoqova Umida,

Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-kurs talabasi

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar jamiyatning qaysi sohasiga tegishli bo'lishidan qat'iy nazar yuksak ma'naviy munosabatlarni o'z ichiga qamrab olgan. Globallashuv sharoitida turli xil tashqi tahdidlarning barchasida ma'naviy va axloqiy buzg'unchilik ustuvorlik qiladi. "Demokratiya eksporti" yoki "Ommaviy madaniyat", "Vijdon erkinligi"- deysizmi bularning hammasida ma'naviy buzg'unchilik, jamiyatni va davlatni izdan chiqarish maqsadlari yotishini kuzatamiz. Shuning uchun ham hozirgi davrda jamiyat xayotida ma'naviyat va axloq masalalari ustuvor ahamiyatga ega bo'lib qoldi.

Hattoki, qonunlarimiz ham chuqur ma'naviy ozuqa bilan sug'orilganligi axloq va qonunning egizakligidan dalolat beradi. Axloqiylikka asoslanmagan qonunning asosi bo'sh, jamiyatning kelajagi esa haloqatdir.

Qadimgi yunon falsafasining yirik namoyondasi bo'lgan Pifagorning bundan 2500 yil avval yaratgan hikmatlari hozirgi kunda ham jamiyatimiz xayotida o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

“Odamlar! Eng avvalo ezgu axloqqa ega bo'lishga harakat qiling, zero axloq qonunning asosidir.”²⁷

Pifagor axloq va huquqning umumiy jihatlarini chuqur anglab yetgan va bularning har ikkisi inson va jamiyatning hatti-harakat, faoliyat me'yorlari ekanligini ta'kidlagan.

«Ezgu axloqqa ega bo'ling». Axloq- ma'naviyatning amalda namoyon bo'lishi demakdir. Ezgu axloqqa ega bo'lgan shaxs doimo o'zgalarga nisbatan manaviy munosabatda bo'ladi. Zero, axloq insof va adolat tuyg'usi, shu narsalar har bir insonda mavjud ekan hech qachon jamiyatda adolatsizlik bo'lmaydi, faqatgina oldinga siljish bo'ladi.

Inson faoliyatining adolatga yaqin yoki uzoqligi uning aqliga, xulqiga, yashagan jamiyatiga bog'liq. Buyuk mutafakkirlarimizdan biri Abu Nasr Farobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida ezgu axloqqa ega bo'lgan shaxs o'zida qanday fazilatlarini mujassam etmog'i kerakligini aytib o'tgan. Axloqli inson birinchi navbatda mukammal taraqqiy etgan, sog'lom bo'lishi, fahm-farosatli, so'zlovchining maqsadini tez anglay olish qobiliyati, zehni tez va o'tkir, nutqi ravon, bilish va o'rganishga ishtiyoqi baland, nafsini tiya oladigan qimor o'yinlaridan jirkanadigan, xaqiqatni sevadigan, g'ururli, vijdonli, adolatli kabi xislatlarni o'zida jam qila oladi. Jamiyatning taraqqiyoti moddiy va manaviy madaniyatning rivojlanishi undagi insonlarning aqli va xulqi hamda ijtimoiy muxitning tasiriga bogliqdir. Yurtboshimiz axloq masalasiga “Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch” asarlarida alohida to'xtalib o'tganlar. Prezidentimiz “axloq ma'naviyatning o'zagi” deb bexuda aytmaganlar. Ma'naviyat botiniy qudrat sifatida o'z-o'zicha ko'zga ko'rinmaydi u insonning madaniyatida, axloqida ilmiy- ijodiy, ijtimoiy yoki mehnat faoliyati sifatida ko'zga tashlanishi mumkin. Aslida axloqning asosida shaxs ma'naviyati yotadi. Har bir insonning xulqi o'ziga xos bo'ladi. Uning xulqiy xislatlari ma'naviyat nuri bilan yoritilsa axloqiy fazilatlariga aylanadi. Insonning botiniy ma'naviy kamoloti qay darajada ekanligi uning axloqiy darajasini ham belgilab beradi.

“Tartib sening muqaddas maqsading bo'lsin. Sen bu maqsad yo'lida astoydil xizmat qil. Chunki tartib hamma narsaning majmuasidir. Tabiatning mavjudligi asosida ham tartib yotadi.”²⁸

Darxaqiqat, xayotiy faoliyati davomida tartib doimo insonning hamroxi bo'lmog'i darkor. Negaki, inson oldiga maqsad qo'yib shu maqsadlarini tartib asosida amalga oshirmas ekan bu maqsadga erishib bulmaydi.

Pifagor tartib deganda, fikrimizcha, axloqiy me'yolar va qonunni nazarda tutadi. Tabiiy qonunlar, huquq va axloqiy me'yorlarga amal qiladigan inson mukammallikka erishadi.

Butun insoniyat yashab turgan tabiat ham tartib asosida tashkil topgan. Fasllarning tartib bilan almashinuvi ham insonlar xayotda tartibga asoslanib yashashlariga har bir maksadni shu asosda amalga oshirishlariga misol bo'la oladi. Insonning oddiy kuni ham tartib asosida o'tadi: ertalab turishi, ovqatlanishi, ishga borishi va ho kazolar. Insonning har kuni tartibsiz ham o'taveradi ammo, o'tgan kundan, yashayotgan xayotidan ma'no

²⁷ Haqiqat manzaralari -Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007-B. 25.

²⁸ Haqiqat manzaralari -Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007-B. 25.

bo'lmaydi. Malum maqsadga erishish uchun avvalo inson har bir ishini reja asosida tartib bilan amalga oshirsa, shundagina, tartib uning xayot tarziga aylanadi.

“O'tgan kun haqidagi: “Men uni qanday o'tkazdim, nimalar qildim-u, nimalarga ulgira olmadim?”—degan savollarga javob topilmaguncha ko'zlarining uyquga ketmasin”²⁹.

QADIMIY MA'NAVIYATIMIZ IZLARI

Dedaxanov Ulug'bek

NamDU Milliy g'oya: ma'naviyat asoslari va huquq ta'lim yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: t.f.n. O.Topildiyev

Yurtimizdagi bizga ma'lum ilk shakllangan yaxlit ma'naviyat tizimi “Avesto” kitobida o'z aksini topgan. Bu kitob mustaqillik sharofati bilan hozirgi o'zbek tiliga to'liq tarjima qilinib nashr etildi. «Avesto» kitobida ajdodlarimizning necha ming yillik madaniy merosi o'z aksini topgan. Ammo uning yaxlit tizimga uyushuvi, bizgacha yetib kelgan asos mohiyati Zardo'sht nomi bilan bog'liq. Zardo'sht «gohlari necha ming yillar davomida uni tabarruk tutgan insonlar tomonidan ilohiy vahiy, deb tan olib kelindi.

Bugun bu haqda aniq bir narsa deyish imkondan tashqari. Qur'oni karimda Zardo'sht payg'ambar sifatida, «Avesto» yoki uning uzviy bir qismi ilohiy kitob sifatida esga olinmagan. Ammo shuni ham alohida qayd etish lozimki, ilohiy kitobda Zardo'sht yolg'on payg'ambarlar sifatida fosh etilgan emas, «Avesto» haqida ham maxsus raddiya bildirilmagan Ushbu e'tiqodning asl kelib chiqishi, uning payg'ambari va «Avesto» kitobi haqida turlicha fikrlar mavjud. Kitobning asli nomi «Apastak» bo'lib, parfiyoncha «matn», yoki boshqa talqinlarga ko'ra «tayin etilgan», «muqarrar qilingan» «o'rnatilgan» ma'nolarini bildiradi. Bu kitob payg'ambar Zardo'sht («Avesto»da Zaratushtra) nomi bilan bog'lanadi. Qadim yunon tarixchisi Plutarx Zardo'shtra Troya urushidan 6 ming yil ilgari tug'ilgan deb ta'kidlaydi. Agar Troya urushi milodiy eradan 1200 yil ilgari yuz berganini nazarda tutsak, Zardo'sht yashagan davr bugungi kundan 9 ming yil oldin bo'lib chiqadi. Aristotel Zardo'sht vafotini Platon (mil. avv. 428-348 y.) vafotidan 6 ming yil ilgari bo'lgan deb ko'rsatadi. Germodor va Germini Zoroastr (yunoncha talaffuz) Troya urushidan 5 ming yil ilgari yashagan, deb hisoblaydilar.

Zardo'shtiylik dini va uning tarixini jiddiy o'rgangan olim Meri Boys bu dinning shakllanish davrini milodiy eradan ilgarigi XIV-XII asrlarga taalluqli deb topadi. Qator olimlar Zardo'sht payg'ambarlik e'lon qilgan davrni milodiy eradan oldingi VII asrga oid deydi.

Ma'lumki eramizdan oldingi 7-asrning oxiri 6-asrning boshlarida Movoraunnaxr va Xuroson xalqlari yashagan hududlarda ko'hna sivilizatsiyaning ilk kurtaklari paydo bo'lib, insoniyat hayot kechirishi, taraqqiy qilishi va rivojlanishining asosiy omili sifatida o'zi tomonidan o'rganilgan, mustahkamlangan bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni keyingi avlodga yetkazish uchun ta'lim va tarbiyaning yetakchi bo'g'in sifatida zarurligini tushunib yetgan. Qo'hna sarchashmalar va «Avesto»dagi dalillar shuni ko'rsatadiki, «ta'lim jarayonida kundalik hayot uchun zarur bo'ladigan barcha bilimlar o'qitilgan, hunarlar o'rgatilgan.

«Avesto»dagi axloqiy-ma'naviy tarbiyaning asosini pok niyat, halol, qalban sof, ma'nan yetuk avlodni tarbiyalash va voyaga yetkazish masalasi tashkil qiladi. Bu masalani amalga oshirish esa ustoz va murabbiylar zimmasiga yuklatilgan.

Zardo'shtiylikning haqiqiy vatani haqida «Avesto» kitobining o'z ma'lumotlariga suyanish, bizningcha, eng maqbul yo'ldir. «Avesto»ning bugungacha saqlanib qolgan

²⁹ Haqiqat manzaralari- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007-B. 25.

qismlaridan biri «Vendidad» ning birinchi bobida Axura Mazda yaratgan o'lkalar sanaladi:

1)Ariyana Vaeja 2)Gava, 3)Mouru (Marg'av) 4)Baxdi 5)Nisaya 6)Xaroyiva 7)Vekerta 8)Urva 9)Xnenta 10)Xaraxvaiti 11)Xetumant 12)Raga 13) Chaxra 14)Varna 15)Xapta Hindav 26)Upa Aodshu Rangxaya.

Olimlarning tadqiqotlari natijasida bular tahminan hozirgi quyidagi o'lkalarga to'g'ri kelishi ma'lum bo'ldi: 1)Xorazm yoki Amu va Sir oralig'i 2)Sug'diyona 3)Marg'iyona 4)Baqtriya(Balx) 5)Nisa (Parfiya poytaxti- hozirgi Turkmanistonning janubi g'arbida) 6)Hirot 7)Kobul 8)Tus(hozirgi Eronning Xuroson viloyati) 9) Go'rgon (Astrobod) 10)Horut 11)Gilmand(hozirgi Afg'oniston shimoli) 12)Rey (Tehron) 13)Chehra(Xurosonda) 14)Varna(Kaspiy dengizi janubi) 15)Hind daryosi bo'ylari 16)Rangha daryosi kelib chiquvchi joy. Albatta, ba'zi joy nomlari hanuz bahsli. Ammo «Avesto» kitobida sanab o'tilgan yerlar butun Movarounnahr va Xuroson (jumladan, hozirgi Eron va Afg'onistonning shimoliy o'lkalari)ni qamrab olganligi ko'rinib turibdi. «Avesto»da Orol dengizi (Vorukasha yohud Vurukasha) va Amudaryo (Doytiya) ham ta'rif etiladi. Demak, dastlabki davrlardan Zardo'shtiylik yoki aniqrog'i, «Mazdayasna» e'tiqodi, eroniy va turoniy xalqlar qadimdan aralashib yashagan yaxlit bir mintaqani qamrab olgan va shu hududda tarqalgandir.

«Avesto» tili o'sha davrlardayoq juda qadimiy til hisoblanar va Eron imperiyasining rasmiy tili bo'lmish qadim fors tilidan ham farq qilardi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida milliy qadriyatlarimiz tiklanishi va unda ilgari surilgan ezgu g'oyalarga berilayotgan e'tibor samarsi o'laroq unda ilgari surilgan ezgu g'oyalar bilan bemalol tanishish imkoniyati paydo bo'ldi.

MANAVIY TAHDIDLAR

Boyoqova Umida

Ma'naviyatning o'zi nima? Ma'naviyat bu-botiniy qudratdir. Insonni ongi va ruhiyati bilan chambarchas bog'lovchi kuchdir.

«Ma'naviyat – insonni ruxan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baqquvat, imon etiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir»³⁰.

Ma'naviyat botiniy kuch ekan manaviy tahdid bu-o'zligimizga ichki dunyo ongimizga o'tkazilayotgan tahdididir. Ammo bu jarayonlar ko'pchilik ongida globallashuv tariqasida tasavvur uyg'otmoqda. Albatta globallashuvning ham ijobiy tomonlari ham bor, hozirgi paytda yer yuzining qaysi chekkasida qanday bir voqea yuz bermasin odamzod bu xaqda dunyoning boshqa chekkasida zudlik bilan xabar topishi hech kimga sir emas. Xar bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bulgani singari globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. Bugungi kunda yevropa davlatlaridan kirib kelayotgan ommaviy madaniyat ham yoshlar ongida salbiy fikrlarni, yurish turish jarayonlarini uyg'otmoqda. Oddiy misol qilib kecha o'tgan kunni oladigan bo'lsak, 14-fevral «Valentin avliyo ota» bayrami bu bayram o'z nomidan aytib turibdiki, Yevropa davlatlariga xos bo'lgan bayram lekin bugun yoshlardan 14-fevral qanday kun deb so'rasak aksariyat yoshlar «Sevishganlar», «Valentin» kuni deya javob bermoqda. Aslini olganda bu bayram uzbek xalki uchun unuman yod bulgan bayram. Asli 14-fevral yurtdoshimiz bobomiz Muhammad Boburning tavallud kunidir.

³⁰ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.- Toshkent: Ma'naviyat.-2010. B. 19.

Hozirgi kungi statistik malumotlarga ko'ra Yangi yilda sotiladigan otkritkalardan keyingi o'rinda turadigan «Den valentin» otkritkalari ekan. Bu degani har yili 10000dan ko'p otkritkalar shu kunda sotiladi. Globallashuv jarayoning yana bir o'ziga xos jihati shundan iboratki, hozirgi paytda u mafkuraviy tasir o'tkazishning nihoyatda o'tkir quroliga aylanib bormoqda. Mafkuraviy tazyiqni, uning tasirini va oqibatlarini anglab yetish qiyin. Shuning uchun ham yurtboshimiz «bugungi zamonda mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham ko'proq kuchga ega»³¹ deganlar.

Darxakikat, manaviy tahdid okibatlarini xarbiy urish jarayonlaridan ham kuchliroq deyish mumkin. Chunki, har qanday siyosiy xarbiy kuchlarni oldini olsa yoki uni bataraf qilsa bo'ladi. Ammo mafkuraviy tasir oqibatlarini inson ko'zi bilan ko'rmaydi, ko'rgan taqdirda ham uni insonlarni xatti harakatlarida ko'rishi mumkin, lekin bunda kech buladi. Nega deganda, insonni ongini «zaharlab» bo'lgandan so'ng u insonda ma'naviyat ilbizlarini tiklash qiyin.

Bugungi kunda o'zida moda deya talqin qilayotgan yoshlarning kiyinish madaniyatiga etibor beradigan bo'lsak, bu kiyinishlar bizning madaniyatimizga mos kelmaydigan holatlardir. Bundan tashqari yoshlarning muomala madaniyatiga etibor bersak, o'zlarida umuman o'zbek millatiga mos kelmaydigan madaniyat namoyon bo'ladi. Ularda boshqa insonlarga nisbatan qo'pollik, so'zlashuv nutqida jargon so'zlardan ko'p foydalanishi deyarli 50% yoshlarda uchraydi bu esa o'zbek meltaletiga to'g'ri kelmaydi.

Men xulosada shuni aytmoqchimanki, manaviy tahdidlarni oldini olish va bu narsani insonlar ongida umuman rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun bolani yoshlikdan qalbida ma'naviyatni uyg'otgan xolda tarbiyalash kerak.

«Yoshlarimizning manaviy olamida bo'shlik vujudga kelmasligi uchun ularning kalbi va ongida sog'lom xayot tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehitirom uyg'usini bolalik paytidan boshlab shakillantirishimiz zarur»³².

MA'NAVIYATLI YOSHLAR YURT ISHONCHI!

Biz tayanchimiz va suyanchimiz shu g'ururimiz va iftixorimiz bo'lmish bolalarimizga farzandalarimizga ishonch bilan hurmat-e'tibor bilan qarashni kelajagimizga bo'lgan ishonch, millatimizga, xalqimizga bo'lgan hurmat ehtirom ifodasi deb bilamiz.

I. A. Karimov

Gavharoy Mo'minxo'jayeva

Nam Du Ijtimoiy-madaniy faoliyat yo'nalishi 2 bosqich 206-guruh talahasi

Ilmiy rahbar: M. Tojammedova

Farzandlarimizni bardam baquvvat bo'lishi bilan birga sharqona axloq odob doirasida tarbiya ko'rgan bo'lishi lozim. Sog' tunda sog'lom aql deb ta'kidlanganidek, har bir yigit-qiz ham ma'naviy jihatdan qolaversa jismoniy jihatdan yetuk bo'lishi dardkor.

O'zbek xalqi o'ziga bek bo'lishining zamirida oilani bir Vatan deb atalishini ko'rishimiz mumkin. Shuning uchun ham farzandlarimiz o'zlari bilan birga ota-onalari, oila a'zolari, qarindosh urug'lari, boshqa yaqin qarindoshlari, jamiyat el-yurt va Vatan uchun yashaydi.

³¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.- Toshkent: Ma'naviyat.-2010. B. 113

³² Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat.-2008.-B.115.

Bizning millatga el-elatga yolg'izlik butunlay yot. Kengashli to'y tarqamas deganlaridek, biz har qanday masalada kengashib, kelishib birlashib birgalashib ko'pchilikning kuchiga va aqliga tayanib yashashga o'rganganmiz.

Prezidentimiz rahnamoligida istiqbolimizning ilk yillaridan boshlab Sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish onalik va bolalikni muhofaza qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Bu borada amaliyotga yo'naltirilgan ko'plab qonun hujjatlari, dasturlar keng ko'lamli harakatlar mustahkam huquqiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Yurtboshimiz tomonidan 2014 yilning "Sog'lom bola yili" deb e'lon qilinishi yurtimizdagi olib borilayotgan ulkan ishlarning mantiqiy davomi ekanligining yorqin dalilidir.

Har bir ota-ona o'z farzandini sog'lom va barkamol bo'lib o'sib ulg'ayishi uchun jon kuydirar ekan, avvalo o'g'li yoki qizi o'ziga o'xshagan sog'lom, mexnatsevar, odobli, aql-idrokli, ilm-ma'rifatli, milliy-diniy qadriyatlarining qadriga yetadigan avlod-ajdodiga munosib inson sifatida kamolga yetishini xohlaydi.

Yosh bolalar oila muhitida nimani ko'rishsa shundan ibrat olishadi. Ma'naviy Sog'lom bola tarbiyalashni niyat qilgan oila avvalo uyda qulay muhit yaratadi. Er-xotinlik janjali, qaynonaning mashmashasi, aka-uka mushtlashuvi yoki opa-singil tortishuvi, bobo-momoga nisbatan hurmatsizlik oiladagi bolalar tarbiyasini buzadi.

Hozir teatrdagi televideniya ko'rsatuvlarida er-xotin janjali yoki qaynona kelin mashmashasi bosh mavzu bo'lib qoldi.

Farzandlarimizni go'dakligidan milliy- ma'naviy qadriyatlarimizdan kelib chiqqan holda tarbiyalaganimiz ma'qul. Oilalarda 7-10-15 yashar qizlarni uy ishlariga uquvli, qariyalarni hurmat qiladigan oilani qadriga yetadigan bolajonli ruhda tarbiyalash an'anasi davom etib kelmoqda.

Bunday oliyanob fazilatlar haqida gap borganda bir narsani yodda tutamiz: ya'ni farzandimiz xorijda o'qiyotganligi yoki imkoniyati ko'p tillarni bilishi, ko'plab davlatlarda bo'lib, u yerlardagi taraqqiyot va erkinliklar darajasini ko'rishidan qat'iy nazar o'z Vataniga, xalqiga sadoqatidan judo bo'lib qolmasligi lozim.

Agar farzandlarimizni yoshligidan, ya'ni maktabdalik chog'idan boshlab vatanparvarlik ruhida tarbiyalasak bunday mehr uning yuragida muxrlanib qoladi. Mehrsizlik, yuzsizlik, munofiqlik bizning millatimizga yod illat. Farzanlarmizni bu illatlardan saqlashimiz, asrashimiz kerak. Chunki, mehr-oqibat, odamiylik yo'q joyda axillik, totuvlik bo'lmaydi. Misol uchun aka-uka, opa-singillar o'rtasida mehr-oqibat bo'lmasa jabrini ota-ona tortadi.

Shuning uchun bolalarni yoshligidan avvalo bir-biriga va boshqalarga nisbatan mehrli qilib tarbiyalash zarur. Shuningdek qorindosh urug'lar, tanish bilishlar, hamkasblar qo'ni qo'shnilar xatto begonalar o'rtasida xam mehr-oqibat bo'lishi zarur.

Yoshlar uchun odob salomdan boshlanadi. Biroq kattalar farzandi nevara-chevarasi tengilari salom berishmasa ham xafa bo'lishmaydi. Ko'chadagi avtabuslarga munkillab qolgan qariyalar chiqishadi. O'smir yoshidagi ayrim yigitchalar va qizlar esa joy berish o'rniga latifa aytib o'tiraverishadi.

Kattalarga hurmatli va kichiklarga izzatni bilmaydiganlarni ko'rganda beixtiyor xayolingizdan qanday oilada tarbiyalangan ekan degan fikr o'tadi.

Bu yil ma'naviy Sog'lom bola tarbiyalash borasidagi hayotiy tajribamiz ustida jiddiy bosh qotirib borishimiz zarur. O'z millatimizga yanada katta mas'uliyat va e'tibor bilan yondashishimiz zarur.

Vorislik muammosi taraqqiyot nazariyasida muhim va zaruriy masalalardan biri bo'lib u taraqqiyotni tahlil etishda katta ahamiyatga ega. Faylasuflar u yoki bu muammoni: tabiat, jamiyat yoki tafakkurning biror bir hodisasini hal etishda vorislik tushunchasini ishlatadilarmi yoki yo'qmi, bundan qat'iy nazar vorislik muammosini tavsiflovchi tushunchalardan o'zlari bilgan yoki bilmagan holda foydalanadilar. Bugungi turfa olamning, ya'ni turli xil sifat holatiga ega bo'lgan o'simliklar va hayvonot olamining, turli xil ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga ega bo'lgan xalqlarning, turli xil g'oyaviy qarashlarning vujudga kelishi va rivojlanishining asosiy sababi vorislik qonuniyatidir.

Dialektik inkor va vorislik tushunchalari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Aloqadorlik momenti, taraqqiyotning momenti, ijobiyini saqlab qolish xususiyatlari bilan bu tushunchalar bir nuqtada kesishadi. Dialektik inkor tushunchasi vorislik tushunchasiga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, u yuqoridagi xususiyatlar bilan birgalikla yangilikka moslasha olmaydigan tomonlarni ulotirib tashlash momentini ham o'z ichiga oladi. Dialektik inkor va vorislik mana shu nuqtada farq qiladi. Vorislik tushunchasi eskida saqlab qolingan elementning rivojlanish tendensiyasini ifodalab, uning yanada takomillashgan, mukammalroq shaklda takrorlanishini ifodalaydi. Shuning uchun ham vorislik tushunchasi inkorni inkor qonunining mohiyatini ifodalaydi. Dialektik inkor va vorislik tushunchalari bir birini to'ldirib turadi. Albatta, inkor tushunchasini vorisliksiz, vorislikni inkorsiz dialektik tarzda ifodalash mumkin emas. Lekin bu tushunchalarni ishlatishda taraqqiyotning alohida tomonlariga urg'u berilgan. Vorislik tushunchasida bu urg'u o'tmishga, eskiga bo'lgan munosabatni kuchaytiradi va bu munosabat dialektik darajaga ko'tariladi.

Vorislik tushunchasini jamiyat sohasiga tadbqiq qilish insoniyatni ko'r-ko'rona zaruriyat olamidan, erkinlik olamiga olib chiqadi. «Vorislik jamiyatning ijtimoiy o'zgarishi, vaqlar o'rtasidagi aloqadorlik, yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni avloddan-avlodga uzatishdagi uzluksizlikni ifodalovchi falsafiy kategoriyadir»¹. Chunki bu tushuncha biz o'tmishga qanday munosabatda bo'lishimiz kerak, nimalarni qanday tarzda olishimiz kerak, qay tarzda rivojlantirishimiz kerak, degan masalalarni hal qilib beradi va taraqqiyot qonunlarining mohiyatini anglab olgan holda faoliyat ko'rsatishimizni belgilab beradi. Shuning uchun ham vorislik tushunchasida birinchi masala nimani ulotirib tashlash kerak, degan masala emas, balki nimani, qay tarzda olib qolish kerak, degan masaladir. Dialektika uchun o'z-o'zidan harakat xarakterli bo'lgani kabi, dialektik inkorga ham o'z-o'zini inkor xosdir. Buning ma'nosi shuki, hodisalar o'z bag'rida vujudga keladi, o'z bag'rida rivojlanadi. Predmet, hodisalar o'zini yuqoriroq bosqichda, takomillashgan formada vujudga keltirgani uchun taraqqiyot qo'sh inkor orqali amalga oshadi. Lekin har qanday ketma-ket bo'lgan inkor ham dialektikani ifodalayvermaydi. Masalan, bug'doyni yanchib va uni iste'mol qilish hyech qanday dialektikani ifodalayvermaydi. Bu yerda o'zini o'zi inkor etish jarayoni yo'q va u dialektikaga xos emas. Agar biz biror bir o'simlik naviga ta'sir etar ekanmiz, undan yangi navni olishimiz mumkin. Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, vorislik kategoriyasining mohiyatini faqat inkorni inkor qonunidan izlamoq kerak. Lekin bundan dialektika qonunlari va kategoriyalari o'rtasida aloqadorlik yo'q, degan xulosa kelib chiqmaydi, aksincha, har bir qonun taraqqiyotni ma'lum nuqtai nazardan ifodalab bergani tufayli, ular

¹ Тухтаев Х. Преемственность в культурном наследии и её социальное значение //Общественные науки в Узбекистане.-1997.-С.77.

o'rtasida uzviy bog'liqlik bor. Masalan, professor A. A. Abdurahmonov inkor tushunchasini ziddiyat tushunchasi bilan bog'liqligini quyidagicha ifodalab beradi: «Inkorni to'g'ri tushunmasdan turib, ichki ziddiyatlarning rivoj-lanishini, buyumlarning harakatlanishini bir holatdan boshqa holatga o'tishini tushunish mumkin emas. Inkor ziddiyatlarning harakati va hal etilishidir»². Yana shuni ta'kidlash kerakki, ziddiyatlarning hal etilishi predmet hodisalar rivojida vorislik orqali amalga oshishi bilan birgalikda, bu yerda «me'yor»ning buzilishi, ya'ni miqdoriy chegara buzilib, yangi sifat holatining sodir bo'lishiga olib keladi. Bu bog'liqlik shuni ifodalaydiki, dialektika qonunlari bir predmetning, hodisaning o'z-o'zida, o'z-o'zidan rivojlanishida sodir bo'ladi.

Taraqqiyotni uzluksizlik va uzluksizlikning birligi sifatida ifodalash uchun bir qonunning o'zi kifoya qilmaydi. Bu birlikni miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi va inkorni inkor qonunlari birgalikda ifodalab beradi. Taraqqiyotning uzluksizligi nisbiy, uzluksizligi esa absolyutdir.

Vorislik kategoriyasini faqat inkorni inkor qonuni bilan bog'lashi o'rindir. Lekin vorislik faqatgina progressiv harakatning momenti sifatida ifodalanishi noo'rin-dir. Chunki taraqqiyot jarayonida yangida eskining shunday xususiyatlari saqlanib qolishi mumkinki, u salbiy natijalarni keltirib chiqaradi. Yangi va eski o'rtasidagi aloqadorlik to'g'risida gapirganda vaqt (zamon)ni ham e'tiborga olish kerak. Eski o'tmishni ifodalasa, yangi hozirni ifodalaydi. «Dialektik inkor tushunchasining mazmunida zamonning o'ziga xos xususiyati ifodalanadiki, u yangi vujudga kelishining real tarixini tashkil qiladi»³.

Yangi va eski o'rtasidagi vorislik munosabati sifat jihatidan turli holatdagi predmet, hodisalar o'rtasidagi aloqadorlikni ifodalaydi. Taraqqiyotda vorislik shu tariqa ifodalanadiki, predmet hodisalar inkor jarayonida istalgan yangi predmet, hodisa emas, balki o'z-o'zining inkori bo'lgan yangi predmet hodisaga aylanadi, ya'ni o'zini-o'zi takomillashgan shaklda tiklaydi. Bu fikrni isbotlash uchun istalgan sohadan misol keltirishimiz mumkin. Masalan, heych bo'lmaganda, Charlz Darvinning evolyusion nazariyasini e'tiborga olsak, unda vorislikning ajoyib namunalarini ko'rishimiz mumkin. Biologik turlarning vujudga kelishida yangi tur o'zidan oldingi turni inkor etadi, lekin o'zida eski turdagi juda ko'plab xususiyatlarni saqlab qoladi. Vorislik nafaqat tabiatda, balki jamiyat va bilish taraqqiyotida ham amal qiluvchi qonuniyatdir.

Vorislik qonuniyat sifatida umumiy xususiyatga ega, lekin bu umumiylik har bir jarayonda o'ziga xos tarzda namoyon bo'lgani uchun har bir sohani konkret nuqtai nazardan tahlil qilmoq kerak. Tabiatning o'zidayoq vorislikning turli xil shakllarini ko'rib chiqishimiz mumkin. Masalan, materiya taraqqiyotining turli darajalariga nisbatan olib qaraydigan bo'lsak, anorganik va organik dunyodagi vorislik bir-biridan farq qiladi. Organik dunyodagi vorislikning o'zini esa bir necha turlarga shartli ravishda bo'lib chiqish mumkin. Chunki organizmlar, o'simliklar, hayvonlar va ho kazolardan iborat. Bizning tadqiqot ob'ektimiz vorislikning materiya taraqqiyotining turli darajalarda namoyon bo'lishi bo'lmagani uchun ular xususida batafsil to'xtalib o'tmaymiz. Maqsad vorislik konkret shakllarda namoyon bo'lishini ta'kidlab o'tish xolos. Bundan kelib chiqadiki, ijtimoiy taraqqiyotdagi va tabiat taraqqiyotidagi vorislik bir-biridan tubdan farq qiladi. Hozirgi tabiat, shu bilan birgalikda, uning bir qismi bo'lgan jamiyat millionlab yillar davomida dunyoning vorislik asosida rivojlanishining natijasidir. Jamiyat tabiatning bir qismi bo'lsa-da, u tabiatning quyi shakllaridan sifat jihatidan farq qiladi. Bu farqning sababi ham aynan vorislik momentidir. «Vorislik nafaqat borliqning

² Абдурахманов А. Дialeктика преемственности в развитии духовной культуры. -Ташкент: 1990. - С.13.

³ Стрельченко В.Н. О диалектике преемственности в процессах отрицания химического биологическим //Современный дарвинизм и диалектика познания жизни. - Ленинград.1985-С. 183-184.

biologik shakli uchun katta ahamiyatga ega, shuni eslatib o'tish kifoyaki, ichki vorisliksiz umuman taraqqiyot yo'q, balki bir-biriga o'rin bo'shatib boruvchi o'zgarishlarning oddiy yig'indisi qoladi, xolos»⁴. Anorganik olamdan organik olamning vujudga kelganligining o'ziyoyoq vorislikning naqadar katta a ham iyatga ega ekanligini va uning ob'ektivligini isbotlab beradi. Vorislik odamlar o'ylab chiqargan narsa emas. Ular hali vorislik to'g'risida tushunchaga ega bo'lmaslaridan millionlab va hattoki milliardlab yillar ilgari ham tabiat vorislik asosida rivojlanib kelgan. Barcha sohalarning, ya'ni tabiat, jamiyat va tafakkurning rivojlanishi vorislikning umumiylikni, barcha zamonlarda takrorlanib turishi uning barqarorligini ifodalaydi. Bu xususiyatlar uning boshqa xususiyatlari bilan birga qonuniyat ekanligini isbotlaydi. Jamiyat vorislik asosida tabiatdan ajralib chiqqan bo'lsa-da, tabiatdagi vorislikdan tarixiy (ijtimoiy)vorislik sifat jihatdan farq qiladi. Tabiatda ko'r-ko'rona kuchlar harakat qiladi, jamiyatda esa, ongli kishilar faoliyat ko'rsatadilar. Lekin jamiyat ham, tabiat ham hech nimadan paydo bo'lmagani tufayli har ikkovisi ham o'z o'tmishiga va kelajagiga ega bo'ladi. Hozirni va kelajakni qay tarzda rivojlanishi vorislikning xarakterini belgilab beradi. Jamiyat hayotini qaytadan qurar ekan, u o'tmishdan meros bo'lib qolgan barcha narsalardan voz kecha olmaydi, avvalam bor, u ishlab chiqarish vositalaridan foydalanadi. Masalan, O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ishlab chiqarish vositalaridan voz kechmadi. Balki uning asosida iqtisodiy munosabatlarni jadal su'ratlar bilan o'zgartirib bordi. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, vorislik umumiylik xarakteriga ega bo'lsada, u konkret shakllarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. «O'tish davrining birinchi bosqichi isloh qilish jarayonining qiyinchiliklarini, ayni vaqtda, tabiiy iqtisodiy munosabatlarni tiklashga yondoshishlar bir xil andozada va odatiy emasligini ko'rsatadi»⁵. Taraqqiyot va vorislik g'oyalari bir-biri bilan uzviy bog'liq. Vorislik muammosini hal etishda aynan ana shu bog'liqlik prinsipial masala bo'lishi kerak. Buni Chaloyan juda to'g'ri e'tirof etgan. «Taraqqiyot faqat vorislik asosida amalga oshadi, vorislik muammosini esa, taraqqiyotning o'ziga xosligini hisobga olmasdan tasavvur qilish mumkin emas.»⁶ Respublika Prezidenti, hukumat olib borayotgan siyosat, jamiyatda amalga oshirilayotgan har bir islohotga e'tibor qaratadigan bo'lsak, jamiyatimizning aynan shu o'ziga xosligini hisobga olgan holda ish olib boryotganligining guvohi bo'lamiz.

MILLIY DEMOKRATIK TARAQQIYOTGA O'TISH-OB'JEKTIV IJTIMOY ZARURIYAT

B.A.Talapov,

Nam DU, Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari kafedrasini mudiri, t.f.n.

XX asrning so'nggi o'n yilligida muhim ijtimoiy-tarixiy o'zgarishlar ro'y berdi - kommunistik dogmaga qurilgan, SSSR deb atalgan totalitar tuzum tarqatilib, uning o'rniga mustaqil milliy davlatlar yuzaga keldi. Yurtboshimiz so'zlari bilan aytganda: «Jahon yangi davrga qadam qo'ydi. Bu davrning o'ziga xos belgilari, bir tomondan, davlatlar va xalqlar o'rtasida yaqinlashuv jarayonlari va hamkorlikning kuchayishi, yaxlit siyosiy va iqtisodiy makonlarning yuzaga kelishi, yagona xalqaro me'yorlar (normalar), qoidalar va andozalarga o'tish bo'lsa, ikkinchi tomondan, sotsialistik lagerning yemirilishi, totalitar tuzumlarining tugatilishi, unitar tizimlar o'rnida yosh mustaqil davlatlarning paydo bo'lishidir.» Ushbu fikrlarini davom ettirib I.A.Karimov qayd etadi: «SSSR parchalanib ketgani, boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik uslubini targ'ib etuvchi va yuqoridan ko'rsatma bilan (direktiv) rejalashtirishga hamda resurslarni

⁴ Крeмянский В. К. Обeужденно философских вопросов современной генетики // Вопросы философии.-1970.- №9.-С.133.

⁵ Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida.- Toshkent: O'zbekiston. 1995.-B.16.

⁶ Чалоян В.К. Восток и Запад.-Москва: Наука, 1968.-С.5.

markazlashtirilgan tartibda, o'zboshimchalik bilan taqsimlashga asoslangan sotsialistik xo'jalik yuritish usulining tarixiy tajribasi barbot bo'ldi»⁷.

Totalitar tuzumning barbot bo'lgani ijobiy va qonuniy hol, albatta. Chunki, u milliy davlatlarning ichki ehtiyojlari, etnomadaniy va etnosotsial talablariga muvofiq rivojlanishiga yo'l ochib beradi. Biroq aqlu idrok, ayniqsa ilmu tafakkur ushbu fikrni shunchaki qabul qilmaydi, u butun insoniyatni, ijtimoiy borliqni larzaga va hayratga solgan yemirilishning sabablarini, etimologiyasini bilishni, anglashni istaydi. Bu shunchaki gnoseologik qiziqish yoki o'tkinchi xohishni qondirish uchun emas, balki murakkab munosabatlarga qurilgan dinamik tizimlarning yuzaga kelishi, yuksalishi va rivojlanishi qonunlarini anglash, kelgusida shunday yemirilishlar, fojearalar yuz berishining oldini olish uchun zarurdir. Busiz jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash ham, davr talablariga muvofiq demokratik o'zgarishlarni amalga oshirish ham qiyin.

Sho'rolar hukumati, kommunistik mafkura jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun harbiy qudratini oshirish bilan birga sotsialistik demokratiya g'oyasini jamiyatga singdirishga intildi. Shu maqsadda u umuminsoniy demokratiyaning, o'zining sinfiylik kontseptsiyasiga muvofiq, ikkiga - taraqqiyparvar va xalqparvar sotsialistik demokratiya hamda g'ayriinsoniy burjua demokratiyasiga ajratdi.

Markscha-lenincha nazariyaga ko'ra, sotsializmga kishilar asosiy mehnat faoliyatidan keyin bo'sh vaqtlarida, ixtiyoriy tarzda jamiyat va davlatni boshqarish ishlari bilan shug'ullanadilar. Ushbu vazifani aholining faol, ongli qismi ishchilar (proletariat) amalga oshiradi. Shuning uchun ham sho'rolar davrida vakillik organlaridagilarning 70-75%ni ishchilar tashkil etgan.

Leninning «harbir kuxarka davlat va jamiyatni boshqarishda ishtirok etadi» degan bashoratining to'g'riligini tasdiqlash uchun davlat hokimiyatining quyi organlaridan tortib to oliy organlarga boshqarish ishlaridan behabar, goho unga hech qanday ko'nikmasi yo'q KPSS a'zosi, slesarlar, mexanizatorlar, partiyasiz, ammo ko'p bolali uy bekalari tortilgan. Harbir partiya s'ezdlarida partiya safiga, boshqaruv idoralari va vakillik organlariga qancha ishchi -dehqon tortilgani e'lon qilinib, bu bilan sotsialistik demokratiyaning afzalligi, yutuqlari ko'z-ko'z qilingan. Sho'rolar amal qilgan huquqiy nigilizm, «davlat va huquqiy hayotni tashkil etishda chuqur demokratik an'analarning yo'qligi, davlat organlaridagi mas'ul shaxslarda siyosiy va huquqiy ong hamda madaniyatning yuqori emasligi, joylarda siyosiy hayotning rivojlanmagani, jahon revolyutsiyasi natijasida kommunizmga o'tishda davlat va huquqning o'lishi haqidagi qarashlar, barchani tenglashtirish, ishlab chiqarishni va taqsimlashni markazlashtirish» o'zbek xalqi va jamiyatini demokratik talablarga muvofiq tashkil etish haqdagi g'oyalardavlatini boshqarishga salbiy ta'sir ko'rsatdi.⁸ Demak, SSSRning yemirilishi faqatgina ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'liq emas, u sistemali xarakterga ega. Inqiroz butun tuzum, sistemani, butun tizimlarni qamrab olgan edi.

SSSR, u qo'llab-quvvatlagan sotsialistik demokratiya jamiyatni muqim, barqaror, tekis ushlab turishga qaratilgan. Ijtimoiy taraqqiyot ko'rsatadiki, mudom muqim, barqaror, tekis hayot kechiradigan sistema o'zidagi rivojlanishga, o'zgarishga moyil kuchlarni bosib turishga majbur. O'ta muqim sistema rivojlanish qonunlariga zid, u evolyutsion o'zgarishlarga toqat qilolmaydi.⁹ Bunday sistema qat'iy normalarga, tartiblarga, tashqi va ichki omillar talablarini tan olmaydigan, balki, ularni bartaraf etishga tayyor ma'muriy, xatto totalitar boshqarish usullarini yoqtiradi. Sho'rolar hukumatining xurfiylikni, erkinlik sevadigan, o'zining aqlu idrokiga ijodiy va

⁷ Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1.—Toshkent: O'zbekiston, 1996.- 275 b.

⁸ Халилов Э. Высший законодательный орган Республики Узбекистан: от формального представительства до реального парламентаризма.-Ташкент: Узбекистон, 2001.-С.34.

⁹ Переходы и катастрофы: опыт социально-экономического развития.- Москва: Экономика, 1994.- С.11-14.

intellektual kuchiga ishonadigan kishilarni, ziyolilarni qatog'on qilgani totalitar tuzumning ijtimoiy o'zgarishlarni yoqtirmasligining natijasi edi. SSSRni, xalqlarni tashqi olamdan, boshqa xalqlar, millatlar bilan integratsiyaga kirishib yashashdan mahrum qilish ham ana shu siyosatning mahsulidir. Demak, ijtimoiy taraqqiyot mutlaq qotgan, mutlaq muqim sistemani, ayniqsa jonli munosabatlarga asoslanadigan dina-mik sistemani mutlaq barqarorligini rad etadi. Faqat tashqi muhit va ichki omillar dinamikasi, o'zaro ta'siri sistemaning yashovchanligini ta'minlaydi. Sho'rolar huku-mati ijtimoiy - dinamik sistemaga xos bo'lgan ushbu qonuniyatni rad etdi, jamiyatni ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga muvofiq emas, qotib qolgan, kabinetda yaratilgan sotsialistik demokratiya g'oyasiga muvofiq yashashini ta'minlamoqchi bo'ldi.

Dinamik sistemalar bir-birlari bilan to'qnashib, raqobatga, musobaqaga kirishib turadigan, ichki ijodiy kuchlarni izlanishga undaydigan qismlardan iborat bo'ladi. Natijada sistema ichida sistemani shakllantiruvchi va sistemani o'zgartiruvchi jarayonlar kechadi.¹⁰ Agar keyingi jarayon birinchisidan ustun kelsa, sistemada ularni uyg'unlashtiruvchi «integrativ impuls», kuch bo'lmasa, sistema bir kunimas bir kuni o'z muvozanatini, barqarorligini yo'qotadi.¹¹ Agar ushbu ijtimoiy taraqqiyot qonuni sho'rolar davriga tadbiiq qilsak quyidagi holni kuzatamiz.

Sho'rolar hukumatining g'ayrimilliy va g'ayriinsoniy siyosatiga ongli, ma'rifatli, erkparvar va xalqparvar kishilar mudom qarshi chiqqanlar, ular huquqmatni insoniytlashtirish va demokratlashtirishga da'vat etganlar. Bu o'rinda jadidlarni eslash mumkin. Ammo sho'rolar hukumati ma'rifatparvar, taraqqiyparvar jadidlarning da'vatlariga emas, balki ularni «xalq dushmanlari» deb atagan stalinistlarni qo'llab-quvvatladi. Jadidlar jamiyatni dinamik tarzda o'zgartirishga, mavjud ijodiy kuchlardan unumli foydalanishga da'vat etdilar, biroq turg'unlik, muqimlik, o'ta barqarorlik tarafdorlari bo'lgan, ammo hokimiyatni o'z qo'lga stalinistlar ularni jismonan yo'q qilish bilan o'z niyatlariga erishdilar. Ammo bu muvafaqqiyat pirovard natijasida sarob, vaqtincha bo'lib chiqdi.

Dinamik sistemalardagi «beqaror muvozanat» asosan adaptatsiya-moslashishning uch turi orqali ro'y beradi:

- 1) qismlar (podsistemalar) ning bir-biriga moslashuvi;
- 2) qismlarning alohida yoki uyg'un, birlashgan xolda keng sistema talablariga, rivojlanish yo'llariga moslashishi;
- 3) keng sistemaning o'zidan keng sistemalar talablariga yoki taraqqiyot yo'llariga adaptatsiyasi, moslashishi¹².

Agar adaptatsiya qonunlari buzilsa yoki o'zgarishlar boshqa tizim (podsistema) lar yoki umumiy tizim (sistema) talablariga mos kelmasa, o'zining ochiqligini, dinamik hodisa ekanini namoyon qila olmasa to'qnashuvlar, nizolar, noroziliklar, oxir natijada esa inqiroz yuzaga keladi. Adaptatsiya jarayonlarining tuzilishi yoki adaptatsiya qonunlarining buzilishi taraqqiyparvarlar yoki destruktiv kuchlarning noroziligiga yoki bosh ko'tarishiga sababchi bo'ladi.

Sho'rolar davrida siyosiy soha (tizim, podsistema) iqtisodiy soha (tizim, podsistema) talablariga, ular esa ma'naviy-madaniy soha (tizim, podsistema) talablariga mos kelmagan. Masalan, siyosiy sistema dunyoda tezroq kommunizm qurishni, sotsialistik demokratiyani shakllantirishni istagan. Shuning uchun, u harbir farroshni siyosiy faol qilishga, davlat ishlarini boshqarishga jalb etishga intilgan. Ushbu g'ayri

¹⁰ Галкин А.А. Стабильность и изменения сквозь призмы культуры мира //Полисы,1998, №5.- С.84-86.

¹¹ Полоденков С.В. Модели динамики политических процессов в условиях переходного периода //Вестник Московского института, 1999, № 6.- С.37.

¹² Украинцев В.И. Самоуправляемые системы и причинность.- Москва: Мысль, 1972; Пригоржин И., Спенгерс Н. Порядок из хаоса.- Москва: Прогресс; Галкин А.А. Стабильность и изменения сквозь призмы культуры мира //Полисы,1998, №5.- С.84-86.

hayotiy talabni u ma'muriy yo'l bilan, yo'q narsani bor qilib ko'rsatish, soxta demokratiya yaratish bilan amalga oshirdi. Boshqarish ishlariga jalb qilingan-larning vazifalari esa tepadan tushirilgan qarorlarni yakdillik bilan qo'llab-quvvatlashda ularga bir ovozdan ovoz berishlarida ham ko'zga tashlanadi. Surxondaryo yoki Qoraqalpog'istondagi chekka bir qishloq yoki ovuldagi kishilar nomini ham eshitmagan, ko'rmagan ammo markazda ishlaydigan, politbyuro a'zosini partiya s'ezdlariga, oliy vakillik organlariga saylashga majbur qilingan. Bu siyosiy tizim (soha, podsistema) ning boshqa soha (tizim, podsistema) qiziqishlarini, talablarini mensimaganiga, ulardan o'z qiziqishlarini ustun qo'yganiga misoldir. Siyosiy, harbiy sohalarga ajratilgan mablag'lar yildan yilga oshgani holda, madaniyatga, maorifga ajratiladigan mablag' kamaytirilgan, atigi milliy daromadning 2,3-3% ni tashkil etgan. Siyosiy, harbiy sohaga ajratilgan mablag'lar esa ular 3-4 barobar ziyod edi. Xullas, sho'rolar hukumati sohalar (tizim, podsistema) o'rtasidagi muvozanatni hisobga olmagan, ularni qo'llab-quvvatlovchi stimullarni o'zboshimchalik bilan o'zining strategik maqsadi - dunyoda kommunizm qurish, kapitalistik tuzumni, burjua demokratiyasini yengishga qaratgan.

Soha (tizim, podsistema) lar alohida yoki uyg'un xolda umumiy tizim, keng sistema bilan munosabatlarga kirishib, ijtimoiy hayotni dinamik tarzida o'zgartirib, boyitib, rang-baranglashtirib turadi. Shuning uchun ushbu munosabatlar paralel holda, ya'ni keng sistemadan sohalarga, sohalardan keng sistemaga yuz beradi. Totalitar tuzumda ushbu munosabatlar keng sistemadan, ya'ni tepadan pastga, ichki qismlarga yuboriladi. Bu aslida ma'muriy-buyruqbozlik boshqarish usulidir.

Siyosiy tizim, ma'muriy boshqarish usuli sistemaga hos bo'lgan adaptatsiya qonunlarini hisobga olmaydi, balki uning o'zi adaptatsiya qonunlari yaratadi. Shuning uchun u KPSS s'ezdlari qabul qilgan dasturlar va rezolyutsiyalarni, siyosiy byuro tasdiqlagan ko'rsatmalar va rejalarni, markaziy idora ishlab chiqqan normalarni tepadan pastga yuborib, sun'iy adaptatsiya mexanizmlaridan foydalangan. Milliy o'lkalar va Respublikalar bilan markaz o'rtasidagi to'qnashuvlar aslida ana shu adaptatsiya qonunlarini buzilishi, ya'ni ichki qism (tizim, podsistema) larga o'z tasavvurlarini, qarashlarini, normalarini zo'r lab singdirish sababli yuzaga kelgan.

Adaptatsiyaning uchinchi turi dinamik sistemalar mohiyatan ochiq ekanini ifoda etadi. Dunyo, insoniyat, xalqaro aloqalar adaptatsiyani eng yuqori bosqichga ko'taradi. Ya'ni alohida olgan (xalq, davlat) boshqa sistema (xalq, davlat)lar bilan integratsiyaga kirishmay, umumjahon taraqqiyoti talablariga moslashmay yashay va taraqqiy eta olmaydi. Sho'rolar tuzumi tor sistema edi, u o'z lageridagi sistemalar bilangina aloqa o'rnatgan. Kapitalistik yo'ldan borayotgan tuzumlarning o'zining dushmani bilgan, shuning uchun ular bilan aloqa qilgan yoki chet mamlakatlarga borib kelgan, chet tillardagi OAV larini oladigan, ulardagi axborotlardan foydalanadigan kishilarni alohida nazorat ostida ushlagan. Xullas, jamiyatning barqaror rivojlanishi sistema ichidagi «beqaror muvozanat»ga, ya'ni ichki va tashqi omillar tasiriga muvofiq sistemaning dinamik o'zgarishiga, rang-barang integratsiya talablariga moslashishiga bog'liqdir.¹³ Mutlaq barqaror, mutlaq muqim, mutlaq o'zgarmas sistema yo'q, evolyutsion o'zgarish dinamik sistemalarning ichki qonunidir. Sotsiumning ichki va tashqi ta'sirlarga munosabatida sistemaning taraqqiyotga yoki turg'unlikka, tanazzul moyilligi aks etadi.¹⁴ Shuni ham esda tutish kerakki, o'zgarishga, notekis rivojlanishga moyil dinamik sistema (jamiyat, davlat) o'tish davriga duch keladi. Ayniqsa, ijtimoiy hayotga mutlaq yangi qadriyatlarini qaror toptirish, taraqqiyotning yangi modelini joriy etish ob'ektiv zaruriyatga aylanganida sistema revolyutsion, tub islohotlarni o'tkazishga majburdir.

¹³ Шабров О.Ф. Политическое управление: проблема стабильности развития.- Москва: ЭКСМО- ПРЕСС, 1997.- С.18-21.

¹⁴ Сергеев В.М., Бирюков Н.И. В чем секрет «современного общества //Полис, 1998, № 2.- С.46-47.

Ilmiy adabiyotlarda totalitar tuzumdan milliy taraqqiyotga o'tish, ilg'or davlatlarda quror topgan demokratik boshqarishni joriy etish tranzitologiya nomini olgan. Tranzitologiyani goho avtokratizmdan demokratizmga o'tish deb ham talqin qilishadi, xullas, «demokratik tranzit» atamasi bugun ilmiy iboraga kirgan.¹⁵ To'g'ri, ba'zi mualliflar va tadqiqotchilar «yangi demokratiya», «shakllanayotgan demokra-tiya», «taqlidona demokratiya», «infantil demokratiya», «global demokratiya» kabi atamalarni ham ishlatishadi. Bizning fikrimizcha, O'zbekistonga nisbatan, uning etnomadaniy va etnosotsial o'ziga xosligini himoya qilayotganidan kelib chiqib, «milliy demokratiya» yoki «milliy demokratik taraqqiyot» atamasini qo'llash to'g'ridir.

Mustaqillikka erishgan davlatlar soxta demokratiyadan birdaniga voz kechish imkoniga ega emas, chunki mavjud sotsialistik an'analar va shakllantirilgan institutlar ijtimoiy hayotda mustahkam o'rnatilgan edi. Bu esa qator muammolarni, milliy demokratik taraqqiyotga o'tishning strategik maqsadlari aniq belgilab olish bilan bog'liq ziddiyatlarni keltirib chiqardi. Ushbu muammolar va ziddiyatlarni mavzu doirasida sanab o'tish, ko'rsatish va qisqa bo'lsada ular mohiyatini ochib berish lozim. Ana shunda demokratik tranzitning soxta sotsialistik demokratiyadan farqli jihatlari va ahamiyati yoritiladi. Ular quyidagilarda aks etadi:

Birinchisi, shundaki, yangi demokratiyaga ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy-ma'naviy va siyosiy sohada tub o'zgarishlar o'tkazish jamiyatda barqarorlikni, birlikni, internatsional aloqalarni saqlashga to'g'ri keldi. Bir tomondan, ijtimoiy hayotni tubdan o'zgartirish, islohotlar o'tkazish, ikkinchi tomondan, turli nizolardan jamiyatni asrash, mavjud pozitiv aloqalarni, ijtimoiy birlikni saqlash lozim edi. Ushbu vazifaning nihoyatda murakkab qaltis ekanini Rossiya, Tojikiston, Qirg'iston, Gruziya, Ukraina kabi davlatlarda yuzaga kelgan ichki nizolarni, siyosiy guruhlar o'rtasida kechayotgan kurashlardan sezish mumkin. Ular bozor demokratiyasiga o'tish va ijtimoiy-siyosiy borliqni birdaniga o'zgarishi xom xayol narsa ekanini ko'rsatdi. Bir-biriga zid bo'lgan, yuqoridagi ikki yo'nalish demokratik o'zgarishlar qilish uchun ma'lum va aniq sub'ekt zarurligini, ushbu sub'ekt, kuch ijtimoiy hayotga ta'sir eta olish qudratiga, imkoniga va salohiyatiga ega bo'lishi zarurligini ko'rsatdi. Tabiiy ravishda, bunday kuch davlat bo'lishi mumkin edi. Biroq, yuqoridagi o'lkalarda davlat mavqeini pasaytirish, uni oddiy, xatto ixtiyoriy, havaskorlik uyushmasi darajasiga tushirib qo'yish, zaiflashtirish an'anasi yuzaga keldi. Mustaqillik barcha muammolarni o'zidan o'zi hal qiladigandek tuyuldi, ko'tarinlik, his-hayojonga berilish, o'tmishni va o'tmish yaratgan institutlarni, qadriyatlarini nigilistcha rad etish og'ir fojعالarga olib kelishi anglab yetilmadi. Jamiyatlarini, ijtimoiy hayotni bosh-boshdoqlik, buzg'unchilik, bir-birini talash, boshqarishda esa xaos yuzaga keldiki, mustaqillikning dastlabki paytlarida yuzaga kelgan ko'tarinlik, quvonch va umidlar o'tkinchi tuyg'ular ekani, real demokratiya, tub o'zgarishlar mutlaq yangilik, voqelik ekani ayon bo'ldi. Mustaqillikni, u tufayli uyg'ongan ezgu, olijanob maqsad va tuyg'ularni reallikka aylantiruvchi sub'ekt, kuch, institut-davlat kerak edi. Jahonda yuz bergan «demokratlashtirish to'lqinlari» ko'rsatadiki, davlatning zaifligi, uning siyosiy kuchlar o'rtasidagi kurashlar manbaiga aylanishi, tub o'zgarishlar o'tkazishga qodir kuchlarning yo'qligi yoki yetarli emasligi har qanday ezgu, olijanob maqsad va tuyg'ularni yo'qqa chiqargan.¹⁶ Demak, soxta sotsialistik demokratiyadan haqiqiy plyuralistik demokratiyaga o'tish o'zidan o'zi ro'y bermaydi, ushbu jarayonni amalga oshirishga tayyor va munosib siyosiy kuch-uyushgan, to'laqonli ishlaydigan, ijtimoiy taraqqiyot manfaatlariga xizmat qilishni hayotiy maqsadiga aylantirgan davlat dardkor.

¹⁵ Мельвилль А.Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты).- Москва: АСТРИПОЛ, 1999.- С.3-5.

¹⁶ Теория политики. Под. Ред. И.А. Исаева.- СПб, Питер, 2008.- С. 292-296.

Ikkinchisi. sotsialistik demokratiya ijtimoiy tenglik g'oyasini o'ziga shior qilib olgan edi. Sodda kishilar uchun bu g'oya maftunkor, jozibali va adolatli ko'rinadi. Azaldan oddiy xalq, kishilar ijtimoiy tenglikni orzu qilib kelgan. Markscha-lenincha falsafa esa ijtimoiy tengsizlikni yuzaga keltirgan «adolatsizlikni» kuch bilan bartaraf etish g'oyasini qo'llab-quvvatladi va sotsialistik demokratiyani ushbu qarashiga asos qilib oldi. Ha, ijtimoiy tenglikdan, adolatdan hech kim, hech bir davr voz kechmagan, kishilar adolatsizlikni tiyish, jilovlash va bartaraf etish uchun jonini tikkanlar. Biroq sotsialistik demokratiya o'ziga asos qilib olgan ijtimoiy adolat jamiyatning ongli, o'qimishli, ijtimoiy hayot qonuniyatlaridan habardor qatlamni, burjuaziyani yo'q qilishga, uni sinf sifatida tugatishga, bir sinf, ya'ni proletar demokratiyasini o'rnatishga qaratildi. Ijtimoiy qatlamlar, sinflar, guruhlar o'rtasidagi farqlarni bo'rttirib, ularni birbirini yo'q qilishga da'vat etgan demokratiyani anglash, tushunish qiyin. Milliy demokratik taraqqiyot bunday yondashishni rad etadi, har qanday ijtimoiy munosabatlar insonni ulug'lashga, uning sha'ni va huquqlarini ta'minlashga qaratilishi zarur bo'ladi.

Shuningdek, mutlaq ijtimoiy tenglik yo'q. Chunki kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratishdagi ishtiroki, qo'shadigan hissasi va nihoyat qobiliyati, ko'nikmasi, faolligi har xildir.¹⁷ Shuning uchun ijtimoiy adolat hamma uchun barobar, teng «mutlaq adolat» bo'lishi mumkin emas.¹⁸ Sotsialistik demokratiya ushbu «mutlaq adolat» ni o'rnatmoqchi bo'ladi, bu esa uni yuqoridagidek repressiv chora-tadbirlar ko'rishga, insonning xususiy mulkka ega bo'lish xohishini, iqtisodiy demokratik huquqlarini paymol qilishga olib keldi.

Milliy demokratik taraqqiyot esa insonning xususiy mulkka ega bo'lish, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda erkin va faol qatnashish huquqini tiklaydi. Mehnat nafaqat ijtimoiy, shuningdek, xususiy mulk, boylik yaratish manbaidir. Kishini ushbu stimuldin mahrum qilish uni ijtimoiy-iqtisodiy huquqlardan ham mahrum qilish demakdir; bunday kishida yaratishga, qurishga, ishlashga qiziqish bo'lmaydi.

Uchinchisi shundaki, o'tish davrini boshidan kechirayotgan barcha davlatlar, xalqlar bir tomondan, ijtimoiy hayotini demokratlashtirish, liberallashtirish va modernizatsiyalashni ko'zlasa, ikkinchi tomondan, o'zining tarixiy-madaniy an'alarini, ma'lum bir sabablar bilan unutilgan yoki chetlab o'tilgan siyosiy, iqtisodiy, diniy-ma'naviy qadriyatlarini qayta tiklashga intiladi. Ba'zi tadqiqotchilarda bunday tajriba e'tiroz uyg'otadi, chunki traditsionalizm bilan modernizatsiyani uyg'unlashtirish qiyin.¹⁹ Haqiqatan ham, ushbu yondashishda e'tiroz uyg'otadigan jihatlar mavjud. Traditsionalizm jamiyatni orqaga tortmaydimi? Jamiyatni o'z an'analari qobig'ida yashashga olib kelmaydimi? Modernizatsiyalash ijtimoiy munosabatlarni, hayotni mutlaq yangi, zamonaviy usullar va texnologiya asosida qayta qurish bo'lsa, traditsionalizm bunday o'zgarishlarga g'ov bo'lmaydimi?

O'tish davrining barcha xalqlar, davlatlar uchun bir xildek ma'qul keladigan shaklini topish, yaratish qiyin. Biroq, bizning fikrimizcha, hech bir xalq, millat o'zining etnomadaniy va etnosotsial tajribasidan voz kechgan holda, mutlaq yangi, xatto u boshqa o'lkalarda, davlatlarda ijobiy natijalarga olib kelgan, ijtimoiy hayotini o'zgartirgan bo'lsa-da, paradigmani to'la qabul qilolmaydi. Evolyutsion taraqqiyotga etnomadaniy va etnosotsial tajribalarga tayanish orqaligina erishish mumkin, demokratiya eksport qilish nafaqat xalqlar boshiga kulfatlar keltiradi, shuningdek, demokratiyaning o'zini ham qadrsizlantiradi.

Sotsialistik demokratiyada ma'lum bir ijobiy tomonlar mavjudligini unutilib, rad etib bo'lmaydi. Masalan, xalq vakillarining takliflari ijroiyo hokimiyat tomonidan shu zahoti

¹⁷ Хайек Ф.А. Общество свободных.- Лондон, 1990.- С.105-107.

¹⁸ Гаджиев К.С. Политическая философия.- Москва: Экономика, 1999.-С.388.

¹⁹ Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию.- Москва: АСПЕКТ-ПРЕСС, 1999.- С. 427-429.

e'tiborga olinib, bajarilgan. Deputatlarning tashabbuskorligi, faolligi vatan-parvarlik, xalqparvarlik va adolatparvarlik timsoli sifatida ko'pgina yoshlarda havas uyg'otgan, ularga hayot yo'lini tanlashda ibrat, ideal bo'lib xizmat qilgan. Ushbu ijobiy jihatlarni milliy demokratik taraqqiyot unutishi mumkin emas.

To'rtinchisi huquqiy davlat barpo etish bilan hokimiyatni personizatsiya-lashtirish an'anasining yuzaga kelayotganida ko'zga tashlanadi.²⁰

O'z paytida N.Makiavelli, yangi davlat shakllanayotganda kuchli shaxsga, hukmdorga ehtiyoj seziladi, degan edi. Totalitar tuzumdan mutaqil rivojlanishga, ayniqsa soxta sotsialistik boshqarishdan haqiqiy, milliy demokratik davlat barpo etishga o'tish kuchli irodali, islohotlarni dadil amalga oshiradigan va o'z atrofiga taraqqiyparvar kuchlarni yig'ib, birlashtirib, ijtimoiy hayotni taraqqiyot sari yetaklaydigan siyosiy liderni ehtiyoj paydo bo'ladi. Kuchli davlatsiz yangi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish va yangi demokratik qadriyatlarni qaror toptirish mumkin bo'lmaganidek, kuchli siyosiy lidersiz ham kuchli davlatni tasavvur qilish qiyin. Demak, yangi ijtimoiy demokratik taraqqiyot qanday kuchli davlatga extiyoj sezsa, u kuchli siyosiy liderni ham shunday extiyoj sezadi. Kuchli davlat eng avvalo kuchli siyosiy lider yoki liderlar faoliyatida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi mulohaza va fikrlardan ma'lum bo'ladiki, O'zbekistonning soxta sotsialistik demokratiyadan haqiqiy, xalqimizning etnomadaniy va etnosotsial an'analari, tajribalariga mos keladigan milliy demokratik taraqqiyotga o'tishi ob'ektiv zauriyat edi.

O'ZBEKISTONDA KONSTITUSIONALIZM VA DEMOKRATIK TARAQQIYOTNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

A.Qambarov

Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrası o'qituvchisi

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi mamlakatni modernizatsiya qilish sari demokratik jarayonlarni yanada kengaytirish yo'lida izchil islohatlarni amalga oshirmoqda. Prezidentimiz I. Karimovning "Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida" ilgari surilgan g'oyalar konstitutsionalizm va demokratik taraqqiyotning muhim ahamiyatga molik ekanligini, demokratik islohatlarni amalga oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri va mamlakat taraqqiyotining kafolati ekanligini ifodalaydi.

Avvalo, Konstitutsionalizm tushunchasi to'g'risida to'xtaladigan bo'lsak, Konstitutsionalizm g'oyasi – jamiyat hayotini qabul qilingan qoida va qonunlarga qat'iy rioya etgan holda tashkil etish va boshqarish jarayonini ifoda etuvchi tamoyil xisoblanadi. Konstitutsionalizm g'oyasi faqat jamiyatning qonuniy – huquqiy asoslariga tayanib qolmasdan, balki ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, ahloqiy tamoyillarining uyg'unligining ham ifodalaydi. Boshqacha aytganda, davlat tuzilishi, jamiyatdagi umumiy qonun – qoida va talablarning iqtisodiy rivojlanish jarayonlari, insonlarning ma'naviy kamoloti va yuksak axloqiyligi bilan uyg'unlashgan holda mamlakatning Asosiy qonuni – Konstitutsiyada aks etishi Konstitutsionalizm g'oyasining mohiyatini namoyan qiladi. Demokratik o'zgarishlarni amalga oshirish-ning tarixiy zaruriyatini anaglabgina qolmay, balki uni chinakam erkinlik, mustaqillik va faravonlik asosi, deb bilishga erishish muhim ahamiyatga egadir.

Mustaqillikka erishgan kunimizdan buyon o'tgan yillar maboynida O'zbekis- tonda juda katta o'zgarishlar yuz berdi. Avvalombor, davlatimizning huquqiy poydevori yaratildi. Eng yuksak demokratik talablarga javob beradigan mustaqil O'zbekiston Respublikasining birinchi Konstitutsiyasi qabul qilindi. O'zbekistonda vakillik jamiyatni

²⁰ Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах (парадоксы перехода- демократизации) //Вестник. Московского института, 1998, №2.- С.31.

vujudga keltirishning jahondagi eng demokratik tizimlaridan biri tashkil etildi. Jamiyat bo'linishining konstitutsion tamoyillari asosida qonun chiqaruvchi, ijro va sud xokimiyatga bo'ldi. Mamlakatimizda siyosiy o'zgarishlarga mos ravishda ixcham, ochiq tadrijiy rivojlanishga ega bo'lgan ijtimoiy tizim yaratildi. Shu tufayli biz o'tmishni baholashda barcha fuqarolarning hamfrkiliga, umummilliy yakdillikka erisha oldik.

Barchamizga ayonki, yaqin o'tmishda qilgan ishlarimizni, faoliyatimizni eslar ekanmiz, avvolambor, endilikda turgan ulkan vazifalar haqida gapirishimiz tabiiydir.

“Bugun biz qanday davlat qurmoqdamiz? Yangi demokratik jamiyat tanlashda uning ta'siri qanday bo'ladi? degan savollarga javob berish kerak bo'ladi. Albatta, bu masalalar bizning Konstitutsiyamizda o'z ifodasini topgan. Maqsadimiz aniq – bozor iqtisodi tamoyillariga asoslangan davlat qurishdir. Biroq ana shu maqsad sari qadam qo'yar ekanmiz, qurayotgan davlatimiz shaklini, qiyofasini o'zimiz yaqqol ko'ramiz.

Ma'lumki, demokratik jamiyatning halqaro miqyosda e'tirof etilgan tamoyillari bor. Insonning o'z hoxish – irodasini erkin bildirish hamda uni amalga oshirish, ozchilikning ko'pchilikka bo'ysinishi, barcha fuqarolarning teng huquqligi, davlat va jamiyat boshqaruvida qonun ustivorligi, davlatning asosiy organlari saylanishi, ularning saylovchilar oldida hisob berishi, tayinlash yo'li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylovchilar oldidagi javobgarligi va boshqalar shular jumlasiga kiradi.

O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy printsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr – qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq va erkinliklari Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi²¹, degan fikr bilan javob berish mumkin.

Mazkur satrlarda iymon va diyonatni qalb ishlari qilib olgan ota – bobolarimiz merosi, jamiyatdagi jamiki ne'matlarni insonlarning farovon turmushi uchun yo'naltirilayotgan davlat g'amho'rliqi mujassamdir. Bu so'zlarni yurakdan anglagan odam butun vujudini, iqtidori va qobiliyatini ona – Vatanga sarf etishi kerak. Bosh qomusimizda jahonga rivojlangan davlatlar Konstitutsiyasilar tajribalarining eng ilg'or demokratik jihatlari, “Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi” ning umum-insoniy, unumbashariy g'oyalari mazmuni mujassamdir. Shuningdek, Konstitutsiya-mizda kafolatlangan milliy qadriyatlarimiz hamda ma'naviy va moddiy to'laqonli mezonlari, insonning ma'naviy – ahloqiy barkamolligi asoslari o'z ifodasini topgan. Demokratiya – davlat va ijtimoiy hayotni boshqarish shakli. Deyarli barcha g'arb davlatlarining Konstitutsiyalarida halqning qabul qilinadigan qonunlar va qarorlarga ta'siri ijtimoiy hayotga, davlat va jamiyatni boshqarish jarayonlariga taalluqli masalalarni muhokama qilishdagi ishtiroki demokratiyaning mohiyati sifatida talqin etiladi²².

Darhaqiqat, bu borada yurtboshimiz juda ma'noli fikrni bildirgan edi: “har qanday islohatning eng muxim samarasi avvalo halqning ma'naviy ruhiy qarashlaridan yangilanish jarayonlari, uning hayotiga, taqdiriga daxldor bo'lganini chuqur his qilishi va shundan xulosa chiqarish bilan belgilanadi”. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng, O'zbekiston Respublikasining normativ – huquqiy hujjatlari tubdan yangilandi. Mamlakatimizda milliy – huquqiy, demokratik davlat qurish ustida ish olib borilmoqda. Shu ma'noda Islom Karimov, “Tariximizning tub burilish nuqtasida, g'oyat xatarli va murakkab kunlarda haqiqatan ham yakkayu yagona to'g'ri yo'lni tanladik. Ya'ni mustabid tuzum o'ta mafkuralashgan, milliy o'zligimizni toptagan eski tuzimdan voz kechib, azmu – qarorini bajo keltirib, ochiq demokratik va huquqiy davlat qurush, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish yo'lini tanladik²³”.

²¹ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi – Toshkent: O'zbekiston, 2003. 5-6 b.

²² Talapov B. Demokratiya va demokratik taraqqiyot: ilmiy – nazariy kontsepsiyalar tahlili //Falsafa va huquq. 3-son. 2010. 22 b.

²³ Karimov I.A. Biz tanlagan yo'l – demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. T.2.-Toshkent: O'zbekiston, 2003.

Oila jamiyatning dastlabki va eng asosiy bo'g'inidir. Ayniqsa, har tomonlama yetuk va barkamol shaxsni tarbiyalash, milliy qadriyatlarimizni avaylab-asrash va davom ettirish borasida uning o'rni beqiyos. Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida ham oila muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni ko'zda tutgan holda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV bobi oilaga bag'ishlangan. Ko'pchilik davlatlar Konstitutsiyalarida uchramaydigan bu holat O'zbekistonda oilaga bo'lgan katta e'tibordan dalolat beradi. To'rta moddani o'z ichiga olgan ushbu modda oilaning huquqiy maqomi, ota-onalar va farzandlarning huquq va majburiyatlari o'z aksini topgan. Dastlab oila jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etilib, uning jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqi mustahkamlangan. Ushbu me'yor xalqaro huquqning umume'tirof etgan normalaridan kelib chiqqan. Xususan, «Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi» 16-modda 3-qismiga binoan « Oila jamiyatning tabiiy va asosiy boshlang'ich hujayrasidir va u jamiyat, davlat tomonidan muhofaza etilish huquqiga egadir». ²⁴ Oilaning davlat tomonidan muhofaza qilinishi respublikada amalda bo'lgan qonun hujjatlari, oilani mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar, O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi, Respublika «Oila» ilmiy-amaliy markazi kabi tashkilot va muassasalar faoliyatida namoyon bo'lsa, jamiyat muhofazasi jamoatchilik, mahalla-ko'y ta'siri bilan ta'minlanadi.

Konstitutsiyaning keyingi moddasida ota-onalarning o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalash majburiyati mustahkamlangan bo'lib, ushbu qoida bo'yicha ota-onada vujudga keladigan huquq va majburiyatlar O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining XII bobida o'z aksini topgan. Ota-onaning farzandini tarbiyalash bo'yicha majburiyatlari qatoriga ta'lim-tarbiya berish, sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish, bolaning huquq va manfaatlarin himoya qilish, ota-onalik huquqini amalga oshirish chog'ida bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligiga, axloqiy kamolotiga zarar yetkazmaslik kabilar kiradi. Shuningdek, kodeksning 96-moddasiga binoan, ota-onaga voyaga yetmagan bolalariga ta'minot berish majburiyati yuklangan. Ushbu majburiyatlar bolalar voyaga yetganlarida, ya'ni 18 yoshga to'lganlarida, voyaga yetmagan bolalar nikohga kirganlarida hamda qonun bilan belgilangan boshqa hollarda voyaga yetmasdan to'la muomala layoqatiga ega bo'lganlarida tugaydi. Mehnatga layoqatsiz farzandlarni moddiy ta'minlash majburiyati bundan mustasno.

Yuqoridagi majburiyatlarning bajarilishini davlat tomonidan ta'minlash va kafolatlash maqsadida voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi bo'yicha jinoyat sifatida e'tirof etilgan va buning uchun javobgarlik belgilangan. ²⁵

Shuningdek, Konstitutsiyamizga binoan, «Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarning vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlaydi, balalarga bag'ishlangan xayriya faoliyatlarini rag'batlantiradi». ²⁶ Boshqa davlat konstitutsiyalarida uchramaydigan ushbu norma milliy qadriyatlarimizdan kelib

²⁴ Oila kodeksiga sharhlar.-Toshkent: Adolat, 2000.-B.18.

²⁵ O'zR JK.- Toshkent: 2001. B.63.

²⁶ O'zbekiston Konstitutsiyasi. 64-modda.-Toshkent: O'zbekiston, 2001.-B.17.

chiqqan va davlatning ota-ona vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarga nisbatan e'tiboridan dalolat beradi.

Konstitutsiyada ota-onalarning farzandlari oldidagi majburiyatlari bilan bir qatorda farzandlarning ota-ona oldidagi burchlari ham belgilab qo'yilgan. Chunonchi, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari hayoti, sog'liklari haqida g'amxo'rlik qilishga, ular mehnatga layoqatsiz bo'lib qolganlarida esamoddiy ta'minlashga majburlar. Bu majburiyatlarning bajarilishi davlat tomonidan huquqiy ta'sir choralari va jamoatchilik fikri bilan ta'minlanadi.

Onalik va bolalikni davlat togmonidan muhofaza qilinishi Konstitutsiyadagi eng asosiy va ahamiyatli normalardan biridir. Chunki ham jismonan, ham barkamol, sog'lom avlod tarbiyalab voyaga yetkazishda onalar va bolalarga bo'lgan jiddiy e'tibor muhim omil hisoblanadi. Bu borada xalqaro huquq normalarini respublika qonunlari bilan uyg'unlashtirish maqsadida O'zbekiston 1919 yilda Jenevada qabul qilingan va 1952 yilda qayta ko'rib chiqilgan «Onalikni muhofaza qilish to'g'risida»gi Konventsiyaga qo'shildi. Onalarga e'tibor ayollarga e'tibor sifatida qaralib, uni rag'batlantirish faqat oila qonunchiligi bilan tartibga solinmay, boshqa bir qator sohalar-mehnat qonunchiligi, fuqarolik va jinoyat qonunchiligida ham belgilab qo'yilgan. Bolalar muhofazasi borasida ham bir qancha huquqiy va amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishda oila institutining ahamiyati beqiyosligi huquqiy baza mustahkam bo'lishini taqozo qiladi. Bu boradi asos sifatida xizmat qiluvchi Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan qonunlar, Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, eng avvalo, konstitutsiyaviy normalarga asoslangan. O'zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlangan oilaning huquqiy kafolatlari esa huquqiy baza yaratilishida mukammal asos bo'lib xizmat qila oladi hamda respublikamizda oilalarning mustahkam bo'lishi va progressiv rivojlanishiga sharoit yaratadi.

FUQAROLIK JAMIYATI VA HUQUQIY DAVLATNI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY PRINTSIPLARI HAMDA O'ZIGA XOS JIHATLARI

Gulnoza Rafiqova

*Namangan Davlat universiteti Demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti,
Falsafa kafedrasi o'qituvchisi*

Fuqarolik jamiyati va demokratik huquqiy davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar quyidagi asosiy printsiplarga asoslanadi:

- Plyuralizm, siyosiy xayotning, mafkura va fikrlarning xilma xilligi;
- Ko'ppartiyaviylik;
- O'zini o'zi boshqarish organlarining mavqeining balandligi;
- Qonuniylik va davlat nazorati;
- Ijtimoiy va siyosiy ham korlik²⁷;

Ma'lumki, har qanday adolatli, demokratik davlatda fuqarolarning erkin fikrlash huquqi kafolatlangan bo'ladi. Insonning erkin fikrlash, o'z aql idroki qobiliyati, olgan bilimlaridan erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi davlatda shaxs erkinligining yorqin ifodasidir. Albatta, erkin fikrlash bor joyda fikrlar xilma xil bo'ladi va turli mafkuralar, siyosiy institutlar, harakatlar paydo bo'lishi mumkin. Aks holda, ya'ni erkin

²⁷ Сырых В.М. Теория государства и права.-Москва: Юстисинформ, 2001.-С.399.

fikrlash cheklangan joyda ko'pincha inson o'z fikrlarini, xoxish istaklarini oshkora bayon qilish imkoniyatidan mahrum bo'ladi²⁸.

Plyuralizm, ya'ni fikrlar xilma- xilligi va qarashlar rang barangligi ma'rifiy jamiyatga xos bo'lib, muayyan haqiqatni turlicha izoxlash, tushunish va talqin etish tamoyillariga asoslanadi. Muayyan gurux yoki siyosiy partiya g'oyalari xukmron mafkuraga aylansa, hur fikrlilik, vijdon erkinligi va qarashlar xilma- xilligi cheklanadi, mutloq haqiqatga egalik davosi, mustabidlik tamoyillari kuchayadi.

Plyuralizm tamoyili erkin saylovlar, erkin matbuot singari demokratiyaning asosiy shartlaridan biridir. Ko'p yillik demokratik tajribalarga ega bo'lgan ilg'or mamlakatlarda bu tamoyil jamiyat xayotida chuqur o'rin olib, taraqqiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Fikrlar rangbarangligi va qarashlar xilma xilligi muayyan jamiyatning milliy manfaatlariga, umumbashariy qadiryatlarga, qonun normalariga, ahloqiy mezonlarga zid bo'lmasligi zarur²⁹.

Fuqarolik jamiyatida plyuralizm va fikrlar xilma xilligi aloxida olingan shaxs, ijtimoiy guruxlar, siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalarining huquqi sifatida qaraladi. Bunda:

- davlatni iqtisodiy, siyosiy, huquqiy tizimi to'g'risida qarashlar, nazariyalarni xech bir qarashsiz ishlab chiqish va ularni ommaviy axborot vositalari orqali targ'ibot ishlarini olib borish;
- g'oya va mafkuralarni jamiyat xayotiga singdirish uchun faol harakatlar olib borish, siyosiy partiyalar dasturlarini va boshqa hujjatlarni tayyorlash ham da davlatning ijtimoiy- siyosiy tizimini mukammallashtirish chora tadbirlarini ko'rish;
- o'zining mafkuraviy qarashlarini oshkora ximoya qilish mafkuraviy fikrlar xilma xilligiga bo'lgan huquqni amalga oshirishga to'sqindik qiluvchi g'oyalarni bartaraf qilish uchun sud va boshqa davlat organlari kerakli choralar ko'rishini talab qilish va boshqalarga man qilinadi.

Fuqarolik jamiyatining yana muhim prinsiplaridan biri bu ko'p partiyaviylikdir jamiyatdagi mavjud plyuralizm va fikrlar rang- barangligi ko'ppartiyaviylikni ya'ni fuqarolik jamiyatida o'z dasturi va qarashlariga ega bo'lgan bir nechta siyosiy partiyalarni faoliyat olib borishini taqozo etadi. Bugungi kunda ko'p partiyaviylik demokratiya rivojlanishining muhim sharti bo'lib, tabiiy ijtimoiy guruxlar manfaatlarini uyg'unlashtiruvini ta'minlaydi.

Bugungi kunda, dunyodagi mamlakatlarni ularda mavjud bo'lgan partiyalar soni, ushbu partiyalarning faoliyat yuritish usuli, ularning bir biri bilan va davlat bilan o'zaro munosabatlarining qanday yo'lga qo'yilganligiga qarab ma'lum bir guruxlarga bo'lishimiz mumkin. Shulardan, davlatda bir nechta partiyalarni faoliyat olib borishi, ularning mamlakat siyosiy hayotida faol ishtirok etishini ta'minlovchi ko'pparti-yaviylik tizimini mavjud bo'lishi ijobiy holdir. Ko'ppartiyaviylik tizimi asosan rivojlangan g'arb mamlakatlari, Osiyo hamda Lotin Amerikasi davlatlarida asta sekinlik bilan shakllandi va hozirgi kunda ushbu ko'ppartiyaviylik tizimi eng keng tarqalgan ijtimoiy – siyosiy jarayondir. Ko'ppartiyaviylik o'rtasida qarama – qarshiliklar muhim rol o'ynaydi.

Qonuniylik va davlat nazorati; davlat jamiyat siyosiy tizimi faoliyatini nazorat qilib, shaxslarning huquq va erkinliklarini himoyalaydi hamda amaldagi qonun hujjatlar buzilishini oldini oladi. Jamoat birlashmalari yoki jamiyat siyosiy tizimining boshqa

²⁸ Boboev X.B., Saidov A. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish. –Toshkent: O'zbekiston, 2001.- 111b.

²⁹ Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar.-Toshkent: O'zbekiston, 2000.- 19-20 betlar.

ishtirokchilari tomonidan yo'li qo'yilgan xavfli harakatlar sud organlarining ushbu tashkilotlarni tugatish va aybdor shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish to'g'risida qaror qabul qilishga asos bo'ladi. Shuningdek, davlat ochiq fuqarolik jamiyatida siyosiy munosabatlar sohasida nafaqat huquq va qonunlarning ustunligiga e'tibor beradi, balki fuqarolik jamiyati, uning institutlari va davlat o'rtasidagi munosabatlar o'zaro hamkorlik asosida qurilishiga ahamiyat beriladi. Fuqarolik jamiyati institutlari, assositsiyalarining siyosat, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarida mustaqil, avtonom faoliyat olib borishlari bilan bir qatorda, ushbu assositsiyalar yordamida turli ijtimoiy guruh va sinflar manfaatlarining uyg'un-lashuvi ta'minlanadi. Bu yerda manfaatlar uyg'unlashuvi degani jamiyatdagi mavjud qarama qarshi fikrlarni tashuvchisi bo'lmish ijtimoiy qatlamlarning o'zaro kelishuvi, konsensusga kelishi nazarda tutiladi. Davlat va fuqarolik jamiyati o'zaro hamkorligida konsensus munosabatlarining asosiy shakliga aylanadi.

Hozirgi zamon huquqiy davlat nazariyasi ohirgi ikki yuz yil davomida uning tarafdorlari tomonidan ilgari surilgan davlat boshqaruvidagi samarali, ijobiy natijalarni o'zida mujassam etadi. Huquqiy davlat huquq va qonunlarning ustunligi ta'minlangan, hokimiyatning bo'linish printsipiga asoslangan, insonlarning huquq va erkinliklari tan olinadigan hamda kafolatlanadigan demokratik davlatdir.

Xalq hokimiyati – halqning o'z hohish irodasini amalga oshirish usulidir. Xalq o'z hokimiyatini, o'zi saylab qo'ygan yoki tuzadigan organlar orqali ro'yobga chiqaradi. Xalq hokimiyati davlat hokimiyati orqali siyosiy jarayonga aylanadi. Agar hokimiyat biron – bir narsaga ega bo'lish, ta'sir o'tkazish, xatto majburlash imkoniyatiga ega bo'lsa, shu imkoniyatni halq davlat hokimiyati orqali amalga oshiriladi. Xalq hokimiyati saylov, referendum, muhokamalarda ishtirok etish, o'zini o'zi boshqarish organlari kabi tushunchalardan vujudga keladi.

Qonunning ustuvorligi shuni bildiradiki, asosiy, ijtimoiy, eng avvalo iqtisodiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi, uning barcha qatnashchilari esa hech bir istisnosiz huquqiy normalarini buzganligi uchun javobgar bo'ladi. Huquq va qonunlarning ustuvorligi huquqiy davlatning asosiy printsipidir. Qonunning ustuvorligi shuni bildiradiki, asosiy ijtimoiy, eng avvalo, iqtisodiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi, uning barcha qatnashchilari esa hech bir istisnosiz huquq normalarini buzganligi uchun javobgar bo'ladi³⁰.

Hokimiyatning bo'linish printsipi - bu printsip huquqiy davlatning muhim shartlaridandir. Bu printsip orqali yagona bo'lgan davlat hokimiyati tarmoqlarga bo'lingan holatda amalga oshiriladi. Bu esa davlat o'z vazifasini malakali amalga oshirishni ta'minlaydi. Shu tamoyil asosida davlat organlari tashkil qilinadi, biror - bir davlat organida haddan tashqari vakolatlar to'planib qolishining oldi olinadi, turli davlat organlarining vakolatlari aniq bo'lib, ular bir – birining vazifasini bajarishga, o'rni bosishga harakat qilmaydi, turli davlat organlari bir-birini nazorat qilib turadi, vakolatlar bir yerda to'planib qolmaydi. Bundan faqat fuqarolar manfaatdor bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda jamiyatda fikrlar hilma - hilligi, ko'ppartiyaviylik hamda o'zini - o'zi boshqarish organlari mavqeining balandligi fuqarolik jamiyati rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunlarning ustuvorligi va hokimiyatning taqsimlanishi esa demokratiya sharoitida davlat hokimiyatini shakllantirish va amalga oshirishning huquqiy shakli hisoblanadi. Mazkur printsipning tub ma'nosi shuki, unda yagona hokimiyatning uch tarkibiy bo'g'ini: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati o'z

³⁰ Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari.-Toshkent: O'zbekiston, 1999.-126 bet.

konstitutsiyaviy vakolatlari doirasida mustaqil faoliyat yuritib, bir - birining vakolatlariga amlashmaydilar.

SOVET HOKIMYATINING JAMOALASHTIRISH SIYOSATINING ASOSIY MOHIYATI

Alisher Jo'rayev

Nam DU "Tarix fanlari" kafedrası o'qituvchisi

1929-yil tarixga qora belgi ostidagi "buyuk burulish yili" deb nom olgan yil bo'lib kirib keldi. Bu dehqonlar sinfini ijtimoiy qatlam va mehnatkash omma sifatida maqsadli yo'q qilishning boshlang'ich davri edi. Bunda "quloqlar" va "boylar" toifasiga asosan yangi iqtisodiy siyosat sharoitida o'z xo'jaliklarini oyoqqa turg'azib olgan o'rtahol dehqonlar kiritildi. Chunki, birmuncha badavlatroq qatlamlar oldingi yillarda tugatilgan edi. 1929-yilning yozida "quloqlar"ni jamoa xo'jaliklariga (kolxoz) kiritilishini ta'qiqlovchi qaror qabul qilinadi. O'sha yilning 7-noyabrda "xalqlar otasi" Stalinning matbuotda bosilib chiqqan "Buyuk burulish yili" nomli maqolasi hamda 27-dekabrda qishloq xo'jalik xodimlarining ilmiy konferensiyasida so'zlagan nutqi quloqlarni sinf sifatida tugatish va jadal jamoalashtirish siyosatini boshlab berdi³¹.

Yoppasiga jamoalashtirish bu boy va o'rtahol dehqonlarga tegishli ishlab chiqarish vositalari, mollar, uy-joy, qishloq xo'jalik mahsulotlari va urug' zahiralari tortib olish hisobiga kolxozlar tuzish degani edi. Ommaviy jamoalashtirish g'oyasi, umuman olganda, "Lenincha kooperativ reja" da o'z ifodasini topgan bo'lib unda dehqonlarni bosqichma - bosqich kooperatsiyalash yo'li taklif qilingan edi, u dehqonlarning eng oddiy shakllar orqali yuqori va murakkab shakl bo'lgan jamoa xo'jaliklariga birlashuvini nazarda tutardi³².

1929-yilning kuzidan e'tiboran sovet davlati kooperativlashtirishning xilma-xil shakllarini tugatish, mavjud bo'lgan bir qancha kooperativ tizimlarini davlatlashtirish yo'lga o'tdi. Kooperatsiyani barcha turlari va sohaları bo'yicha rivojlantirish siyosatini yoppasiga jamoalashtirish yo'li bilan almashtirdi. Bu yo'l esa ixtiyoriylik prinsplari asosida emas, balki "yuqoridan belgilash" yo'li bilan amalga oshiriladi. O'zbekistonda jamoalashtirish O'z KP MK ning 1930-yil fevralda qabul qilingan "Kollektivlashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish" to'g'risidagi qarori e'lon qilingandan so'ng boshlab yuborildi. O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekistonning sovet davri tarixidagi yaxshi o'rganilmagan mavzulardan biri jamoalashtirish va u bilan bog'liq quloqlashtirish, surgun qilish davri tarixi masalasidir. Zo'rlik bilan, kuch bilan o'tkazilgan jamoalashtirish jarayoni qanday kechgan bo'lsa, shundayligicha ochib berish va qatag'on etilib surgun qilingan dehqonlarning ayanchli, fojeali ahvoli, taqdirini tadqiq etish hozirgi O'rta Osiyo tarixshunosligida dolzarb muammolardan biridir.

Komfirqa va sovetlar hukmronligi davrida "quloq", "mushtumzo'r", "qishloq burjuaziyasi", "aksilinqilobchilar", "xalq dushmanlari", "sotsializm dushmanlari", "kolxoz dushmanlari", "yot unsurlar", "kapitalistik unsurlar", "eng so'nggi eksploatatorlar" kabi nomlar atalib kelingan milliy qishloq aholisining haqiqiy tarixini yaratish imkoni bo'lmadi va bu mavzu ommadan sir saqlanib kelindi³³.

³¹ O'zbekiston tarixi /Xolboev S. va boshq. muharrir R. H. Murtazaeva. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. - B.449.

³² O'zbekistonning Yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida /Tuzuvchilar Jo'raev M. va boshq. - Toshkent: Sharq, 2000. - B. 347.

³³ Shamsutdinov R. Qishloq fojeasi: Jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. - Toshkent: Sharq, 2003. - B.8.

Stalinning 1929-yil 7-noyabrda bosilib chiqqan “Buyuk burulish yili” nomli maqolasi jadal jamoalashtirishni “nazariy” jihatdan asoslab berdi. Unda, keng qishloq ommasi kolxozlarga kirish uchun yetildi, deb yozilgan edi. VKP (b) MQ ning 1929-yilgi noyabr plenumi “dohiy” fikrini partiya direktivasiga aylantirdi. Plenum jamoalashtirish sur’atlarini haddan tashqari kuchaytirish, unga ommaviy tus berishdan iborat aniq vazifani qo’ydi. 1929-yil 27-dekabrda agrar markschilar konfrensiyasida so’zga chiqqan Stalin “yoppasiga jamoalashtirish asosida quloqlarni sinf sifatida tugatish” shiorini e’lon qildi³⁴.

Hokimiyat organlari “dohiy”ning ko’rsatmasini bajarish uchun jadal jamoalashtirishning boshida turib asosan zo’ravonlik usullariga e’tiborni kuchaytirdilar. Qishloqda an’anaviy iqtisodiy munosabatlarni yoppasiga buzish avj oldirildi. Davlat qishloq mehnatkashlariga qancha va nima ekishni, yetishtirilgan mahsulotni qanday narx bilan topshirishni aytib turadigan bo’ldi. Qishloq aholisining badavlat qatlamlariga qarshi mislsiz quvg’inlar uyushtirildi, qishloqda aholini zo’rluk bilan kolxozlarga kiritish boshlandi. Agrar siyosatdagi yangi yo’l O’zbekistonda og’ir oqibatlarni keltirib chiqardi. VKP (b) MQ ning 1930-yil 5-yanvardagi “Jamoalashtirish sur’atlari va davlatning kolxoz qurilishiga yordam ko’rsatish choralarini to’g’risida” gi qarorining dastlabki taxriri O’zbekiston SSSR hududida jamoalashtirishni ikkinchi besh yillik mobaynida tugallash mo’ljallangan bo’lishiga qaramay, bu harakat ertaroq tugallanishi mumkin degan fikrni o’rtaga tashladi. Shuni ham aytib o’tish joizki, respublikamizning ayrim rahbarlari (xususan, F. Xo’jayev va A. Akromov) valyuntaristik usullarga qarshi turishga intildilar va raqamlarga va muddatiga tuzatish kiritish fikrini bildirdilar. Biroq, ularning takliflariga umuman e’tibor berilmagan. Natijada VKP (b) MQ O’rta Osiyo byurosining qarori bilan 1932-yilning boshlariga kelib dehqon xo’jaliklarining 68% ni kolxozlarga birlashtirish rejasini qabul qilindi. Jamoalashtirishni sun’iy tezlashtirish va bu borada “sotsialistik musobaqa” ning kim o’zdi “poygasini” avj oldirishda VKP (b)MQ ning 1930-yil 5-yanvardagi “Jamoalashtirish sur’ati va kolxoz qurilishida davlat yordami berish tadbirlari to’g’risida” gi qarori hal qiluvchi o’rin tutdi³⁵.

Mazkur qarorda sobiq SSSR hududi uch guruh rayonlarga bo’lindi va qaysi hudud qachon jamoalashtirishni tugallashi rejalashtirildi va u jamoalashtirishni 1933-yil bahorida tugallashi kerak edi. Yoppasiga jamoalashtirishga rahbarlik qilish uchun respublika va viloyat shtablari tuzildi. Hamma joyda ommaviy axborot vositalari, jamoat tashkilotlari harakatga keltirildi. Qishloq aholisini kolxozlarga “g’ayratlan-tirish” uchun ishchilar sinfi ham jalb qilindi. VKP (b) MQ 1929-yil noyabr plenumi qarori bilan “yakka xo’jalik” qishloqlariga kamida 25 ming ishchini yuborish taklif etildi, ular joylarda “agrar inqilobni avj oldirishni ta’minlashlari” lozim edi. Xususan, O’zbekistonga Rossiyaning markaziy rayonlaridan 437 ishchi yuborildi³⁶.

Ular bilan birgalikda mahalliy ishchilar sinfi o’z saflaridan 263 kishini jalb qildi. “Yigirma besh mingchi” ishchilar partiya tashkilotlariga kolxozlar tuzishda yordam ko’rsatdilar, kambag’al faollarni “quloqlar”ga qarshi birlashtirdilar, qishloq xo’jaligi va mahalliy sharoit haqida umuman tasavvurga ega bo’lmasada, “yigirma besh mingchi” ishchilar yangi tashkil etilgan qishloq xo’jalik artellariga boshchilik qildilar. Oqibatda, shoshma-shosharlik bilan dastlab tashkil qilingan kolxozlarning ko’pchiligi ishni eplay

³⁴ O’zbekistonning yangi tarixi. O’zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida / tuzuvchilar Jo’raev M. va boshqalar. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 347.

³⁵ Shamsutdinov R. Qishloq fojeasi: Jamoalashtirish, quloqlashtirish. surgun. – Toshkent: Sharq, 2003. – B. 54.

³⁶ O’zbekistonning yangi tarixi. O’zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida / tuzuvchilar Jo’raev M. va boshqalar. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 347.

olimiy tarqalib ketdi. Jamoa xo'jaliklariga birlashtirish uchun dehqon xo'jaliklariga bevosita hujum qilish amaliy jihatdan buzg'unchilik harakatiga aylanib ketdi. Raqamlar ortidan quvish boshlandi. Sovet davlatining hamma joyida bo'lgani kabi O'zbekistondagi jamoalashtirish ham "harbiy kommunizm" yillarida sinovdan o'tgan kompaniyozlik, "hujum va tazyiq" usullari bilan amalga oshirildi. Dehqonlar zo'rlik bilan kolxozlarga kirishga majbur edilar. Qarshilik ko'rsatganlar ijtimoiy mansubligidan qat'iy nazar "quloq qilindi". Ko'pincha qishloqlarning aholisini bu yerdan ko'chirib yuboramiz, oziq-ovqat ta'minotidan, suvdan mahrum etamiz, deb qo'rqitib kolxozlarga yozilishga majbur qildilar. Shunday hollar ham bo'lar ediki, kolxozlarni tashkil etish u yoki bu qishloqdagi deyarli dehqon xo'jaliklarining kolxozga kirish-kirmaslik istagidan qat'iy nazar sun'iy ravishda varaqa to'ldirishdan iborat bo'lardi. Kolxozlar tuzilishi uch shaklda olib boriladigan bo'ldi. Birinchisi qishloq xo'jalik ishlab chiqarish shirkati bo'lib, unda butun qishloq xo'jalik inventarlari, ot-ulov, tortuv kuchlari va yerni birgalashib ishlovchilar umumlash-tirilgan. Ikkinchisi qishloq xo'jaligi arteli bo'lib bunda barcha ishlab chiqarish vositalari, yer va butun ishlab chiqarish jarayoni umumlashtirilgan. Uchinchisi qishloq xo'jalik kommunasi bo'lib, u ijtimoiy ishlab chiqarish va dala taqsimotdan iborat bo'lgan. Dala ishlari boshlangunga qadar kolxozlar tuzish masalasi bilan bog'liq barcha tadbirlar tuzilajak kolxozlar hududlarida amalga oshirilishi kerak edi. VKP (b) Markaziy Komiteti O'rta Osiyo byurosi 1930-yil 28-yanvarda quloqlarni sinf sifatida tugatish bilan bog'liq tadbirlar to'g'risida qaror qabul qiladi. Qarorda kolxozchilik harakati ko'p jihatdan qishloq xo'jaligini tez sur'atlar bilan texnikaviy (traktorlarni, murakkab qishloq xo'jalik mashinalarini joriy etish) jihatdan qayta qurollantirishga asoslanishi, dehqonlarning ommaviy harakati asosida bir qator rayonlarda yoppasiga jamoalashtirish uchun qulay shart-sharoit yetildi, degan g'oya ham qayd etildi. O'rta Osiyo byurosi Markazning ko'rsatmasiga xilof ravishda jamoalashtirish uchun yuqoridan majburan, buyruqbozlik bilan yuzaga keltirilgan "ommaviy harakat" degan aqida asosida yoppasiga jamoalashtirish rayonlarini ham aniqlab berdi. Unga ko'ra bunday rayonlar O'zbekiston bo'yicha yangi Buhero, Sariosiyo, Konimex, Shahrihon, Asaka, Marhamat, Jalolquduq, Chust, Buvayda, Bag'dod, Rishton, Quva, Yangiyo'l, Pskent, Mirzacho'l, Oqdaryo, Pastdarg'om, Yangiqo'rg'on, Turkmaniston bo'yicha Qiziloyoq, Karki, Farob, Sayat, Denov, Kaaxka, Semenik, Seraxs, Qirg'isizton bo'yicha Bozorqo'rg'on, Arovnobura, Priezerniy, Beloved, Rikov, Kalinin, Tojikiston bo'yicha Saroyqoratog', Kabodiyon, Parkar, Orol, Cheptura rayonlari edi. O'rta Osiyo byurosi bu rayonlarni mustahkamlash uchun milliy kompartiyalar Markazkomlari zimmasiga yoppasiga jamoalashtiriladigan rayonlarda partiyaviy rahbarlikni kuchaytirish vazifasini qo'ydi³⁷. 1930-yil 28-yanvardagi qarorning VI bo'limda quloqlarni sinf sifatida tugatish uchun amalga oshiriladigan vazifalar belgilab berilgan. Bu ishni amalga oshirishda batrak va kambag'allar keng ommasi bevosita ishtirok etishlari, juda faol bo'lishlari lozimligi ko'rsatilgan. Kolxozchilik harakati va quloqlarni sinf sifatida tugatish sari olib borilayotgan partiya va sovet hukumatining bunday siyosati quloq unsurlarning dushmanliki, qo'poruvchilik faoliyatini avj oldirishlari e'tiborga olinib, holatning oldini olish uchun respublikalar hukumatlari qarorlari qabul qilib quyidagi vazifalarni amalga oshirishlari ko'rsatilgan: 1) quloq-larning ishlatilmay yotgan yerlarini tortib olib, kolxozlar yoki kambag'allarga berish; 2) jonli va jonsiz inventarlarni hisobga olib inventar egasiga ularni saqlash mas'uliyatini yuklash; 3) joriy ekish mavsumidan boshlab tugatilmagan quloq xo'jaliklarining jonli va jonsiz qishloq xo'jalik inventarlaridan kolxoz yoki kambag'allar dalalarida hashar yo'li bilan foydalanishga erishish, yagona qishloq xo'jaligi solig'i

³⁷ Shams-utdinov R. Qishloq fojeasi: Jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. – Toshkent: Sharq, 2003. – B. 57.

bo'yicha quloq xo'jaliklariga texnikaviy ekinlar uchun berilayotgan barcha imtiyozlarni bekor qilish va boshqalar.

Joriy ekish mavsumida jamoalashtirish 70-75% bajarilgan rayonlar yoppasiga jamoalashtirish rayonlari deb hisoblangan. Yoppasiga jamoalashtirish va quloqlarni sinf sifatida tugatishni mislsiz avj oldirish qishloq kambag'al-batraklar qatlami faolligining nihoyatda yuksalishiga olib kelishi mumkin deb hisoblab O'rta Osiyo byurosi mahalliy partiya tashkilotlariga bundan foydalanib qishloqdagi kambag'al-batraklarning eng yaxshi vakillarini partiya yollashni maslahat beradi. Ayollar ommasini ham bu ishga keng miqyosda jalb etish qarorda ko'rsatildi. Qishloq sovetlari, partiya yacheykalari va kolxozlar tarkibida xotin-qizlar salmog'ini muttasil oshirib borish vazifa qilib qo'yildi. Jamoalashtirish va quloqlarni tugatish ishida komsomol tashkilotlarining ham o'rni va ro'li o'sha qarorda ko'rsatib berildi. Jamoalashtirishning "jadal sur'atlari" natijasida respublika bo'yicha 1930-yil martda dehqon xo'jaliklarining 47% jamoalashtirildi, holbuki, 1929-yil 10-dekabrqa qadar kolxozlar dehqon xo'jaliklarining bor - yo'g'i 34% ni qamrab olgan edi, xolos. Shu bilan birga ishlab chiqarish vositalarini umumiyashtirish masalasidagi noaniqlik tufayli yakka xo'jalikdan birdaniga jamoa xo'jaligining oliy shakli bo'lgan kommunalarga sakrab o'tish hollari sodir bo'ldi. Kommunal tashkil etilgan joylarda darhol turar-joylarni, mayda hayvonlarni, parrandalarni va hozozlarni umumlashtirish ko'zda tutilgan edi. Qishloq xo'jalik etellarini tashkil etish vaqtda ham joylarda chorva mollari va parrandalarni umumiyashtirishga intilish sodir bo'ldi. Shunday qilib jamoalashtirish dehqonlarga zo'ravonlik qilish yo'li bilan amalga oshirildi. Badavlat xo'jaliklarning mol-mulkini to'liq musodara qilish "boy quloqlar" oilalarini o'zga yurtlarga surgun qilish ommaviy qonunsizliklar asosida amalga oshirildi³⁸.

Jadal jamoalashtirishga, quloq qilishga o'rtahol qatlamlarga shubha bilan qarashga, qishloq aholisining boshqa qatlamlari insoniy huquqlarining poymol etilishiga qaratilgan yo'l qishloqda siyosiy vaziyat keskin tus olishiga sabab bo'ldi. Qishloq aholisi o'rtasidagi bu ijtimoiy norozilik qudratli portlashni keltirib chiqardi. 1930-yil 15-iyunda Iskavot qishloq soveti hududidan qo'llarida ketmon, bolta ko'targan 2 ming kishilik qishloq odamlari yo'lga chiqib tuman markazida shikoyat bilan yurish qildilar. Bir necha batraklar yarador bo'ldi, 20 dan ortiq xotin-qizlar hibsga olindi. Bu hildagi chiqishlar Farg'ona, Bag'dod tumanlarida, Oyimda, Chustda, Xatirchida ham ro'y berdi. Kolxozlarga qarshi chiqish hollari OGPU ning ma'lumotlariga qaraganda, respublikada bu davrda 240 marta sodir bo'lgan. Umuman olganda, SSSR bo'yicha 1930-yil martining o'rtalariga kelib 2 mingdan ortiq qurolli chiqishlar qayd etilgan³⁹.

Moskvaning tazyiqi bilan 1931-yilning bahoridan e'tiboran O'zbekistonda yoppasiga jamoalashgan tumanlar tashkil etish tajribasi qayta tiklandi. Ittifoqning g'allakor tumanlarini jamoalashtirish sur'atlari bo'yicha "quvib yetish va o'zib ketish" shiori yana ilgari surildi. Bu vazifani ta'minlash ilgari ishlab chiqilgan amalga oshirildi. Natijada, agar 1930-yil iyunda respublikada 6124 ta kolxoz mavjud bo'lib, ularga jalb qilingan dehqon xo'jaliklarining 27,1% ni tashkil etgan bo'lsa, yilning oxiriga borib, u 37,7% ga, 1931-yilning mayida 56,7% ga yetdi. 1 dekabrda esa 68,2% bo'ldi⁴⁰.

Shuningdek jamoalashtirishni jadallashtirishning "iqtisodiy" usullaridan o'ziga xos tarzda foydalanildi. Ma'muriy tazyiq, oshkora zo'ravonlik, qishloq mehnat-kashlarini

³⁸ Shamsutdinov R. Qishloq fojeasi: Jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. – Toshkent: Sharq, 2003. – B. 348.

³⁹ O'zbekistonning Yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida / tuzuvchilar Jo'raev M. va boshqalar. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 352.

⁴⁰ O'zbekistonning Yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida / tuzuvchilar Jo'raev M. va boshqalar. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 353.

kolxozlarga “haydash” ning iqtisodiy terror usullari rasmiy belgilangan kolxoz qurilishi rejalarini sezilarli ravishda oshirib bajarish imkonini berdi. 1932-yilning oxirlariga kelib umuman respublikada ijtimoiy sektor barcha dehqon honadonlarining 81,7% ni birlashtirgan edi. 800 ming dehqon xo‘jaliklari negizida 9734 ta kolxoz va 94 ta sovxoz tashkil etildi. Shunday qilib, kolxoz qurilishi sur‘atlarini sun‘iy ravishda avj oldirish, kolxozlarni “sotsialistik asosda mustahkam-lash”, ko‘p sonli odamlarning qurbon bo‘lishiga, ularning begunoh qoni to‘kilishiga sabab bo‘ldi. Oqibatda respublikada faqat bir xil shakldagi kolxoz tuzumi qaror topdi⁴¹.

Yakka dehqon xo‘jaliklarining to‘la-to‘kis tugatilishi va kolxozlar yirik umumlashgan ishlab chiqarishning yagona shakli sifatida qaror topishi sovet hokimiyatining “kolxozlardan oldingi qishloq” ni sotsialistik o‘zgartirish borasidagi siyosatning tantanasi, deb baholanadi. Aslida esa sovet davlatining bu siyosati qishloqdagi bozor munosabatlarining barbod bo‘lishiga, mulkchilikning xilma-xil shakllari tugatilishga, oxir oqibatda agrar ishlab chiqarishning izdan chiqishiga olib keldi. Umuman jamoalashtirish o‘zbek qishlog‘i tarixiy rivojlanishning sog‘lom jarayonlariga to‘sqinlik qildi. U dehqonlarning davlat tomonidan asoratga solinishiga olib keldi. Kolxozlarga zo‘rluk bilan haydab kirilgan dehqonlar barcha asosiy fuqarolik huquqlaridan va avvalo ko‘chib yurish erkinligi, kasb faoliyatini tanlash huquqlaridan mahrum qilindilar. “Baxtli kolxozchilar” “badavlat turmush” dan qochib ketishlaridan hafvsirab, Stalin ularning pasportlarini olib qo‘yishni buyurdi⁴².

Kolxozchilarning kolxozdan ko‘ngilli ravishda chiqishlari ta‘qiqlandi. Ularning noroziligini bosish uchun 1932-yil 7-avgustdagi farmon bilan kimda - kim dehqonlarni kolxozlardan chiqarishga “majbur” qilar ekan, 5 yildan 10 yilgacha muddat bilan “konsentratsion lagerlar” ga tashlanishga hukm qilinadi, deb ko‘rsatma berdi. Jamoalashtirish qishloq xo‘jaligiga juda og‘ir zarar bo‘lib tushdi. Respublikada ocharchilik boshlandi (1933-yil). G‘alla yetishtirish keskin qisqardi. Chorvachilikka haddan tashqari zarar yetdi. Bu siyosat yomon, xunik, fojeali oqibatlarga olib keldi. “Uning ijtimoiy oqibati shu bo‘ldiki, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi va qishloq infrastrukturasiidagi kattadan-katta mablag‘ boshqa sohaga behuda sarflandi, qishloqda Stalincha diktaturaning ijtimoiy bazasi mustahkamlandi. Dehqonlar o‘z mulki va mehnati natijalaridan begonolashdi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy rag‘batlari tugatildi, qishloqda malakali ishchi kuchi taqchil bo‘lib qoldi”⁴³.

Jamoalashtirish to‘s-to‘palonlari paxtachilikka ham ta‘sir ko‘rsatdi, paxta yakka hokimligining yalpi ommalashuviga olib keldi. 1930-yilning bahoridan boshlab sredaz EKOSO respublika hukumatidan yoppasiga jamoalashgan tumanlarda “to‘rt dan uch qismga chigit ekish” ni talab qildi.

Respublika rahbariyati imkoni boricha yalpi paxtachilikni avj oldirishdan iborat halokatli jarayonni to‘htatib qolishga urunib ko‘rdi. Ular paxta bilan bir qatorda g‘alla ekish, sabzavot yetishtirish, chorvachilikni yuksaltirish uchun mustahkam yem-hashak bazasini yaratish kabi oqilona takliflarni qo‘ydi. Biroq Kremldagi siyosiy rahbariyat “joylar” dan bo‘lgan takliflarga quloq solishni istamadi. Stalin paxta mustaqilligiga erishish shiori ostida respublikamizni paxta yakkahokimligiga faollik bilan majbur etdi. Uning tazyiqi bilan 1933-yildayoq paxta respublika tayyorlab beradigan mahsulotlarni umumiy hajmining 81,5% ni tashkil etdi. 1937-yilga kelib bu ko‘rsatkich 93,4 % ga

⁴¹ Shamsutdinov R. Qishloq fojeasi: Jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. – Toshkent: Sharq, 2003. – B. 312.

⁴² O‘zbekistonning Yangi tarixi. O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida /tuzuvchilar Jo‘raev M. va boshqalar. Toshkent: Sharq, 2000. – B. 356.

⁴³ Shamsutdinov R. Qishloq fojeasi: Jamoalashtirish, quloqlashtirish, surgun. – Toshkent: Sharq, 2003. – B. 6.

yetti. Shuningdek 30 yillarda sovxozlar qurilishi ham tez sur'atlar bilan amalga oshirildi. U ko'p jihatdan "SSR ning paxta mustaqilligini qo'lga kiritish" vazifalarini ta'minlashga bo'yundirilgan edi. 1940-yilga kelib sovxozlarning umumiy soni respublikada 85 taga yetdi. Biroq ularning kolxozlar singari jadallik bilan qurilishi qishloq xo'jaligi taraqqiyotini tezlashtirishga yordam berolmadi. Sovxozlar siyosiy rahbariyat "orzu qolhanidek" samarali agrar ishlab chiqarish namunasi bo'la olmadi. "Jamoalashtirish" natijasida majburan tashkil qilingan "kolxoz-sovxoz tuzumi" yerdan foydalanishning yaroqsiz shakli bo'lib, oxir-oqibatda agrar ishlab chiqarishni tanazzulga olib kelishiga, olib keldi. Davlatning qishloqdagi azaliy an'anaviy xo'jalik aloqalari tizimiga yoppasiga aralashuvi, qishloq xo'jaligi uchun mutlaqo zararli bo'lgan sotsialistik munosabatlarni majburan tiqishtirilishi mustaqil rivojlanishning ichki imkoniyatlarini barbod qildi, qishloq mehnatkashlarining ongi esa buzilib bordi. Dehqonlar yerga va ishlab chiqarishga egalik tuyg'usini, ming yillardan buyon singib ketgan mehnatsevarlik fazilatlarini yo'qotib bordilar, ulardagi mehnatga, kasb mahoratiga bo'lgan mehr-muhabbat sovi bordi. Bu buzulish jarayonlarining ta'siri xali-hanuz barham topgan emas. Respublikamiz prezidenti I.A. Karimov ta'kidlab o'tganidek, bozor agrar islohotlarining zamonaviy tajribasida sovet o'tmishidan meros bo'lib qolgan jiddiy to'siq har qadamda uchrayotgan rasmiyat-chilik, ko'zbo'yamachlik, ishimizga yuzaki qarashdir⁴⁴.

Bu zararli illatlarning ildizi zo'rvonlik bilan amalga oshirilgan jamoalash-tirishda yashiringan edi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA YOSH AVLODGA QARATILGAN DAVLAT SIYOSATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tillayev Bobomurod

Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasini o'qituvchisi

Bugungi globallashuv jarayonida demokratik nuqtai-nazardan yangilanayotgan, o'zgarayotgan hayot yoshlarimizni o'ziga xos sinovdan o'tkazmoqda. Jamiyatning kelajagi yoshlar bilan bog'liq va ular taraqqiyotning asosiy kuchi hisoblanadi. O'z navbatida yoshlar ham ilm-fan va boshqa sohalarida erishayotgan yutuqlari bilan davlatimiz tomonidan ko'rsatilayotgan g'amxo'rlikka munosib javob bermoqdalar. Yoshlarga doir olib borilayotgan davlat siyosati: bu borada mavjud qonunchilik, yangi qarorlarni qabul qilinishi va islohotlarning amalga oshirilishi mustahkam kuchli tayanch bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga jamiyatning imtiyozli tabaqalaridan biri sifatida g'amxo'rlik ko'rsatilib, mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ularga oid davlat siyosati izchil ro'yobga chiqarib kelinmoqda. Bu siyosatning mazmun-mohiyati, asosiy yo'nalishlari, yoshlarga beriladigan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-huquqiy kafolatlar O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 20 noyabrdagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonunida⁴⁵ belgilab qo'yilgan. Qonunning 1-moddasida "Yoshlarga oid siyosat O'zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustivor yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlarini yo'lida imkoni boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir" deb yozib qo'yilgan. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Respublika Prezidenti tomonidan 1992-1993 yillarda yoshlar

⁴⁴ Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild – Toshkent: O'zbekiston, 1996. -163 bet.

⁴⁵ O'zbekistonning yangi qonunlari. №5. Toshkent. O'zbekiston, 1992. – B. 52.

ijtimoiy kafolatini ta'minlash va ular iste'dodini kamol toptirish maqsadida 14 ta Farmon qabul qilindi.⁴⁶ Ularda yoshlarning moddiy ahvolini yaxshilashdan tortib, yoshlar iste'dodini moddiy va ma'naviy rag'batlantirishgacha bo'lgan tadbirlarni amalga oshirish belgilab berildi.

“O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida”gi qonunning qabul qilinishi, o'sib kelayotgan yosh barkamol avlodni tarbiyalash yuzasidan «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni, «Maktab ta'limini rivojlantirishning umummilliy dasturi»ni, 2008 yili “Yoshlar” yili Davlat dasturini, 2010 yili “Barkamol avlod yili” Davlat dasturlarini hamda boshqa bir qator hujjatlarni ishlab chiqilishida ilk bosqich bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati quyidagi qoidalarga asoslanadi:

- millati, irqi, tili, dini, ijtimoiy mavqei, jinsi, ma'lumoti va siyosiy e'tiqodidan qat'i nazar yoshlar to'g'risida g'amxo'rlik qilish;

- yoshlarni huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilish;

- milliy, madaniy an'analarning avloddan-avlodga o'tishi, avlodlarning ma'naviy aloqasi;

- yoshlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, yoshlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari doirasida o'z manfaatlarini amalga oshirish yo'llarini erkin tanlab olishlariga kafolat berish;

- jamiyatni rivojlantirishga, ayniqsa respublika yoshlari hayotiga oid siyosat va dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda yoshlarning bevosita ishtirok etishi;

- huquq va burchlarning erkinlik va fuqarolik mas'uliyatining birligini ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasida yosh avlodga qaratilgan davlat siyosatining o'ziga hos jihatlar davrga hamohang tarzda takomillashib, o'z mazmunini boyitib hamda, ichki sur'atini namoyon etib bormoqda. Buning natijasida O'zbekiston Respublikasida yosh avlodga qaratilgan davlat siyosatining o'ziga xos hususiyatlari belgilandi:

- respublika hududida yoshlarga oid davlat siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy asoslarini belgilash;

- yoshlarni ijtimoiy jihatdan himoya qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va ta'minlash;

- yoshlarga oid davlat siyosati boshqaruv idoralarini tuzish;

- yoshlarga oid davlat siyosati sohasida respublikada kompleks va aniq maqsadli dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

- yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga mo'ljallangan moliyaviy mablag'larni tasarruf etish;

- respublika yoshlarining manfaatlarini O'zbekistonning xalqaro majburiyatlari doirasida ifodalash;

- respublika hududida yoshlarning va ular birlashmalarining ijtimoiy munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish;

- respublika yoshlarining, yoshlar jamoat uyushmalarining tashabbuslarini ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va tashkiliy jihatdan qo'llab-quvvatlash;

- hamma huquq subyektlarining O'zbekiston Respublikasi qonunlarida yoshlarga nisbatan belgilab qo'yilgan majburiyatlariga rioya etishlarini nazorat qilish, O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid siyosatni shakllantirish hamda amalga oshirishning boshqa masalalari.

⁴⁶ Jo'raev N., Fayzullaev T. O'zbekistonning yangi tarixi. 3-kitob. Toshkent. Sharq, 2000. – B. 486.

O'zbekistonda yoshlarga qaratilgan davlat dasturlari O'zbekiston Respublikasi davlat faoliyatining ustivor yo'nalishi bo'lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlarini yo'lida imkoni boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASINING QABUL QILINISHI VA UNING O'ZIGA XOSLIGI

A. Qambarov,

Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasini o'qituvchisi

O'zbek davlatchiligining rivojlanishi davrimizning umumiy qoidasini tasdiqlaydi: o'zini sivilizatsiyaga erishgan deb hisoblaydigan har bir davlat o'zining konstitutsiyasiga ega. Bu tabiiy holdir. Hozirgi zamon davlati uchun konstitutsiyaning ahamiyati va zaruriyati, eng avvalo, shu bilan belgilanadiki, unda mazkur davlatning asosiy prinsiplari va vazifalari, uni tashkil etish asoslari, faoliyat shakllari va usullari mustahkamlanadi.

Mamalakatimiz Prezidenti I.A. Karimov bu xususda shunday deydi: "Konstitutsiya – nafaqat bugungi kunning qomusi, balki u ertangi kunimiz, qurayotgan jamiyatimiz istiqbolini aniqlab beruvchi mayoqdir". [Karimov I.A. Bunyodkorlik yo'lidan. 4-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 1996, 154-155-betlar.]

Konstitutsiya jamiyat taraqqiyotining barcha sohalarida davlat boshqaruvining chegaralari va xususiyatini, davlatning inson va fuqaro bilan o'zaro munosabatini belgilaydi.

"Har bir davlatning boshqaruv tizimi tarixan ma'lum bir huquqiy manbalarga binoan shakllanib kelgan. Lekin bu huquqiy manbalar turli ko'rinish va turli iboralar bilan nomlanib kelingan. Hozirgi Uzbekistonimizning ham hududida ilgari konstitutsiyaviy hujjatlar, ya'ni siyosiy tuzum mohiyatini belgilovchi asosiy me'yoriy hujjatlar mavjud bo'lgan. Jumladan: tarixiy manbalarga ko'ra, XI asrdan boshlab Movarounnahrda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi Asosiy qonun tariqasida Qur'oni Karim amalda bo'lgan". [A.X. Saidov. Qiyosiy Konstitutsiyashunoslik. – Toshkent. 1993, 3-bet.]

O'zbekiston sobiq Ittifoq hududida birinchilardan bo'lib huquqiy suverenitetga erishish maqsadini e'lon qildi, prezidentlik – respublika boshqaruv shaklini joriy etdi, davlat ramzlari bo'yicha komissiya tuzdi, Mustaqillik to'g'risidagi deklaratsiya qabul qildi, Konstitutsiyaviy komissiya tuzdi, o'z Konstitutsiyasini ishlab chiqdi va qabul qildi.

1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi yangi O'zbekistonni barpo etishda mamlakatimiz hayotida ulkan siyosiy voqea bo'ldi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: "O'zining Asosiy Qonunida davlat tuzumi printsiplarini, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, jamiyatni rivojlantirishning iqtisodiy negizlari va strategik yo'nalishlarini mustahkamlab qo'ymagan davlat chinakam suveren davlat bo'la olmaydi". [Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. –6-jild. –Toshkent: O'zbekiston, 1998. 138-bet.]

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi faqat yuridik hujjatgina bo'lib qolmay, ayni paytda u dasturiy – maqsad vazifasini ham bajaradi. Ham bugungi, ham ertangi kunimizning Asosiy Qomusi sifatida u jamiyatimizda ro'y berayotgan o'zgarishlar yo'nalishlarini oldindan belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy ahamiyati shundan iboratki, u dunyo siyosiy xaritasida yangi suveren davlat paydo bo'lganini qonuniy mustahkamladi. Binobarin, hech bir davlat o'zining Asosiy Qonunida davlat va jamiyat qurilishining

prinsiplari, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy asoslari va strategik yo'nalishlarini mustahkamlamasdan turib, haqiqiy suveren davlat ho'la olmasligi aniq.

Bizning Konstitutsiyamizning eng muhim xususiyati shundaki, unda davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqarolar oldidagi mas'uliyati qonuniy mustahkamlangan, ya'ni har bir fuqaro manfaatlarining ustivorligi qonun bilan ta'minlanadi va kafolatlanadi.

Umuman olganda "Mustaqil taraqqiyotimizning o'tgan davrida amalga oshirgan ishlarimizni sarhisob qilar ekanmiz, ularni haqqoniy baholash va islohotlar dasturiga ma'lum o'zgartirishlar kiritish bilan birga, birinchi navbatda ertangi kun talablaridan kelib chiqqan holda, mamlakatimizni isloh etish va modernizatsiya qilish yo'lidagi izchil harakatlarimizni kuchaytirishimiz, ularni yangi, yanada yuqori bosqichga kuchaytirishimiz dardor". [Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi.-Toshkent: O'zbekiston, 2010.-6-7-betlar.]

O'ZBEKISTONNING TINCHLIKSEVAR TASHQI SIYOSATI

R.Asqarov, I.Omonov,

Nam DU talabalari

T.Q.Qozoqov ilmiy rahbar, tarix fanlari nomzodi

Xalqimiz mustaqillik deb atalmish ezgu va muqaddas orzuning ro'yobga chiqishi uchun asrlar mobaynida intilib, kurashib keldi.

1991 yil 31 avgustdan boshlab xalqimiz taqdirida keskin burilish yasagan, butunlay yangi taraqqiyot davrini boshlab bergan istiqbol davri tarixi boshlandi. 130 yillik Rossiya mustamlakasiga mahkum etilgan davrning ilgari zamonlardan farqi shuki, shu vaqtda ayniqsa, sho'rolar hukmronligi yillarida xalqimiz tashqi dunyodan butunlay uzib quyildi⁴⁷.

Garchi katta mamlakatning asosiy qonuni hisoblangan «SSSR Konstitutsiyasi» da O'zbekiston boshqa o'n to'rtta «qardosh va jondosh» milliy respublikalar singari «teng huquqli», «mustaqil», «suveren» davlat sifatida ta'rifu-tavsif etilsada, amalda ko'zga ko'rinmas, ming va million xil ustalik bilan «to'qilgan», to'rlar bilan qo'l-oyog'i bandi etilib quyilgan edi.

Mustabid sovet tuzumi davrida O'zbekiston tashqi iqtisodiy aloqalarni asosan socialistik mamlakatlar bilan, sobiq markazning yo'l-yo'riqlari bilan amalga oshirar, respublikaning o'zi tashqi bozorga mustaqil ravishda chiqish huquqiga ega emas edi.

Respublikaga olib kelinadigan mahsulotlar, respublikadan chiqariladigan mahsulot hajmiga nisbatan ancha ortiq edi. 1990 yil respublikaga 14661,8 mln. so'mlik mahsulot olib kelingan bo'lsa, chetga chiqarilgan mahsulot hajmi 9351,5 mln. so'mga teng bo'lgan.

XXI asr bo'sag'asida O'zbekiston davlat mustaqilligini qo'lga kiritib jahon hamjamiyatga kirish, integratsiyalashish tomon yuz tutdi.

Jahon amaliyotidan ma'lumki, har bir mustaqil davlat, ayniqsa mustaqil taraqqiyot yo'liga kirgan mamlakatlar, hech qachon o'z qobig'iga o'ralib rivojlanmagan. Aksincha, mustaqil rivojlanish yo'lini tanlashi bilanoq jahon hamjamiyatga qo'shilish orqali o'z taqdirini belgilagan.

O'zbekistonning jahon hamjamiyatga qo'shilish davri g'oyat bir murakkab va qaltis davrga to'g'ri keldi. Sobiq ittifoq tarqalib ketgach dunyo asosan ikki qutbli (SSSR va AQSh) bo'lgan bo'lsa, endi ko'p qutbli bo'lib qolgan edi. XX asr o'z g'avg'olari,

⁴⁷ Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.-Toshkent: Sharq, 1998.-B.19.

to'palonlarini, qirg'inlarini biz yashayotgan XXI asrga meros qilib qoldirib xayr ma'zur qilayotgan bir davrga to'g'ri keldi.

O'zbekiston geosiyosiy jihatdan qulaylik tug'diruvchi imkoniyatlar bilan birga, bu borada kiyinchiliklar tug'diruvchi bir qancha omillar ham mavjud edi. Garchi, tashqi siyosat sohasidagi an'analarimizning ildizlari uzoq moziyga borib taqalsa-da, mustamlaka davridagi yo'qotishlar natijasida, dastlabki paytlarda respublikamiz tashqi siyosat yuritish tajribasiga ham, jahon diplomatiyasini biladigan kadrlarga ham ega emas edi.

Tashqi siyosiy diplomatik, iqtisodiy va madaniy aloqalarni o'zi mustaqil boshlashga to'g'ri kelsada, respublika rahbariyati bu boradagi muammolarni yechishga dadil kirishdi, yuqorida ta'kidlab o'tilgan qiyinchiliklarni yengib o'tib, qisqa davr mobaynida o'z o'rnini va mavqeiga ega bo'ldi.

Prezident I.Karimov o'zining «O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li» va boshqa asarlarida mustaqil tashqi siyosat yuritish qoidalarini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berdi⁴⁸. 1991 yil 31 avgustda Oliy Kengash VI sessiyasida qabul qilingan «Mustaqillik haqidagi Bayonot»da O'zbekistonning tashqi siyosatdagi yo'li aniq qilib belgilangan edi. Jumladan, unda: «Xalqaro hamjamiyatning to'la huquqli a'zosi bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Xalqaro munosabatlarda mustaqil davlat, xalqaro huquq sub'ekti sifatida qatnashadi, uning maqsadlari mustahkam tinchlik, qurolsizlanish, o'z hududini qurol-yarog'lardan xoli qilish, yadroviy qurolni va boshqa ommaviy qirg'in qurollarini yo'qotish, suveren davlatlar o'rtasidagi nizo va ziddiyatlarni hal etishda kuch ishlatish va tazyiqqa yo'l qo'ymaslikdan iborat».

O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 17-moddasida mamlakatimiz tashqi siyosat qoidalarini qonunlashtirildi va u jahondagi ko'plab mamlakatlar bilan hamkorlik jarayonlari ortga qaytmasligining huquqiy kafoloti bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonni xalqaro huquq sub'ekti sifatida belgilaydigan, respublikaning tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy aloqalarini tartibga soladigan qonunlar qabul qilindi.

«O'zbekiston Respublikasi innovatsiya tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to'g'risida»gi, «Chet el investisiyalari», «Xorijiy investorlar faoliyatining kafolotlari to'g'risida»gi, «Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida» va boshqa qonunlar hamda normativ hujjatlar ana shular jumlasidandir. Bular faol va keng ko'lamli hamkorlik uchun mustahkam huquqiy kafolat yaratib beradi.

Tashqi aloqalarni ta'minlaydigan vazirliklar va muassasalar tashkil etildi: Tashqi ishlar vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi, Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki. 1992 yilda Toshkentda «Jahon iqtisodi va diplomatiya universiteti» ochildi.

I.Karimov o'zining asarlari, ma'ruza va nutqlarida mamlakatimiz tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy aloqalarining asosiy tamoyillarini nazariy amaliy jihatdan puxta asoslab berdi. Tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy yo'lni belgilashda jahon tajribasidan foydalanildi, mamlakatimiz, xalqimiz xususiyatlari va manfaatlari hisobga olindi. Tashqi siyosatga tinchlik, barqarorlik, hamkorlik yo'li asos qilib olindi.

KONSTITUTSIYA – BAHTIMIZ QOMUSI

G.Abdusalomova,

*Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari ta'limi yo'nalishi talabasi
Ilmiy rahbar, Zamilova Rimma.*

“Sohibi adl”, “Sohibi jahon” nomlari bilan ulug'langan buyuk bobokalonimiz Amir Temur aytganlaridek: “Qayerda qonun hukmron bo'lsa, shu yerda erkinlik bo'ladi”. Agar qayerda adolatli, barcha uchun teng, xalq manfaatini ko'zlagan qonun bo'lsa, u

⁴⁸ Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. -Toshkent: O'zbekiston, 1992.-96 b.

yurtda farovon hayot hukm suradi. Xuddi shunday qonun qadim tarixda, ya'ni Xammurapi davrida tuzilgan bo'lib, u hayotning barcha tomonlarini qamrab olishi, badavlat va qashshoq kishilar uchun birdek ekanligi, qat'iyligi bilan tarixda alohida o'ringa ega. Qonunlar faqatgina podsholarning qarori sifatida qaralmasdan, u Xudoning xohish irodasi sifatida talqin etilishi natijasida jamiyatda ularni so'zsiz og'ishmasdan bajarilganlik darajasiga erishilgan. Qadim davrlarda tuzilgan ana shunday qonunlar takomillashib, hozirgi kunga kelib Konstitutsiya shaklida o'z ifodasini topgan.

Konstitutsiya – davlatning asosiy qonuni. U davlat tuzilishini, hokimiyat va boshqaruv organlari tizimini, ularning vakolatli hamda shakllantirish tartibi, saylov tizimi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, shuningdek sud tizimini belgilab beradi. Konstitutsiya barcha joriy qonunlarning asosi hisoblanadi. Konstitutsiya lotincha-constitution so'zidan olingan bo'lib, o'rnataman, tuzilish, tuzik. Bu atamaning lotinchadan olinishining sababi, qadimgi Rim imperiyasi davrida davlat boshlig'i-imperator tomonidan xuddi shu nom bilan ataladigan qonunga teng bo'lgan normativ hujjatlar qabul qilingan. Hozirgi Konstitutsiya tushunchasi XVIII asr oxirida paydo bo'lgan va dunyoda birinchi Konstitutsiya sifatida 1787-yilda qabul qilingan AQSh Konstitutsiyasi bilan bog'liq.

Aksaruyat xorijiy mamlakatlarda ushbu bosh manba "Konstitutsiya" deb atalsa, ayrim davlatlarda Konstitutsiyalar o'ziga xos nomlarga ega. Masalan: Germaniyada «Asosiy qonun», Kolumbiyada «Siyosiy Konstitutsiya», Manakoda «Konstitutsion ardonans». Konstitutsiya rivojlanishi 4 ga bo'lib o'rganiladi.

1. XVIII asrdan XX asr boshlarigacha Polsha va Fransiyaning 1791, Belgiyaning 1831, Lyuksemburgning 1868, Shvetsariyaning 1974 konstitutsiyalari misol.

2. Ikkita Jahon urushi oralig'ida qabul qilingan Konstitutsiyalar SSSR, Eron, Turkiya, Misr.

3. 2-Jahon urushidan 80-yilgacha davom etgan Konstitutsionalizm. Buni boshqalardan farqi siyosiy partiyalar hokimiyati mustahkamlandi, inson huquqlari birinchi o'ringa chiqdi.

4. Barcha narsalar inson uchun.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi rivojlanish tarixida 3 ga bo'linadi:

1. 1918-Turkiston ASSR. Bu birinchi davr Konstitutsiyalari bo'lib, ular qatoriga: BXSr va XXSR Konstitutsiyalari kiradi.

2. 1924-yilda O'zbekiston SSR Konstitutsiyalari.

3. 1992-yilda 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyadir.

Konstitutsiya davlatning asosiy qomusidir. Har bir demokratik davlatda Konstitutsiya muqaddas sanalib, unga so'siz amal qilish lozim. Konstitutsiyaning yana bir ijobiy jihati - jamiyat hayotining barcha jabhalarini erkinlashtirish, insonning munosib yashashi uchun shart-sharoit yaratib berishga qaratilgan. 1990-yil 20-iyunda e'lon qilingan "Mustaqillik deklaratsiyasi" mamlakatimiz yangi Konstitutsiyasini ishlab chiqishga asos bo'ldi. 64 kishidan iborat konstitutsiyaviy komissiya o'sha kuniyoq tuzildi. Konstitutsiyaning dastlabki nusxasi 1991-yilning uchinchi choragida tayyorlab bo'lindi. U muqaddima 6 bo'lim, 158 moddadan iborat bo'ldi. Bu orada 1992-yil bahorda Konstitutsiya loyahasining 149 moddadan iborat ikkinchi nusxasi ishlab chiqildi. 1992-yil 26-sentabrda umumxalq muxokamasiga qo'yildi. Umumkonstitutsiya komissiyasining o'zigagina olti mingda ortiq taklif-mulohazalar tushdi. Va nihoyat 1992-yil 8-dekabrda 6 bo'lim, 26 bob, 128 moddadan iborat Konstitutsiya qabul qilindi.

Konstitutsiyaviy komissiya a'zosi Sh. Z. O'razayev shunday xotirlaydi: Prezidentimiz juda taqchil vaqtdan fursat ajratib, Konstitutsiya komissiyasini qabul qilar, loyahasini o'qib chiqar, unga tuzatish kiritardi.

Shunday insonlarning mashaqqatli mehnati tufayli bizning jahon mamlakatlari Konstitutsiyalari bilan tenglasha oladigan Konstitutsiyamiz qabul qilindi. Biz Konstitutsiyamiz bilan faxrlanamiz.

DINIY EKSTREMIZM, YOHUD JAHOLAT ISKANJASI

Umarov Murodjon

Nam DU Milliy g'oya: ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabasi
T.Q. Qozoqov ilmiy rahbar, tarix fanlari nomzodi

Keyingi paytlarda "Xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm" va boshqa g'ayriinsoniy xatti-harakatlar nafaqat muayyan bir davlatga, balki butun dunyo mamlakatlar hamda xalqaro xavfsizlikka tahdid solmoqda.

Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoiti davrida biror bir harakat moliyaviy jixatdan ta'minlanmasdan turib, uni amalga oshirishning iloji yo'q. "Darhaqiqat, har qanday terroristik, eksterimistik harakatlar o'zining mafkuraviy iihatidan birlamchi manbalariga ega bo'lmasdan o'z faoliyatini amalga oshirolmaydi"⁴⁹. Shunday ekan, ularga qarshi kurashish, ularni yo'q qilish davrida bir qancha muammolarga duch kelinmoqda. Eksterimistik kayfiyatdagi kuchlarni yo'q qilish uchun, avvalo, ularni tag tomirini qo'porib tashlash, birlamchi manbalariga zarba berish lozim.

Jahon hamjamiyatida bu eng dolzarb muammoni hal etish maqsadida dunyo mamlakatlari turli amaliy chora tadbirlarni amalga oshirishga kirishdilar. Xususan, birgina O'zbekiston Respublikasida 2000 yil 15 dekabrda "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonunni qabul qilinishi terrorizmga qarshi kurash uchun dastlabki huquqiy poydevor bo'ldi.

Ushbu qonunni qabul qilish bilan O'zbekistondagi turli xil diniy, mutaassib aqidaparast kuchlarning musulmon xalifaligini qurishga yo'naltirilgan faoliyatlarini ta'qiqlashga asosiy e'tiborni qaratdi.

Bunday tashkilotlarning asl maqsadi, dinni niqob qilib olib, o'zlarini xudbinlikka asoslangan g'arazli maqsadlari ostida tinch aholini qo'zg'atish, ularni aldash (boylklarini talon-taroj qilish), kezi kelganda esa, konstitutsiyaviy tuzumni ag'darishdek g'arazli maqsadlar yotadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab besh yuzdan ortiq terroristik tashkilotlar mavjud bo'lib, bugungi kunga qadar olti mingdan ortiq teraktlarni amalga oshirganlar. Bunday teraktlar oqibatida yigirma besh mingdan ortiq begunoh odamlar hayotdan bevaqt ko'z yumdilar.

Shuningdek Frantsiya davlatining poytaxti Parij shahrida "Islom fundamentalistlari" tomonidan amalga oshirilgan portlatishlar natijasida o'nlab odamlar hayotdan ko'z yungan, yuzdan ortiq odamlar esa turli darajada jarohatlandilar.

1998 yil AQShning Keniya va Tanzaniyadagi elchixonalarida ham ushbu kuchlar tomonidan amalga oshirilgan teraktlar natijasida uch yuzga yaqin odam halok bo'ldi, bir necha o'nlab kishilar esa yaralandi⁵⁰.

Oradan bir yil o'tib, 16 fevralda yurtimiz poytaxti Toshkent shahrida ham shunday voqea sodir bo'ldi. Buning natijasida esa o'n nafardan ziyod odam halok bo'ldi, bir necha o'nlab kishilar esa turli darajada yaralandilar.

Bunday holatlarni birma-bir sanab yuzlab misollarni keltirish mumkin. Bularga qarshi kurashish uchun esa birdamlik, birlashish kerak. Dunyo mamlakatlari ham taxminan o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab "Xalqaro terrorizmni qoralab, uning

⁴⁹ O'zbekiston jamiyatini demokratlashtirish va yangilash, mamlakatimizni modernizatsiya va isloh qilish yo'lida.- Toshkent: Akademiyasi. 2005.- 382-bet.

⁵⁰ To'rayev B., Ubaydullayev I. O'zbekiston - mintaqada tinchlik himoyasida.- Toshkent: O'zbekiston, 2001.- 55-bet.

kurujlariga qarshi kurashish”ni boshlab yubordilar va bir necha xalqaro huquqiy hujjatlarni qabul qildilar. Ushbu xalqaro miqyosida qabul qilingan hujjatlar yuqorida aytib oʻtganimiz, “Terrorizmga qarshi kurashish” uchun huquqiy bazani toʻldirishi kerak edi.

Bu hujjatlarga:

1. “Havo kemalarini qonunga xilof ravishda olib qochishga qarshi kurashish toʻgʻrisida”gi Konventsiya 1970 yil.
2. “Garovga olishga qarshi kurashish toʻgʻrisida” gi Konventsiya 1979 yil.
3. “Terrorizmni oldini olish boʻyicha” Konventsiya 1987 yil.
4. “Xalqaro terrorizmga barham berish chora tadbirlari toʻgʻrisida”gi Deklaratsiya 1994 yil.
5. “Bombali terrorizmga qarshi kurash toʻgʻrisida”gi konventsiya 1997 yil.
6. “Xalqaro terrorizmga barham berish chora tadbirlari toʻgʻrisidagi Deklaratsiya” 1999 yil. shu va boshqalar kiradi.

Koʻrinib turibdiki jahon mamlakatlari terrorizm, fundamentalizm, radikalizm kabi eksterimistik guruhlar bilan jon olib, jon berib kurashmoqdalar. Shunday ekan har bir davlat fuqarosining koʻnglida milliy gʻurur, milliy gʻoya kabi xislatlar, vatanparvarlik tuygʻusini kamol toptirishda turtki boʻlishi tayin. Zero, bu tuygʻu shaxsning vatanga boʻlgan muhabbatida, oʻz xalqiga boʻlgan yuksak hurmat ehtiromida koʻzga yaqqol tashlanadi. Bunday guruhlar taʼsiriga tushib qomaslikka xalq hayotida muayyan hunyodkor milliy gʻoyani tarannum etish orqali erishish mumkin.

Prezident I.A. Karimov tashabbusi bilan qabul qilingan “Terrorizmga qarshi kurash toʻgʻrisida” gi Qonunning davomi sifatida bu kuchlarga zarba berish haqida toʻxtalib, shunday degan edi: “... yovuzlik va terrorchilik mafkurasini yaratayotgan koʻplab radikal va eksterimistik markazlarning birinchi navbatda yoshlar ongini zaharlab, zombiga aylantirib, ulardan terrorchilar tayyorlash boʻyicha konveer tashkil etayotgan, xalifalik tuzishdek xomhayollarini amalga oshirishga urinayotgan qabih kuchlarning ildizini qoʻporib tashlash kerak”⁵¹.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, jamiyatning har bir aʼzosini milliy gʻurur, vatanga, ota-onaga muhabbat ruhida tarbiyalash oliy maqsadimizga aylanmogʻi hamda har qanday ichki va tashqi tahdidlarga mardonavor qarshi turmogʻimiz dardkor.

⁵¹ Oʻzbekiston jamiyatini demokratlashtirish va yangilash, mamlakatimizni modernizatsiya va isloh qilish yoʻlida.- Toshkent: Akademiya, 2005.- 382-bet.

B. Tillayev,

NamDU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrası o'qituvchisi

O'zbekiston demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidán dadil qadamlar bosib bormoqda. Shu maqsadlar yo'lda o'zligimizni anglash, yurt ravnaqi, inson manfaati, erkinligi va farovonligini tapminlash talabi aniq va ravshan belgilab olingan. Prezident Islom Karimovning «Yuksak mapnaviyat - yengilmas kuch» asarida ta'kidlangani kabi: «Jamiyat hayotida shunday davrlar bo'ladiki, ... barcha sohalarda keng ko'lamlí islohotlarni amalga oshirish zarurati eng muhim ehtiyoj, kerak bo'lsa, hayot-mamot masalasi sifatida kun tartibiga chiqadi».

O'tish davri va milliy davlatchilik asoslarini shakllantirish bilan bog'liq birinchi galdagi islohot va o'zgarishlarni o'z ichiga olgan dastlabki bosqich – 1991 - 2000 yillar mamlakatimiz va xalqimiz hayotida ulkan iz qoldirgan o'tish davri tom mapnoda tarixiy ahamiyatga ega davr bo'ldi.

2001 yildán 2007 yilgacha bo'lgan muddatni o'z ichiga olgan ikkinchi bosqich - faol demokratik o'zgarishlar, sud-huquq tizimi va ijtimoiy-gumanitar sohalarni izchil isloh qilishni tapminlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Demokratiya avvalambor mapnaviy mezonlar asosida boshqariladigan, kuchli huquqiy davlat, kuchli fuqarolik jamiyati demakdir. Aytish mumkinki, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati demokratiyaning o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ikki jihati, ikki qanotidir.

Jamiyat hayotida qonuniylik mezonlari to'liq joriy etib borilishi davlatning faoliyatida o'z aksini to'ishi va doimo mustahkamlanib borilishini taqozo etadi. Aynan shu maqsadlarga mos holda O'zbekistonda islohotlarni muhim yo'nalishlari etib hokimiyatni bo'linish tamoyilini amalga oshirishni tapminlash, jamiyatni siyosiy tizimida parlamentni rivojlantirish, sud hokimiyatining rolini oshirish kabi masalalar belgilab olingan. Bu yo'lda jamiyatimiz hayotining barcha sohalarida «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» g'oyasi asosida ijobiy iatijalarga erishilib kelinmoqda. Prezidentimiz shu uchta yo'nalishdagi islohotlar yuzasidan quyidagi fikrni bildiradi: «Mamlakatimizda davlat va jamiyat qurilishining asosiy tamoyillari aniq ifodalab berildi, davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud tarmoqlariga bo'linishi eng muhim tamoyil sifatida belgilandi», «Davlat va jamiyat qurilishi sohasida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar natijasida mamlakatimizning qonun chiqaruvchi oliy organi — O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatali parlamentga aylantirildi», «Sudlarni jazolovchi va faqat davlat manfaatlarini himoya qiluvchi organdan qonun ustuvorligini va inson huquqlari himoyasini tapminlovchi organga aylantirishga qaratilgan yaxlit sud hokimiyati tizimini shakllantirish vazifasi qo'yildi va muvaffaqiyatli hal etildi»¹.

Shuning uchun ham 1992 yilda qabul qilingan O'zbekiston Konstitutsiyasida hokimiyatning konstitutsiyaviy asosda bo'linishi tamoyili mustahkamlab qo'yildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi «Bizning bosh maqsadimiz - jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir» nomli mapruzasida mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy

¹ Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. — Toshkent: O'zbekiston, 2007. — B. 12.

hayotining eng muhim masalalari, jumladan, hokimiyati bo'linishiga ham jiddiy e'tibor qaratildi. Mapruzada «Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasidagi eng muhim vazifa bu - qonunchilik hokimiyati bo'lmish mamlakat parlamentining roli va tapsirini kuchaytirish, hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlari o'rtasida yanada mutanosib va barqaror muvozanatga erishishdan iborat»² ekani qayd etildi.

Qonunchilik palatasida barcha siyosiy partiya va tashabbuskor guruh vakillarining bo'lishi, ular o'z fraksiya va guruhini tuzish imkoniyatiga ega ekani turli fikrlilik, bahs-munozara asosida faoliyat yuritish, ishchanlik muhiti shakllanayotganidan dalolat beradi. Qonunchilik palatasi aholi keng qatlamlarini qamrab olgani uning aholi turli qatlamlari manfaatlarini teng ifoda etishini ko'rsatadi. Bu esa qonunlarni puxta-pishiq tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Professional asosda doimiy ishlaydigan parlament O'zbekiston tajribasida ilk bor shakllantirilib, hozirgi kunda samarali faoliyat yuritmoqda. Albatta, uning tajribasi ham, ish samaradorligi ham borgan sari ortib, yangi-yangi vazifalarni bajarish salohiyati yuksalib boradi. Prezidentimiz tomonidan Qonunchilik palatasi vakolat va huquqlarini kengaytirish masalasi ilgari surilayotgani ham bejiz emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, «Sud hokimiyatining mustaqilligi va erkinligini mustahkamlashga qaratilgan aniq, qonuniy chora-tadbirlarni amalga oshirish» lozim bo'ladi. Keyingi yillarda mamlakatimizda sud-huquq tizimini isloh qilish va yanada liberallashtirish, sudlarning haqiqiy mustaqilligi va erkinligini tapminlash borasida ulkan ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, xalq de'utatlari viloyatlar, tumanlar va shaharlar Kengashlariga oldinda turgan saylovlar munosabati bilan jamiyatni modernizatsiyalash va yangilash jarayonlarida mamlakat oliy qonunchilik organi, joylardagi hukumat vakillik organlarining roli va o'rnini yanada kengaytirish va mustahkamlash maqsadlarida O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunchilik hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Hokimiyatning qonunchilik va vakillik organlarini shakllantirish ishida siyosiy partiyalarning roli sezilarli ortib bormoqda. Ularga bir vaqtning o'zida saylovlarga tayyorgarlik va ularni o'tkazish borasidagi saylov qonunchiligining talablari bajarilishi bo'yicha katta mas'uliyat yuklatiladi. Bugungi kunga kelib O'zbekistonda siyosiy partiyalarning jamiyat instituti sifatidagi huquqiy maqomi shakllandi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida siyosiy partiyalar jamoat birlashmalari kabi jamiyatning instituti ek anligi e'tirof etilishi bilan birga, ularning davlat hokimiyati organlari faoliyatiga aralashishga yo'l qo'yilmasligi konstitutsiyaviy me'yorlar bilan belgilab qo'yildi. Umuman, O'zbekiston qonunchiligida demokratik Printsipalar asosida faoliyat yuritadigan siyosiy partiyalarning o'z faoliyatini amalga oshirishlari uchun huquqiy asoslar yaratib berildi.

O'zbekiston Konstitutsiyasidagi demokratik tamoyillar, shuningdek amalga oshirilgan huquqiy va siyosiy islohotlar mamlakatda yangi partiyalarning tuzilishiga keng imkoniyatlar yaratib berdi.

Ko'rinib turibdiki, XXI asr boshlarida mamlakatda jamiyat siyosiy sohasini erkinlashtirish, buning uchun avvalo jamiyatda ko'ppartiyaviylik tizimini yanada demokratlashtirish vazifalari siyosiy islohotlarning muhim jihatlari tashkil etadi.

Fuqarolarning davlat va jamiyatni boshqarishdagi ishtiroklari saylovlar davrida aniq va ravshan namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi

² Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va etishdir. T. 13. - Toshkent: O'zbekiston, 2005. - B. 179.

Konstitutsiyasining 32-moddasida «Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi»³, deyiladi. Mazkur konstitutsiyaviy qoidadagi «davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish» so'zining asl mapnosi davlat organlarini xalq tomonidan to'g'ridan-to'g'ri saylanishini anglatadi.

O'zbekistonda Senatni shakllantirishda mahalliy vakillik organlariga Senat apzolidiga nomzodlar ko'rsatish vakolatlarini berilishi - hududiy manfaatlarining qonunlarda ifodalanishi uchun shart-sharoitlar yaratdi. Shu bilan birga, mahalliy xalq de'utatlarning Senat apzolarini saylashda bevosita ishtirok etishi vakillik demokratiyasining shakllanishiga, shuningdek, ularning umummilliy davlat boshqaruvi faoliyatida bevosita ishtirok etishlari uchun huquqiy imkoniyatlar ham yaratdi.

Hozirgi davrda nodavlat notijorat tashkilotlari kuchli fuqarolik jamiyati qurishda, fuqarolar huquq va manfaatlarini himoya qilish, aholi ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda muhim omil bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 34-moddasidagi «O'zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar»⁴ kabi fuqarolarning jamiyat institutlarida ishtirok etishini ta'minlab beradigan huquqiy asoslarning e'tirof etilishi respublikada jamiyat taraqqiyoti insoniyat hayotining bir necha asrlar mobaynidagi tajribalari va sinovlaridan muvaffaqiyatli o'tgan erkinlik jamiyati - fuqarolik jamiyati sari intilayotganligini anglatadi.

Mamlakatda fuqarolik jamiyatining asosi bo'lgan fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlariga doir islohotlar tobora chuqurlashib bormoqda. O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlarini fuqarolik jamiyati instituti sifatida rivojlantirishda 2005 yilning 10 iyunida tashkil to'gan «O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy Assotsiatsiyasi» muhim ahamiyat kasb etdi. Mamlakatda mustaqil, barqaror, aholining turli qatlamlari qo'llab-quvvatlaydigan fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirishga, ijtimoiy ahamiyatli muammolarni hal etishdagi, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy va ish faolligini oshirishdagi rolini kuchaytirish maqsadlarida 2005 yil 26 iyulda «O'zbekiston - nodavlat notijorat tashkilotlarini qo'llab-quvvatlash fondi» tashkil to'di.

O'zbekistonda kuchli jamiyatga o'tish davrida o'zini o'zi boshqarish organlariga, ayniqsa, mahalla institutining rivojiga katta ahamiyat berilmoqda. O'zbekistonda mahalla qadimgi davrlardan boshlab xalqning o'zini o'zi boshqarish organi sifatida faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Shu bilan birga, davlat va uning organlari tomonidan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishning huquqiy maqomini mustahkamlash, mahalla, qishloq, ovul va shaharcha fuqarolar yig'inlarini fuqarolik jamiyatining asosiy institutiga aylantirishga doir chuqur islohotlar ham amalga oshirildi. Mustaqillik davrida O'zbekistonda inson huquqlarini himoya qilishning huquqiy asoslari rivojlangan mamlakatlar tajribasi va milliy qadriyatlar talablari darajasida shakllandi. Demokratik jamiyat qurish tajribalari shuni ko'rsatdiki, qaysi bir jamiyatda mansabi, irqi, jinsi va boshqa ijtimoiy darajasi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, fuqarolar konstitutsiya va qonunlar bilan mustahkamlab qo'yilgan o'z burchlarini amalda bajarganlaridagina o'zlari uchun tegishli bo'lgan erkinliklari va huquqlaridan foydalana olishlari mumkin. Shuning uchun ham O'zbekiston Konstitutsiyasining maxsus XI-bobi «Fuqarolarning

³ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2003. - B. 8.

⁴ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2003. - B. 9.

hurchlari» deb nomlanib, u 6 ta moddadan iboratdir. Xususan, Konstitutsiyaning bu bobidagi 48-moddasi quyidagicha ifodalanadi: «Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, shapni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar»⁵.

Ombudsman institutining joriy etilishi, Inson huquqlari Milliy markazi faoliyatining yo'lga qo'yilishi, mamlakatda inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning nafaqat huquqiy asoslari yaratilganligini, balki bu sohaga doir barcha institutlarning shakllanganligini ifodalaydi.

Mustaqillikka erishganimizdan buyon o'tgan tarixan qisqa davr ichida O'zbekiston dunyo hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini egalladi. O'zbekistonning jahondagi obro' - e'tibori yuksalib borayotgani, eng avvalo, yurtimizda demokratik va bozor iqtisodiyoti islohotlarini amalga oshirish natijasida qo'lga kiritilayotgan ulkan ijobiy o'zgarishlarda, ularning xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilishida mujassam bo'lmoqda. Bu - davlatimizning jahon ahliga yaxshi maplum bo'lgan, mintaqamizda barqarorlik va xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan tashabbuslarining amaliy samarasida o'z ifodasini to'moqda.

QISHLOQ XO'JALIGINING MODDIY JIHATDAN MUSTAHKAMLASHDA MULKDOR FERMER MUTAXASSISLARGA MUNOSABAT

*Halima Botirova,
Termez Davlat universiteti tadqiqotchisi*

O'zbekistonda amalga oshirilgan qishloq xo'jaligi sohasidagi islohatlar tufayli mahsulot ishlab chiqarish hajmi o'sib. aholining kundalik talab ehtiyojlari tapminlandi. Natijada qishloq xo'jaligida 2002 yilda qishloqda mulkdorlar sinfini shakllantirish, mulkiy paylar va oila pudratini joriy etish asosida qishloq xo'jaligi shirkatlarini tashkil etish, qishloq xo'jaligi mahsulotini yetishtirish hajmlarini ko'paytirish va agrar sektorda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ishlab chiqaruvchilarning yerga va mulkka egalik qilishlari, o'zlari yetishtirayotgan mahsulotlardan to'liq bahramand bo'lishlari bo'yicha bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5 yanvardagi 8-sonli «Qishloq xo'jaligi korxonalarini fermer xo'jaliklariga aylantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga asosan Surxondaryo viloyatida 4 ta, Sherobod tumanining «Istiqbol», Bandixon tumanining «Xo'jaipok», Muzrabot tumanining «A.Ikromov» va Sho'rchi tumanining «G.Niyozov» xo'jaliklar negizida 69 ta fermer xo'jaliklari tashkil etildi. Yangidan tashkil etilgan fermer xo'jaliklariga xizmat qilish uchun ikkita mini bank, to'rtta yonilg'i qo'yish, to'rtta kimyoviy mahsulotlar sotish shaxobchasi, to'rtta muqobil MTP va to'rtta suvdan foydalanuvchilar uyushmasi tashkil etildi⁶.

Ichki xo'jalik shartnomalarining to'g'ri tuzilishi hamda shartnoma shartlarining bajarishini nazorat qilish maqsadida barcha tuman qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalaridagi fermer xo'jaliklarida monitoring jurnallari ochilib, tuzilgan shartnomalarning ijrosi bo'yicha monitoring ishlari olib borish yo'lga qo'yildi.

2000-2005 yillarda respublikamiz iqtisodiyotida ijobiy o'zgarishlarga erishishda banklarning fermer xo'jaliklarni iqtisodiy qullab-quvvatlash maqsadida ishtiroki sezilarli darajada o'sib, iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilayotgan kredit qo'yilmalari, kichik va o'rta tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab quvvatlash yuzasidan amalga

⁵ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2003. — B. 10.

⁶ Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi, 3-bayonnoma, 5-hujjat, 2003 yil, mart, 26-bet.

oshirilayotgan tadbirlar, zamonaviy texnologiyalar asosidagi investitsiyalarning ortib borishi bilan belgilandi. 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, shuningdek, unga kiritilgan qo'shimcha va o'zgarishlar bank sohasini isloh qilish, bozor shart-sharoitlariga mos keladigan bank muassasalarini tashkil etish yo'llarini belgilab berdi. Natijada fermer xo'jaliklari o'tish davri talablarini qondira oladigan tijorat va xususiy bank tarmoqlari vujudga kela boshladi. 1994 yilda «G'allabank», 1995 yilda «O'zdehqonsanoatbank» negizida «paxta bank», undan tashqari «Savdogarbank», «Mevasabzavotbank», «Tadbirkorbank» va boshqalar tashkil etildi. 2005 yilda «G'allabank» mamlakatimizning mintaqalarida faoliyat ko'rsatayotgan 32 ta filial, 31 ta mini bank, 76 ta jamg'arma va 41 ta valyuta ayirboshlash shoxobchalariga ega bo'lgan bankdir. Ular iqtisodiyotning fermer xo'jaliklarida ish yurituvchi 39566 ta xo'jalik subgpekti hamda jismoniy shaxslarga samarali xizmat ko'rsatib kelmoqda.

Mikrokredit mexanizmi bo'yicha bankning imtiyozli kreditlash jamg'armasidagi qariyb 753,1 million so'm miqdoridagi kreditlar fermerlar hamda dehqon xo'jaliklarining loyihalarini moliyalashtirishga yo'naltirildi. Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 10 sentyabrdagi «Kichik korxonalar, dehqon va fermer xo'jaliklarini mablag' bilan tapminlash, ularga bojxona imtiyozlari berish tufayli, bank yilda 8657,0 ming so'm sof foyda oldi. Respublika «paxtabank» tomonidan 2002 yilda qishloq tadbirkorlariga, 5,3 milliard so'm yoki jami ajratilgan mablag'larning 45 foiz miqdorida kredit berdi. Respublikada faoliyat yuritilayotgan 70 mingdan ziyod fermer xo'jaliklaridan 50 mingtasiga yoki 76 foiz ga shu bank orqali xizmat ko'rsatildi. Hukumat tomonidan zarar ko'rib ishlayotgan 177 ta qishloq xo'jalik korxonasini fermer xo'jaliklariga aylantirish vazifasi qo'yilganligi munosabati bilan 2003 yilda bankning xususiy tarmog'iga moliyaviy yordami yanada ko'proq ahamiyatga ega bo'ldi. Tadbirkorlik byudjetdan tashqari jamg'armalar orqali ham moliyaviy qo'llab-quvatlab borildi. 2002 yilda mulkdorlarning kichik korxonalar, dehqon va fermer xo'jaliklarining boshlang'ich sarmoyalari shakllantirish uchun «paxtabank» tomonidan biznes fond yo'nalishi bo'yicha 69,6 million so'm imtiyozli kredit, dehqon va fermer xo'jaliklariga 75,9 million so'm kredit berildi.

Surxondaryo viloyatida fermer xo'jaliklarini rivojlantirish uchun 2000 yilning 6 oy davomida 281 ta fermer xo'jaligiga 457960 ming so'm kredit mablag'lari berildi. Shu jumladan, bankning o'z mablag'i hisobidan 370000 mln so'm, nobyudjet mablag'lari hisobidan esa 87960 mln so'mlik kredit qishloq xo'jaligiga ajratildi. 2002-yili Surxondaryo viloyatida yangidan tashkil etilgan fermer xo'jaliklariga xizmat qilish uchun va ikkita mini bank tashkil etildi.

Prezidentimiz I.Karimov qishloq xo'jaligida o'tkazilayotgan iqtisodiy islohot borasidagi bir muhim masalaga to'xtatilib, dehqon fermer xo'jaliklari sonini keskin oshirishda mehnat samaradorligini oshirishda yechimini kutayotgan muammo va masalalar bor. Shulardan biri fermer (dehqon) xo'jaligi va shu xo'jalik tashkil qilingan yerda faoliyat ko'rsatayotgan davlat yoki jamoa xo'jaliklari savxoz, kolxoz, shirkatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aniq bir yo'lga qo'yish, ularning aloqalarini huquqiy zamin asosiga qurish zarurligini ta'kidladi. Fermerlarning huquqiy asoslarini shakllantirish maqsadida Surxondaryo viloyatida 2002 yilda fermer xo'jaliklarining iqtisodiy kurs bo'yicha «intelekt» Biznes inkubatorlarida o'qishlar tashkil etildi. Fermer xo'jaliklarining rahbar va mutaxassilaridan qirq nafari ushbu kursni o'qib tugatdilar⁸.

⁷«Xalq so'zi» gazetasi. 2003. 5 aprel.

⁸Surxondaryo viloyati hokimligi joriy arxivi, 11-bayonoma. 8-hujjat, 2003 yil, noyabr, 34-bet

Shu bilan birga, fermer xo'jaliklarining yo'lga to'siq bo'layotgan uni rivojlanishiga halqit berayotgan quyidagi holatlar mavjudligini ta'kidlash zarur:

- tayyorlov va xizmat ko'rsatuvchi, tapminot idoralarining qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish yuzasidan tuzilgan kontraktatsiya shartnomalarini o'z vaqtida ijro etmasligi hollari kuzatilmog'da;

- Ayrim xollarda rahbarlarning aybi bilan tadbirkorlar rejadan tashqari yetishtirilgan hosilga egalik qila olmayapdilar;

- Fermerlarda moddiy-texnik baza yetishmayapti;

- Bankerlarning fermerlarga pul mablag'lari va kreditlar berishda va ulardan erkin foydalanishga muammolar mavjud.

Shunga qaramasdan o'tgan yillar mobaynida Surxondaryo viloyati iqtisodiyotning qishloq xo'jalik sohasida olib borilgan islohotlar ijobiy natijalarni berdi. Viloyatda umumaviy pudratchilarining dehqon fermerlarning huquq bilimlarini oshirish, shartnoma shartlarini bank tomonidan beriladigan majburiyatlarini tushuntirish, chek tizimining mohiyati va yuritilishi, shirkat apzolarining huquq va majburiyatlari, manfaatdorligining tushuntirish maqsadida har bir shirkat xo'jaligida viloyat qishloq va suv xo'jaligi mutaxassislari tomonidan 2005-yili o'quv seminarida tashkil qilindi. Viloyatning Muzrabod, Angor, Termiz, Sherobod, Jarqo'rg'on tumanidagi oilaviy pudratchilariga dehqon-fermerlarga uzviy seminar o'tkazildi. O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish hajmini ko'paytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ishlab chiqargan mahsulotlarga haridor to'ish, uzoq muddatli kreditlar berish, tekin «reklama», yangi taklif va shartnomalar orqali o'z mahsulotini sotish kabi qulay imkoniyatlarni o'rta va kichik mulkdorlar sinfiga, tadbirkor fermerlarga yaratib berish maqsadida chiqarilgan farmonlar o'z natijalarini bera boshladi.

O'ZBEKISTONDA URBANIZATSION JARAYONLARNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Anvar Tursunov,

O'zbekiston Milliy Universiteti ilmiy tadqiqotchisi

Kalit so'zlar; urbanizatsiya, demografiya, geografiya, shaxarlar, shaxarcha, moddiy-madaniyat, Surxondaryo, Qashqadaryo, mustaqillik, savdo-sotiq, hunarmandchilik.

Urbanizatsiya – tarixiy rivojlanish asosida shakllangan, jamiyat bosqichlari va hududiy mehnat taqsimoti natijasida sodir bo'lgan ko'p qirrali ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va geografik jarayondir. Urbanizatsiyaning demografik- statistik tushunchasi dunyoda, alohida hududlarda, davlatlarda shaharlar va shahar aholisi salmog'ining ko'payib borishini anglatadi. Urbanizatsiya jarayonining rivojlanishi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy va demografik xususiyatlar bilan chambarchas bog'liq. Ana shu nuqtai-nazardan O'zbekistonda eng qadimiy shaharlar bilan birga XX asrning ikkinchi yarmida tashkil to'gan shaharlar ham mavjud.

Shaharlar dastlab ibtidoiy jamoa davridan sinfiy jamiyatga o'tishda hunarmandchilik va savdo-sotiq dehqonchilikdan ajralib chiqish davrida paydo bo'lgan. Hunarmand va savdogarlar muqim istiqomat qila boshlagan joylar gavjumlashib, shaharlarga aylana boshlagan. Dastlabki shaharlar miloddan avvalgi 5-3 ming yilliklarda Sharqda - Meso'otamiya, Markaziy Osiyo mintaqasida hamda Hindiston, Xitoy va boshqa mamlakatlarda vujudga kelgan⁹. Tadqiqotlar jarayonida mustaqillik yillarida shaharsozlik

⁹ O'zbekistonda ijtimoiy fanlar.-1984.-№-12. 30-31-betlar

masalalariga alohida e'tibor berilib, urbanizatsiya jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy, sanitariya-gigiena, qurilish-texnika, badiiy-me'moriy masalalar majmuini qamrab oladi. Shaharsozlik majmui me'morlik va qurilish bunyodkorligi, jamiyatning ijtimoiy tizimi va ishlab chiqarish kuchlarining taraqqiyot darajasi, madaniyati, tabiiy iqlim sharoitlari va milliy o'ziga xosligi bilan belgilanadi. Shaharsozlik o'z navbatida qishloq aholi turar joylarini rejalash, landshaft me'morligi, bog' barpo etish, shaharlarni rejalash, sanoat korxonalari, dam olish mintaqalarini ratsional ravishda joylashtirish, ekologiya masalalari kabi bir necha tarmoklarga bo'lingan. Shaharsozlikda turar joylarning nafaqat me'moriy-badiiy qiyofasiga, estetik jihatlari, balki obodonlashtirishga - yo'llar, ayniqsa, avtomobil yo'lari, infratuzilma (suv, oqava-kanalizatsiya, gaz, elektr va boshqa muhandislik tapminotlari)ga katta e'tibor beriladi.

Urbanizatsiya jarayonlarni ilmiy tahlil etish davrida shaharsozlikni tumanlarga bo'lib loyihalash kabi yangi nazariyalarni keltirib chiqarib, aholi manzilgohlarini yo'l yoqalab qurish, yo'ldosh shaharlar yaratish rivojlandi; shuningdek anpanaviy binolar qurishdan voz kechib, eski shaharlar tarkibida osmono'par binolar qurish g'oyasi ilgari surildi. Zamonaviy Shaharsozlikning asosiy vazifalari - individual qiyofaga ega bo'lgan shahar va shaharchalar qurish, shahar ekologik masalalarini hal etish, eski shahar markazlarini saqlab qolish va ilmiy asosda tapmirlash, madaniy yodgorliklarni avaylab asrash va tapmirlash, ularning zamonaviy binolar bilan uyg'unligiga erishish.

O'zbekiston hududida dastlabki shaharlar Surxondaryo hududidagi qadimgi Sopollitepa, Jarqo'ton shaharlari miloddan avvalgi XVII-XIV asrlarda jez davrida paydo bo'lgan. Yozma manbalarda esa shahar haqidagi maplumotlar Avestoda uchraydi. Hozirgi bapzi shaharlar Qarshi shahari yonidagi Yerqo'rg'onning shakllanishini tadqiqotchilar miloddan avvalgi X-VIII asrlar bilan bog'laydilar¹⁰.

Janubiy shaharlar mustaqillik yillarida rivojlanib, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan taraqqiy etib, ichki va tashqi iqtisodiy-savdo aloqalari rivojlanib, savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchi kishilar-savdogarlar qatnovi paydo bo'ldi. Urbanizatsion jarayonlarning tarixiy tahlilida mustaqillik yillariga e'tibor berilsa Qashqadaryo va Surxondaryo viloyati shaharlari mampuriy, iqtisodiy, agrar, tabiiy boyliklarni, yangi yerlarni o'zlashtirish hisobida taraqqiy etib, mukammal rivojlandi. Eng muhimi Qarshi, Termiz, Denov, Shahrisabz xalqaro savdo aloqalari rivojlangan shaharlarga aylanib, O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining kuchayib borishiga turtki bo'ldi. O'rt va kichik shaharlar bosqichma-bosqich rivojlanib borib, shaharlar O'rtasiyoning qadimgi xalqaro madaniy aloqalarning rivojlanish bosqichlari asosida shakllanib keldi¹¹. Qashqadaryo vohasida qadimgi Nautaka, Yerqo'rg'on shaharlari o'rnida yirik shaharlar to'liq aloqa-kommunikatsiya asosida rivojlanib, o'zining iqtisodiy-madaniy taraqqiyotini rivojlantirdi¹².

Termiz, Qarshi, Shahrisabz, Sherobod, Denov, Boysun, G'uzor, Kitob, Sho'rchi, Jarqo'rg'on shaharlari hududi qadimiy moddiy-madaniyat markazlari sifatida paydo bo'lib, savdo-transport yo'llari ustida joylashib, xalqaro iqtisodiy aloqalarda muhim ahamiyatga ega bo'lib, tarixiy madaniy markazlar sifatida O'rtasiy shaharsozligida alohida ahamiyatga ega bo'ldi. Urbanizatsiya jarayonlarining tarixiy tahlilini o'rganish jarayonida janubiy shaharlarga xos So'g'd, Baqtriya shaharlarining shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish muhim masala

¹⁰ Po'latov X.Sh., O'zbekiston arxitektura yodgorliklari, T., 2003;

¹¹ Mavlonov O'., Mahkamova D., Madaniy aloqalar va savdo yo'llari. -Toshkent: Akademiya, 2004, 65-bet.

¹² Сулаймонов Р.Х. Древний Нахшаб. Проблемы цивилизации в Узбекистане VII в до н.э. -VII в н.э. - Ташкент: 2000; Qarshi shaharining 2700 yillik yubileyiga bag'ishlangan kitob-alg'bom. - Toshkent: Mahnaviyat, 2006.

Janubiy shaharlar katta-kichik, ko'pna va tarixan yaqinda vujudga kelgan shaharlar va shaharchalar hisobida urbanizatsion jarayonlarning takomillashuvi, mintaqaviy joylashishi asosida o'ziga xos moddiy va mapnaviy madaniyati, shaharlarning bir-biri bilan tarixiy madaniy munosabatlarni o'rganish jarayonida ko'plab tarixiy maplumotlarga duch kelindi. Mustaqillik yillarida janubiy hududlarda ilk shaharlarning paydo bo'lishi tarixiga to'xtalib, miloddan avvalgi XV-XII asrlarda sunpiy sug'orishga asoslangan dehqonchilik asosida paydo bo'lganligi qadimgi Termiz, Denov, Qarshi, Sherobod shaharlari misolida tahlil etildi. Eng muhimi savdo aloqalarining kengayishi, hunarmandchilik tarmoqlarining rivojlanishi, suv havzalariga yaqin unumdor yerlarning to'liq o'zlashtirilishi, shahar madaniyatini gullab yashnashiga olib keldi. Shaharlarning madaniyati va shaharliklarning turmush tarzi qishloqlarga ham keng yoyildi¹⁴.

Mustaqillik yillarida urbanizatsiya jarayonlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlar sifatidagi ahamiyati ortib borib, shaharlarning rivojlanishiga olib kelgan ijtimoiy va iqtisodiy omillar eng avvalo, markazlashgan iqtisodiy va siyosiy hokimiyatning mustahkamlanishga, iqtisodiy ixtisoslashishga bog'liq bo'ladi. Bu uch omil shaharlarning tarixiy-madaniy markazlar sifatidagi ahamiyatini oshirib, ularning yanada taraqqiy etishga turtki bo'ldi. Qarshi, Shahrisabz, Denov, G'uzor, Boysun, Jarqurg'on, Sherobod kabi shaharlarni iqtisodiy ixtisoslashi, ijtimoiy turmush tarizini yaxshilanishi, shahar va qishloqlarda savdo-sotiq, hunarmandchilikni tiklanishi, rivojlanishi, kichik va qo'shma korxonalarni paydo bo'lishi, beznes hamda tadbirkorlikni shakllanishi, zamonaviy ishlab chiqarishni tarraqiy etishi alohida ahamiyatga egadir. Urbanizatsiya bu jamiyat tarraqiyotining tarixiy rivojlanishni muhim omili bo'lgan shaharlarning o'rnini oshib borishi tufayli ijtimoiy-iqtisodiy tarraqiyotni, aholining tarkibiy demografik tarkibini, uning turmush tarzini, madaniyatini, ishlab chiqarish kuchlarini, aholini joylashuvini tahlil etadigan jarayondir¹⁵. Ma'lumki, shahar-bu ko'p tarmoqli ijtimoiy aloqalarning murakkab tizimdir. Mustaqillik yillarida shaharlarning rivojlanish jarayonida ko'pgina vazifalar o'zgardi, ayrim vazifalar yo'qolib, bapzilari esa takomillashib, o'z vazifaviy nuqtai nazardan takomillashib bordi. Bu jarayonda yetakchi vazifalar-aholi yashash joyi, savdo-sotiq, hunarmandchilik kabilar saqlanib qoladi¹⁶. Mustaqillik yillarida ijtimoiy- iqtisodiy zaruratdan kelib chiqib, shaharlarni ishlab chiqarish imkoniyatlarni jadal rivojlantirish, islohatlar samaradorligini tapminlash muhim vazifa bo'lib, urbanizatsiya jarayonlarning asosiy vazifalari, maplum bir hududning tarixiy- madaniy rivojlanishi jarayonida o'zgarishsiz qolmagan va uning tarraqiyotiga tapsir etuvchi omillar majmui: iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, demografik va nihoyat ekologik omillarga ko'p jihatdan bog'liq bo'lib bormoqda. Mazkur omilarning tapsirga qarab alohida shaharlarning yetakchi vazifalariga qo'shilishi yoki ajralishi jarayonlari mustaqillik yillarida yangi yo'llarni qurilishi, savdo-sotiqni rivojlanishi, sanoat korxonalarini ishga tushirilishi, yangi yerlarni o'zlashtirilishi, mapmuriy markazlarni paydo bo'lishi tufayli yangi shaharlar paydo bo'ldi¹⁷. Mustaqillik yillarida shaharlarning siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlar vazifalarini bajarishi avvalo, jamiyatdagi siyosiy

¹³ Аскарлов А.А. Социальная структура раннесредневекового Согда и ее отражение в типах расселения //О'zbekiston qadimda va o'rta asrlarda. – Samarqand, 1993. S. 28-30.

¹⁴ Anorboev A. O'zbek davlatchiligi tarixida Farg'ona va Axsikent.-Samarqand, 2001.

¹⁵ «Urbanizatsionnqe protsessq v Uzbekistane: istoriya i sovremennost'» Materialq Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, T.,30-31 marta, 2007 goda, 224-str.

¹⁶ «Urbanizatsionnqe protsessq v Uzbekistane: istoriya i sovremennost'» Materialq Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, T.,30-31 marta, 2007 goda, 104-str.

¹⁷ «Urbanizatsionnqe protsessq v Uzbekistane: istoriya i sovremennost'» Materialq Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, T.,30-31 marta, 2007 goda, 108-str.

va ijtimoiy-iqtisodiy holatlaridan kelib chiqib belgilanada. Bu jarayonda shaharlar bir vaqtning o'zida mapmuriy, harbiy-siyosiy, mafkuraviy markazlar vazifasini bajargan. Ayrim hollarda shaharlar faqat mafkuraviy yoki savdo-sotiq markazlari vazifasini ham bajarib, ularning tabiiy-geografik joylashuvi bilan ham bevosita bog'liq jarayonlar ham mavjud. Shaharlar va qishloqlar turkumlashda ular o'rtasidagi vazifaviy aloqalar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu aloqalar vohaning manzilgohlar tizimida mazkur shahar va qishloqlarning o'rnini hamda ahamiyatini belgilab beradi. Ko'plab o'rganilgan ilmiy adabiyotlar va hujjatli arxiv manbalarini qiyosiy tahlil qilinishi natijasida qo'yidagi xulosaga kelindi. Urbanizatsiya jamiyat taraqqiyotining eng murakkab jarayonlaridan biri hisoblanib, iqtisodiy rivojlanishni tapminlovchi ishlab chiqarish tarmoqlari – qishloq xo'jaligidan hunarmandchilikning ajralib chiqishi, mahsulot almashinuvi, ixtisoslashgan savdo-sotiqning o'sib borishi, ijtimoiy tuzumlar va boshqaruv organlarining shakllanishi, ishlab chiqarishni nazorat qilish va quriqlash, jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni ifodalaydi¹⁸. Urbanistik jarayonlar rivojlanishining asosiy subyekti maxsus makonga oid tuzulish-shahar va uning atrofidagi u bilan bog'liq bo'lgan hamda shaharlarga aylanib boruvchi manzilgohlar hisoblanadi. Ko'pgina hollarda "urbanizatsiya jarayoni" deyilganda turli davrlardagi tarixiy-madaniy bosqichlarda va shart-sharoitlarda turli vazifalarni bajargan shaharlarning paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonlari tushuniladi. Jamiyatda ro'y bergan urbanistik jarayonlar va taraqqiyot darajasining asosiy omillari xususiyda taqiqot ishlari olib borgan ko'pchilik taqiqotchilar "ilk shahar" yoki "shahar" tushunchasini bir-birlariga bog'liq bo'lmagan holda turlicha talqin qilishlariga qaramay, ko'p hollarda ular taqiqotchilarning xulosalarini bir-biriga ancha yaqinligini kuzatishimiz mumkin. Urbanizatsiya-jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy vazifalarning rivojlanish jarayoni hamdir. Ushbu global masalalar bilan uzoq yillar shug'ullangan tamqil olim B.A. Litvinskiyning ta'kidlashishicha, O'rta Osiyo urbanistik tsivilizatsiya tartibiga kirgan bo'lib, bu tartib Yevrosiyoning janubiy va g'arbiy qismlarini qamrab olgan edi. Bu urbanistik tsivilizatsiya atrofida esa dasht, o'rmon dasht, arktik shakldagi tsivilizatsiyalar mavjud edi¹⁹. Shuni diqqatga sazovorki, ko'pchilik taqiqotchilar (V.Masson, B.Litvinskiy, V.Sarianidi, I.Dgpyakonov, A.Asqarov, T.Shirinov, B.Udemurodov, I.Masinov va boshqalar) O'rta Osiyodagi urbanistik jarayonlarning asoslari eng qadimgi davrlarga borib taqalishini ta'kidlagan holda uning boshlanishini eonolit – bronza davri bilan belgilaydi va o'z xulosalarni dalillar bilan isbotlashga harakat qiladilar²⁰. O'zbekistondagi shaharsozlik madaniyati o'zga xos yunalish bo'yicha rivojlangan bo'lsada, ko'p hollarda bir-biri bilan o'xshashlik to'adi. Bu o'xshashlikni qiyosiy tahlil asosida O'zbekistondagi shahar madaniyati taraqqiyotida ham kuzatish mumkin. Shahar- bu inson tomonidan tabiiy yaratilgan hayotiy zarurat bo'lib, uning turli tomonlama faoliyat ko'rsatishi uchun o'ta muhimdir. Jamiyat taraqqiyoti natijasida shahar shakllanadi, rivojlanadi va kengayib boradi²¹. Shahar- me'morchilik va qurilish faoliyatining nisbatan yuqori va murakkab ko'rinishidir. Aynan shuning uchun ham shaharlarning paydo bo'lishi me'morchilik inshootlarning qad ko'tarishi bilan bevosita bog'liqdir. Shahar- bu ko'p rejali, murakkab tuzulishga ega hudud bo'lib, bu yerda ishlab chiqarish kuchlari, madaniy anpanalar, ixtisoslashgan hunarmandchilik kabilar

¹⁸ «Urbanizatsionnqe protsess v Uzbekistane: istoriya i sovremennostg» Materialq Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Tashkent 30-31 marta, 2007 goda, 85-str.

¹⁹ Litvinskiy B.A. Drevniy sredneaziyskiy gorod (mestnqe traditsii i inozemnqe modeli), \Drevniy Vostok , goroda i torgovlya. (III-I do.n.e)-Erevan, 1973. str-99-100.

²⁰ Eshov B. O'rta Osiyoning qadimgi shaharlari tarixi.-Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.

²¹ «Urbanizatsionnqe protsess v Uzbekistane: istoriya i sovremennostg» Materialq Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, Tashkent 30-31 marta, 2007 goda, 224-str.

markazlashadi. Shaharlarning taraqqiy etish ko'plab omillar, avvalo, aholining o'sish va uning mehnat faoliyati hamda turmush tarzi bevosita bog'liqdir.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, mavzuni asosiy manbasi bo'lgan janubiy shaharlarni hammasi qadimiy hududlarda, aholi markazlarida shakllangan bo'lib, har bir shaharlarni o'ziga xos tsivilizatsiya jarayonlariga tapsiri bor. Tadqiqot mavzusida tahlil etilgan shaharlarni iqtisodiy, madaniy jarayonda tashkil to'ishini asoslari mavjud. Termiz shahrini tashkil to'ishi, shaharlarni qulay daryo qirg'og'ida joylashganligi, harbiy strategik ahamiyatga ega bo'lganligi tufayli mapmuriy markaz sifatida paydo bo'lib, shaharsozlik hunarmandchilik, sunpiy sug'orish rivojlangan xo'jalik tizimi taraqqiy etgan markaz bo'lib tanildi, Qarshi shahrini paydo bo'lishi siyosiy jarayonlarni markazlashuvi, savdosotiqni rivojlanishi, hunarmandchilikni taraqqiy etishi, Shahrisabz shahrini qulay geografik iqlimga egaligi, qurilish inshootlari uchun xom-ashyoni ko'pligi, savdosotiqnini rivojlanishi uchun ishbilorman-tadbirkorlarni hunarmandchilik rivojiga munosib hissa qushib borganligi, G'uzor shahrini Buyuk ipak yo'li hamda mpemoriy-hunarmandchilikni asrlar osha taraqqiy etib kelganligi²², Denov shahri iqtisodiy taraqqiyot markazi, savdo-sotiq, ilm-maprifat rivojlangan, viloyatda sanoati tarmoqlari keng rivojlangan, oziq-ovqat sanoat turlari taraqqiy etgan markaz bo'lib tanildi, Muborak shahrini gaz sanoatini shakllanishi, Boysun shahri qadimiy savdo-sotiq taraqqiy etgan kurvon saroylar ko'p, tog'-kon sanoati paydo bo'lgan hudud sifatida taraqqiy etib shakllangan, Jarqo'rg'on qadimgi Sarmagan hududida shakllanib, qadimiy aholi markazi, qurilish-materiallari shakllangan sanoat korxonalarini paydo bo'lgan markaz, Qumqo'rg'on shahri yangi o'zlashtirilgan yerlar, Surxon suv omborini qurilishi, qurilish sanoat majmualarni paydo bo'lishi, Sharg'un shahri mahalliy yer osti konlari, juda katta ko'mir konni o'zlashtirish natijasida paydo bo'lgan markaz, Sherobod qadimiy aholi markazi, ilk shahar davlatchilikka asos solgan, sunpiy dehqonchilik hunarmandchilik, xo'jalik tizimi shakllangan dastlabki shahar "Ark", "Qo'rg'on", "Istehkom" paydo bo'lgan, kulolchilik, mato ishlab chiqarish, dastlabki muhr, davlat boshqaruv shakllangan manzilgoh sifatida paydo bo'lgan. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib Janubiy hududlardagi shaharlar mamlakatimiz taraqqiyoti rivojiga munosib hissa qo'shib, o'zining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-maishiy taraqqiyoti bilan ajralib turadi. Tadqiqot jarayonida mavzuni asosini tashkil etgan shaharlar haqida quyidagi manbalarni tahlil etildi.

O'zbekistonda shahar aholisi 7 mingdan yuqori bo'lishi qonunda ko'rsatilgan. Aholi soniga ko'ra shaharlar kichik (50 minggacha), o'rta (50-100 ming) va katta (100 mingdan ortiq) bo'ladi. O'zbekistonda 120 shahar, 113 ta shaharcha bor. Shundan 17 tasi katta shaharlar (Toshkent, Samarqand, Namangan, Andijon, Buxoro, Qo'qon, Farg'ona, Nukus, Qarshi, Urganch, Olmaliq, Angren, CHirchiq, Navoiy, Marg'ilon, Termiz, Jizzax), 16 tasi o'rta va qolganlari kichik shaharlar. Shaharlar bajaradigan vazifalariga ko'ra - poytaxt, sanoat, transport, turizm, din, fan va ilmiy tadqiqot markazlariga bo'linadi²³.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, urbanizatsion jarayonlar jamiyat taraqqiyotining muhim asosi hisoblanib, ijtimoiy-iqtisodiy, tarixiy-madaniy va savdosotiq jarayonlarining taraqqiy alohida ahamiyatga ega. Mustaqillik yillariga xos urbanizatsion jarayonlarni tahlil etishda, qadimgi davrdan mustaqillik yillarigacha bo'lgan urbanizatsion jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil etish, urbanizatsion jarayonlarning taraqqiyotiga to'siq bo'lgan omillarni aniqlash, uning rivojlanish bosqichlariga xos bo'lgan siyosiy usqurtmalarni tahlil etish alohida ahamiyatga egadir.

²² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni arxivining Qashqadaryo viloyati filiali joriy arxivi. 829-jamg'arma. 10-ro'yxat. 81-yig'ma jild. 42-varaq

²³ O'z. R MDA Fond. M 1- ruyxat. 856- yig'ma jild. 71-76- varaqlar.

Mustaqillik yillaridagi urbanizatsion jarayonlar yangi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi, xo'jalikdagi yangi shakllarning taraqqiy etishi, etnik guruhlar o'rtasidagi umuminsoniy, bag'rikenglik, madaniy hamkorlik holatlarini o'rganish tadqiqotning asosiy mavzusi hisoblanadi. Mustaqillik yillarida urbanizatsion jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari ijtimoiy turmush darajasini tubdan o'zgarishi, mamlakat aholisining milliy, mapnaviy qadriyatlarining tiklanishi, inson buyuk qadriyat ekanligini anglash, o'zlikni tasavvur etish, mustaqil yurt va uning qadrini insonparvarlik, vatanparvarlik tuyg'usi bilan uyg'unlashtirish, eng muhimi vatanga bo'lgan sadoqat, millatlar o'rtasidagi do'stlik naqadar buyuk qadriyat ekanligini tushunib yetish asosiy omil bo'lib hisoblandi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki urbanizatsion jarayonlarni taqqoslash davrida mustabid tuzum siyosatining bir tomonlama, millatni va milliy kamsitishni mohiyatini anglab yetishga hamda ikkala tuzumning bir-biridan farqi inson va uning shaxsiga bo'lgan munosabatining naqadar ulug'ligi shaharlarning infratuzilma asosidagi qiyofasini tubdan o'zgarishi bilan taqqoslash muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Rezyume: ushbu maqolada O'zbekistonda urbanizatsion jarayonlar, shaxarlarning ijtimoiy-iqtisodiyva siyosiy-madaniy hayotdagi o'rni, shaxar aholisining turmush darajasi hamda mustaqillik yillarida shaxarlarning rivojlanishi bilan bog'liq yutuqlar ilmiy manbalar asosida tahlil etildi.

MADANIYAT SOHASIDAGI ISLOHATLAR SAMARASI VA NATIJALARI

*Kamoliddin Toshev, Anvar Malikov,
Terniz Davlat universiteti 2 kurs magistrleri*

Mustaqillik yillarida viloyat sanpatkorlari voha sanpatini dunyoga yoyishda tinimsiz mehnat qildilar. Jumladan, Boysun tumanining «Shalola» (1969 yilda «Xalq teatri unvonini» olgan) dastasi qator xorijiy mamlakatlarda ijodiy safarda bo'lib, ko'p ming sonli muxlislar tahsiniga sazovor bo'ldi. «Quralay», folgpklor etnografik ansambli ijodiy jamoasi; Uzun tumani B.Omonov nomidagi shirkat xo'jaligidagi «Rohat» ashula va raqs dastasi; Uzun tumani K.Aliev shirkat xo'jaligidagi «Rayhon», Jarqo'rg'on tumani To'xta Shoburov shirkat xo'jaligi qoshidagi «Dilrabo», Surxon shirkat xo'jaligidagi «Surxon gullari», Sho'rchi tumani madaniyat uyining «Kumush tola», Oltinsoy tumani paxtakor shirkat xo'jaligining «Oqar buloq tongi», Xo'jaipok shirkat xo'jaligidagi «Lola», Denov tumani I.To'raev shirkat xo'jaligidagi «Navnihol» va Sariosiyo tumani madaniyat uyi qoshidagi «Shodiyona» nomli ashula va raqs dastalari ham istiqbol yillarida o'z ijodlari bilan Respublika ahliga tanildilar. Viloyatning Sayyora Qozieva, Hosila Rahimova, Mahmud Namozov, Ravshan Namozov, Rustam Mahmudov kabi xushovoz xonandalari Respublika miqyosida o'tkazilayotgan barcha sanpat tadbirlarida va bayramlarida o'z re'ertuarlaridagi yangi-yangi qo'shiqlar bilan ishtirok etmoqdalar.²⁴

2002 yil 25 maydan boshlab, Boysun tumanida «Boysun bahori» xalqaro ochiq folgpklor festivali har ikki yilda bir marotaba o'tkazib kelinmoqda. 2002 yilda o'nga yaqin xorijiy mamlakatlardan sanpatshunos, folgpklorshunoslar, tarixchilar, libos dizaynerlari ishtirok etayotgan sanpat anjumani madaniy xayotimizda muhim voqea bo'ldi. Bu folgpklor festivali YuNESKO tomonidan insoniyat og'zaki va mapnaviy merosi durdonasi sifatida e'tirof etildi. Bu jahondagi shunday nufuzga sazovor bo'lgan manzillar ichida o'n to'qqizinchisidir. Mustaqillik tufayli mapnaviy qadriyatlarimizni tiklash borasida amalga oshirilayotgan xayrli ishlar ham viloyatda mapnaviyat va maprifatni yanada yuksaltirishga qaratilgandir. Ayniqsa «Alpomish» dostonining 1000

²⁴Surxondaryo viloyati madaniyat ishlari boshqarmasi joriy arxivi. Uchinchi kitob, 2003 117 bet.

yillik to'yinging 1999 yil 6 noyabrda YuNESKO hamkorligida keng miqyosida nashonlanishi viloyat madaniy hayotida chuqur iz qoldirdi. Bayram tantanalarida Respublika Prezidenti I.A.Karimov mapruza qilib, hamda Surxondaryoning baxshichilik san'ati anpanalariga yuksak baho berdi. Prezidentning bevosita tashabbusi bilan «Xalq baxshisi» unvoni tapis etilib, bu yuksak unvonga birinchi bo'lib O'zbekistonda Shoberdi baxshi Boltaev sazovor bo'ldi. «Alpomish» dostonining 1000 yilligi munosabati bilan «O'zbekkino» davlat aksionerlik kompaniyasi tomonidan suratga olingan ikki qismli «Alpomish» badiiy filmda Surxondaryolik sport ustasi Azamatali Qalandarov Alpomish rolini yaratdi²⁵. 1995 yil dekabrda «O'zbekiston vatanim manim» mavzuidagi qo'shiq ko'rik tanlovi malakatimizning hamma viloyat, shahar va tumanlarida ko'tarinkilik bilan o'tkazildi. 2003 yil mart oyida Termizning «Bahor» konsert zalida «O'zbekiston-Vatanim manim»-deb atalgan qo'shiq tanlovining birinchi bosqichi bo'lib, bu O'zbekiston Xalq taplimi vazirligiga qarashli muassasalar o'rtasida o'tkazildi. Ko'rik tanlovda bolalar bog'chalari tarbiyalanuvchilaridan mamlakatdagi Oliy o'quv yurtlari talabalari ham ishtirok etdi. Ko'rik qatnashchilari ona Vatan go'zalligi, uning istiqbolini mudh etgan qo'shiqlari, taniqli bastakorlar, shoirlar va Xalq taplimi Vazirligining yetakchi mutaxassislaridan iborat nufuzli haypat apzolari tomonidan baholandi²⁶. Umuman ko'rik tanlovning birinchi bosqichida 54 mingdan ziyod sanpatkor qatnashdi. 10 mingdan ortiq qo'shiqlar ijro etildi. Surxon vohasida ham bu ko'rik tanlov uchun har yili tanlov o'tkazish, vohaning Jarqo'rg'on tumanida 1999 yilda 3 ta janr bo'yicha (milliy folgpklor estrada) hamda «Baxshilar tanlovi» bo'yicha bayram o'tkazilib, tuman bo'yicha «O'zbekiston Vatanim manim» ko'rik tanlovi g'oliblari aniqlandi. Birinchi o'rin Najmiddin Jononovga («Sado» guruhi), ikkinchi o'rin Abdulla Saidov (maktab o'quvchisi), uchinchi o'rin Safar Qo'rbonov (shahar musiqa maktabidan), Norbo'ta Jumayev («Murabbiy dastasi»)lariga berildi. Tanlovda 1-2 o'rinni olganlar va baxshilar ichida g'olib deb to'lgan O'rol Xudoyqulov Viloyat bosqichiga yo'l oldi²⁷.

2000 yil 26-27 iyun kunlari Toshkent shahrida Respublika Oliy o'quv yurtlari o'rtasida bo'lib o'tgan «O'zbekiston-Vatanim manim» qo'shiqlar ko'rik tanlovida Termiz davlat universiteti talabalari ham ishtirok etishib, faxrli 4 o'rinni egallab qaytdilar²⁸. Xalq ijodiyoti va madaniy-maprifiy ishlarni yanada rivojlantirish maqsadida viloyatdagi barcha madaniyat muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan badiiy rahbarlarning ish saviyasi va bilim doiralari kengaytirish, ularni hozirgi zamon talablariga javob beruvchi badiiy rahbar qilib kamol to'tirish, yosh avlodni g'oyaviy estetik ruhida tarbiyalash maqsadida olib borilgan ishlar o'z samarasini berdi. Jumladan, 2002 yilda Qashqadaryo viloyatining Kitob shahrida o'tkazilgan folgpklor-etnografik jamoalarining Respublika ko'rik tanlovida Oltinsoy tumani Vaxshivor qishloq klubi qoshida tashkil etilgan «Sharshara» folgpklor-etnografik jamoasi II o'ringa, 2003 yilda o'tkazilgan «Alla» ijrochilarining oltinchi anpanaviy ko'rik tanlovining viloyat bosqichi deb to'lgan Jarqo'rg'on tumani badiiy jamoasi ko'rik tanlovining Namangan shahrida o'tkazilgan Respublika bosqichida faxrli 2 o'ringa sazovor bo'ldilar²⁹.

Badiiy havaskorlikni rivojlantirishda qo'shgan hissalar uchun 1998 yilda Jarqo'rg'on tumani madaniyat qoshidagi «Dilrabo» ashula va raqs dastasi badiiy rahbari Norali Allanazarov, 2002 yilda «Boysun» folgpklor-etnografik dastasi badiiy rahbari Sayyora Qozievalarga «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist» unvoni berildi. 2005

²⁵ Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi, 1-bayonoma, 5-hujjat, 2000 yil, 20 yanvar, 62 bet

²⁶ Surxondaryo viloyat Xalq tahlimi boshqarmasining joriy arxivi, 25-bayonoma, 2003 yilgi hisoboti, 9-b.

²⁷ Jarqo'rg'on tuman hokimligi joriy arxivi, 12-bayonoma, 4-hujjat 2000 yil, 2-fevralg', 38 bet.

²⁸ Surxondaryo VDA 95-ish, 1-r. 18-ish, 92 v.

²⁹ Surxondaryo viloyati madaniyat ishlari boshqarmasi joriy arxivi, to'rtinchi kitob, 98 bet, 2003.

yilda vohaga xos qator raqslari Respublika va viloyat miqyosida o'tkazilgan ko'plab ommaviy tadbirlarda sahnalashtirgan raqslari va munosib ijodiy xizmatlari uchun «O'zbek raqs» Respublika madaniyat boshqarmasi viloyat bo'limi bosh raqs sahnalashtiruvchisi Shoira Qurbonova va viloyat Respublikada o'z qo'shiqlari bilan barchani mamnun qilayotgan ovoz sohibasi Denov tumani Madaniyat uyi qoshidagi «Navnihol» ashula va raqs dastasi xonandasi Hosila Rahimovalar «Shuhrat» medali bilan, Qiziriq tumanidan Abdunazar baxshi poyonov «O'zbekiston xalq baxshisi» unvoni bilan taqdirlandilar³⁰.

Viloyat aholisi madaniyati va sanpatining nafaqat Respublikada balki chet ellarda ham tan olinayotganligi barchamizga maplum. Albatta, bu yutuqlar o'z-o'zidan qo'lga kiritilayotgani yo'q. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov tashabbusi bilan tashkil etilgan va to'qqizinchi marta o'tkazilayotgan «O'zbekiston Vatanim manim» qo'shiqlar tanlovi kelajagi buyuk davlatimiz va uning bunyodkor xalqini madh etuvchi insonlar qalbida muqaddas vatanni, istiqlolni ko'z qorachig'idek asrab avaylashga undovchi yuksak badiiy saviyadagi musiqa asarlari va qo'shiqlarining yuzaga kelishiga keng imkoniyat yaratdi. Mamlakatimizning beqiyos sahnasi bo'lib xizmat qilayotgan bu bayram tadbirlari nafaqat yangi asarlarni, balki qo'shiqchilik sanpatida o'z muxlislarining mehr-muhabbatini qozona olayotgan umidli isptedodlarni yaratmoqda.

FERMERLARNING XO'JALIK BOSHQARUVIDAGI ISHTIROK VA UNING OMILLARI

Halima Botirova,

Termiz Davlat universiteti ilmiy tadqiqotchisi

Mustaqilik yillarida qishloq xo'jaligi sohasidagi mutaxassislarni tayyorlash va moddiy- mapnaviy qo'llab- qo'vatlash borasida muhim ahamiyatga ega amaliy ishlar qilindi. 1996 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasida har yili anpanaviy ravishda o'tkazib kelinayotgan «Tashabbus» ko'rik tanlovining ahamiyati yildan-yilga ortib bordi. 1997 yil aprelida Termiz shahridagi zobitlar uyida «Tashabbus-96» ko'rik tanlovi va viloyat tovar ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlar faollarining yig'ilishi bo'lib o'tdi. «Eng yaxshi dehqon fermer» Denov tumanidagi O'roq Qodirov nomli fermer xo'jaligi birinchi, Qiziriq tumanidan Kamolxon Komilov ikkinchi, Angor tumanlik Isoxon Bahromov boshliq dehqon fermer xo'jaligi uchinchi o'rinni qo'lga kiritdi. Bu tanlovda Birinchi o'rinni olganlar uchun 6,5 million so'm, ikkinchi o'rin uchun 3 million so'm, 3 o'rin uchun 2 million so'mgacha imtiyozli kredit berildi³¹.

Surxondaryo viloyatida «Tashabbus» Respublika ko'rik tanlovi g'oliblari, viloyat tadbirkorlari va fermerlardan Gulchehra Haydarova Prezidentning yuksak mukofoti- «Neksiya» avtomashinasi bilan, «Tashabbus-2002» ko'rik tanlovida esa Denov tumani «Lochin» fermer xo'jaligi boshlig'i Axmad Narzulloev mamlakatimizdagi eng yaxshi fermer deb tan olinib, ko'rik tanlovining oltin medali va Prezident sovg'asi-«Matiz» avtomobilni qo'lga kiritdi³². Prezident farmoni bilan 2003 yil 25 avgustda Ahmad Narzullaev «O'zbekiston qaxramoni» degan yuksak mukofotga ham sazovor bo'ldi.³³ Qishloq xo'jaligida erishilgan muvafaqiyatlar bilan bir qatorda bir qancha muammolar ham mavjud. Birinchidan, amaldagi qoidalarga ko'ra yer solig'i ikki muddatga: 1-

³⁰ Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi. 1-bayonnoma, 14 hujjat, 2006 yil, yanvar, 52 bet

³¹ Surxon tongi. 1997. 4 mart.

³² «Chag'oniyon» gazetasi. 2003. 14 fevral.

³³ «Mahrifat», 2003 yil 27 avgust.

iyulgacha va 1-dekabrgacha olinadi. Ammo qishloq xo'jaligi moliyaviy natijalari yil oxirigacha bir marta shakllanadi. Soliq olishning birinchi muddatiga qishloq xo'jaligi korxonalari soliq to'lash imkoniyatiga ega bo'lmaydilar. Soliq organlari esa soliq to'lanmagan har bir kun uchun ustama jarima solishadi va shu tarzda soliqning asosiy summasi tobora oshib boradi. Shuning uchun soliq qonunchiligiga biroz o'zgarish kiritib, har yilning yakuni bo'yicha yagona to'lov muddati joriy qilinishi zarur. Ikkinchidan, qishloq tumanlari markazlarida joylashgan mashina, traktor parklari amalda o'zlarini mono'olistlarcha tutib, bazpida sifatsiz xizmatlari evaziga juda yuqori to'lov shartlarini qo'yib, qishloq xo'jaligi korxonalarini ancha noqulay ahvolda solib qo'ydi. Shuning uchun xususiy muqobil xizmat turlarini barpo etish yo'li bilan agroservis tarmog'ida raqobatchilik muhitini shakllantirish lozim. Uchinchidan, qishloq xo'jaligi rahbarlari va mutaxassislarning fikriga ko'ra qat'iy bank tizimi bo'yicha o'tkazilayotgan moliyaviy o'zaro hisob-kitoblar tizimi xo'jasizlikka yo'l qo'yilishiga va tovar ishlab chiqaruvchilarning sof foyda olishga qiziqishining susayishiga sabab bo'ldi³⁴.

Natijada bu sohadagi foyda bilan ishlovchi korxonalar ham zarar bilan ishlovchi korxonalar ham o'z mablag'laridan erkin foydalanmaganligi qayd etildi. Shuning uchun moliyaviy baquvvat qishloq xo'jaligi korxonalarida oldida ko'ngdalang turgan bunday to'sqinlikka barham berish va ular hisob raqamidagi pul mablag'larining erkin harakat qilishini tapminlash chegaralari ko'rib chiqildi; To'rtinchidan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, sotish, qayta ishlash maqsadida yuklarni yetkazib berish va olib ketish nuqtalari tashkil etildi. Beshinchidan, qishloq xo'jaligida sug'orish ishlari takomillashtirilib, zamonaviy jahon andozalariga mos ilg'or texnologiyalar joriy etildi. O'zbekiston sharoitida o'simliklarni yomg'irlatib sug'orish ishlari usulining afzallik tomonlari keng targ'ib qilinib, yomg'irlatib sug'orish texnologiyasi kengaytirildi, moddiy texnika bazasi, tapmir va servis xizmati kuchaytirildi. Yomg'irlatib sug'oruvchi apparatlarni ishlab chiqarish va unga servis xizmati ko'rsatish tashkil etildi. O'zbekistonda kichik va o'rta fermer xo'jaliklari ommaviy ravishda qulay mashinalar bilan tapminlandi.³⁵ Surxondaryo viloyatida qishloq xo'jaligida 2000-2005 yillarda g'alladan bo'shagan maydonlarga takroriy ekin ekilib, paxtaning «Yulduz», «Buxoro-6» kabi navlaridan 28 tsentnergacha yuqori hosil olishga erishildi. Respublikamizda Surxondaryo dehqonchilik maktabi degan yangi faxrli nom vujudga keldi. Jarqo'rg'on, Termiz. Muzrabod tumanlarida juda yaxshi o'sadigan qand lavlagi ekish va undan hamkorlikda shakar ishlab chiqaradigan qo'shma korxonalar qurilib ishga tushirildi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytilish mumkinki, Surxondaryo viloyati iqtisodiyotida muhim soha bo'lgan qishloq xo'jaligi o'tish davrining dastlabki bosqichlarida muhim natijalarga erishdi. Viloyat qishloq xo'jaligidagi iqtisodiy islohotlar o'tish davrining qiyinchiliklariga qaramay, yangi imkoniyatlarga ega bo'lib, dehqonchilik madaniyati ancha rivojlandi. Qishloq xo'jaligida o'tkazilgan islohotlarning muhim natijalaridan biri shu bo'ldiki, dehqonlar yerga nisbatan mustaqil bo'lib, ishlab chiqargan mahsulotini bozorga erkin sotish huquqiga ega bo'ldi. Shuningdek, eski fikrlovchi, boqimandalik kayfiyatidan qutilib, moddiy jihatdan o'z ahvolini yaxshilab oldi. Jamiyatda dehqon xo'jaliklari, fermerlar, shaxsiy dehqon xo'jaliklari o'zlarining ishlab chiqarish imkoniyatlarini hisobga olgan holda mehnat unumdorligiga ega bo'ldi. Viloyatda qishloq xo'jaligining rivojlanishi natijasida eski mapmuriy buyruqbozlik usullaridan voz kechilib, dehqonlar yangi texnika vositalari va texnologiyaning

³⁴ Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi, 9-bayonnoma, 1-xujjat, 2003 yil, sentyabr, 43-bet

³⁵ Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi, 12-bayonnoma, 5-hujjat, 2005 yil, dekabr, 31-bet

zamonaviy yo'nalishlaridan o'z xo'jaliklarini yuritishda keng foydalandilar. O'zbekiston davlatining qishloqqa nisbatan siyosati ilg'or mamlakatlar tajribasini o'rganish va respublika uchun maqbul bo'lgan tomonlarini olish, o'zbek xalqining qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish borasidagi tarixiy ananalariga, milliy xususiyatlariga suyangan holda, o'zbek modeli asosida shakllanmoqda va tarixan qisqa davr ichida bu sohada katta o'zgarishlar yuz berdi. Shu bilan birga, bozor islohotlari tobora chuqurlashgani sari iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishiga o'z hissasini qo'shishi mumkin bo'lgan barcha usul va vositalardan samarali foydalanilmayapti. Masalan, iqtisodiy o'sishining yuqori surpatlarini ta'minlashning muhim omillaridan biri mehnat unumdorligidir. Mehnat unumdorligining oshishi ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, inflyatsiya jarayonlarining oldini olish, xarajatlarni kamaytirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotning tashqi va ichki bozorda raqobatbardoshligini oshirish kabi ishchi-xodimlar ish haqini oshirish uchun real imkoniyat yaratadi. Lekin, obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra, O'zbekistonda mehnat unumdorligi ko'pchilikning diqqat-e'tiboridan chetda qolib kelmoqda. Buning boisi, bapzi toifadagi rahbar shaxslarda, shuningdek, ayrim olimlarda bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat unumdorligining oshirish yo'llari to'g'risida noto'g'ri fikrlar shakllanib qolganligidir. Ularning fikriga ko'ra, go'yoki bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat unumdorligi o'z-o'zidan oshib boraverar ekan. Shuning uchun bu jarayonga davlat organlari tomonidan makroiqtisodiy tapsir o'tkazishga, maxsus ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishga zarurat qolmaganligi ta'kidlanmoqda.

HOZIRGI KUN YOSHLARI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YETAKCHI KUCHI

O.Sobirov,

Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari ta'lim yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: B.Tillayev,

*“...Bizning eng katta tayanch
suyanchimiz, hal qiluvchi kuchimiz
yosh avlodimiz” I. A. Karimov*

Barchamizga yaxshi malumki, kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol naslni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir.

Bu muqaddas zaminda yashayotgan har qaysi inson o'z farzandining baxtu saodati, fazlu kamolini ko'rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi, o'zini ayamaydi.

Bola tug'ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi va his qiladi.

Xalqimizning xuddi shu xususiyatlari bois O'zbekiston ya'ni davlatimiz o'z taraqqiyot va rivojlanish yo'lida, shu bilan birga davlat apparatini takomillashtirishning o'ta murakkab muammolarini yechimini izlashda yosh avlod kuchidan samarali foydalanish ya'ni avlodlar almashinuvi yo'lidan bormoqda. Bu borada Prezident Islom Karimov o'z nuqtai nazarini ta'kidlab: “Mening eng katta ishonchim yosh avloddir. Zamonaviy bilimga ega, odobli, ilmli, ko'rsang havas qiladigan, barkamol va shijoatli farzandlarimizdir. Men o'zimning taqdirimni ham, mamlakatimiz va mustaqilligimiz taqdirini ham ana shularning qiyofasida ko'raman.”- degan edi.

1991-yil 20-noyabrda qabul qilingan va 1998-yilning 1-mayida o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan “Davlat yoshlar siyosatining asoslari to'g'risida” gi qonun ham,

2008-yilning “Yoshlar yili” deb eʼlon qilinganligi ham ana shu yoʻnalishga qaratilgan.

Oʻzbekiston hozirning oʻzidiyoy malakali, yetuk bilimga ega va rahbarlik lavozimlariga koʻtarish uchun munosib, mustaqillik davrida shakllangan yangicha demokratik tafakkurga ega boʻlgan kadrlar vakillari zahirasiga ega. Prezidentimiz I. A. Karimov tomonidan hayotga tadbiiq etilayotgan jamiyatni demokratlashtirish va yungilanish, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish vazifalari mana shu yangi, sogʻlom avloddan samaraliroq foydalanishni taqozo etadi. Chunki, mamlakatni yanada rivojlantirishning istiqbollari koʻp jihatdan barkamol yosh avlodga bogʻliqdir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bunday islohotlar va yoshlarga boʻlgan eʼtibor tufayli hozirgi kunda yetishib chiqayotgan yosh avlod bilimli, aqli va har tomonlama barkamol boʻlib yetishib, jamiyat hayotining istalgan barcha sohalarida oʻzlarini koʻrsatmoqda, yuksak marralarga erishmoqda. Xususan yoshlar davlat boshqaruvi va siyosiy sohada, sport va madaniy sohalarida, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida yoshlarning oʻrni ortib boryapti. Yosh sportchilarimiz xalqaro arenalarda munosib qatnashib vatanimiz bayrogʻini koʻklarga koʻtarayotgan boʻlsa, yosh iqtisodchi, yosh tadbirkor va yosh siyosatchilarimiz mamlakatimizning iqtisodiy va siyosiy hayotida faol ishtirok etmoqda.

Bundan tashqari yoshlarimizning fermer xoʻjaliklari tashkil etib, ilgʻor faoliyat yuritayotgani va mamlakatimiz xirmoniga oʻz hissalarini qoʻshishayotgani ham diqqatga sazovordir. Bu fikr isbotini biz quyidagi maʼlumotlarda koʻrishimiz mumkin.

Hozirgi kunda mamlakatimizda 25 mingdan ziyod yosh fermer faoliyat olib bormoqda. Ularning ijtimoiy faolligini kuchaytirish maqsadida 2008 – yilda “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati tashabbusi bilan “Yosh fermerlarni qoʻllab – quvvatlash” dasturi ishlab chiqilgan. Mazkur dastur asosida joylarda yoshlarni ish bilan taʼminlashga qaratilgan turli xildagi korxonalar va fermer xoʻjaligi tashkil etilmoqda. Yoshlarning ijtimoiy – huquqiy bilimini oshirish, kredit va bank sohasidagi yangilik va oʻzgarishlardan oʻz vaqtida xabardor qilish maqsidida oʻquv seminarlari tashkil etilmoqda. Bunday seminarlarda yuzlab yigit – qizlar oʻz malakasini oshirishmoqda.

Hozirgi kunda davlatimizning siyosiy ahahotida ham yoshlarimizning faolligi kuzatilyapti. Buni biz deputatlikka boʻlayotgan har bir saylovlarda siyosiy partiyalardan qoʻyilayotgan nomzodlarning 30 foizini yoshlar tashkil qilayotganidan bilishimiz mumkin.

Tadbirkorlik va biznes sohasida ham yoshlarimiz oʻzlarining ilgʻor ekanliklarini koʻrsatmoqdalar. Yoshlar ijtimoiy siyosiy tashkiloti boʻlgan “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati ham mamlakatimizda yoshlar va ularni qoʻllab quvvatlash borasida keng koʻlamli ishlarni amalga oshirmoqda. Xususan bu tashkilot rahbarligida oʻtkazilayotgan turli tadbirlarda, ayniqsa, “Yosh tadbirkor” kabi koʻrik tanlovlarida yoshlarimiz oʻzlarining turli loyihalari bilan qatnashishmoqda.

Xullas, hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlar va ularning faoliyatiga koʻplab imkoniyat hamda imtiyozlar yaratib berilgan. Yoshlar ham bu imkoniyatlardan unumli foydalanayotgan holda jamiyat hayotining barcha jabhalarida oʻz loyihalari, oʻz fikrlari va harakatlari bilan doimiy qatnashib, mamlakat taraqqiyotining haqiqiy yetakchi kuchiga aylanishmoqda.

XVIII asr oxiri va XIX asr mobaynida Buxoro amirligining sharqida joylashgan Sherobod, Denov, Boysun bekliliklarida o'ziga xos soliqlar tartiboti shakllangan. Ushbu bekliliklar Buxoro amiriga muntazam tarzda soliq to'lovlarini to'lash bilan bir qatorda o'z zimmalaridagi boshqa majburiyatlarini ham ado etganlar. Bekliklar yig'ib olingan soliqlarni pul va mahsulot hisobida Amir xazinasiga topshirgan. Tovar pul munosabatlarining rivojlanishi amirlikda soliq tizimini tez-tez o'zgarishiga olib kelgan. Bekliklar ixtiyoridagi yerning eng katta qismi Bekka, Qoziga, Amlokdor va yirik boylarga hamda ish boshqaruvchilarga qarashli mulk yerlaridan iborat bo'lgan. Bundan tashqari bekliliklarda amirga tegishli yerlar ham mavjud bo'lgan.

XIX asrning birinchi yarmiga kelib, bekliliklar soliqni natural (mahsulot) holida emas, pul bilan yig'ib topshirganlar. Bekliklarda xususiy mulk yerlari-yorliqli mulk va atoyi mulk turlariga bo'lingan. Yorliqli mulk yerlari deb, feodallarga, ulomolarga, amlokdor va boshqalarga in'om qilinib, ularning shaxsiy mulkiga o'tgan davlat yerlariga aytilgan.

Atoyi mulk yerlari boshqa xil yo'llar bilan egallangan yerlar bo'lib, bu yerlardan ham yer solig'i undirilgan. Ammo soliqni yer egasi emas balki ijarador to'lagan. Bekliklarda soliq va majburiyatlarning 25 dan ortiq turi bo'lgan. Beklikda qo'yidagi yer egalari soliq to'lashdan ozod qilingan:

1. Bekning oila a'zolari
2. Navkarlar, sarbozlar, yuzboshilar
3. Qozi, oqsoqollar, ruhoniylar
4. Vasiylari bo'lmagan 13 yoshga kirmagan yetimlar.

Beklikda yersiz dehqonlar ham juda ko'pchilikni tashkil etib, ular 3 guruhga bo'lingan.

1. Korranda-bularning o'zlarida yerlari va ishlab chiqarish qurollari bo'lmay, 30-20, 30-40 banat va undan ortiq yeri bo'lgan zamindorlarning yerlarini ijaraga olib, shu yer hisobidan amirga to'lanadigan soliqni yer egasi bilan bab-baravar to'lash sharti bilan ishlaganlar.
2. Yerdan olingan hosilning 4/1 qismini olib ishlovchilar Chorikorlar deb atalgan.
3. Bundan tashqari bekliliklarda vaqf yerlarida ishlovchi ijaradorlar ham bo'lgan.

XIX asrda bekliliklarda turli xil soliqlar nihoyat darajada ko'p bo'lib, amirlik belgilangandan tashqari Beklar ham o'z lavozimlari va huquqlaridan foydalanib, xalqni qo'shimcha soliqlarga majburiy tarzda tortgan. Soliqda ko'rsatilgan mahsulotlardan haq olish doimiy o'zgarib turgan.

1868 yil boshida 1-mana (1 kg o'lchov birligi o'rtacha 800 gr ga teng) bug'doy 18 tanga, 1 qo'y 12 tanga baholangan bo'lsa¹, yil oxiriga kelib, 1-mana bug'doy 16 tangaga, 1 qo'y esa 14 tangagacha ko'tarilganligini Sherobod begi Sodiqboybiy va Qozi mulla Abdurahmon tomonidan tan olingan. Buxoro amirligi Qushbegi mahkamasining hujjatlarida Denov bekligi soliq harajatlari yig'ilgan hosilga nisbatan 15 foiz miqdorida belgilangan. Sherobod bekligida 5 mana bug'doydan 1 manasi beklilik foydasiga yoki jami hosilning 5/1 qismi Bek xazinasiga majburiy olingan. 8 mana bug'doydan 4 manasi qolgan turli xarajatlarga yig'ib olingan.

1885 yilda Denov va Sherobod bekliliklarida Buxoro Qushbegisi hujjatlarida ko'rsatilgandan ortiqcha soliq olingan. Ayniqsa, bog' solig'i, meva solig'i kabi soliqlar ham bo'lgan. Masalan, 1 tanob yer 18 tangaga baHolangan. Sherobod bekligidagi bog' va chorbog'lardan olinadigan soliq 1 tanob yer uchun 13 tanga, 1 tanob beda maydoni uchun 6 tanga, 1 tanob poliz maydonlari uchun 12 tanga soliq olingan. Biroq Bek va Amlokdorlar o'z huquqlaridan foydalanib, Qushbegi hujjatlariga amal qilmasdan 1 tanob bog'dan 26 tanga, 1 tanob bedadan esa 12 tanga soliq olishgan².

XIX asrning ikkinchi yarmida Sherobod, Boysun va Denov bekliliklarida o'tin puli, qamish puli, suv puli, to'y puli, maktab puli, amina puli kabi turli xilda soliq turlari bo'lgan. Bundan tashqari so'yish puli bo'lib, ya'ni qassoblarga oyiga 20 tanga miqdorida maosh to'langan. Shuningdek, mahalliy boylar, oqsoqollar mehmonlarning hurmati uchun mushtak solig'i to'langan, unga ko'ra har bir dehqon olgan hosilidan 1 chora (2 kg) miqdorida soliq to'lagan.³ Sharqiy Buxoro bekliliklarida maktab puli solig'i ham mavjud bo'lib, unga ko'ra ota-onalar farzandlarining o'qishi uchun o'qituvchilarga (ya'ni mullalarga) Qushbegi hujjatlari asosida 15-20 tanga soliq to'lashi qayd etilgan.

1886 yil Sherobod bining maktablar bo'yicha boshlig'i mulla Mansur maktab pulini har oyga 20 tanga hisobida belgilagan. O'z navbatida beklilarni ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy va mudofaa qobiliyatini mustahkamlash uchun turli soliqlar ham yig'ib olingan.⁴ Masalan, ariq puli, tegirmon puli, hashar puli, hashak pullari kabi soliqlar ana shular jumlasidandir. Soliqlar ichida boqi-puli amirlik va beklilik ishlariga jalb qilinadigan, ya'ni sug'orish inshootlarini qayta ta'mirlash uchun 1-2 tanga hisobida olinadigan soliqdir. Cho'llarni o'zlashtirish, ariq zovurlarini ta'mirlash uchun 11 tanga hisobida soliq olingan. Bekliklar hisobiga har bir xonadon yuk tashiganligi, ko'mir yoqqanligi, un tashiganligi va boshqa xil ishlar uchun ham belgilangan miqdorda soliq to'lagan.

1885-1886 yillarda Sherobod bining qozisi mulla Isomiddin Buxoro amiriga yozgan arznomasida, «Sherobod begi Sodiqbekbiy o'zining o'g'illari va aka-ukalariga Amlokdorlik mansablarini bo'lib berib, bog'lar va ekin maydonlarini o'z ixtiyoriga o'tkazib, olganligi hamda olinayotgan foydani soliq hisobida amirlik xazinasiga topshirmayotganligi» xususida arz qilgan. Bundan tashqari arznomada, olinishi kerak bo'lgan 4 mana bug'doy solig'i o'rniga 8 mana bug'doy solig'i olinmoqda, shuningdek, Qushbegi hujjatlarida qayd etilgan boshqa soliq turlari ham belgilangandan ko'p miqdorda olinayotganligi ta'kidlangan.

Ushbu arznomani Do'styorxoji, Ne'mat oqsoqol, Muhammadqul, Abdurahmon, Saidmuhammad boylar tasdiqlaganlar. Umuman, Surxon vohasidagi bekliliklarda Buxoro amirligi manfaatlarini uchun soliq olish doimiy tarzda tashkil etilgan. Lekin soliq olish ishlari doimiy tarzda Buxoro amirligi Qushbegi mahkamasi tomonidan nazorat qilib borilgan. Biroq, Buxoro amirligidagi soliqlar tizimi muntazam va to'liq qonuniy tarzda takomillashmaganligi sababli vaqti-vaqti bilan soliqlar miqdori va turi o'zgarib turgan.

Buxoro amirligining Sharqiy hududlarida soliq tizimi nihoyatda qattiq tizim asosida tashkil etilib, soliq to'lashdan bosh tortganlar shariat qonunlari bilan jazolangan. Beklik va qozi nazoratida bo'lgan soliq tizimi shahar hamda qishloq aholisidan muntazam, shuningdek o'z vaqtida olib turishgan.

Termiz-Pattakesari, Sherobod va Denov hududlarida soliq tizimini Buxoro amirligi qanday usulda olganligini V.V. Bartold quyidagicha izohlaydi. Amir Shohmurod davrida

2 O'zMDA, F-1-1, Yozuv-1, ish-1267, 72-v.

3 O'zMDA, F-1-126, Yozuv-34, ish-1001, 18-v.

4 O'zMDA, F-1-126, Yozuv-34, ish-1001, 18-v.

shaharning yuqori tabaqa aholisi barcha turdagi soliqlardan ozod etilib, amirning maxsus tarxon yorlig'i tashkil etilib, soliqlardan ozod etilganlar uchshu hujjat taqdim etilgan. Tarxon yorlig'i 1920 yilgacha o'z kuchini saqlab kelgan.⁵ Bu erkinlik shaharda istiqomat qilayotgan hunarmandlarga ham qo'llanilib, ular ham turli soliq, yig'im va hasharlardan ozod qilingan. Natijada shahar hunarmandlari zakot va tag joyidan tashqari biron-bir soliq to'lamaganlar hamda hasharlarda ishtirok etmaganlar. Juhud hunarmandlar esa juziya va tag joyi solig'ini to'laganlar. Qishloq hunarmandlari aholining boshqa qatamlari qatorida soliq va yig'imga to'laganlar hamda hasharda ishtirok etganlar. Tarixiy ma'lumotlarda qayd etilgan Hisor, Denov, Sho'rchi, Yurchi aholisi Kofirmihon, Qizilsuv, To'palon, Tentaksoy daryolari toshib ketib, ko'priklarni buzib ketganda hasharlarga jalb etilgan. Bunday hasharlar 20-30 kungacha davom etgan. Agar aholi orasidan kimki hasharga qatnashishdan bosh tortsa, unga jarima boqi puli solingan. Masalan, hayrabodda Xolchayondan hasharga kelmaganlardan 1 tangadan, boshqa joylardan (tog' oldi qishloqlardan) 2 tangadan boqi puli olishgan⁶. Chunki uzoq qishloq aholisi faqat katta hasharlarga jalb etilgan. Buxoro amirligining Denov, Boysun, Sherobod beklklarida yuqorida qayd etilganidek barcha aholi ya'ni dehqonlar, hunarmandlar, savdogor va boylar yillik daromadning qirqdan bir qismi miqdorida musulmonlar uchun farz Hisoblangan zakot solig'ini to'lashgan. Bu zakot solig'i Sherobod bekligidan 1000000 tanga, Denov bekligidan 75000 tangani tashkil etgan.⁷ Ushbu zakotning ma'lum miqdori shahar va qishloq hunarmandlari hissasiga to'g'ri kelib, bu zakoti rasta deb atalgan. Manbalarda bu zakot miqdori qancha bo'lganligi haqida ma'lumotlar uchramaydi. Shuningdek, juziya solig'ini to'lagan juhudlar rangrezlik, bahmalboflik bilan shug'ullangan. Biroq juhud hunarmandlari juziya solig'ini qancha miqdorda to'laganligi manbalarda uchramaydi.

Amirlikning asosiy soliqlaridan biri Aminona solig'i, bu soliq Amir Muzaffarxon tomonidan Rossiya bilan bo'lgan urushga ketadigan xarajatlarni qoplash maqsadida joriy qilinib, bu urushdan keyin ham turli xil bahonalar bilan davom ettirilgan. Aminona solig'i sotiladigan mahsulot va chorvadan olingan. Ko'pgina yirik hunarmandlar o'z savdo do'konlariga ega bo'lib, sotilgan Har bir buyumning 15 foizi miqdorida Aminona solig'ini to'laganlar.⁸ Bu soliqni bozorda mahsulot sotgan hunarmandlar ham to'laganlar. Dastlab shogird sifatida ish boshlagan, yoki kambag'al hunarmandlar katta. o'ziga to'q ustalardan dastgoh yoki do'konni ijraga olib, tuzilgan yoki kelishilgan shartnomaga muvofiq katta ustaga ijara haqi to'lashgan. Bu ijara haqi soliqlar hisobiga kiritilmagan, chunki bu hol beklklarda keng tarqalmaganligi uchun ro'yxatga olinmagan. Denov, Sherobod, Boysun, Yurchi shaharlarida hunarmandlar ma'lum imtiyozlarga ega bo'lib, ular yuqori tabaqali shahar aholisi bilan birgalikda jon boshi solig'i to'lashdan ozod etilgan. Shuningdek shaharda amalga oshiriladigan barcha jamoa hasharlaridan ham ozod etilib, shahardagi hovuz va ariqlarni tozalash shahar atrofidagi qishloq aholisi zimmasiga yuklangan. Shaharda istiqomat qilgan hunarmand ekin ekish uchun yer maydoniga ega bo'lsa, dehqonlar qatorida yer solig'i xiroj to'lagan, xiroj miqdori esa beklklarda mahsulotning $\frac{1}{3}$ qismini tashkil etgan⁹.

1912 yili 10 oktyabrda Buxoro qushbegisining Rossiya siyosiy agentiga yozgan xatidan «... qishloq xo'jalik mahsulotlaridan ba'zi yerlarda $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{5}$, boshqa yerlarda $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{10}$, ba'zi yerlarda xiroj olinmaydi (qo'riq yerlar nazarda tutilgan) balki

⁵ Бартольд В.В. История культуры Средней Азии. Сочинения. Т. 2.4.1-М: УдИИ АН СССР. 1963. 108 с.

⁶ О'з.Р.М.А.Ф.1.-126. 1072-ish. 1 yozuv. 8 v..

⁷ О'з.Р.М.А.Ф.1.-126. 1159-ish. 1 yozuv. 1154-ish. 6 v.

⁸ Semenov A.A. Ocherk pozemelnogo-podstnogo i nalozovogo ustroystva v Buxarskom xanстве. Truda SAGU-1929. №1 str. 48.

⁹ Xorshah A.P. Sbornik statey. Kasayushixsiya do Turkxanskogo kral. S.P.B. 1876. 125.

bahorda tanobdan 15 tiyin, kuzda 15 tiyin va 15 funt g'alla olinadi». Agar hunarmand o'z yerini boqqa aylantirgan bo'lsa, dehqon qatorida xiroj solig'i to'lagan. Tadqiqotlar natijasida qayd etilgan zakot, zakoti chakona, xiroj soliqlarini hunarmandlar, dehqonlar to'laydigan darajada to'laganlarni yoki undan oz to'laganlarni, buni aniqlash imkoni bo'lmadi. Sharqiy Buxoro bekliliklaridagi Jarqo'rg'on, Kokaydi, Angor, Sariq, Bandixon, Mirshodi, To'da, Qarluq, Sina, Sangardak, Yurchi, Xayrabod kabi qishloqlardagi qishloq hunarmandlarning turmush tarzi Sherobod, Boysun, Denov shahar hunarmandlari turmush tarzidan ancha og'ir bo'lgan. Qayd etilgan qishloq hunarmandlari soliqni natural shuklida ham to'laganlar. Shahar hunarmandlari turmushi qishloq hunarmandlari turmushidan bir oz yengil bo'lsada, ular vofurushlar, ustakorlar zulmidan ko'p jabr ko'rganlar. Natijada beklilik markazidagi hunarmandlarni norozilik chiqishlari, arznomalari ko'p bo'lib, goHida bu haraktlar qurolli to'qnashuvlar darajasiga ko'tarilgan. Bn norozilik chiqishlari ko'pincha katta ustalarga qarshi qaratilgan bo'lib, bekliliklar siyosatiga unchalik iz qoldirmaganlar. 1885 yil Sherobod bekligidagi bo'lib o'tgan hunarmandlar g'alayonida ustakorlar qo'lida mehnat qilgan xalifa-ustalarning kundalik turmushi juda og'ir kechib, ularning turmushi nihoyatda og'ir bo'lgan.

Unuman Sharqiy Buxoro bekliliklarida amalda bo'lgan soliqlar tizimini tahlil qilish natijasida amirlikdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot xususida yanada mukammal ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Налоговая система Бухарский эмирата **The tax system in Southern-Eastern Bukhara khanates** **SUMMARY**

The article studies scientifically the formation of tax system and its application in Southern-Eastern Bukhara khanates at the end of XVIII century and at the beginning of XIX century.

VATANNING ASL FARZANDI

Tohirjon Qozoqov
Nam DU, tarix fanlari nomzodi

Farg'ona jadidlarining yirik vakillaridan biri Abdulhamid Sulaymonqul o'g'li Yunusov (Cho'lpon)dir. U 1897 yil Andijonda dunyoga keldi. Cho'lpon Farg'ona jadidlarining yangi avlodiga mansub bo'lib, ijtimoiy-siyosiy faoliyati 1914-1915 yillardan boshlanadi. Uning dastlabki maqolasi 1914 yil «Sadoyi Farg'ona» va «Sadoyi Turkiston» gazetalarida bosilib chiqadi. Abdulhamid yozuvchi, shoir bo'lish bilan birga o'tkir publitsist, hozirjavob qalamkash ham edi.

Cho'lpon Vatanning fidoyi, xalqparvar farzandi sifatida mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tuzumga o'z munosabatini maqolalari orqali bildirib bordi. U Vatanni, millatni bag'oyat sevgan chin ma'nodagi vatanparvar edi. Jumladan, Turkistonda, xususan, Farg'onada temir yo'llarni qurilishini ijobiy baholagani holda, bundan kelib chiqayotgan salbiy hodisalarni ham o'z vaqtida ko'rsatib berdi.

Boshqa taraqqiyparvarlar qatorida Cho'lpon temir yo'l qurilishi tufayli aholi vokzal, stantsiyalar barpo qilish uchun o'z yerlarini arzon-garovga sotib, markazlardan uzoqlashib, qashshoqlikka mahkum bo'layotganini, ular o'rnini yevropali aholi egallayotganini kuyunib yozgan edi¹⁰.

Cho'lponning Vatani, ona yer haqidagi fikrlari g'oyat ibratli va ta'sirchandır: «... Vatani tuproqi shundog' onadurki, buni xor qilduk, o'zimizning ham xor bo'lmoqimiz

¹⁰ Mullo Ubaydulloxo'ja Sulaymonxo'ja o'g'li. Turkistondagi bilxossa Farg'onadagi musulmon qarindoshlarimizg'a xitob //Sadoyi Farg'ona.-1914.-18 may.

ko'z oldidadur... Tuproqdan yaratilduk, demog' tuproq tanimizdur, o'z tanimizni o'zimiz sotsak beaqlik emasmu? Ajabo!!!...».

Ayni paytda Cho'lpon milliy qadriyatlar, milliy urf-odatlar himoyachisi bo'lib maydonga chiqdi: «...Ey qarindoshlar... katta iltimosimiz shuldurki, Ovro'poning mo'dosidan, shishasidan, buzuq axloqidan namuna olmasdan va bunlarga bul jihatdan taqlid qilmasdan, balki, ilm, Fan, hunar, sanoatga o'xshashlik madaniyatlaridan namuna olub, bul jihatdan taqlid qilmoqimiz lozimdur. Ovro'poning mo'dosi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bewatan, asir-qul qiladur. Bundan saqlaningiz!!!».

Cho'lpon o'sha kezdayoq vatan boyliklari mustamlakachilar tomonidan o'zlashtirilayotganini, bunga esa chek qo'yish lozimligini oshkora ayta olgan edi: «...Vatanimizning boyligini, tijoratimizning foidalarini chetlar cho'ntagig'a solmasdan va bermasdan o'z cho'ntagimizda olub yurmagimiz kerakdur. Bizga shundog' ishlarga kirishmoqg'a vaqt !... Biz ham insonmiz, insondek yashayluk !...»¹¹.

Cho'lpon har sohada zamon talabiga mos ish tutish tarafdori edi. Jumladan, iqtisodiyotda Yevropaning texnika yutuqlaridan foydalanish zarurligini u quyidagicha ifodalaydi: «Ovro'poning maktab, madrasa, ilm - Fan, sanoat, hunarga o'xshash madaniyatlari sizlarni obod, ma'mur olim qilub, johillikdan, asorat qulligidan qutuldurodur. Birodarlar ko'zlaringizni ochub yaxshi o'ylanglar!!!...»¹². Cho'lpon dehqonlar uchun maxsus banklar ochish lozimligini va bu kabi tadbirlarning afzallik tomonlarini bayon qilib beradi : «...Amriqoliklar ekin asboblari ishlatub, biz 10 kishi 10 kunda qilg'on ishimizni, onlar 2 kishi bilan 10 soatda qilmoqdadurlar!... Shul oson asboblari Rusiyani butun dehqonlarida bordur. Bizlar ham shul ekin asboblardan olib ishlatsak og'ir mehnatlarimiz yengillanur edi...».

Mustahkam iqtisodiy asosga tayangan holdagina taraqqiyotga erishish mumkinligini Cho'lpon ham o'z qarashlarida ifoda etgan. Mustamlakachilar tomonidan talanayotgan, iqtisodiy qashshoqlik sari mahkum etilgan Turkiston xalqlarini ayanchli ahvolini guvohi bo'lgan atoqli jadid, undan qutilish yo'llarini taklif qiladi: «...Avvallari qandog' yaxshi bo'lsa, so'nggi kunlarda va so'nggi yillarda kundan kun orqaga qarab qadam qo'ymoqdadur. Masalan: mundan 10-15 yil avval bir dehqonni o'ziga yarasha yeri bo'lub bola chaqasi bilan ishlab chiqq'on, mahsulni bozorga kerak vaqtida olub tushub, oz-ozdan sotub bola chaqalari bilan qish ichi rohati umr o'tkarur edi... Yozayluk qarindoshlar ziroatdan! Yozayluk qarindoshlar iqtisodan! Alar bo'lsa, maktab ham bo'lur, ilm ham bo'lur...»¹³.

Cho'lpon Turkiston Muxtoriyatini shodu-hurramlik bilan kutib oldi. Muxtoriyat tugatilgach, sovet idoralarida ishladi. Ko'plab taraqqiyparvarlar qatori u ham 1938 yil 4 oktyabrda Stalin istibdodining qurboni bo'ldi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM TO'G'RISIDAGI QONUNLAR VA ULARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

ZahriddinBobir Haydarov,

Nam DU Ijtimoiy-madaniy faoliyat kafedراسi mudiri, tarix fanlari nomzodi

O'zbekiston Respublikasi mustaqil, demokratik, huquqiy, insonparvarlik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e'tiqodlaridan qat'iy nazar fuqarolarining huquqlari va erkinliklarini ta'minlab beradigan davlatdir. Har qanday davlatning mavjudligi, fuqarolarining huquqiy madaniyati, erkinligi uning qonununiyligi bilan belgilanadi. Demokratik, fuqarolik, huquqiy davlat qurayotgan O'zbekistonda ham

¹¹ Cho'lpon. Vatanimiz Turkistonda temir yo'llar //Sadoyi Farg'ona.-1914.-6 iyun

¹² Cho'lpon. Vatanimiz Turkistonda temir yo'llar //Sadoyi Farg'ona.-1914.-6 iyun

¹³ Cho'lpon. Vatanimiz turkistonda ziroat va dehqonchilik //Sadoyi Farg'ona.-1914.-30 may.

barcha sohalar qonunchiligi bilan bir qatorda ta'lim sohasida ham o'z tarixiy tajribasi va an'analari bor.

Sovet mustamlakachiligi davrida ta'lim to'g'risida muayyan qonunlar amalda bo'lmagan. Faqatgina farmon va qarorlar ko'rinishidagi farmon va qarorlar mavjud bo'lib, ular qonun osti hujjatlari sifatida amalda bo'lgan.

Istiqlolga erishgan dastlabki yillardayoq ta'lim to'g'risidagi qonunchilikni rivojlantirish uchun katta qadamlar tashlandi. 1992 yil 2 iyulda "Ta'lim to'g'risidagi qonun" qabul qilindiki, bu holatni ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlarining debochasi sifatida baholash mumkin. Vaholanki, Prezident Islom Karimovning 1992 yilda e'lon qilgan "O'zbekistonning o'z istiqolol va taraqqiyot yo'li" risolasida Vatanimiz taraqqiyotining asosiy poydevori ta'lim ekanligi alohida ta'kidlangan edi.

Mustaqil yurtimizda ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlarining tamal toshi, asosi sifatida 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi muhim ahamiyatga ega. Uning 41-moddasida zikr etilgan har bir insonning bilim olish huquqiga ega ekanligi xususidagi me'yor ham konstitutsiyamizning haqchil va demokratik ruhda ekanligidan dalolat beradi. Konstitutsiya ta'lim qonunchiligining asosi sifatida qonun va qonun osti hujjatlari uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlarining rivojlanish bosqichlarini 4 bosqichga bo'lish mumkin:

1-bosqich. 1992-1997 yillar.

Ushbu bosqichda 1992 yilning 2 iyulida Vatanimiz tarixida birinchi bor "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun qabul qilindi. Qonun bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida O'zbekistonda ta'lim tizimining uzviyligi saqlab qolinib, uning asosida o'quv, jarayoni, kadrlar tayyorlash masalasida katta yutuqlarga erishildi.

1993 yildan boshlab oliy ta'lim muassasalari kirish sinovlarida test usulining joriy etilishi muhim yangilik sifatida qabul qilindi. Shuningdek, testga nisbatan, aniqrog'i davlat olib borayotgan siyosatga nisbatan xalqning ishonchi ortdi.

Bu davrda 1993 yil 2 sentyabrda "Lotin alifbosi asosidagi o'zbek yozuvini joriy etish haqida"gi qaror e'lon qilinib, 1996-1997 o'quv yilidan boshlab maktablarning boshlang'ich sinflarida lotin yozuvida o'qitish boshlandi.

1993 yil 29 oktyabrdagi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan 1-oktyabrni "O'qituvchilar va murabbiylar kuni" sifatida nishonlash yo'lga qo'yildi. 1996 yilda esa sanani qonun bilan mustahkamlanishi ta'lim sohasiga berilayotgan e'tiborning yorqin dalilidir.

Ushbu bosqichda O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimi shakllanib, shu davrda u o'z ichiga 57 oliy o'quv yurtini, shu jumladan 15 ta universitet va 42 ta institutni birlashtirgan. Ularda 164 ming talaba ta'lim olgan, 15 universitetning 12 tasi O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki ikki yilda tashkil topdi. Oliy o'quv yurtlarida ishlayotgan 18.5 ming o'qituvchini 52 foizini fan doktori va fan nomzodlari tashkil etgan.

2 bosqich. 1997-2001 yillar.

1997 yil 27 avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida "O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi" Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi.

Prezident o'zining "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" asarida mamlakat oldida XXI asrda rivojlantirilishi ko'zda tutilgan 6 ta muhim yo'nalish qatorida kadrlar tayyorlash masalasiga ham e'tibor qaratgan edi. Bu holat Kadrlar tayyorlash milliy dasturi bo'yicha rejalashtirilgan ishlarni amalga oshirish, hayotga tatbiq etish, strategik

qo'sadlarimiz – farovon, qudratli, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati barpo etishimizning asosi ekanligi alohida ta'kidlangan edi¹⁴.

Shuningdek, bu davrda Toshkent Islom universiteti tashkil etilib, dunyoviy ta'lim qatorida diniy ta'lim berishning qonuniyligi ta'minlangan edi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi bo'yicha birinchi bosqich (1997 — 2001 yillar) mavjud kadrlar tayyorlash tizimining ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, kadrlar jihatidan, ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratishni ko'zda tutadi.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni bajarish uchun "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunga muvofiq qonunosti hujjatlari qabul qilingan bo'lib, ular ta'lim sohasining huquqiy asoslarini yaratish uchun xizmat qilgan.

Uchinchi bosqich. 2001-2005 yillar.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ikkinchi bosqichi. 2001–2005 yillarda Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritishni ko'zda tutadi.

Bular ichida 16 avgust 2001 yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 343-sonli qarori oliy ta'lim sohasida yangi bosqichni boshlab berdi. Ta'lim qonunchiligi bu qonun osti hujjati oliy ta'lim yo'nalishida bakalavr va magistratura mutaxassisliklari uchun ko'nikma va malaka talablarini belgilab berdiki, bu holat O'zbekiston tajribasida dastlabki yutuq sifatida baholash mumkin edi.

To'rtinchi bosqich. 2005 va undan keyingi yillar.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining uchinchi bosqichi. 2005 va undan keyingi yillarda to'plangan tajribani tahlil etish va umumlashtirish asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollari muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirishni amalga oshiradi.

Bu bosqichda asosan ta'limning me'yoriy hujjatlarini qonuniy asosda mustahkamlashga e'tibor qaratilgan. Shuning anosida bir necha qonunosti hujjatlari qabul qilindi va ular hozirgi kunda amalda qo'llanib kelinmoqda. Jumladan, "Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №25 16.02.2006, "Oliy ta'lim muassasalariga pedagog xodimlarni tanlov asosida ishga qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №20, 10.02.2006, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimida magistratura faoliyatini yanada takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №190, 10.09.2007, "Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i №1981, 10.07.2009, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining vakuniy davlat attestatsiyasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i №1963, 05.06.2009, "Oliy ta'lim muassasalariga qabul qilish, talabalar o'qishini ko'chirish, qayta tiklash va o'qishdan chetlashtirish tartibi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida"

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №118, 18.06.2010, "Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risidagi nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida" O'zbekiston

¹⁴ Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. Toshkent: O'zbekiston, 1999. – B.18.

Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining buyrug'i №1981-I, 26.08.2010, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 20 maydagi PQ-1533-son "Oliy ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustaxkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, "Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qavta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini vanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №278, 26.09.2012, "Respublika oliy ta'lim muassasalari reytingini baholash tizimini joriy etish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №371, 29.12.2012, "Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim hamda oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori №365, 28.12.2012.

Shuningdek, Prezidentimizning 2012 yil 10 dekabrda PQ-1875 sonli qarori asosida ta'lim muassasalarida chet tillarni o'rganish va chet tili mutaxassislarini tayyorlash ishlari 2013-2014 o'quv yilidan boshlab amalda qo'llanib kelinmoqda. Prezidentimizni 2012 yil 17 fevralda Toshkent shahrida tashkil etilgan "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimida so'zlagan nutqlarida: "Qabul qilingan dasturlarga muvofiq, mamlakatimizda 9+3 sxemasi bo'yicha 12 yillik umumiy majburiy bepul ta'lim tizimi joriy etildi. Yurtimizda amalga oshirilayotgan modelning printsipial xususiyati shundaki, umumta'lim maktablaridagi 9 yillik o'qishdan so'ng o'quvchilar keyingi 3 yil davomida ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda tahsil olib, ularning har biri umumta'lim fanlari bilan birga mehnat bozorida talab qilinadigan 2-3 ta mutaxassislik bo'yicha kasb-hunarlarni ham egallaydilar. Ta'kidlash joizki, O'zbekistonda 12 yillik ta'lim barcha uchun majburiy va bepul ekani qonunlarimizda belgilab qo'yilgan. Bu o'sib kelayotgan yangi avlodimiz 12 yillik majburiy ta'lim olish bilan birga aniq mutaxassislik va kasb-hunarga ega bo'lishni taqozo etadi"¹⁵.

QO'QON XONLIGINING XIVA XONLIGI BILAN SAVDO ALOQALARI TARIXIDAN

Zohidjon Madrahimov,

Nam DU "Tarix fanlari" kafedrasida katta o'qituvchisi, tarix fanlari nomzodi

Qo'qon xonligi tashqi savdo aloqalarida Buxoro va Xiva xonligi alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Bu xonliklar o'zaro chegaradosh bo'lishi bilan birga, ularda yashayotgan xalqlar tili, dini, madaniyati va tarixining mushtarakligi o'zaro munosabatlarning muhim omili bo'lib xizmat qilgan.

Qo'qon xonligi Xiva xonligi bilan ham yuqori darajada bo'lmasa-da, muayyan savdo aloqalarini amalga oshirgan. Qo'qon xonligining Xiva bilan savdo aloqalari asosan Buxoro xonligi bozorlari va bu davlat hududidan o'tgan karvon yo'llari orqali olib borilgan. XIX asr boshlarida Qo'qon xonligi hududlarining kengayib borishi natijasida qozoq dashtlari orqali ikki xonlik chegaralari tutashib ketgan va to'g'ridan-to'g'ri savdo aloqalarini olib borish imkoniyati paydo bo'lgan. Biroq, bu hududdan o'tgan karvon yo'llarining uzoqligi, noqulay sharoiti va savdogarlar hayoti uchun xavfliligi savdo munosabatlarining rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Natijada, Buxoro xonligi orqali

¹⁵ Karimov I.A. Yuksak slohiyatli avlodni tarbiyalash – eng muqaddas maqsad // "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimida so'zlagan nutq. 2012 yil, 17 fevral.

o'tgan yo'llar vositasida Qo'qon – Xiva savdosini amalga oshirish o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

O'rta Osiyo xonliklarida bo'lib turgan o'zaro urushlar tabiiy ravishda savdo va madaniy aloqalarning taraqqiy etishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Buni XIX asr 20-yillarida O'rta Osiyoda bo'lgan Ye.K.Meyendorf quyidagicha izohlaydi: “Qo'qon va Xiva xonliklari yaxshi munosabatda, ular o'zaro savdoni rivojlantirishni xohlaydi. Biroq, bunga Buxoro bosh qo'shishi kerak. Qo'qon xoni Buxoro hukmdori bilan ehtiyot bo'lib harakat qiladi”¹⁶. Shu bilan bir qatorda ikki davlat savdo karvonlaridan Qo'qon, Buxoro va Xiva xonliklarida boj olinishi mahsulot tannarxining ortib ketishi olib kelgan. Bu esa Qo'qon – Xiva savdosiga salbiy ta'sir etgan¹⁷.

Qo'qon – Xiva savdosida Oqmasjid qal'asi muhim ahamiyat kasb etgan. Bu Qo'qon qal'asi Xiva chegarasidan 45 km uzoqlikda joylashgan bo'lib¹⁸, uning bozorida Xiva savdogarlari Qo'qon savdogarlari bilan oldi-sotdi munosabatlarini amalga oshirganlar. Xususan, A.K.Geyns 1865 yil 16-20 avgust oraliq'ida Oqmasjiddan xivalik va buxorolik savdogarlar rus, qozoq mollarini olib qaytayotganligi haqida ma'lumot bergan¹⁹. Bundan tashqari, Qo'qon – Xiva savdo aloqalari Qo'qon xonligiga qarashli Yangiqo'rg'on, Chimqo'rg'on va Qo'shqo'rg'on qal'alari orqali ham olib borilgan²⁰.

Xiva xonligida ham Qo'qon ipagi va ipak gazlamalariga talab katta bo'lgan. Xivalik savdogarlar Buxoro bozorlaridan ipakdan tayyorlangan gazlamalarni ko'plab xarid qilganlar. Xususan, Xiva bozorlarida Qo'qon ipak matosi – shoyi yuqori baholangan va xivalik savdogarlar tomonidan ko'plab olib ketilgan²¹. Mashhur Qo'qon qog'ozi O'rta Osiyoning turli hududlari kabi, Xiva xonligigacha olib borilgan²².

Xiva xonligining Xitoy va Qashqar bilan savdo aloqalarida Qo'qon tranzit shahar vazifasini bajargan. Qashqar va Xitoy mollari qo'qonlik savdogarlar tomonidan Buxoro va Xiva bozorlariga yetkazilgan. Ch.Ch.Valixonov, Xitoydan Qo'qonga keltirilgan choy, chinni buyumlar, kumush yombi O'rta Osiyo shaharlariga, xususan, Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xivagacha olib borilgan, – deb yozgan²³. XIX asr 30-yillarida Buxoroda bo'lgan P.I.Demezov va I.V.Vitkevichlar ma'lumotiga ko'ra, Buxorodan Xivaga keltirilgan mollar orasida, Qo'qon orqali Qashqardan keltirilgan ko'k choy – “tuqtachoy” (g'isht choy) alohida ahamiyatga ega bo'lgan²⁴. Ma'lumotlarga qaraganda, XIX asr 60-yillariga qadar Qashqardan Qo'qon va Buxoro orqali Xivagacha karvonlar borgan hamda keltirilgan mollar orasida choy asosiy o'rinni egallagan²⁵. Xitoy chinnisiga O'rta Osiyoning turli hududlari kabi Xiva xonligida ham talab katta bo'lgan va u Qashqar va Qo'qon xonligi orqali Xivagacha olib borilgan bo'lib, bu yo'l Xitoydan Xivaga

¹⁶ Мейендорф Е. К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – М: Наука, 1975. – С. 141.

¹⁷ Вельяминов-Зернов В. В. Сведения о Кокандском ханстве // Вестник Русского Географического Общества. – СПб., 1856. Т. 18. – С. 121.

¹⁸ Аднгаров А. Г. Торговые взаимоотношения между Туркестанским генерал-губернаторством и Кокандским ханством: Дис.. канд. ист. наук. – Т., 1946. – С. 37.

¹⁹ Гейнс А. К. Управление Ташкентом при Кокандском владычестве / Собрание литературных трудов. Том II. – СПб: Тип. М.Стасюревича, 1898. – С. 245.

²⁰ Қосимов Й. Қўқон хонлиги тарихи очерклари. – Тошкент – Наманган, 1994. – Б. 28.

²¹ Сагдуллаев А., Мавлонов Ў., Аминов Б., Норкулов Н. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. 1-қисм. – Т., 2000. – Б. 246.

²² Хабибуллаев Н. Н. Коканд – центр производства писчей бумаги // Поздне-феодалный город Средней Азии. – Т., 1990. – С. 163.

²³ Валиханов Ч. Ч. Описание нескольких монет улуса чагатай, Хивы и Коканда / Собрание сочинений. В 5-томах. – Алма-Ата, Т. V. 1985. – С. 109.

²⁴ Мейендорф Е. К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – М: Наука, 1975. – С. 81.

²⁵ Пещерова Е. М. Гончарное производства Средней Азии. – Москва, 1959. – С. 287.

keladigan eng yaqin va qulay yo'l bo'lgan²⁶.

Xiva xonligi savdogarlari ham kam bo'lsa-da, Qo'qon xonligi shaharlariga tijorat maqsadida borib turganlar. XVIII asr 70-yillarida Qo'qon xonligida bo'lgan F.Efremov, "O'sh savdo shahri bo'lib, Marg'ilondan uch kunlik yo'lda joylashgan. O'sh bozorida Buxoro, Toshkent, Xiva va boshqa hududlardan kelgan savdogarlarni uchratish mumkin", – deb esdaliklarida qayd etgan²⁷.

Xivadan Qo'qon xonligiga oz miqdorda Xiva choponlari, bo'z, po'stin, ot, tuya, ko'kiz terilari, yarim ipak mato, gilam, arg'umoq otlar va Mashhad orqali keltirilgan ingliz chiti olib ketilgan²⁸. Xiva O'rta Osiyoda chopon tayyorlashning yirik markazlaridan bo'lib, bu yerda tayyorlangan choponlar o'zining sifati va ko'rinishi bo'yicha boshqa hududlarda tayyorlangan choponlardan ajralib turgan va qo'shni hududlarda mashhur hisoblangan. Qo'qon xonligiga keltirilgan Xiva choponlari mahalliy aholi orasida xaridorgir hisoblangan²⁹. XIX asr 60-yillarida Qo'qon xonligida bo'lgan M.Mixaylov ma'lumotlariga ko'ra, Namangan bozorlarida Buxoro sallalari va qo'y terisidan tayyorlangan Xiva telpaklariga talab katta bo'lgan va ular bozorlarda yuqori narxlarda sotilgan³⁰. Qo'qon va Xiva xonliklarining savdo aloqalarida turkman arg'umoq otlari muhim ahamiyat kasb etgan. XIX asr 60-yillarida Toshkentda bo'lgan P.I.Pashino qayd etishicha, Toshkent bozorlariga qimmatbaho hisoblangan turkman arg'umoq otlari Xiva va Buxoro xonligidan olib kelingan³¹.

Qo'qon va Xiva xonliklari o'rtasida kam bo'lsa ham kichik-kichik karvonlar yil bo'yi borib turgan³². Ular asosan Buxoro – Xiva karvon yo'lidan foydalangan bo'lib, Buxordan Xivagacha 340 verst masofa bo'lgan va karvon bu yo'lni 10 kunda bosib o'tgan³³. Qo'qon xonligi Xiva xonligi bilan asosan Buxoro amirligidan o'tgan karvon yo'llari va amirlik bozorlari savdo aloqalarini olib borgan bo'lsa ham ikki mamlakatni to'g'ridan to'g'ri bog'laydigan Toshkent orqali o'tgan karvon yo'li mavjud bo'lgan. Toshkentdan chiqqan karvon Jizzax, Forish va Balti-saudir, Bo'tabek, Bechapan, Odinboy, Yuz quduq, Moybuloq, Mingbuloq, Buzauboy, Kosay, Sorbuloq quduqlari va Oqqamish orqali Xivaga borgan. Toshkent – Xiva karvon yo'li 804 verst masofada iborat bo'lgan va asosan cho'llardan o'tgan hamda tuyalar yuk tashuvchi vosita sifatida foydalanilgan³⁴. Shuningdek, Xiva va Qo'qon xonligi o'rtasida Sirdaryo orqali ham savdo aloqalari amalga oshirilgan. Xususan, 1819 – 1820 yillarda O'rta Osiyoda bo'lgan Nikolay Muravey esdaliklarida qayd etilishicha, Xiva xonligi Amudaryo orqali Buxoro va Balx bilan, Sirdaryo orqali Toshkent va Qo'qon bilan aloqa qilgan³⁵. Biroq, Sirdaryo orqali o'tgan daryo yo'li uzoqligi va katta kemalar qatnashi uchun imkoniyat yo'qligi natijasida undan savdogarlar juda kam foydalangan. Natijada, Buxoro amirligi orqali Qo'qon – Xiva savdosi o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

Xulosa sifatida shuni qayd etish mumkinki, Qo'qon – Xiva savdo aloqalariga turli

²⁶ Из истории международных отношений в Центральной Азии. – Алма-Ата, 1990. – С. 111.

²⁷ Ефремов Ф. Странствование в Киргизской степи, Бухарин, Хиве, Персии, Тибет и Индии.... – С. 101.

²⁸ Записки о Бухарском ханстве (Отчёты П.И.Демезона и И.В.Виткевича). – М: Наука, 1983. – С. 81.

²⁹ Кустарные промыслы в быту народов Узбекистана XIX – XX в.в. – Т., 1986. – С. 51.

³⁰ Михайлов М. Наманган // Туркестанский сборник. Том 16. 1867. – С. 73.

³¹ Пашино П. И. Туркестанский край в 1866 году. – СПб., 1868. – С. 135.

³² Кокан // Туркестанский сборник. Том 30. 1870. – С. 140.

³³ О нутяхъ сообщения//Проскъть устава товарищества для развития торговли Среднею Азию. Сост. С. Хрулев. – СПб. 1863. – С. 18.

³⁴ Костенко Л. Средняя и водворение в ней русской гражданственности // Туркестанский сборник. Том 29. 1870. – С. 317 – 318.

³⁵ Путешествие в Среднюю Азию Николая Муравьева (1819 – 1820) // История Узбекистан в источниках. – Т., 1988. – С. 175.

tabiiy va su'niy to'siqlar bo'lishiga qaramay ular o'rtasidagi savdo bir maromda davom etgan va ikki mamlakat uchun ham samarali bo'lgan. Ikki xonlik savdo aloqalarida Toshkent va Buxoro bozorlari muhim ahamiyat kasb etgan.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI I.A.KARIMOVNING ASARLARI TARIXIY MANBA SIFATIDA

*S.Mirsoatova
Far DU t.f.n.*

*M.Yuldasheva
Far DU O'zbekiston tarixi yo'nalishi II-bosqich magistranti*

1991 yil 31 avgustda o'zbek xalqining asriy orzusi ushaldi – O'zbekiston mustaqil davlat deb e'lon qilindi. Bu shonli sana O'zbekiston xalqlari tarixida yangi davrni boshlab berdi. Respublikamiz xalqaro munosabatlarning teng huquqli sub'ektiga aylandi, BMTning a'zolariga qabul qilindi. Ayni vaqtda O'zbekiston xalqi erkin ravishda o'z taraqqiyot yo'lini tanlab olish imkoniyatiga ega bo'ldi. O'zbekiston 70 yil davomida zo'rlab tiqishtirilgan, lekin amalda o'zini oqlamagan totalitar sotsialistik tuzumdan voz kechib, bozor munosabatlariga asoslangan erkin demokratik jamiyat sari ilk qadamlar tashlay boshladi.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning o'z yurti, tili, madaniyati, qadriyatlarini tarixini bilishga, o'zligini anglashga qiziqishi ortib bormokda. Bu – tabiiy hol, albatta, odamzod borki, avlod-ajdodi kimligini, naslnasabini, o'zi tug'ilib voyaga yetgan qishloq, shahar, xullaski, Vatanining tarixini bilishni istaydi.

Istiqlol tufayli tarixchilarimizning imkoniyatlari kengaydi. Ayniksa, 1998 yil 26 iyunda Prezidentimizning bir guruh tarixchi olimlarimiz bilan uchrashganlaridan so'ng yurtimiz tarixini o'rganishda tub burilish yasaldi, desak xato bo'lmaydi. Shundan so'ng tarixchi olimlarimiz yurtimiz tarixini turli davrlari bo'yicha qator izlanishlar olib borishdi va o'zbek davlatchiligining haqqoniy tarixini o'zida mujassam qilgan qator asarlar chop etildi. Jumladan, mustaqillik tarixi aks ettirilgan asarlar ham yaratildi. Davlatimiz rahbari aytganlaridek «mustaqillik davri bu – o'z o'tmishimizni, o'z madaniyatimizni xolisona bilib olish davridir. Bu jahon hamjamiyati, tarix oldidagi vazifalarimizni bilib olish davridir»³⁶.

O'tgan 23 yil davomida erishgan natijalarimiz biz tanlagan yo'lning to'g'ri yo'l ekanligini isbotladi. Mamlakatimizda jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan tub siyosiy va iqtisodiy–ijtimoiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur islohotlarning dastlabki natijalari shu bo'ldiki, sanoat va qishloq xo'jaligida chuqur tarkibiy o'zgarishlar yuz berdi, shahar va qishloqlarimizning qiyofasi o'zgarib bormoqda. O'zbekiston jahon hamjamiyatida o'z munosib o'rini egalladi. Lekin bu murakkab jarayonlar osonlik bilan kechmayapti. Jamiyatimizdagi ayrim konservativ kuchlar yangi tartib va munosabatlarning joriy qilinishiga qarshilik ko'rsatmoqdalar. Qolaversa, totalitar tuzumdan yangi taraqqiyot modeliga o'tish jarayonida ba'zi kamchiliklarga ham yo'l qo'yildi. Shunday ekan, mustaqillik davri tarixini batafsil o'rganish, bu davrda erishgan yutuqlarimizni va yo'l qo'ygan kamchiliklarimizning sabab va oqibatlarini chuqur idrok etish ham ilmiy, ham siyosiy ahamiyatga egadir.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, mustaqil O'zbekiston tarixiga oid juda ko'p tarixiy manbalar yaratildi va hozir ham yaratilmoqda.

³⁶ Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. -Toshkent: O'zbekiston, 1995.-B.8.

O'zbekistonning mustaqillik davridagi tarixiga oid muhim manba – bu Prezident I. A. Karimovning asarlaridir. I. A. Karimov O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini e'lon qilishda jonbozlik ko'rsatgan va yangi mustaqil davlatni uning vujudga kelishidan hozirgi kunga qadar boshqarib kelayotgan buyuk tarixiy arbobdir. Ishonch bilan aytish mumkinki, mustaqil O'zbekistonning hozirgi kunga qadar bo'lgan tarixi I. A. Karimovning bevosita rahbarligi va ishtiroki ostida o'tdi. Shuning uchun ham uning asarlari tarixiy manba sifatida katta ahamiyatga egadir.

Prezident I. A. Karimovning respublika parlamenti sessiyalarida so'zlagan nutqlarida O'zbekistondagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, islohotlarning borishi, xalqimizning turli sohalarida qo'lga kiritgan yutuqlari va jamiyatimizda mavjud bo'lgan hamda o'z yechimini kutayotgan muammolar o'z aksini topganidir. Prezident nutqlari, intervyulari, maqola va kitoblarida boy va ishonarli ma'lumotlar keltiriladi.

I. A. Karimovning dastlabki yirik asari "O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li" nomli kitobidir. Bu kitobda muallif endigina mustaqillikka erishgan O'zbekistonning taraqqiyot istiqbollari belgilab berdi. Asarda O'zbekistonda qurilajak yangi demokratik jamiyatning asosiy parametrlari ko'rsatib berilgan.

Prezident I. A. Karimovning BMT sessiyalarida, turli xalqaro seminarlarda, xorijiy mamlakatlar rahbarlari va jamoatchiligi bilan uchrashuvlarda so'zlagan nutqlarida O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy maqsadlari va strategik yo'nalishlari o'z ifodasini topgan. O'zbekiston Respublikasi dastlabki kunlardan boshlab hozirgi kunga qadar tinchliksevar tashqi siyosat olib borayotganligi ma'lumdur. Respublika hukumati va shaxsan I. A. Karimov Markaziy Osiyoda kollektiv xavfsizlik tizimini barpo etish, Orol muammosini hal etish, xalqaro terrorizmga qarshi birgalikda kurash olib borish maqsadida qator tashabbuslar bilan chiqqanligini jahon jamoatchiligi yaxshi biladi.

Prezidentimizni ushbu asarida yana bir asosiy masala - til masalasiga e'tibor qaratilgan. Ma'lumki, o'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlarinson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili - bu millatning ruhidir. Buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning so'zlari bilan aytganda, «har bir millatning dunyoda borlig'ini ko'rsatadurgan oyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur»⁸⁷.

Ona tilimiz hakida gap ketganda, mustaqillik arafasida o'zbek tiliga davlat til maqomini berish masalasida qizg'in, ba'zida keskin va murosasiz bahs va tortishuvlar bo'lganligini yodga olish zarurdir.

Avvalo, respublika Oliy Kengashi qoshida davlat tili bo'yicha taniqli 39 olimlar yodkor ziyolilar, jurnalistlar va jamoatchilik vakillaridan iborat maxsus komissiya tashk qilindi. Komissiya a'zolari aholining turli ijtimoiy qatlamlari, siyosiy guruhlar, barch millat va elat vakillari tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarni atroflicha o'rganib chiqdi. Nihoyat, 1989 yilning 21 oktyabr kuni bu o'ta muhim masala Oliy Kengas sessiyasida o'zbek tili davlat tili deb e'lon qilindi. Xalqimizning muqaddas qadriyatlaridan biri bo'lmish ona tilimiz o'zining qonuniy maqomi va himoyasiga eg bo'ldi. Bu Vatanimiz tarixida tom ma'nodagi buyuk voqea edi.

1992 yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasid davlat tilining maqomi huquqiy jihatdan aniq belgilanib, mustahkamlab qo'yildi. Sh tariqa o'zbek tili mustaqil davlatimizning bayrog'i, gerbi, madhiyasi, Konstitutsiya qatorida turadigan, qonun yo'li bilan himoya qilinadigan muqaddas timsollaridan biri aylandi. O'tgan davr mobaynida davlat tilining hayotimizdagi o'rni va ta'siri kengay bordi.

⁸⁷ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch.-Toshkent: Ma'naviyat, 2008.-B.83.

Mazkur asarda shuningdek, bugungi kunda ma'naviy dunyoimizga bo'layotgan xavf - xatarlar, jumladan «ommaviy madaniyat» hamda undan saqlanish uchun qilinishi kerak bo'lgan ishlar va vazifalar borasida fikr yuritilgan. Ushbu asar milliy g'oyamizni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Mustaqilligimizning 20 yilligini nishonlash arafasida Prezidentimizning yana bir yirik asari «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» kitobi nashr etildi. Ushbu asar 1989-1992 yillarda bo'lib o'tgan voqealarni o'zida aks ettirgan bo'lib, davlatimiz rahbarining ayni shu murakkab tarixiy davrda so'zlagan ma'ruza va nutqlari, suhbat, maqola va intervyularidan iboratdir.

Asardagi Prezidentimizning 1990-yil 21-iyun «Sovet O'zbekistoni» gazetasiga bergan intervyusida mustaqillik arafasida O'zbekiston iqtisodiyotiga oid aniq fakt va raqamlar keltirilgan. Jumladan maishiy xizmat ministrligi sistemasida qariyb 7 mingga sartaorshxonasi, 2,5mingta poyabzal ustaxonasi, shuningdek, matlubot kooperatsiyasi sistemasida 12 mingtadan ko'prok umumiy ovqatlanish korxonasi, sanoatda esa 300 ta korxonalar faoliyat yuritardi. Asardagi Prezidentimizning 1991-yil mart oyida respublika qishloq xo'jaligi xodimlari qurultoyida so'zlagan nutqi ayniqsa e'tiborli bo'lib, mustaqillik arafasida respublika jamoa xo'jaliklarining iqtisodiy ahvoli haqida fikr yuritiladi. Jumladan, bu davrdagi mavjud jamoa xo'jaliklarining 650 tasining bankdagi hisobida bir tiyin ham yo'qligi, bu soha halokat yoqasiga kelib qolganligi keltirib o'tilgan. Shuningdek shaxsiy xo'jaliklarga ham e'tibor qaratilgan. «Ilgari har bir oilaga 12 sotix yer berilgan bo'lsa, 1991-yilning boshida bu raqam 17 sotixni tashkil etdi. Yil oxirida shaxsiy xo'jaliklarga ajratilgan yer 500 ming gektardan oshib ketadi, ya'ni 1988-yilga nisbatan 2,5 marta ko'paydi».

Prezidentimizning jildlardan iborat asarlar to'plami ham mustaqillik davrini ilmiy o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu jildlarda Prezidentimizning mustaqillikka erishgan kunimizdan to'hozirgi kunga qadar xalqaro maydonlarda, Oliy Majlis sessiyalarida, Senat yig'ilishlarida, viloyatlar xalq deputatlari Kengashlari yig'ilishlarida, turli uchrashuvlarda so'zlagan nutqlari hamda muxbirlarga bergan intervyulari jamlangandir. 1996-yilda nashr etilgan "O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod siyosat, mafkura" deb nomlangan birinchi jildda O'zbekistonning ijtimoiy taraqqiyot yo'li va yangilanish borasidagi o'z yo'lining mazmun mohiyati nimalardan iborat ekanligi ochib berilgan. Asarda shuningdek, O'rta Osiyodagi birinchi avtomobil zavodi hisoblangan Andijon Asaka zavodining qurilish tarixi batafsil yoritilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Prezident I. A. Karimovning asarlarida mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining barcha jabhalariga doir juda ko'p va boy ma'lumotlar mavjuddir. Eng muhimi shundaki, bu ma'lumotlar davlatimiz rahbari tomonidan e'lon qilinganligi bois o'zining obyektivligi va to'g'riligi bilan ajralib turadi. Bu ma'lumotlardan ilmiy tadqiqotlar jarayonida keng foydalanish istiqloq davri tarixini xulosa yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA TO'QIMACHILIK SANOATINING TUTGAN O'RNI

U.K. Xudoyqulov

Termiz DU, tarix fanlari nomzodi

Q. Toshaliyev

Termiz DU, tarix fanlari nomzodi

Temur va temuriylar davrida to'qimachilik sanoati keng rivojlangan edi. Markazlashgan davlatning qaror topishi bilan iste'molchilar sonining ko'payishi to'qimachilikni

* Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. -Toshkent: O'zbekiston, 2011.-306-bet.

yunda rivojlanirishga va to'qimachilik buyumlari sifatini yaxshilashga olib keldi³⁹.

XIV asr oxiri va XV asrda gazmollar yuqori texnikaviy va badiiy jihatidan yuksak darajada turganligidan, dalolat beradi. To'qimachilik ishlab chikarish mahsulotlari, nafaqat mamlakatning ichki bozorida balki, to'qilgan gazmollar olis mamlakatlarning aholisiga xam yetkazib berilgan.

Shunday qilib, Samarqandning gazmol ishlab chiqaruvchi hunarmandlari mahalliy bozorlardan tashqari ancha uzoqdagi joylar bilan ham savdo aloqalari o'rnatgan edi. XV-XVI asarlardagi yozma manbalarda Samarqandda ishlab chiqarilgan ip gazlama va shoyi gazlamalardan ancha-munchalarining nomlari uchraydi, jun gazlamalarning nomlari esa juda kam uchraydi.

Masalan, Samarqandda turli xil gazlamalar: olacha, parcha, duxoba va boshqalarni ishlab chiqaradigan hunarmandlar bo'lgan.

Shuningdek, gazlamaga gul bosuvchi ustalar ham bo'lgan. O'lkada yetishtiriladigan paxtadan tayyorlangan ip gazlamaga aholining talabi ayniqsa katta bo'lgan. Turli navdagi kurbas (o'zbek tilida va boshqa turkiy tillarda bo'z deb atalgan) gazmollar (oq va bo'yalmagan sariq rangli dagal va nafis gazlama) keng tarqalgan bo'lib, ular XIX asrning oxirigacha to'qib chiqarilgan.

Fazlulloh ibn Ruzbexon o'zining «Mehmonnomai Buxoro» degan asarida bu xaqda: kurbas gazmollarga bo'lgan ehtiyojning g'oyat o'sganligi tufayli (o'zbek xonlari va qozoq sultonlari o'rtasidagi munosabatlar jiddiy keskinlashgan davrda) - deb yozadi. Katan deb atalgan gazmol ancha pishiq bo'lgan. Undan qimmatbaho choponlar tikishgan, ba'zan bu choponlarni zarbof qilib va qimmatbaho toshlar bilan bezashgan.

Samarqandda to'qilgan olacha gazmol ham aholi o'rtasida keng tarqalgan. Samarqand olachasi boshqa shaharlarga olib borib sotilgani to'g'risida ancha keyingi davrlarga oid ma'lumotlar bor. XV-XVI asrlarga oid manbalarda bu gazmolning boshqa nomi, ya'ni «Buxoro olachasi» tilga olinadi. Bu olachaning Samarqandda to'qilgan olachadan farqi bo'lgan bo'lishi kerak, shuning uchun ham «Buxoro olachasi» deb atashgan.

XV asrning tarixiy ma'lumotlarida futa (fata) ip gazlamasi to'g'risida xam bir necha bor eslatib o'tilgan. Bu gazmol asosan salla uchun ishlatilgan. Bundan tashqari, undan belbog' ham qilingan, mashhur tarixchi va adib Zayniddin Vosifiy XV asrning oxiriga oid voqealar to'g'risida hikoya qilib, odatda kamtarona kiyingan Abdurahmon Jomiy futadan qilingan belbog' bilan bog'lab yurganini aytadi. (Biroq shoimring biografi Abdulvose Jomiy o'zining odatdagi harajatlariga har yili 100 ming kebak dinor sarflanganligini yozadi). Shu bilan birga futa XV asr oxirida aslzoda yoshlar kiyimining bir qismi sifatida ham eslatib o'tiladi. O'sha davrda zardan tikilgan futa Hirotda 50 tanga to'rgan.

Futa nomi ancha keyingi davrlarda Rossiyada ham uchraydi. Filipp Yefremov XVIII asarning 70-yillarida o'zining to'qqiz yillik sayohati to'g'risidagi xotiralari qo'yidagilarni yozgan: O'rta Osiyoda «juda ko'p paxta yetishtiriladi, undan ip yigiriladi ipdan chodir, surp to'qishadi, bizda (Rossiyada) esa bundan hom chit, guli satin, doka, futa, burmet va boshqa matolar tayyorlanadi va bu narsalar chet ellarga ham yuboriladi»⁴⁰.

Paxtadan to'qilgan va har xil gullar bosilgan matolardan biri chit deb atalgan. XVI asrga oid qozilik ma'lumotlarida Samarqandlik chitgarlarning nomlari tilga olinadi va Samarqand bozorlarida bo'ladigan chitning turli navlari sanab o'tiladi.

³⁹ Karimov. I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. -Toshkent: O'zbekiston, 1994.-91 bet.

⁴⁰ Samarqand tarixi. -Toshkent: Fan, 1971.-199-203 betlar.

Bundan ko'rinib turibdiki, shaharda chitga gul bosuvchi mutaxassislar ko'p bo'lgan. Kiyimlarning astariga malla, bo'z, falga, vala kabi gazmollar ishlatilgan.

Mahalliy va chetdan keltirilgan hom ashyodan shoyi to'qish keng tarqalgan edi. Chetdan keltirilgan hom ashyo ipak mahalliy ipak bilan bir qatorda turli nav shoyi gazmollar tayyorlash uchun ishlatilardi. Manbalarda atlas, kimhob, haro, misri, banoruu va boshqa nomdagi shoyi va chala shoyi gazmollarning nomlari uchraydi.

Temur davlatining poytaxtida uch oyga yaqin yashagan Ryui Ganzales de Klavixoning qayd qilib o'tishicha, Samarqandning boyliklari «oziq-ovqatdangina iborat emas, balki u yerda shoyi gazmollar – atlas, kimhob, sendal, tafta va tersenal ham ko'plab ishlab chiqarildi». Biroq, Klavixoning yuqorida zikr etilgan so'zlari singari Xofizi Abru asarida keltirilgan ma'lumotlarga asosan, Mavurannahrda ham kimhob to'qib chiqarilgan. Xofizi Abru Temur tomonidan o'tkazilgan tantalarda Xirotning hunarmandlari va savdo ahli ham qatnashganligini, ular turgan dastgohlarni ko'rsatganligini tasvirlab, bunday deb yozadi: "Kimhob to'quvchilar ko'chma to'qish dastgohini namoyish qilib, shu yerning o'zidayoq to'qishar edi". Ana shularning hammasi Samarqandda ham kimhob to'qib chiqarilganligidan dalolat beradi.

Kimhobdan tayyorlangan tunlar odatda Amur Temur saroyiga kelgan elchilarga sovg'a qilindirdi. Xitoydan mahalliy bozorlarga keltirilgan kimhobdan farqli o'laroq, Movarounnahrda kimhobning alohida navi to'qilgan.

Shayboniyxon lashkarlari Hisorda qo'lga tushirgan harbiy o'ljalor orasidagi ajoyib gulli shoyi gazmol diba (diboj) deb ataladi.

XV-XVII asrlarda Samarqandda duhobaning alohida navi ishlab chiqarilgan.

Duhoba ishlab chiqarish o'sha davr uchun texnika jihatidan ancha murakkab ish edi. Bu esa Samarqandda to'qish san'atining yuksak darajada bo'lganligidan dalolat beradi.

Yozma manbalarda gilamlardan har xil gulli va turli kattalikdagi qalin gilam, zilucha, shuningdek, devorga osib qo'yiladigan gazlama gilamlar tilga olinadi. Klavixo o'zining kundaliklarida Samarqandda o'z ko'zi bilan ko'rgan, asosan, qizil gilamlar to'g'risida bir necha bor gapirib o'tadi.

Tarixchi Ibn Arabshoh Temur maqbarasining poliga yozib qo'yilgan shoyi va baxmal gilamlar to'g'risida eslatib o'tadi.

Mamlakatdagi ko'pchilik aholi ro'zg'orida namat ishlatilib, uni ishlab chiqarish hunarmanchilik sohasida katta o'rin egallangan. Shahar dushmanlardan mudofaa qilingan vaqtda kamon o'qlarini tutib qolishi uchun qal'a devorlariga namat osib qo'yishgan. Bosh kiyimlar tayyorlashda ham namat ishlatilgan⁴¹.

Tun, bosh kiyimlar, pustin, tikish kasbi ham rivojlana bordi. Po'stindo'zlar po'stinlarni, asosan, dashtli tumanlarda yashovchi aholiga sotish uchun tayyorlardilar, qolaversa, yilning sovuq vaqtlarida ayrim tog'li tumanlarning mahalliy aholisi ham po'stin kiyishni yaxshi ko'rardi. Amur Temur sovuq qattiq bo'lgan bir paytda unga mo'yna po'stin topib keltirishgani haqida yozadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, XIV-XV asrlar oxirida Samarqand shahridagi hunarmandchilikning to'qimachilik sohasi nafaqat mamlakat ichki bozorini ta'minlash balki, Hindiston, Eron, Kichik Osiyo, Volga bo'yi, Rus, Sibir, Uzoq Sharq hamda Yevropaning olis mamlakatlari bilan savdo-sotiq ishlarini olib borishda ham asosiy ahamiyatda bo'lgan⁴².

⁴¹ Qoriniyozov T.N. Samarqand Temur davrida // Fan va turmush. -1968. -№3. -20-23 betlar.

⁴² Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. -Toshkent: O'qituvchi, 1994.

Namanganning peshqadam taraqqiyparvar ulamolaridan biri Sayyid Nosirxonto'ra Kamolxonto'rayevdir. U 1871 yil Namanganda ziyoli oilada tavallud topadi. Uning otasi Sayyid G'ozixon Namanganning eng ko'zga ko'ringan mudarrislaridan biri bo'lib, shariat qozisi lavozimida ishlardi. Namanganda G'ozixonning o'z bosmaxonasi bo'lib, unda islom diniga oid bo'lgan ilmiy, falsafiy asarlarni chop ettiradi.

Sayyid Nosirxonto'raning ilg'or fikrli kishi bo'lib yetishishida oiladagi ma'naviy muhitning ta'siri katta bo'ldi. Nosirxonto'ra madrasadagi o'qishini tamomlagach, chet mamlakatlarga tahsil olish uchun chiqib ketadi. Bag'dod, Dehli, Hijoz va Kobul shaharlarida tahsil ko'rdi, islom asoslarini yanada chuqurroq o'rganib, 1912 yil yana o'z Vatani qaytib keladi.

U chet mamlakatlarda yashagan vaqtida mamlakatning taraqqiyoti uchun qiziq boshladi. Tehron va Hijoz kabi shaharlarda sodir bo'layotgan keskin siyosiy o'zgarishlar, Turkiyadagi Yosh turklar harakatidan qattiq ta'sirlanadi. O'sha paytlardayoq uning qalbidan Vatani Turkistonning ravnaqi haqidagi fikrlar muhim o'rin olgan edi. Namanganga qaytgach, shahar qozisi lavozimida ishladi. Otasining bosmaxonasi orqali Farg'ona jadidlarining islohotchilik g'oyalarini tarqatishda yordam berdi. 1916 yil O'zgan, Kosonsoy va Namanganda bo'lib o'tgan xalq qo'zg'olonlarini ham qo'llab quvvatladi.

1917 yil fevral inqilobidan keyin Nosirxonto'ra ijtimoiy-siyosiy faoliyatida keskin o'zgarishlar boshlandi. Turkistondagi demokratik jarayonlarda uning alohida o'z o'rnini bor. U 1917 yil 10-aprelda bo'lib o'tgan Turkiston O'lkasi Ijroiya Komitetlari delegatlarining s'ezdida ishtirok etib, aholining barcha tabaqalarini, barcha millatlarni qo'lga kiritilgan ozodlikni asrab qolishga, hurriyat bergan imkoniyatlardan unumli foydalanishga da'vat etadi⁴³. Turkiston Muxtoriyatining asosiy tashkilotchilaridan biri aynan Nosirxonto'ra edi. Atoqli jadid Ashurali Zohiriyning bergan ma'lumotlariga ko'ra, «...agar Nosirxonto'ra Turkiston musulmonlarining IV-favqulodda qurultoyini chaqirish ustida jon kuydirmaganda edi, balkim bu qurultoy chaqirilmay qolishi mumkin edi...»⁴⁴.

U Qo'qonda chaqirilgan o'lka musulmonlarining IV-favqulodda s'ezdida saylangan Milliy Majlisga a'zo va hukumat maorif noziri lavozimlariga saylanadi⁴⁵.

Ushbu lavozimda ishlash jarayonida aholi orasida madaniy-ma'rifiy ishlarni yaxshi yo'lga qo'yishga imkon qadar harakat qildi. Muxtoriyat ag'darilgach, Nosirxonto'ra o'zining milliy-ozodlik g'oyasidan voz kechmagan holda yashirin faoliyat ko'rsatishga o'tdi.

Milliy ozodlik uchun jangovar kurash olib borgan Farg'ona istiqloqlchilarining g'oyaviy rahnasosiga aylandi. U mahfiy ravishda Omon Polvon, Muhiddinbek, Jonibek qozi va Rahmonqul qo'rboshilarning faoliyatlarini markazlashtirish harakatida bo'ldi.

Nosirxonto'ra «Milliy Ittihad» tashkilotining Namangan filialiga a'zo bo'lib, bu tashkilotning yacheykasini Kosonsoy shahrida tashkil qiladi. Shermuhammadbek Nosirxonto'rani o'ziga pir deb e'lon qilgan va ushbu markazdan doimo Farg'onadagi sovet qo'shinlarining ahvoli to'g'risida ma'lumotlar olib turgan⁴⁶.

⁴³ Протоколы Съезда делегатов Исполнительных Комитетов Туркестанского Края. -Т: Тип-я Туркестанских ведомостей, 1917.-№ 2.-С. 6.

⁴⁴ Erkturk. M.X. Sayyid Nosirxonto'ra //Turon tarixi. -1994.-№3.-B. 21.

⁴⁵ Agzamxodjaev S.C. Из истории борьбы за автономию Туркестана. Туркестон мустақиллиги ва бирлиги учун кураш саҳифаларидан.-Ташкент: Фан. 1996.-С.32.

⁴⁶ Rajabov Q. Jadidlar-istiqloqlchilik harakatining g'oyaviy rahnamolari. O'zbekiston tarixi: yangi nigoh. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar.-Toshkent: Eldinur. 1998.-B.13.

Lekin uning bu faoliyati uzoqqa cho'zilmadi. 1919 yil bolsheviklar uni Turkiston Muxtoriyatining Maorif Noziri bo'lganligi uchun qamoqqa oldilar. 1924 yil qamoqdan qaytib kelgach, ko'p o'tmay uni Sovetlarga qarshi faoliyati uchun yana qamoqqa oladilar va Orenburgga 5 yilga surgun qiladilar.

1938 yil iyul oyining boshlarida uni Sovetlarga qarshi faoliyati uchun yana hibsga oladilar. Shu yilning 3-sentyabrida maorifchi, diniy olim, tarixchi, siyosatchi, millatparvar siymo Sayyid Nosirxonto'ra Andijon turmasida vafot etdi.

Sayyid Nosirxonto'ra kabi barcha Farg'onalik jadid namoyandalari millatni taraqqiyot sari boshlash uchun turli yo'nalishlarda faol harakat qildilar. Xalqni zulmatdan qutqarishning turli yo'llarini izladilar. Bu borada ular maktab-maorif, teatr, adabiyot, matbuotdan keng foydalanishga, siyosiy tashkilotlar tuzib, o'lkaning siyosiy hayotida faol ishtirok etishga urindilar.

MAJZUB NAMANGONIY VA MARG'ILON ULAMOLARI

*Nodirjon Abdulahatov,
Farg'ona VPKQTMOI o'qituvchisi, tarix fanlari nomzodi*

Ma'lumki, Majzub Namangoniylar Ahmad Yassaviy, Navoiy, Mashrat, Huvaydo kabi xalq qalbidan chuqur joy olgan otashin so'z ustasi, Allohning oshig'i, piri komil inson edi. Uning yetuk shogirdlari ham o'z ustozlari yo'lidan borib, kishilarni ma'naviy yetuklik sari chorlab kelganlar.

«Ma'no durrining koni – oshiq elining joni» deya ta'riflangan, Eshon Majzub nomi bilan mashhur bo'lgan tariqat shayxi Abdulaziz Hasanxoja o'g'lining irfoniy mazmundagi ko'plab nazmiy asarlari mavjud. Ular soliklar tomonidan so'fiylarning anjumanlarida kuylanib kelingan.

Majzub Namangoniylar ko'ra, Majzub Namangoniylar o'z faoliyati davomida Marg'ilon ulamolari bilan do'stona munosabatda bo'lib, tez-tez bu shaharga kelishni xush ko'rgan. Bu holatni naqshbandiya tariqatining piri murshidi, shayxi-komil, mavlono Muhammad Yusufxon Xonaqohiy Hazrat – Hazin Marg'inoniy (1840-1918), Nurmuhammad eshon Ortiq eshon o'g'li (Tosh Xalfa), Muhammad Umar xalifa (Oq eshon)lar misolida ko'rish mumkin. Binobarin, «Muhammad Yusuf Hazin» kitobida mazkur mavzuda jumladan quyidagilar bayon etilgan:

«Aytishlaricha, Hazin Marg'inoniyning boshlarida bir oz og'riq paydo bo'lib, gohida behalovat qilar ekan. Bir gal Marg'ilondan Eshon Majzub ziyoratga borgan kishilar bu haqda u zotga aytishadi. Qaytayotganlarida eshon Majzub ularga bir kulohni berib, «Mana bu yuqorilarimizdan kelayotgan tabarruk kuloh, Hazratga olib boringlar, kiysinlar ajab emaski shifo topsalar», – deydilar.

Marg'ilonga kelgach, Hazrat Domla huzuriga kiradilar va Eshonning salomlarini aytib, kulohni beradilar. Hazrat bundan xursand bo'lib kulohni kiyadilar va ne tongki, tez fursatda bemorlikdan forig' bo'ladilar. So'ngra muridlariga: «Endi Eshon hazratning ziyoratlariga boramiz», deydilar va Namangan safariga otlanadilar. Bularning borishi Majzub hazratga ma'lum bo'ladi va istiqbollariga peshvoz chiqadilar. Mehmonlarni izzat-ikrom qilib kuzatadilar.

Keyingi gal esa Majzub hazrat Marg'ilonga Hazin Marg'inoniy ziyoratiga keladilar. Shu voqea sabab oralarida qalin do'stlik rishtalari paydo bo'ladi. Aytishlaricha, Hazrat Domla tez-tez bomdod namozni o'qib bo'lgach, Namangan va Andijon tomonlarga qarab ta'zim bilan salom berar va buni, «U yerdagi azizlar bilan so'rashyapmiz», deya ifodalalar ekanlar»⁴⁷.

⁴⁷ Qarang: Fayzullaev R., Abdulahatov N. Muhammad Yusuf Hazin (Xonaqohiy Hazrat Marg'inoniy). – Toshkent: Sharq, 2013.

Aytish kerakki, Eshoni Majzubning Marg'ilonga tez-tez kelishlari shu yerlik ko'plab kishilarni u zotga murid va muxlis bo'lishiga sabab bo'lgan. Shunday kishilardan biri «Tosh xalifa» nomi bilan mashhur bo'lgan Nurmuhammad eshon Ortiq eshon o'g'li edi. Bchuda gap gapirishdan qo'rqib, doim og'ziga tosh solib yurishi uchun shunday atalgan ekanlar. Bundan u zotni ehtiyotkor va taqvodor ekani anglashiladi. Eshoni Majzub uning xonadoniga ham tez-tez kelib turar va har gal bormoqchi bo'lganlarida muridlariga, «Toshnikiga boramiz», der ekanlar. Bundan xalifaning Majzub hazrat qalbidan joy olganini bilish mumkin.

Majzub hazrat bir gal kelganlarida qo'llaridagi asolarini uning hovlisiga suqib qo'yadilar. Tez fursatda u ko'karib, pista daraxtiga aylanadi. Uzoq vaqt hosil berib turgan duraxt quriganida xalifaning avlodlari marg'ilonlik Teshaxon to'ra boshchiligida kesib yuboradilar.

Aytishlaricha, Majzub Namangoniyning muridlaridan biri Begmuhammad xalifa dastlab irshod olish uchun Hazin Marg'inoniy huzuriga kelgan. Lekin uni Qo'qonga Miyon hazrat huzuriga yuborgan. U zot esa Namanganga eshon Majzub huzuriga jo'natgan ekanlar. U yerga kirib borganida «Hay-hay» o't bo'lib qolibsiz-ku, deya, unga irshod beradilar.

Mazkur ishda har uchchala zotning bir-birlariga oshkora va maxfiy hurmatlari ko'rinib turibdi. Vaholanki Hazrat Domladek murshidi komil zot irshod uchun kelgan bir tolibga o'zlaridan ko'ra boshqani munosib bilganlari, u zot ham ayni odobni qo'llaganlari ibratli. Aslida qadimdan ilm va ma'rifat ahli tavoze' kamtarlikni o'zlariga odat qilganlar. Ayniqsa marg'ilonlik allomalar hayotida bu sifatni juda maromiga yetganini ko'ramiz.

Ma'lumotlarga ko'ra, Mazjub Namagoniyning Marg'ilonga bir galgi kelishi 1870 yildan oldin, aniqrog'i muridlari Begmuhammad xalifa taklifi bilan u istiqomat qiladigan Tomosha qishlog'iga borishlari asnosida yuz bergan⁴⁸.

O'sha tashrifning shohidi bo'lgan marg'ilonliklarning xotiralariga ko'ra, Eshoni Majzubning tashrifi uchun Marg'ilondakatta anjuman tashkil qilinadi. Keyin u yerdan Tomosha qishlog'i tomon yuradilar. Yo'lda Shohimardon va Vodilga tushganlari ham aytilgan. Ayni o'sha kezlar Begmuhammad xalifaning farzandlaridan biri Muhammad Umar xalifa – Oq eshon qurdirayotgan masjid ishlari nihoyasiga yetayotgan edi. Eshoni Majzubni kelishlarini eshitgan Muhammad Umar fursatdan foydalanib harakatni kuchaytiradi. Kechani-kechani, kunduzni-kunduz demay mehnat qilib, qurilish ishini oxiriga yetkazadilar. Qisqa fursat ichida mahalliy aholi katta gilam to'qitib masjid sahniga to'shatishga ham ulguradi. Aytishlaricha, masdid ochilishi marosimi payti Muhammad Umar Majzub hazratlariga qo'l berib, uning shogirlaridan biriga aylanadi.

ПАРТИЯ ДАШНАКОВ В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ: КАК ПРОЯВЛЕНИЕ НЕПРОДУМАННОЙ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ БОЛЬШЕВИКОВ

*Б.Т. Мирзаджаиов, Л.М. Соколова,
Нам ГУ, преподаватели кафедры «Исторических наук»*

Одной из наихудших проявлений кадровой политики большевиков в Туркестане является одна из самых трагичных моментов истории нашей родины, является привлечение ими армянской партии «Дашнакцутюн» для укрепления своей власти в крае. Непродуманность (может и «продуманность» - Б.М.) данной политики заключается в том, что зная об отношении этой партии к тюркским народам и не учитывая исторических корней этой неприязни они все же привлекли их в Туркестан.

⁴⁸ Qarang: Abdulhatov N., Zohidov F. Farg'ona tumani tarixi (asotirlar, lavhalar, izlanishlar)– Farg'ona: Farg'ona, 2012.

В кровавой истории "Дашнакцутюн" в Туркестане немало чудовищных страниц – таких как резня в Чусте и Коканде в феврале 1918 года. Та самая, в результате которой была потоплена в крови Кокандская автономия – оставшаяся практически не известной попытка создания в Центральной Азии национально-демократического государства.

Кокандское правительство объявило о намерении созвать 20 марта 1918 года свой парламент на основе всеобщего прямого, равного и тайного голосования. Две трети мест в парламенте предназначались мусульманским депутатам, а одна треть – представителям немусульманского населения. Существование такого парламента должно было стать первым шагом к демократизации Туркестана. Как было уже сказано выше, это было результатом того, что в образованном в то же время в Ташкенте правительстве Туркестанской Советской Республики (ТАССР) из 14 его членов не было ни одного человека из представителей коренных народов.

Как потом вспоминал Мустафо Шокай, формально продекларировав право наций на самоопределение, большевики загнали в прочные оковы саму идею независимости нерусских народов бывшей царской России. На IV краевом съезде Советов Туркестана (19 - 26 января 1918 года) представитель фракции большевиков И.Тоболин однозначно выразился за создание особых условий для "класса трудящихся, класса пролетариата", но если учесть, что в Туркестане пролетариат был представлен только русскими переселенцами, то эта завуалированная формулировка означала откровенное пренебрежение интересами коренного населения. А на практике съезд большевиков принял постановление "объявить вне закона Кокандское автономное правительство и арестовать главарей". Сам факт провозглашения автономии Туркестана был квалифицирован как "попытка контрреволюционных элементов найти опору в среде мусульманской буржуазии и темной массы мусульманства". В январе 1918 в ответ на предъявленный ультиматум Шокай отказался признать власть Советов. И тогда для уничтожения Туркестанской автономии из Москвы в Ташкент прибыли 11 эшелонов с войсками и артиллерией.

Не имея армии, Кокандская автономия не сумела противостоять превосходящим силам большевиков, и после 64-дневного существования 13 февраля 1918 года была разгромлена. На самом деле разгром этот представлял собой самую настоящую резню мирного населения.

Турар Рыскулов в разделе своей книги "Революция и коренное население Туркестана" под названием "Что делали дашнаки в Фергане" пишет, что: "В пылу подавления восстания в течение девяти дней в Коканде творились и разные грабежи. Весьма расчетливые дашнаки решили сразу же нажить "деньгу", и город подвергся тщательной "чистке". Так, в Коканде после прихода дашнаков". По его словам, "торговые слои армян тоже оказались яркими "революционерами" и, влившись в отряд, приступили к разгрому города. Разгромлены были все магазины, все, что было возможно, свезено на склады, остальное было сожжено. Происходили массовые убийства". "В Андижане, после восстания, "гарнизон из тех же дашнаков обвинил весь старый город", решено было провести в нем обыск. Обыск продолжался целую неделю, сопровождавшийся грабежом, убийствами и изнасилованием" - продолжает Рыскулов⁴⁹. В те дни как утверждается в монографии С.Агзамходжаева в Коканде погибло более 10000 человек⁵⁰. Население Коканда,

⁴⁹ Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана. Ташкент. 1925. С.105-108.

⁵⁰ Агзамходжаев С. История Туркестанской автономии (Туркистон мухторияти). Ташкент.2006г.С.231.

которое в 1897 году составляло 120.000 человек, в 1926 году сократилось до 69.300. Город был разрушен и сожжен.

Участник VII чрезвычайного съезда Советов (17 марта 1919 года) Аббосхонов выступая с докладом о деятельности «Дашнакцутюн» в Чусте с возмущением говорил, что: «Было совершено нападение на Чуст. Из Намангана и Коканда прибыли армянские дружины из дашнаков и было убито 1500 невинных людей».

В своей статье И.Хайдарова «Туркистонда ижтимоий-иктисодий ахвол» приводит также интересный факт злоупотреблений армянской партии в Фергане: «Армяне живут в Фергане богато и сыто. Даже генерал Куропаткин никогда так не жил, а местный народ живет впроголодь. Они сыты и творят злодеяния»⁵¹.

Эти союзники большевиков настолько дискредитировали себя в глазах туркестанской бедноты, что согласно ходатайству ферганских коммунистов Туркестанское правительство самостоятельно решает порвать с партией "Дашнакцутюн". К маю 1919 г. Коммунистическая партия Туркестана, порывает с ней всякое сотрудничество.

Впрочем, даже после того, как дашнаки были зачислены в разряд "контрреволюционеров", расклада сил в Средней Азии это не меняет: уже в 1922 году Семена Буденного на посту командующего Туркестанским фронтом сменяет Гислар Восканов.

Предложение о создании комиссии по расследованию преступлений боевиков «Дашнакцутюн» было заблокировано И.О.Тоболиным, который заявил, что «вообще смешно говорить о жестокости в такой момент и в такой борьбе»⁵².

Но среди представителей этой партии были и те, кто уважительной относился к местным народам, его ценностям и взглядам и заслужил доверительной отношении коренных народов Туркестана.

В такой сложной и непростой обстановке большевистского режима эти проявления замалчивались и лишь благодаря независимости появилась возможность открытого и объективного отношения к истории Узбекистана.

TURKISTONGA ROSSIYA IMPERIYASIDAN KO'CHIB KELGANLARNING IJTIMOIY TAVSIFI

N. Ismoilova,

Nam DU O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti, Falsafa kafedrası o'qituvchisi

XIX asr ikkinchi yarmida podsho Rossiyasi Qo'qon va Xiva xonliklari, Buxoro amirligini o'ziga bo'ysundirdi. Natijada O'rta Osiyo xalqlari taqdirida zo'rvonlikka asoslangan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy vaziyat yuzaga keldi va bu mahalliy aholi uchun yangi tartibdagi o'zaro munosabatlarni yo'lga quyishga asos bo'ldi. Sobiq imperiya tomonidan Rossiya manfaatlarini, xususan xuquqiy, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni qamrab olgan tizim qaror toptirildi. Shunday qilib, Rossiya mustamlakachilari bu yerda o'zlarining bosqinchilik va talochilik siyosatini amalga oshira boshladilar. Mustamlakachilar asosiy e'tiborni o'lka boyliklarini to'la-to'kis Rossiya manfaatlari uchun ishlatishga qaratdilar. Turkistonda Rossiyaning boshqaruv tizimlari joriy etilib⁵³,

⁵¹ Хайдаров И. Туркистонда ижтимоий-иктисодий ахвол /Узбекистонда миллатлараро муносабатлар ва тарихий жараёнлар. Ташкент. УзМУ, 2006.-С.121.

⁵² Агзамходжаев С. История Туркестанской автономии (Туркистон мухторияти). Ташкент: ТИУ, 2006.- С.231.

⁵³ Abdurahmonova N., Ergashev F. Turkistonda Chor mustamlaka tizimi.-Toshkent: Akademiya. 2002. – B. 14.

bu ham to'la-tukis metropoliya manfaatlariga xizmat qilgan. Turkistonni bosib olinganda keyingi asosiy e'tibor o'lkadagi iqtisodiy boyliklarga qaratildi. Zo'rlik bilan joriy etilgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar mintaqadagi an'anaviy qaror topgan munosabatlarga zarba berdi. Oqibatda mintaqadagi an'anaviy turmush tarzining yemirilish jarayoni boshlandi. Bunday jarayon xo'jalik yuritishning o'ziga xos milliy xususiyatlariga, uning asrlar davomida shakllangan an'anaviy tarkibiga putur yetkazdi⁵⁴.

Turkiston general-gubernatorligiga hozirgi O'zbekiston, Qirg'iziston va Turkmanistonning talay qismi qaragan. Uning aholisining umumiy soni 5,5 million hisoblanib, o'zbeklar salmog'li o'rinni egallagan⁵⁵.

Aholi soni Buxoro xonligida 3 mln., Xivada esa 500-700 ming kishidan iborat bo'lgan. Bu joylarda ham o'zbeklar ko'pchilikni tashkil qilardi. Garchand Buxoro amirligi va Xiva xonligida eski davlat tuzumi saqlangan bo'lsada, lekin ular amalda rus davlatining mustamlakalari bo'lib, tom ma'noda milliy davlatlar emasdilar. Har ikki xonlikning xukmdorlari bosqinchilar tomonidan qo'g'irchoqqa aylantirilgan kishilar edi.

Rus hukumati Turkiston o'lkasini uch qismga bo'lgan holda mustamlaka qurshovida ushlab turadi. O'lkani bu tarzda parchalashdan maqsad o'zbeklar, tojiklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar va qoraqalpoqlarning birdamligiga va katta bir oilaga birlashishlariga yo'l qo'ymaslikdan iborat edi. Xuddi shu maqsadni ko'zlagan holda bosqinchilar milliy nizo urug'larini sochib turdilar. O'lkada rus tiliga davlat maqomi berilib, milliy tillar burchakka siqib quyildi. Oqibatda rus tilini targ'ib qilish va o'rganish zaruriyati tobora kuchaydi. O'lkada rus-tuzem maktablari ochildi va ularning soni tobora ortib bordi. Ularga Rossiyaga sodiq kishilarni tarbiyalab, yetishtirish vazifasi qo'yildi.

XIX asrning 70-yillaridan boshlab Qirg'izistonning shimoliy tomonlarida bir necha rus qishloqlari paydo bo'lgan edi, 80-90 yillarda esa Rossiyaning markaziy va janubiy gubernalaridan rus oilalarni ko'chirib keltirish tezlashdi. A.F. Middendorfnig ta'kidlashicha, rus kelgindilari, asosan Saratov, Tambov, Voronej, Samara guberniyalaridan edi. Ular Podsho ota va Sanag, Kosonsoy, Suisar va Chotqol yo'nalishidagi yerlarga joylashtirildi. Bu yerlar Jumaboy, Qutlug' Sayidbiy va yana yetti biy oilalari tomonidan boshqarilar edi. Hammasi bo'lib 591 ta yurta bo'lib, 1862 kishi yashar edi. Ko'pchilikni ayollar tashkil etar, erkaklarning ko'pchiligi 1875- yilgi qo'zg'olonda halok bo'lib ketgan. Shunday vaziyatda rus mustamlakasi boshlandi. Bunga qarshi qirg'izlarning o'z yerini himoya qilgan birinchi qo'zg'oloni 1856 yilda Jon Xoji boshchiligida bo'lib o'tgan⁵⁶.

Rus hukumati o'ziga mustahkam tayanch barpo etish va xukmronlikni mustahkalash maqsadida rus shaharlari va posyolkalarini qurishga alohida ahamiyat berdi. Natijada Rossiyaning turli joylaridan Turkiston o'lkasiga ko'chib keluvchi kishilar soni tobora oshib bordi. XIX asrning oxiriga kelib, o'lkaga o'mashgan ruslarning soni 197420 kishiga yetdi. Ulardan 95941 tasi shaharlarda va 101479 tasi posyolkalarda yashagan. 1906 yilgacha faqat xarbiy xizmatni o'taydigan kazaklarga Yettisuv viloyatida 752197 desyatina, Sirdaryo viloyatida 159561 desyatina, Farg'ona viloyatida 9925 desyatina, Samarqand viloyatida 22907 desyatina, Kaspiyorti viloyatida 10318 desyatina yer berilgan. Bulardan tashqari, rus dehqonlari katta xajmdagi yerlar bilan taminlangan. 1917 yilgi ma'lumotga ko'ra, o'lkadagi ruslarning soni 750 mingga yetib, ulardan 400000 kishi shaharda va 350000 kishi posyolkalarda yashagan. Ular bilan birga bir necha o'n ming

⁵⁴ Rasulov A. Turkiston va Volgabo'yi, Uraloldi xalqlari o'rtasidagi munosabatlar.-Toshkent: Universitet, 2005. - B.8.

⁵⁵ Ziyoyev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash.-Toshkent: Sharq, 1998. - B. 360.

⁵⁶ Миддендорф А.Ф. Очерки Ферганской долины. СПб,1982. - С. 348.

harbiyning istiqomat qilgani hisobga olinsa, u vaqtda ruslar soni bir milliondan oshib ketadi. Ruslar Toshkent, Samarqand, Qo'qon, Andijon, Farg'ona, Namangan va boshqa eski shaharlarning yonbag'ridagi joylarda o'rnanishganlar. Bulardan tashqari, Ashxobod, Krasnovodon, Perov, Qozoli, yangi Marg'ilon, Verniy, Pishkek, Kopal va boshqa rus shaharlari mavjud edi. Ruslar ayniqsa, "Yangi Toshkent", "Yangi Marg'ilon" (Farg'ona) singari shaharlarning asosiy aholisi edilar. Orenburg-Toshkent oralig'idagi temir yo'l bekatlarida (stantsiyalarida) 51 ming rus yashaganligi ma'lum⁵⁷.

Rossiyalik sarmoyadorlar o'lkada paxta tozalash, yog' va spirt ishlab chiqarish, pivo, tamaki, un, qand, sovun, g'isht, mis eritish, jun yuvish, oxak qizdirish zavodlari va oziq-ovqat korxonalari qurib ulardan mo'may daromad olishni yo'lga qo'dilar. 1908 yilda o'lkada 378 ta sanoat korxonalari faoliyat yuritgan bo'lsa, 1917 yilda ularning soni. Huxoro amirligi va Xiva xonligida qurilgan korxonalarni ham qo'shib hisoblaganda 1200 tagi yetgan. Bu jarayon aholining tabaqalanishiga ta'sir etib, milliy burjuaziya va ishchilar sinfi vujudga keldi. 1914 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, o'lkada 49.5 ming ishchi bo'lib, ulardan 25.5 mingga sanoatda, 24 mingga temir yo'l va unga xizmat qiluvchi ustaxonalarda ishlagan. Maxalliy aholiga mansub ishchilarga rossiyalik ishchilarga nisbatan 2.5-3.5 kam ish xaqqi to'langan.

Turkiy xalklarning yovuz dushmani bo'lgan general fon Kaufman shunday fikr bildirgan edi: "Bu xalqqa iloji boricha, mumkin qadar ko'proq paxta ektirish, ularni tinimsiz ishlashga majbur etish kerak, toki bu xalq bir zum ham boshqa narsalarni o'ylashga, siyosiy voqealarni anglab yetishga vaqti ham, xohishi ham qolmasin"⁵⁸.

Bu vaqtda aholining siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy huquqsizligi yanada kuchaygan, ulardan olinadigan soliqlar va o'lponlarning (to'lovlar) soni va miqdori yanada ko'payib, iqtisodiy ahvol juda yomonlashgan edi. XIX asrning 80-yillarida aholidan olinadigan soliqlar va to'lovlarning miqdori 20 tadan ortib ketgan.

Turkistonning ijtimoiy- sotsial holatiga e'tiborni qaratsak, o'zbek jamiyati zamirida vujudga kelayotgan milliy burjuaziya safida zavodchilar bilan bir qatorda o'ziga to'q hunarmandlar, yollanma mehnatdan foydalanilayotgan ustaxona egalari shuningdek, shahar savdogarlari, vositachi – olib sotarlar ko'paya boshladi.

Shaharlarda sanoatni kapitalistlar sinfi vujudga kelishi bilan bir qatorda xonavayron bo'lgan hunarmandlar orasidan mahalliy ishchilar sinfi yetishib chiqa boshladi.

Mahalliy millatlarning yangi vujudga kelgan ishchilar paxta tozalash zavodlarining, yog'-moy zavodlari, vino-arooq zavodlari hamda boshqa zavod va fabrikalarning ishchilaridan, temir yo'l, Toshkent tramvay ishchilaridan shuningdek, hunarmandchilik korxonalarida yollanib ishlayotgan kishilardan iborat bo'ldi. Mavjud ma'lumotlarga qaraganda, Farg'ona, Samarqand viloyatlaridagi, Toshkent shahri va Toshkent uyezididagi 31453 hunarmandchilik korxonalarida shu korxonalarining xo'jayinlaridan tashqari yana 22412 ta yollangan (xalfa) kishi ishlardi⁵⁹.

Bu zavodlarda ishlayotgan jamiki mahalliy millat ishchilari 14788 kishi edi. Bundan tashqari, Toshkentning bosh temir yo'l ustaxonalarida ishlab turgan 800 ishchidan 120 kishi mahalliy millatlardan bo'lgan. Toshkent tramvay va elektrostantsiya korxonalarida 1000 dan ko'proq ishchi ishlagan.

Turkiston o'lkasining 3 viloyatida, temir yo'l ishchilarini ham qo'shib hisoblaganda 39 mingga yaqin ishchi ishlardi. Shulardan taxminan 17 ming kishi mahalliy millat ishchilari edi. Sanoat tarmoqlarining qo'lidagi, ayniqsa paxta tozalash sanoatidagi

⁵⁷ Ziyoyev X. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. -Toshkent: Sharq, 1998. – B. 362-363.

⁵⁸ Rahimov J. O'zbekiston tarixini o'rganishda arxiv manbalaridan foydalanish. -Toshkent: 1995. –B.47.

⁵⁹ O'zbekiston SSR tarixi II kitob. -Toshkent: Fan, 1971. –B. 212-1-213.

ishchilar, odatda mavsumiy ishchilar bo'lib, zavodlarda 5-6 oy ishlagandan keyin o'z yerlariga qaytib ketar va to yangi mavsum boshlanguncha dehqonchilik hamda bog'dorchilik bilan shug'ullanardilar. Shunday qilib, mahalliy sanoat va temir yo'l ishchilarining ko'p qismi dehqonchilik bilan aloqasini hali uzmagani edi, faqat malakali ishchilargina sanoat korxonalarida qolib ishlardilar. Hunarmandchilik korxonalarida yollanib ishlayotgan ko'p sonli kishilar ham mahalliy ishchilar qatoriga kirardi. Ularning uyushqoqligi va texnikaviy malakasi sanoat ishchilarinikidan ancha past edi.

Turkistondagi rus ishchilarining ko'pchiligi Rossiyaning markaziy rayonlarida sinfiy kurashning shiddatli maktabini o'taganliklari uchun ham siyosiy voqealarning hammasida faol qatnashib keldilar. Ammo mahalliy ishlarga siyosiy voqealarda qatnashish taqiqlangan edi. Ularning siyosiy ongini oshishidan chorizm qo'rqar shuning uchun nazorat kuchaytirilgan⁶⁰.

Sanoat va temir yo'l ishchilari, hunarmandchilik korxonalarida yollanib ishlayotgan kishilar va mardikorlarning ahvoli eng kambag'al hunarmand va chorikorlar ahvoli singari juda og'ir edi. Sanoat ishchilarining ish kuni 10-15 soat davom etar, mardikorlar va xalfalar esa tong otganidan to kun botguncha ishlar, ularning ish kunlari hech qanday qonun bilan normalashtirilmagan edi.

Shunday qilib, Turkiston nafaqat chor Rossiyasining, shuningdek, Rossiyalik savdo-sanoatchilar manfaatiga xizmat qiladigan o'lkaga aylantirildi.

Ko'chirish tariqasida kelgan malakaviy ishchilar yerni o'zlashtirish hamda suv xo'jaligi komissarligi yuboriladi edi. TurkMIK ning hisobotiga ko'ra, 1921 yil sentyabrda Turkiston suv va yer xo'jaligiga ishlash uchun 20235 nafar odam (oilasi bilan 77340 nafar), 7735 nafar malakali ishchi (oilasi bilan hisoblaganda 23325 jon) ocharchilik bo'layotgan guberniyalardan kelgan edi. Tarixiy tadqiqotlar taxlilidan kelib chiqib, shuni ta'kidlash lozimki, uyushgan holda rasman ko'chirma qilinganlarning ko'pchiligi dastlabki oylarda musulmonlardangina iborat bo'lmagan. Arxiv manbalarining guvohlik berishicha, Turkistonga evakuatsiya boshqarmasi (Turk evk bosh) Volga bo'yi, Uraloldi hududlaridan kelganlarni rasman ro'yxatdan o'tkazganda, faqatgina 1921 yil oktyabridan 1922 yil fevral oyining birinchi yarmiga qadar Turkistonga ruslardan 79561 nafar, tatarlardan 16326 nafar, qozoqlardan 9622 nafar, nemislardan 3677 nafar, chuvashlardan 441 nafar va boshqa millatlardan 3710 nafari keltirilganligi qayd etilgan. Umumiy hisobda ko'rsatilgan davrda ko'chirish tariqasida keltirilganlar soni 113337 kishini tashkil qilgan. Ammo bu yerda shuni e'tibordan qochirmaslik kerakki, yuqorida rasman ro'yxatdan o'tkazib ko'chirilganlar soni keltirildi. Lekin Turkistonga uyushmagan holda, ya'ni och-qochqin tarzida kelganlar ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Ularning ko'pchiligi tatar, bashqird va boshqa musulmonlardan iborat bo'lgan. Nega deganda, ochlar o'z guberniya va uездlarida ro'yxatdan o'tib, o'zlarini ko'chirishlarini kutishning imkoni yo'q edi. Chunki, och holda kutilgan har bir ortiqcha kun yanada holdan toyishga, bor oziq-ovqatlarini ham tugatishga hamda kasalliklar ko'payishiga olib kelar edi. "Zarya" gazetasining ma'lumotlariga ko'ra, 1921 yil noyabrda qadar 66 mingta bola va yana 30 mingta och-qochqinlarni Turkiston o'z bag'riga olgan⁶¹.

Bundan ko'rinib turibdiki, Turkistonga uyushgan va uyushmagan holda ko'chirilayotganlar borgan sari ortib boraverdi. Bu hol, shundoq ham yaxshi bo'lmagan. Turkiston respublikasi iqtisodiy ahvolini, ijtimoiy turmush tarzini izdan chiqarishga olib kelardi.

Chor ma'muriyatining yuritgan keyinchalik sho'rolar davlatining bu sohadagi

⁶⁰ O'sha kitob. -B. 214.

⁶¹ Zarya (Simbirsk), 13 noyabr 1921 g.

siyosati umuman olganda o'lkamizning iqtisodiy- ijtimoiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyotiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov takidlaganidek: "Bu salbiy oqibat tashqaridan olib kirilgan tsivilizatsiya natijalaridan ko'ra bir necha barobar ortiq edi"⁶².

Xulosa qilib aytganda o'rganilayotgan davrda jamiyatining ikki bo'lagi va Rossiya imperiyasidan ko'chib kelganlarning ijtimoiy hayotidagi faollashuv turli to'siqlarga va muammolarga duch kelishini quyidagi holatlarda, ya'ni:

-Chor ma'murlarining ko'chirish siyosatidan ko'zlagan maqsadi Turkiston xalqlarini ruslashtirish orqali mustamlakachilikni mustahkamlashda;

-Ommaviy suratda Rossiyadan xalqlarni Turkistonga ko'chirilishi mahalliy millat turmush tarziga salbiy ta'sir ko'rsatishida;

-Asrlar davomida shakllanib kelgan O'rta Osiyo xalqlarining an'analarini oyoqosti qilinishida;

-Mahalliy millat vakillarining mehnatlarini qadrsizlanishi, mehnatlariga yarasha ish xaqi to'lamaganligida;

-Ko'chirish siyosati tufayli o'lkada ishchilar sonini ortib borishi o'z yerlaridan ayrilib yollanma ishchi va chorikorlarga aylanishida;

-Ijtimoiy sohadagi muammolar bevosita hayot talablari bilan emas balki ma'muriy-buyruqbozlik usulida xal etilganida namayon bo'ldi.

MILLIY DAVLATCHILIGIMIZ TARIXIGA OID NAZARIY MANBALARNI O'RGANISHNING AHAMIYATI

Bobomurod Tillayev,

Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasini o'qituvchisi

Mustaqillik sharofati bilan vatan tarixshunosligida ilgari maxsus o'rganilmagan, tarixchilar uchun mutlaqo yangi bir muammo - o'zbek davlatchiligi, milliy davlatchilik tarixini o'rganish imkoniyati tug'ildi. Bu bejiz emas, albatta. Zero, ushbu muammo bevosita milliy manfaatlar, milliy g'urur, millat ravnaqi, o'tmishi va kelajagi bilan bevosita bog'liq bo'lib, aynan milliy mustaqillik bu haqda o'ylashga va izlanishlarga yo'l ochadi. Bugun biz o'z taraqqiyot yo'limizga egamiz. Buning bir omili sifatida o'tmish tajribalaridan unumli foydalanish taqdim qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bu haqda shunday degan edi: «Tanlangan o'z taraqqiyot va islohot yo'limizda tezkorlik bilan ilgari siljish uchun kuchli ruhiy quvvat beradigan milliy madaniyatimiz, Sharq falsafasining hayotbaxsh va teran buloqlaridan bahramand bo'lish muhimdir»⁶³. Haqiqatan ham, taraqqiyotimizning bir poydevori nufuzli o'tmishimizdan olinadi va buning vositasida biz qudrat kasb etamiz.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining muqaddimasida bundan keyin «o'zbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga tayanishlik» va «insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishlik»⁶⁴ uqdirilgan. Zero, huquqiy davlat va fozil jamiyat barpo etishning asoslari o'tmish manbalarida qoniqarli ravishda bayon qilingan. Umuman, milliy davlatchiligimiz tarixini o'rganishda muhim manbalar, ya'ni Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» («Saodatga boshlovchi ilm»), Nizom ul-Mulkning «Siyosatnoma» hamda Amir Temurning «Temur tuzuklari» asarlari hisoblanib, ushbu asarlarni davlat va jamiyat masalalari nuqtai-nazaridan o'rganish va ilmiy tekshirish

⁶² Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid. barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.-Toshkent: O'zbekiston, 1997. -B. 5.

⁶³ Karimov I.A. Yuksak malakali mutaxassislar - taraqqiyot omili. -Toshkent: O'zbekiston. 1995 y, 5-b.

⁶⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -Toshkent: O'zbekiston, 2011 yil, 3-bet.

muhim ahamiyatga ega. Ushbu asarlarda taqdim etilgan tajribalarni umumlashtirish ishlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. «Qutadg'u bilig» turkiy manbalar ichida anchayin zalvorli asar hisoblanib, unda dunyoviy va irfoniy (botiniy) ma'no omuxtalashtirilgan.

S. Erkinov shunday deb yozadi: «X-XII asrlar O'rta Osiyo ijtimoiy-madaniy hayotida alohida bir davrni tashkil qiladi. Bu davrda ilm, fan, adabiyot va san'atning yuksala borishi uyg'onish nishonalarini yuzaga keltirgan edi. Darhaqiqat, feodal dunyosining umumiy tarixida favqulotda burilish bo'lgan va biz renessans deb ataydigan davrni yaratgan kuchlar xuddi shu asrlarda ko'plab maydonga chiqdilar. Ular o'zlarining amaliy faoliyatlari, tarix, falsafa, mantiq, shuningdek, aniq fanlar sohasidagi kashfiyotlari bilan O'rta Osiyoning qadimiy tarixida chuqur iz qoldirdilar»⁶⁵. Ana shunday yaratuvchi, kashf etuvchi kuchlardan biri Yusuf Xos Hojib bo'lganligi g'oyat e'tiborga molikdir. Shunday qilib, bu kabi asarlar insonni ogoh etuvchi kuch bo'lib maydonga chiqadi. Zero, davlatchilik ma'rifatini shakllantirish uchun o'tmish ma'naviy merosini jiddiy o'rganish darkor. Buning uchun o'tmishimizda manbalar yetarlidir.

Qayum Karimov bunday deydi: «Davlatni idora qilish usuli, siyosati, qonun-qoidalari, shuningdek, xalqning rasmu-odatlarini, axloqni o'zida mujassamlashtirgan nizomnoma - qomus sifatida «Qutadg'u bilig» maydonga keldi»⁶⁶. Haqiqatan ham, manbalarimiz ichida bu asar muhim ahamiyatga ega. Chunki, birinchidan, «Qutadg'u bilig»da o'zgacha bir davlatchilik kontseptsiyasi bayon qilingan. Ikkinchidan, asar davlatchilik ma'rifatidan saboq beruvchi ilk turkiy manbalardan biridir.

Amir Temur olimlar, faylasuflar, me'morlar, shoirlar, hofizu mashshoqlarga g'amxo'rlik qilishda ham nom qozongan edi. Temuriylar davri haqiqatdan ham, ilm-fan, madaniyat va maorifning behad ravnaq topishini ta'minlagan Sharq Uyg'onish davri edi⁶⁷.

1996 yilning 24 aprelida Parijda YUNESKO qarorgohidagi «Temuriylar davridagi ilm-fan, madaniyat va maorifning gullab-yashnashi» ko'rgazmasining ochilish marosimida so'zlagan nutqida yurtboshimiz sohibqironning bugungi kundagi tarixiy ahamiyatini alohida ta'kidlab, «maslahat, mulohazakorlik, o'ylab ish qilish qurol kuchidan o'n baravar foydaliroqdir», degan donno so'zlar Amir Temurga mansubdir. Bu so'zlar hozirgi tilda nizoli masalalarni siyosiy muloqot, ogohlantiruvchi diplomatiya yo'li bilan hal qilishni bildiradi.

Hozirgi kunda Amir Temurning «Temur tuzuklari» asari milliy davlatchiligimiz tarixiga oid muhim tarixiy manba bo'lib, unda qadimiy Turkistonning buyuk farzandi Amir Temur davlatining tuzilishi va boshqarilishi xususidagi nuqtai nazarlari bayon etilgan.

Muhtaram yurtboshimiz yangidan shakllanayotgan o'zbek davlatchiligi boshida turgan inson sifatida davlatchiligimizni barcha bosqichlarini chuqur ilmiy tarzda o'rganish masalasini muttasil ravishda ilgari surib kelmoqda. Ko'hna tarixning guvohlik berishicha, hali-hanuzgacha hech bir zamonda, hech bir tarixiy shaxs tomonidan o'zbek davlatchiligi tarixini bus-butun holda yaratish masalasi o'rtaga qo'yilmagan ekan. Bu masalani 2700 yillik davlatchiligimiz tarixida Prezident Islom Karimov birinchi bo'lib davlat ahamiyatiga molik vazifa sifatida kun tartibiga qo'ydi. Islom Karimov tomonidan o'zbek davlatchiligi tarixini yaxlit qilib yaratilishi g'oyasini o'rtaga qo'yilishi hamda o'rganilishi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Kelajagi buyuk davlat qurayotgan ekanmiz, milliy davlatchiligimiz tarixini bilishimiz hamda o'rganishimiz ham qarz, ham farzdir.

⁶⁵ Erkinov S. O'zbek adabiyoti tarixi. 1-tom. -Toshkent: 1977 yil, 82-bet.

⁶⁶ Yoqubov A. «Qutadg'u bilig»da davlatchilik kontseptsiyasi. -Toshkent: 1997 yil, 10-bet.

⁶⁷ Ibrohimov A. Biz kim, o'zbeklar. -Toshkent: O'zbekiston. 1992 yil, 88-bet.

TURKISTON IJTIMOY-IQTISODIY HAYOTIDA SOLIQLARNING TUTGAN O'RNI: MUAMMO VA ZIDDIYATLAR

*Malohat Umirzoqova,
Nam DU tadqiqotchisi*

O'zbekiston mustaqillikning dastlabki yillaridayoq barqarorlikni ta'minlash, aholini ijtimoiy himoyalash va daromadlarni oshirish yuzasidan bir qancha ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirdi va eng muhimi qat'iy moliyaviy siyosatni o'tkazdi. Bunda mamlakatimiz iqtisodiyotini barqarorlashtirishda davlatimiz iqtisodiyotining eng muhim tayanchi bo'lgan soliq siyosatini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar muhim rol o'ynadi. Chunki, hamma davrda bo'lgani kabi, soliqlar hozirga davrda ham xazina to'ldiruvchi asosiy manbadir. Shuning uchun ham mustaqillikning dastlabki yillaridayoq mamlakatda mavjud soliq tizimini takomillashtirishga katta e'tibor qaratildi. Prezidentimiz I. Karimovning "soliqlar keng qamrovli, ayni paytda har bir soha tarmoq va korxonaga alohida qayishqoq va sharoitga moslashuvchan bo'lishi zarur. Soliqlar daromadlarning bir qismigagina solinishi, ayni paytda har bir soha xalq xo'jaligi va aholiga kerakli mahsulot va mollarni ko'proq va yaxshiroq ishlab chiqarishga intilayotgan tashkilotlarni va kishilarni har jihatdan rag'batlantirish ham lozim⁶⁸" degan fikrlari orqali soliq siyosatidan davlatimiz ko'zlagan maqsad va manfaatlarni anglab olishimiz mumkin. Afsuski, sovet mustamlakachiligi tuzumi davrida, xususan davlat to'ntarishi orqali hokimiyatga chiqib olgan bosheviklar olib borgan zo'ravonlikka asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy siyosati tufayli Turkiston xalqlari o'rtasida ulkan yo'qotishlarga sabab bo'ldi. Mamlakat aholisining ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzi izdan chiqib, aksariyat mahalliy oilalarning iqtisodiy aholini vayron bo'lishiga sabab bo'ldi va keyingi qashshoqlashuviga zamin hozirladi. Soliq siyosati borasida muayyan ko'rsatma va yo'riqnomaga ega bo'lmagan bosheviklarning joylardagi vakillari, xususan soliq idorasi xodimlari aholini ishlab chiqarish, ayniqsa Turkiston iqtisodiyotida ustivor soha bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarni yetishtirishdan keladigan daromadlarga solinadigan noqonuniy va zo'ravonlarcha soliq siyosatini qo'llashlari natijasida o'lkada ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlarning keskinlashuviga, ichki muammolarni chuqurlashuviga sabab bo'ldi. Qishloq xo'jaligida tashabbuskorlik, mehnatga yarasha rag'batlantirish kabi ishlab chiqarishdagi an'analarga putur yetdi, buning ustiga sarosimalik noroziliklar avjiga chiqqan bo'lib, soliq siyosatiga nisbatan mahalliy aholini e'tirozlari aks etgan arizalar mahalliy idoralarga ko'plab darajada tushayotgan edi. Birgina Farg'ona viloyatida soliq tizimi va qishloq xo'jaligidagi muammolarni 1923 yil yakunlari va 1924 yil birinchi yarmidagi holatni tahlil qilib chiqqan Farg'ona viloyati ijroiya qo'mitasining ma'sul kotibi A. Nikiforov o'z ma'ruzasini tayyorlab, unda qishloq xo'jaligi daromadlariga nisbatan qo'llanilayotgan soliqchilik tizimi natijasida yo'l qo'yilgan keskin xatolar ochib tashlanib, shunday deyiladi⁶⁹: qishloq xo'jaligi bo'yicha soliqlar yuzasidan Andijon uezdiga belgilangan 406.000 pud qishloq xo'jaligi solig'idan 1923 yil 20 dekabrga oyiga qadar 251.720 pud, ya'ni 62 % undirilgan. Oxirgi vaqtda soliqning keskin kamayishi sezilmoqda. Bu shunday izoxlanishi mumkinki, soliq to'lovchilardan soliq tulashga qobiliyatli bulgan qatlamigina soliqlarni to'lamoqda, soliq to'lovchilarning yana bir qatlami esa kambag'al dehqonlar, har xil ofatlardan zarar ko'rganlar xissasiga tug'ri kelib ular soliqlarni to'lay olmayptilar. Yana bir aholining soliq to'laydiganlari boylar bo'lib soliqlarni juda kechiktirib to'laydilar.

Xo'qand va Yorboshi volostlarida bo'lganimda quyidagi faktlarga duch keldim.

⁶⁸ Karimov I. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura.-Toshkent. O'zbekiston, 1996.-B 116.

⁶⁹ Farg'ona viloyat davlat arxiv. 121-fond, 2-ro'yxat, 38-ish, 5-varaq.

O'ta kambag'al aholi ham soliqlarni to'lagan, lekin shaharda yashovchi volostlarda o'z yerlariga ega bo'lganlar soliqlarni to'lamaganliklari ko'rinadi. Agar raqamlarga e'tibor berilsa Xo'qand volostining umumiy 2988 ta xo'jaligidan 500 tasi shaharda yashaydi bu esa soliq tulovchilarning 17% tashkil etadi. Deyarli barcha xo'jaliklarning 80% kam miqdordagi yerga ega bo'lib 2-3 tanop bug'doyga ega. Asosiy aholiga ya'ni 2400 kambag'al xo'jaliklar uchun 1000 desyatina bug'doy to'g'ri keladi⁷⁰.

Shuni e'tiborga olish kerakki, haqiqiy hosildorlik nafaqat Xo'qand volosti balki Andijon bo'yicha o'rtacha desyatidan 30 puddan hosil oshadi. Demak kambag'al dehqonlar 30.000 pud hosil yig'imidan 7600 pud soliq to'lashlari lozim. Ya'ni bu ularning hosilini 25% to'g'ri keladi. (1/4 qismiga) Bu holat esa xoli tang bo'lib turgan dehqonni soliq to'lashini yanada qiyinlashtiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, Markaz va mahalliy soliq undiruvchilarning dehqonlarning moddiy va maishiy axvolidan ko'ra, soliqlarni undirish haqida jon kuydirishlari, mahalliy aholi manfaatlarining umuman e'tiborga olinmasligi kabi kabi ziddiyatli muammolar aholini keskin noroziliklariga sabab bo'layotgan edi. Aynan Xo'qand volostida uzumzorlar nobud bo'ldi, lekin nobud bo'lgan uzumzorlarga ham soliq solingan. Nobud bo'lgan yer yegalaridan uzumzorlarga solingan soliqlardan ozod qilishini so'rab 150 dan ortiq arizalar kelib tushgan. Bu arizalarning birortasi ham ko'rib chiqilmagan sababi mahalliy soliq solish organlarining arizalarni ko'rib chiqish uchun vaqtlarini yetarli emasligi bilan izoxlanadi⁷¹. Yorboshi volosti aholisidan esa 275 ta ariza kelib tushgan bo'lib, ularning mazmuni ham sholining zararlanishi va nobudgarchiligi sababli soliqlardan ozod etishdir. Bu mazmundagi arizalarning ham birortasi ko'rib chiqilmagan. Bu volostlar aylanilganda soliqlarni hisobga olish, yuritish, hisoblab chiqarish va aholidan undirishda xatoliklar mavjudligi aniqlandi.

Bir dehqonga 1 tanop don ekini o'miga 11 tanop, ya'ni 8 tanop paxtasi borligi, bog'i va yashaydigan yeri uchun unga 194 tanop yozilgan. Amalda esa ularning ekan yeri 3 tanopni tashkil etib qolganlari bo'sh yerlardir. Natijada u to'lashi lozim bo'lgan soliqning 2 pudi o'miga 20 pud to'lashi kerak, ya'ni yig'ib olgan hosilidan ham ko'proq, yana biri esa 14 tanop yeridan 7 tanop yerini ekan bo'lib unga 14 tanop uchun soliq solingan⁷². Uchinchi bir dehqonga 10 tanop o'rniga 20 tanop uchun soliq solingan. Bu misollardan kelib chiqib aniq belgilash mumkinki, mahalliy ijroiya qo'mitalari va shahar ijroiya qo'mitalari soliqlarni yuqori belgilashgan. Ma'muriy buyruqbozlik tuzumi oqibatida soliqlarning sun'iy ravishda oshirib borilishi iqtisodiy sohaning inqirozini chuqurlashuvini hamda soliq tizimidagi tajribalarning o'ta zaif tomonlarini ko'rsatib berdi. Yorboshi volosti dehqonlari hosilsizlik va talofotlar tufayli soliqlardan ozod qilish haqida ariza berishdan ko'ra, jimgina qolishni lozim deb bilishadi. Sababi birgina ariza berish uchun bir necha kun sarson bo'lish kerakligi yoki ariza berilganda ham turli rasmiy idoralarga haydashlari va har xil rasmiyatchiliklarga ro'baru kelishliklarini bildirishdi.

Yor-Boshi volostining moliyaviy agenti 16 yoshli yigit bo'lib aholining soliq borasidagi savollaridan birortasiga javob bera olmagan. Bundan ko'rinib turibdiki, soliq solish va uni undirish borasida shug'ullanuvchi kadrlar masalasiga ham e'tibor qaratilmaganligini, soliqlarni ko'r-ko'rona belgilanganligini ko'rish mumkin.

Xo'jaliklarni hisobga olish, soliq yig'ilishi lozim bo'lgan soliqning ham aniq hisoboti yuritilmagan. Xuddi shunday holat Marg'ilon uezdida ham ko'zga tashlanadi.

⁷⁰ FVDA. 121-fond. 2-ro'yxat, 38-ish, 6-varaq

⁷¹ FVDA. 121-fond. 2-ro'yxat, 38-ish, 6-varaq

⁷² FVDA. 121-fond. 2-ro'yxat, 38-ish, 6-varaq

164162 pud solingan soliقدan 20 dekabrغا 101.274 pud ya'ni 61% soliq to'langan. Aravan volosti aholisidan tushgan arizalarning birortasi ham ko'rib chiqilmagan⁷³.

Qishloq xo'jaligi soliqlaridan ozod qilish bo'yicha komissiya faoliyatini o'rganilganda quyidagilarni ko'rish mumkin.

1. Andijon Komissiyasiga soliqlardan ozod qilish bo'yicha 8256 ta ariza kelib tushgan, 2145 tasi ko'rib chiqilmagan. Shu arizalardan 4083 tasi qanoatlantirilmagan, 1628 ta arizaga ko'ra soliقدan ozod etilgan.

2. Marg'ilon hududi bo'yicha esa 3106 ta ariza kelib tushgan bo'lib ulardan 1317 tasi ko'rib chiqilgan, 1789 tasi umuman ko'rilmagani. Ko'rib chiqilgan arizalardan 477 tasi qanoatlantirilmagan. 840 tasi esa soliقدan ozod etilgan. Yuqoridagi faktlarning keltirilishi quyidagi xulosalarni keltirib chiqiradi:

-Ochlikdan madori qurigan, holsizlangan va xoli tang bo'lgan dehqonlar zaxmat bilangina keyingi hosilgacha yetib olishlari mumkin. Ayanchli holat ko'rib bilib turilsada amalda nochor aholini soliqlardan ozod etish va aholini axvolini yengillashtirishga mulloqo e'tibor berilmagan, aholini manfaatlari bepisand qolib ketaverganligi kurinadi. Bu holatni quyidagi raqamlar ham isbotlaydi. Andijon uezdi bo'yicha hisobga olingan 73.979 desyatinadan o'rtacha 20 pud. 1 desyatinadan 1.479.580 pud. bug'doy undan s oliq 406.000. Dehqonga esa 1.073.580 p bug'doy qoladi. O'rtacha soliq esa uyezd bo'yicha 285 ni tashkil etadi. Qishloq aholisi soni 410.000 kishi belgilanib, bir jon uchun 2p.24 f. bug'doy to'g'ri keladi.

-Marg'ilon uezdi bo'yicha esa 32.367 desyatinadan o'rtacha 20 pud. 1 desyatina hosildan 647.162 p-dehqonga esa 483.678 pud bug'doy qoladi. O'rtacha Marg'ilon uezdi bo'yicha soliq hosilning 25% tashkil etadi. Aholini 400.000 kishi deb belgilanganda ham bir jon uchun bir yilga 1p 08 f bug'doy to'g'ri keladi. Shunisi ravshanki, agar aholi shu tarzda bug'doy va zaruriy oziq ovqat bilan ta'minlansa, aholi yana ko'p vaqt mobaynida yarim och, yupun va juda qashshoq hayot kechiradi⁷⁴. A. Nikiforovning qilgan ma'ruzasida keltirilgan ushbu materiallar shundan dalolat beradiki, mahalliy aholining maishiy turmush tarzidagi qiyinchiliklar, o'lka aholisining iqtisodiy ahvolning og'irlashuvi kabi holatlar umuman e'tiborga olinmay, ular aksariyat hollarda inkor qilinib kelinganini kuzatamiz. Shuningdek soliq, to'lovlarni undirish jarayonida mahalliy aholining manfaatlari bilan hisoblashmasdan, ularni bergan norozilik kayfiyatidagi arizalari bee'tibor qoldirilib, javob ham qaytarilmagani, shundoq ham og'ir bo'lgan soliqlarni o'z vaqtida to'lay olmagan oilalarga keskin choralar ko'rilgani aholi o'rtasida oziq-ovqat tanqisligi hamda ocharchilik kabi muammolar girdobida qolganini ko'rish mumkin. Shundoq ham 1922 yil Iyanvardan Moskvaning tashabbusi bilan Turkiston aholisiga, ayniqsa, uning qishloqdagi qismiga og'ir yuk bo'lib tushgan alohida "ochlik solig'i" joriy qilinib, Farg'ona viloyatining nihoyatda och qolgan aholisidan ham 660 pud turli-tuman mahsulotlar ana shu soliq yo'li bilan undirib olingan edi. Haddan ortiq soliq yuki 1922-1923 yillarda omniyiv ochlikning yangidan avj olishiga sabab bo'lib, Farg'ona viloyatida 500 mingga yaqin, Samarqand viloyatining Jizzax va O'ratepa uyezdlarida 30 mingdan ortiq ochlikka yo'liqqan odamlar aniqlangan edi⁷⁵.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, sovet hukumatining o'lka ijtimoiy-iqtisodiy hayotida chuqur yo'qotishlarga sabab bo'lgan soliq siyosati va uni amalga oshirgan soliq idoralarinig faqat markaz manfaatlari uchungina xizmat qilishi, soliq undirish va ularni yuritish bilan shug'ullanuvchi kadrlar masalasining sustligi yoki savodsizligi tufayli

⁷³ FVDA. 121-fond, 2-ro'yxat, 38-ish, 7-varaq

⁷⁴ FVDA. 121-fond, 2-ro'yxat, 38-ish, 8-varaq.

⁷⁵ O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligiga davrida. 2-kitob. - B 361.

aholiga nisbatan o'ta e'tiborsizlik, o'lkadagi iqtisodiy vaziyatning keskinlashuviga olib keldi va o'lkamiz tarixidan "eng mudhish kunlar" sifatida joy oldi. O'tmishning sovet mustamlakachiligi davri voqealaridan bugungi davr kishilari achchiq xulosa chiqarib, yurtimiz obodligi, kelajagimiz taraqqiyoti yo'lida fidokorona mehnat qilishda ma'naviy-mafkuraviy ozuqa olishi, istiqloq qadriga yetmaklikni o'rgatuvchi dasturamal hisoblanadi. Zero, Prezidentimiz I.Karimov aytganlaridek, "tarixiy xotirasiz kelajak yo'q".

O'RTA OSIYODA MUZEYLARNING SHAKLLANISHI

*Barotjon Ibrohimov,
Nam DU "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrası o'qituvchisi*

A.Qosimov

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi talabasi

Moziy so'zining o'zi beixtiyor xayolotni uzoq o'tmish sarhadiga chorlaydi, allaqanday siru asrorlarga to'la ko'hna zaminu zamonlar og'ushiga tortadi. Tafakkur nuri bilan qadim tarixning qop-qorong'u qatlarini yoritib, o'tmishimizni oz bo'lsada qamrab olishga intilamiz. Naqadar mashaqqatli, og'ir va nihoyatda xayrli va ibratli tarix yo'llariga nigoh tashlaymiz. Axir inson nigohi tushgan joyda qadam izi, bunyodkorlik qoldig'i mavjud. Yurtimiz go'zalligi, boyligi, mo'jizaviy tabiati, san'ati, nodir asarlari haqida hozirda butun dunyoga ma'lum. Ana shu o'lkamiz asrlar qa'ridan topilgan noyob va nafis bir san'at asariga o'xshaydi. Vatanimiz qa'rida asosan arxitektura qoldiqlari – paxsa, xom g'isht, pishiq g'isht, sopol va toshlardan iborat inshoot va binolar shaklu shamoyilini topamiz. Ashyoviy dalillar sifatida qimmatbaho tosh, oltin, kumush ishlatilgan ro'zg'or asboblari, turli xil bezaklar, sopol idishlar uchraydi. Zeb ichida ziynati deb ardoqlangan qadimiy zargarlik, misgarlik, kandakorlik, kulolchilik asarlari, to'qima shohi atlaslar, so'zanalar, gilamlar, o'ymakor bezakli har xil buyumlarni hozir faqat muzeylarda ko'rish mumkin. Necha-necha avlod-ajdodlarimizdan meros badiiy, madaniy, me'moriy boyliklarni namoyon etib, ko'pchilikning nazariga qo'yish muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega.

O'rta Osiyo xalqlari qadimdan Yaqin Sharq va g'arb davlatlari, ya'ni Urartu, Misr, Gretsiya, Bobil, Rim kabilar bilan iqtisidiy va madaniy aloqalar o'rnatganlar. O'rta Osiyo zaminida o'tgan mashhur "Buyuk ipak yo'li" Sharqiy Osiyo va Hindistonni O'rta yer dengizi mamlakatlari bilan bog'lar edi.

Bunday jozibali o'lka barcha davrlarda chet el istilochilarining diqqat markazida bo'lgan. Shu sababli taqdir taqozosi bilan O'rta Osiyoning tarixiy qismati juda og'ir kechdi: bosqinchilik urushlari, hukmron doiralarning o'zaro ichki ziddiyatlari tufayli to's-to'palonlar ham tez-tez yuz berib turgan.

Doimiy qirg'inlar tufayli betakror saroylar, go'zal shaharlar, noyob inshootlar vayronaga aylanib, yig'ilgan bebaho madaniy boyliklar g'oliblar o'ljasiga aylanardi.

Muarrix Muhammad Narshaxiyning guvohlik berishicha, arablar Poyqand janglaridan hisobsiz tillo, kumush buyumlar, qurol-aslahalar, qimmatbaho kiyim-kechaklardan iborat katta o'lja bilan qaytganlar. Arab istilosi davrida xazina to'plami, madaniy boylik jamg'arish ishlarida durustroq siljish yuz bermadi.

O'rta Osiyoda Mustaqil Somoniylar davlatining (IX-X asrlar) barpo bo'lishi bu borada tubdan o'zgarish qildi. Bu davrda saroy boyliklaridan tashqari katta kutubxonalar, arxivlar barpo etildi. X asrdagi Buxoro va Sheroz amirliklari kutubxonalarida insoniyat yaratgan hamma nodir kitoblar bo'lgan.

G'aznaviyalar sulolasining asoschisi Mahmud G'aznaviy ham juda ko'p kitoblar to'plagan. Xorazmshoh Muhammad mamlakatning ravnaqi yo'lida katta ishlar qildi. Go'zal saroylar, qasrlar, maqbaralar qurdi. Nodir moddiy-ma'naviy boyliklar to'pladi. ammo bu betakror san'at va madaniyat yodgorliklari, butun shaharlar Mo'g'ul bosqinchilari istilosi tufayli yo'qotildi. Kutubxonalar yondirildi, madaniy hayot 100 yil orqaga chekindi⁷⁶.

Oradan 150 yil o'tgandan so'ng O'rta Osiyoda Fan va madaniyat qayta kurtaklay boshladi. Ayniqsa, Amir Temur tomonidan yagona markazlashgan davlat tuzilishi va Samarqandning poytaxt qilinishi katta boyliklarning to'planishiga sabab bo'ldi. Me'moriy yodgorliklar, maqbaralar, masjid-madrasalar, saroylar qurildi.

Amir Temur zabt etgan mamlakatlardan qadimiy qo'lyozmalar, xon, amirlarga tegishli yozishma va elchilik hujjatlari, musulmon dunyosining muqaddas kitobi bo'lmish "Usmon Qur'oni"ning (VII asr) asl nusxasini Samarqandga keltirdi. Dunyoga mashhur Temur kutubxonasini barpo etdi. Temurning sevikli nabirasi, Sharqning buyuk astronom olimi Mirzo Ulug'bek kutubxonani yanada boyitdi.

Amir Temurning nabirasi Shohruxning o'g'li shahzoda Boysung'ur mirzo (vafoti 1433 yil) Hirotda saroy kutubxonasini barpo etdi. Sharqshunos olim A. Yu. Yakubovskiyning ta'rificha, unda bir qancha guruh xattotlar, nafis surat ustalari (rassomlar), zarhalchilar, muqovachilar, olimlar ijod qiladilar. Kutubxonada faqatgina nusxa olish, kitoblarni bezash emas, balki filologiya, tekstologiya tadqiqotlari ham olib borilar edi. 1442 yil shu kutubxonada Firdavsiy "Shohnoma"sining to'la matni ko'chirib yozildi.

Temuriylar davrida tasviriy, Amaliy va me'morchilik san'atlarida ulkan yutuqlarga erishildi. Saroylar, madrasa, maqbaralar va boshqa binolarni nafis suratlar, naqshlar bilan bezash taraqqiy etdi. Bibixonim masjidi, Go'ri Amir, Shohi-zinda, Ahmad Yassaviy maqbarasi va masjidi, Shahrisabzdagi Oqsaroy, Ulug'bek qurdirgan rasadxona va madrasalar o'zining ulug'vorligi bilan Sharq me'morchiligining shoh asarlari bo'lib, ularda xalqimizning yuksak did va mahorati, aql-zakovati namoyon bo'lgan.

Bu davrda savdo-sotiq, hunarmandchilik shunchalik rivojlangan ediki, Buxoro, Samarqand ustalari tomonidan ishlangan buyumlar dunyo bozorlarida yuqori baholarni qabul etdilar. Hirot ustalarining zargarlik buyumlari, Samarqand, Buxoro duxobasi katta shuhratga ega edi. Temur davrida Movarounnahr ustalarining ijodiy ishlari ko'rigi bo'lib turardi.

1469 yili Ali Isfahoniynig san'ati tahsinga sazovor bo'ldi. Usta guldona idishni ko'rikka qo'yadi. Bu guldonda 32 hunarmandning ish uslubi ko'rsatilgan edi.⁷⁷

Hunarmandlar o'z mahoratlarini yangi qurilgan masjid, maqbara va boshqa inshootlarda namoyon etar edilar. Masalan: Bibixonim masjidi uchun ustalar tomonidan ishlangan shamdonlar va masjid darvozasi kandakorlik san'atining cho'qqisi edi. Ahmad Yassaviy maqbarasi uchun tabrezli usta Abdul-Aziz ikki tonnalik mis qozon yasagan (1381 yil). Shamdonlarni va qandillarni esa isfahonlik usta Izoddin yasagan edi. Go'ri Amirning 1405 yil Temur ko'milgandan keyingi ichki ko'rinishi "Harbiy memorial muzey"ni eslatar edi. Maqbaraga qo'yilgan har bir buyum nodir tarixiy va madaniy yodgorlik edi.

Tarixchi Arabshohning yozishicha, Maqbara ichiga sohibqironning kiyimlari, devorlariga qurol-yarog'lari osilgan edi. Bu qurollar oltin-kumushdan yasalgan bo'lib,

⁷⁶ Sodiqova N. Madaniy yodgorliklar xazinasi. -Toshkent: Fan, 1991 yil. B-82

⁷⁷ Sodiqova N. Madaniy yodgorliklar xazinasi. -Toshkent: Fan, 1991 yil. B-62

qimmatli la'l-yoqut toshlar bilan bezatilgan edi. Maqbara gumbazi ostida osmondagi yulduzlarni eslatuvchi oltin-kumush qandillar osilgan edi. Bitta qandil 4000 misqol tilldan yasalgan. Yerga maqbara o'lchovida ipak va duxoba gilamlar solingan edi.

Temuriylar sulolasidan Husayn Boyqaro Hirotni go'zal binolar, masjid, madrasalar bilan obod etdi. She'riyat sultoni Alisher Navoiy bilan birga Hirotni shoir va fozillar bog'iga aylantirdi. Shu davrda tarixchi olimlar Mirxond (1498 yil vafot etgan) va uning nabirasi, tarixchi Xondamir, buyuk mo'yqalam sohibi Kamoliddin Behzod ijod qildilar.

Bu davrda Hirot miniatyura san'ati ustalari maktabi vujudga keldi, sanoqsiz qo'lyozmalar iste'dodli xattotlar tomonidan ko'chirildi va zarhallar bilan bezatildi.

Sharqshunos olim A. Yu. Yakubovskiyning yozishicha, Alisher Navoiyning (1441-1501) juda katta, nodir qo'lyozmalarga boy shaxsiy kutubxonasi bo'lgan. Bu kutubxonadan tarixchi Xondamir, musavvir Behzod va boshqa olimu fozillar foydalanganlar.

Buxoro-Xiva xonliklarida ham nodir qo'lyozmalar, miniatyuralar kolleksiyasini to'plab saroy va shaxsiy kutubxonalar barpo etish odat bo'lgan edi.

Shunday qilib, O'rta Osiyoda dastlabki muzeylar nodir buyumlar, noyob qo'lyozmalar va boshqa san'at va hunarmandchilik buyumlarini to'plab namoyish etish shaklida namoyon bo'lgan.

SOVET MUSTAMLAKACHILIGI DAVRIDA OCHARCHILIK MASALASI VA UNING YECHIMIDA TEMIRYO'L TRANSPORTINING TUTGAN O'RNI

B. Jalolov

Nam DU tadqiqotchisi

Uzoq yillar davomida butun jahonga o'zini "sotsialistik ishchi-dehqon davlati" deb atagan Sovet hukumati qariyb 70 yillik xukmronligi davrida ko'plab sinovlarni boshdan kechirdi va sinovlarda millionlab aholisi xalok bo'lgan bir paytda, mudhish oqibatlariga sabab bo'lgan iqtisodiy-siyosiy jarayonlar uzoq yillar davomida ilmiy jamoatchilikdan sir saqlab kelindi. Qizil imperiyani ancha tashvishga solgan ana shunday jarayonlardan biri 1921-1923 yillarda yuzaga kelib, avjiga chiqqan ocharchilik masalasidir. Ocharchilikning yuzaga kelishi ildizlari albatta birinchi o'rinda bolsheviklarni iqtisodiy qonunlarni mensimasdan ularni toptaganligi va ularni zo'ravonlikka asoslangan boshqaruv tuzumiga borib taqaladi.

Butun mamlakatda hokimiyatni qo'lga olgan bolsheviklar butun xo'jalik va siyosiy hayotni harbiy yo'sinda qayta qurish, o'z manfaatlari yo'lida barcha sohalar ustidan "ishchi-dehqon nazoratini o'rnatish" bahonasida markazlashtirishga urinish, va sanoat, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi sohasini davlat mulkiga aylantirish yo'lidan borishlari mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni buzilishiga olib keldi. Bu tadbirlarni eng yuqori nuqtasi bolsheviklarning hayotga tadbir etgan "harbiy kommunizm siyosati" bo'lib, favqulodda keskin iqtisodiy choralarni qo'llanishi, xususan, barcha moddiy boyliklarni oshkora musodara qilish, oziq-ovqat mahsulotlarni tortib olish, yalpi mehnat majburiyati kabi tadbirlar mamlakat iqtisodiyotini vayron qilib, aholi orasida sarosimalk va qat'iy norozilikka sabab bo'ldi. Bolsheviklar yetakchisi V. Lenin o'z partiyasining mavqecini saqlab qolish va mustahkamlash yo'lida 1921 yil mart oyida bo'lib o'tgan RKP(b) X s'ezdida yangicha yondashuvlardan iborat, asosiy mazmunini oziq-ovqat solig'ini joriy etish, savdo-sotiqni erkinlashtirish, mayda tadbirkorlikka ruxsat berish kabi iqtisodiy jarayonlarni o'z ichiga olgan, "yangi iqtisodiy siyosat" rejasi qabul qilindi⁷⁸. Biroq o'sha yilning aprel oyiga kelganda Rossiyaning O'rta va Quyi Volga va

⁷⁸ O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. -Toshkent: Sharq, 2000. 2-kitob. -B 179.

unga yaqin hududlarda yoz faslining o'ta issiq kelishi natijasida bug'doy va boshqa ekinlarni sarg'ayib qurib qolishiga olib keldi. "Harbiy komunizm siyosati" oqibatlaridan hali o'zini o'nglab olmagan hamda yangi iqtisodiy siyosatning mevalarini totib ko'rishga ulgurmagan Rosssiyaning Volgabo'yi, Uraloldining bir qismi, Ukrainaning ayrim hududlarini shimoliy Kaspiy bo'yidan boshlangan qurg'oqchilik ko'lami qamrab oldi⁷⁹. Butun bir mamlakat ochlik girdobida qoldi, odamlarni ochlikdan qirilib ketish xavfi yuzaga keldi. Ocharchilik keltirib chiqargan oqibatlarni o'z ko'zi bilan ko'rganlardan biri, 1921 yili Rossiyaga turli iqtisodiy va ishlab chiqarish bo'yicha kelishuvlarni amalga oshirish maqsadida tashrif buyurgan ishbilarmon-tadbirkorlardan iborat AQSh delegatsiyasi tarkibida kelgan amerikalik doktor Armand Xammer shunday tasvirlaydi: "men 1918 yili podsho oilasi otib tashlangan Yekterinburgda ocharchilik bilan to'qnashdim.

"Ocharchilik tumanlari" deb e'lon qilingan hududlarda dehqonlar zo'rg'a kun kechirishardi. O'tgan yili zahiralari tugagan, ular qishdan chiqmasliklarini bilib yashayotgan joylardan, hosilsiz dalalardan "vabo"dan qochganday temiryo'l bo'ylariga yugurib chiqishardi va yuk vagonlariga joylashib olardilar. Ular orasida aqlga sig'maydiga darajadagi yuqumli kasalliklar, vabo, ichterlama, va bolalar epedemiyasi mavjud⁸⁰". Armand Xammer ocharchilik dahshatlarini ko'rgach, Rossiya ochlariga gumanitar yordam berishni tashkillashtiradi va AQShdagi savdo bo'yicha sheriklariga xat bilan murojaat qilib, kemalar orqali Rossiya ochlariga g'alla jo'natish va buning uchun ruslardan g'alla o'rniga mo'yna va boshqa mahsulotlarga ayirboshlash mumkinligi haqida fikr bildiradi, sababi buning mamlakat rahbari Leninning roziligi olgan, Lenin ham o'z o'rnida bu tashabbusni qo'llab-quvvatlashini, buning uchun tashqi savdo idoralariga buyruq berishini aytadi. Armand Xammerning Rossiyadagi ocharchilik borasidagi qilgan murojaatlari AQSh jamoatchiligini albatta befarq qoldirmadi.

Amerikalik general Vilson 50 ming nafar ochlikka giriftor bolalarni sovet hukumatidan AQShga yuborishlarini so'ragan. Ammo bu taklifga millatlar ishi bo'yicha sovet komissari I. Stalin (1917-1922 yy) shubha bilan qarab, "musulmon bolalar (Volgabo'yi, Uraloldi hududlaridagi och qolgan tatar-boshqird musulmon bolalari haqida gap ketyapti-muallif) g'ayridinlarga aylanish xavfi bor" deydi⁸¹.

Aslida Stalin bolalarni kapitalistlar tomonidan boqilishi va tarbiyalanishiga qarshi edi. Hali ocharchilik mamlakatni zabt etmagan va bolsheviklar endigina hokimiyatni bosib olgan 1917 yildayoq Stalin ocharchilik xavfi to'g'risida Finlyandiya sotsial-demokratik ishchi partiyasining Gelsingforsdagi s'ezdida (1917 yil 14 noyabr) mag'rurlik bilan "bizni ocharchilik bilan qo'rqitmoqchi bo'ldilar. Sovet hokimiyati oziq-ovqat tanqisligidan xalok bo'lib ketadi, deb payg'ambarlik qilgan edilar. Biroq biz spekulyat-(chayqovchi)larni tiyib, dehqonlarga murojaat qilishimiz bilanoq shaharlarga yuz ming pudlab g'alla kela boshladi"⁸².

Stalinning 1917 yildayoq bildirgan ushbu fikrlari orqali bilish mumkinki, G'arb davlatlari bashorat qilgan ocharchilik, aslida 1917 yil emas, 1921 yili avjiga chiqqanligi, hali ocharchilik falokati haqida hech qanday tasavvurga ega bo'lmagan Stalin ongida ishonchsizlik, xavfsirash, G'arbg'a nisbatan dushmanlik kayfiyati bilan qarash, uzoq yillar davomida saqlanib qoldi, ocharchilikka qarshi AQSh takliflariga bildirilgan yuqoridagi rad qilishlar ana shunday qarashlar yordamida shakllangan bo'lsa ajab emas. Sovet

⁷⁹ Rasulov. A. Turkiston va Volgabo'yi, Uraloldi xalqlari o'rtasidagi munosabatlar. -Toshkent: Universitet. 2005. B 28.

⁸⁰ Armand Xammer. Moy vek-dvadsat. Puti v vstrechi. - Moskva: Proogrees. 1990. -S 67.

⁸¹ Rasulov. A. Turkiston xalqi bag'rikengligi --Toshkent: Yangi nashr. 2011. -B 26.

⁸² Stalin. I. Tanlangan asarlar. 4-jild. -Toshkent: O'zbekiston. 1949. -B 2.

hukumati ocharchilikka qarshi kurashda ichki imkoniyatlardan foydalanishga urindi. Bu urinishlar ma'muriy buyruqbozlik va zo'rovonlikka asoslangan bo'lib, shart-sharoitlar hisobga olinmadi. Stalin G'arb takliflarini inkor etib turgan bir paytda, Leninning qaram o'lkalarga, xususan Turkistonga nisbatan ochlarga yordam berish borasidagi chaqiriqlari benihoya ko'payib bordi. 1921 yil 18 iyulda Turkistondan o'n kunlik muddat ichida 250 ming pud oziq-ovqat mahsulotlarini Markazga yuborish to'g'risida buyrug'i e'lon qilinadi, shundoq ham buyruq yetib kelmasdan bir necha kun oldin Turkiston XKS Orenburgga 20 vagon g'alla, 2 vagon guruch yuborish to'g'risida qaror qabul qiladi⁸³. 1920-1921 yillar ichida Turkiston aholisidan 9708703 pud g'alla, 635114 pud yem-xashak, 1606210 pud go'sht va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari tortib olinib, Markazga jo'natildi⁸⁴. Shuningdek, ocharchilika qarshi kurash paytida Markaziy Osiyoning ekologik muammolar o'chog'iga aylangan "Orol fojiasi"ga dastlabki poydevor o'rnatildi. 1921 yil 7 oktyabrda Lenin "Orol dengizidagi ishchi baliqchi o'rtoqlarga" nomli murojaatni qabul qilib, unda shunday deyiladi: "Orol dengizida baliq ovlash yomon emas, binobarin, sizlar uncha ko'p muhtojlik ko'rmay yashamoqdasiz. Ovlayotgan baliq'ingizni bir qismini ochlikdan shishib ketayotgan chol-kampirlarga, deyarli butun yil bo'yi och qorin bilan og'ir yer ishlarini bajarishi lozim bo'lgan va holdan to'ygan 8 million mehnatkashga, nihoyat, birinchi navbatda halok bo'lib ketishi mumkin bo'lgan 7 million bolaga ajratib bering⁸⁵". Leninning murojaatnomasida och qolganlarning nechog'li ko'pligi va uning halokatli oqibatlarini to'g'risida to'liq tasavvur qilish mumkin. Orol dengizining baliqchilari "dohiy"ning murojaatnomasini be'etibor qoldirmadilar. 1921 yil 25 dekabriga qadar Orol baliqchilari Rossiyaning ocharchilik tumanlariga yordam tariqasida 14 vagon baliq jo'natdilar.

Amudaryo viloyati uch oy ichida ochlar uchun 20 million so'm va 210 pud g'alla va boshqa mahsulotlar tayyorlab berdilar⁸⁶. Orol dengizida baliqchilar o'z ehtiyojlari va och qolganlarni ta'minlash uchun cheklanmagan miqdorda baliq ovlashib, dengiz ekotizimini vayron qildilar va baliq ovlash me'yori nazorat qilinmasligi oqibatida dengizning keyingi halokatiga zamin hozirlandi. Ocharchilik yillarida Turkiston matubotini ochlarga yordam berish, ochlarni qutqarish kabi chaqiriqlar to'la qamrab olgan edi. Masalan "Izvestiya" gazetasining 1921 yil 6 oktyabr sonida "Ocharchilikka qarshi kurash" rukni ostida Jaloloboddan och qolganlarga 5 vagon g'alla bug'doy jo'natilib, mahalliy aholidan yig'ib olingan bug'doy 200 pudni tashkil etgani, "Krasnaya Fergana" gazetasining 1921 yil 4 sentyabr sonida "Ochlarga yordam" rukni ostida Qo'qon temiryo'lchilari ochlar uchun 4 032926 so'm pul va 250 pud non mahsulotlari yig'ilganligi haqida ma'lumot beriladi. Sovetlar mamlakatida ocharchilikka qarshi kurash va ochlarga oziq-ovqat bilan yordam berishda hamda ularga yetkazishda asosiy vosita bo'lgan temiryo'l transportining moddiy-texnik bazasi va taminoti juda og'ir bo'lib, millionlab ochlarni ahvolini og'irlashuvida salbiy rol o'ynadi.

Birgina Orenburg-Toshkent yo'nalishida 1921 yil noyabr oyi oxirlarida ko'chirilayotgan ochlar bilan to'la poezd eshelonlari, yo'lda to'planib qolishi natijasida har kuni yuzlab odamlar turli kasallik hamda ochlikdan halok bo'lishardi, boisi temiryo'lda poraxo'rlik avjiga chiqqanligi, davlat yuklari va ko'chirilayotganlar hech qanday asossiz ravishda to'xtatib qo'yilganini kuzatish mumkin⁸⁷.

⁸³ Mustabid tuzumning O'zbekiston boyliklarini talash siyosati: Tarix shohidligi va saboqlari. Toshkent: Sharq, 2000. - B 218.

⁸⁴ Tarix shohidligi va saboqlari. - B 218.

⁸⁵ Lenin. V. O'rta Osiyo va O'zbekiston to'g'risida. Toshkent: O'zbekiston, 1957. - B 165.

⁸⁶ Sudba Arala. /Abdurahmonov O. i drug. Toshkent: Mehnat, 1988. - S 17.

⁸⁷ Rasulov. A. Turkiston va Volgabo'yi, Uraloldi xalqlari o'rtasidagi munosabatlar... - B 110.

Poezdlardagi ta'minotning og'irligi tufayli ocharchilik avjiga chiqqan bir paytda, temiryo'l transporti harakatlanishi davrida oziq-ovqat maxsulotlari, xususan, 1920 yilning fevral oyiga qadar 600 ming pud o'simlik yog'i parovozlarda yoqilg'i sifatida ishlatib yuboriladi. Eng achinarlisi, Orol dengizining minglab pud baliqlari ochlarga yetkazish o'rni uchastkasida paravozlarni yurgizish uchun yoqib yuboriladi⁸⁸. Sovet hukumati temiryo'lidagi ahvolni tartibga solmasdan, poraxo'rlikka qarshu kurashmasdan, ta'minotni yaxshilashmasdan turib, o'z maqsadiga erisha olmasdi. 1922 yil sentyab oyida O'rta Osiyo temiryo'lida favqulodda vakolatlar berilgan "uchliklar" tashkil etiladi va ular asosiy faoliyatini katta stantsiyalarda olib borishib, kichik stantsiyalar uchun (Kogon, Andijon va boshqa mahalliy stantsiyalarga)maxsus vakillar tayinlandi.

"Uchlik"ning faoliyati tufayli birgina Samarqand stantsiyasida bir necha jinoyatlar ochib tashlanadi. Masalan, depodagi vagonlarni ta'mirlash ishlarini tezlatish uchun Poltoratsk Ovcharenko 7000 so'm pul pora olganligi, Samarqand stantsiyasi poezd nazoratchisi Sergey Grigoryev poraxo'rliigi uchun ishdan olinib, ishlari tribunalgga oshiriladi. Samarqand stantsiyasi harakat xizmati bo'limi boshlig'i Linkov noto'g'ri biletlar sotish va o'z xizmatchilariga noto'g'ri topshiriqlar bergan uchun otuvga xukm qilinib, yordamchisi Lyapkin 5 yilga qamoqqa xukm qilinadi⁸⁹.

Garchi qiyinchiliklar, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar girdobida qolganiga qaramay, ocharchilikka qarshi kurashda katta yo'qotishlar, Markazning bosimi ostida minglab qurbonlar hisobiga Turkiston xalqi o'zining yuksak insonparvarlik, mehr-shavqat, fazilatlarini namoyon etdilar. 1920 yil 29 iyunda Rossiya Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasi qarorida Turkistonda 1 million 140 ming kishi ochlikdan halok bo'lganini yashirmay qayd etgan edi⁹⁰, birgina Farg'ona viloyatida 1921 yil sentyab-oktyabr oylarida ochlar soni 227059 kishini tashkil etgani, 64336 kishi ochlikdan o'lganligi haqida manbalarda aytib o'tiladi⁹¹. Sovet mustamlakachiligi davrida sodir bo'lgan ocharchilik balosi va uning dahshatli oqibatlari to'g'risida, afsuski uzoq yillar davomida so'zlashga ruxsat berilmay, bu bog'liq xujjatlar e'lon qilinishiga dastlabki yillarda imkon berilmadi. Kommunistlar qurish va "gugurtini 1 tiyin darajasida" sotishga erishish qizil imperiyada millionlab qurbonlar evaziga crishilganini o'sha davrni qo'msab yashayotganlar uchun eslatish maqsadga muvofiq bo'lardi. Zero buning uchun tarix fanini o'rganish, teran fikrlash muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, Prezidentimiz I. Karimovning "tarix o'rgatadi, tarix ogoh etadi. Ayni paytda tarix bizga to'g'ri yo'lni tanlashda maslahat beradi. Bundan oldingi zamonlarda qanday voqealar bo'lganini, ulardan qanday xulosalar chiqarib, qaysi xatolarni takrorlamaslik kerakligini, qaysi yo'ldan oldinga borish lozimligini kim o'rgatadi? Albatta, tarix o'rgatadi"⁹², degan fikrlari bugun tarixni o'rganaman, o'rgataman degan ziyoli uchun dasturamal bo'lib xizmat qiladi. Ocharchilik mavzusi orqali har bir yurtdoshimiz bugungi kunning qadriga yetmoqlik, o'tmish voqealaridan qat'iy xulosa chiqarib, yurtga daxldorlik hissi bilan yashamoqlikka o'zini ma'sul deb biladi.

⁸⁸ Tarix shohidligi va saboqlari...—B 217.

⁸⁹ "Borba S. M.P.O delami i vzya tochnikami na Sredi Aziatskoy jel-dor". "Turkestanskaya pravda". 1922. 24 noyabr. №104.

⁹⁰ Shamsutdinov. R. Sh. Karimov. Vatan tarixi. 3-kitob. Toshkent: Sharq. 2010. —B 90.

⁹¹ O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Toshkent: Sharq. 2000. 2-kitob. —B 360.

⁹² Karimov. I.A. O'zbek xalqiga tinchlik va omonlik kerak. Toshkent: O'zbekiston. 2013. —B 9-10.

O'zbek xalqi folklor etnografik xalq og'zaki ijodining rivoj topishi va yuksalishda Boysun tumaning alohida o'rni bo'lib, ajdodlarimizning o'tmish madaniy hayotidagi milliy qo'shiqlar hamda raqslarni o'rganish, tiklash va yanada zamonaviy talqinlarini yaratishda asosiy tayanch hisoblanib kelmoqda. Respublikada katta obro'ga ega bo'lgan «Shalola» ashula va raqs xalq ansambli 1967 yilda tashkil etilgan. Ansambлга 1969 yilda xalq ansambli unvoni berilgan. «Shalola» ansamblining nomlanishi sabab ilk baxor kunlarida Boysun tog' etaklari ajoyib manzarani kashf etadi. Tog'dagi qorlar erib, kichik-kichik jilg'alar hosil qilib, pastga oqib tushadi. Suvlarning mayin shildirashi shaloladay mavjlanadi. Ana shunday go'zal manzara kishi qalbini zavqqa to'ldiradi. Xamyurtimiz O'zbekiston Xalq yozuvchisi Sh. Xolmirzaev ana shu go'zal manzaraga qiyoslab ansamblning nomini «Shalola» deb qo'ygan.

«Shalola» ashula va raqs xalq ansambli tarkibida 10 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan yosh xavaskor ijrochilar, sozanda-yu xonandalar, raqqosalar, ustoz-xofizlar, aktyorlar faoliyat ko'rsatadi. «Shalola» ashula va raqs xalq ansamblining yukori natijalarga erishishining bosh sabablaridan biri, kuy, qo'shiq, raqs va ijroning uyg'unligidadir. «Shalola» ashula va raqs xalq ansambli ijodiy faoliyati davrida Respublikamizdagi ko'rik-tanlovlarda yuqori natijalarga erishish bilan bir qatorda ko'plab ijodiy safarlar va xalqaro festivallarda faol ishtirok etib kelmoqda. 1975 yilda Polsha davlatining Zakopani shaxrida bo'lib o'tgan Tog'li xalqlarning VIII jahon festivalida faxrli II o'rinni egallagan. 1980 yilda ansamblning dasturi sobiq ittifoq markaziy televideniyasidan namoyish qilingan. 1985 yilda Bolgariyada, 1986 yil Afg'onistonda, 1990 yil Angliyada, 1998 yil Turkiyada xizmat safarida bo'lib qaytdi. Ansamblning asosiy vazifasi ashula va raqs yo'nalishi hisoblanadi. Xalqimizning o'lmas merosi bo'lgan maqomlarimiz, mumtoz kuy-qo'shiqlarimiz, an'anaviy ijro yo'nalishidagi asarlarimizni o'rganib ularni albatta kelajak yosh avlodga qoldirish maqsadida xayrli ishlar qilindi va bu ishlar davom ettirilmoqda.

«Boysun» folklor-etnografik xalq ansambli, u o'zbek milliy xalq an'alarini, musiqa va qo'shiqlarini qayta tiklashni o'ziga maqsad qilib faoliyat ko'rsatayotgan ansambldir. «Boysun» ansambli o'z dasturida qadim folklorimizning bugungi zamon saxnaviy ko'rinishi orqali xalq og'zaki ijodiyoti an'alarini tiklash va takomillashtirish, milliy marosimlarga hurmat bilan qarash, ularni saqlab qolish, e'zozlashda o'z hissalarini qo'shmoqdalar. Istiqloq tufayli an'ana va marosimlarimizni tiklab bu kungi avlodlarimizga qadimda o'zbek folklori qanday bo'lsa shundayligicha kuylash, ijro mahoratini ko'rsatish imkoniga ega bo'ldilar. «Boysun» ansambli, bobolarimiz, momolarimiz qalb qo'rini berib kuylagan qo'shiqlarini nafaqat ijro etib, balki unga hozirgi zamon ruhini ham qo'shib O'zbekiston badiiy san'atida o'ziga xos uslub bilan joy olgan yagona folklor maktablaridan biridir. O'sha yagonaligi tufayli «Boysun» ansambli yillar davomida xalq ijodiyotiga, urf-odatlariga marosimlariga qanchalik tayanib dastur tayyorlagan bo'lsa, shunchalik san'at sirlarini mukammal o'rganib, katta tajribalar to'plab, havaskor jamoadan professional darajasiga chiqib oldi.

«Boysun» ansambli o'z repertuarida qadimiy etnik turmush bilan bog'liq urf-odatlar, o'ziga xos marosim va udumlarni badiiy g'oyaviyligini saxnaviy ko'rinishlar orqali yanada to'ldirib, sayqal berib o'z muxlislariga ega bo'lib bormokda. Ansambli xalq

amaliy san'ati an'analarini namoyish etishi bilan bir qatorda xalq qo'shiqlari, laparlar, aytishuvlar, o'lan va yor-yorlar, alla aytishuvlarini ayrimlari sozsiz, ayrimlari milliy musiqa asboblari yordamida (doira, nay, g'ijjak, rubob, dutor) yoki qadimiy musiqa asboblari (chanqovuz, sibizg'a, ushpullak. qovoqnog'ora, loyko'za nog'ora, ducho'ba, dumbira) jo'rligida ijro etib kelmoqda. «Boysun» ansamblining dasturlari asosida 1987 – yil «Boysunda qor eriganda», «Unitilgan ohanglar», 1988 yil – «Ko'pkari», 1989 yil – «Tandir, olov, non», «Bolalar o'yini», 1990 yil – «Sharq bozori», 2005 yil - «Boysunning bir kuni», nomli bir-biridan ajoyib filmkontsertlar Respublikamizdagi rejisiyorlar tomonidan ishlangan. Ayni paytda bu durdona filmlar Respublikamiz televideniyasi orqali namoyish qilinib kelinmoqda.

«Boysun» ansambilida voqelikka munosabatlari o'ziga xos ifodasini topgan. Mavso'm va marosim qo'shiqlari ijrochi tomonidan kuylashdan oldin, marosimlarni uyushtiradilar. Ularning o'tkazilish tartiblarini ham, rasim-rusumlarini, kuy, qo'shiq va raqslarni mavsumiy marosimlarga bag'ishlab sayqal berib, ijro etadilar. «Boysun» ansamblining o'ziga xos qiyofaga, xusiyatlarga ega bo'lishining mazmuni, xalqning turmush tarzini, e'tiqodini, milliy ruhini, xarakterini chuqurroq ochishi va urf-odatlar, marosimlariga qanchalik tayanishi esa mustaqillik tufayli bu jarayon kuchaydi.

«Quralay» bolalar folklor etnografiknamunali xalq ansambli 1991 yildatash-kiletilgan. «Quralay» bolalar folklor etnografiknamunali xalq ansambli badiiy rahbari Usmon Yuldoshev ansamblning Quralay deb nomlanishini shunday ta'riflaydi. Ansambli sozandalari qadimiy cholg'u-asboblardan chanqovuz, sibizg'a, shuvilloq, dumbira, surnay, nay, doira kabi musiqa cholg'ularida, Surxon vohasiga xos urf-odat va marosimlarni tarannum etuvchi kuy-qo'shiqlarni ijro etib kelmoqda. «Quralay» bolalar folklor etnografik namunali xalq ansamblining milliy liboslari hamda ular tomonidan ijro etiladigan kuy-qo'shiq va raqslari bilan Surxon vohasiga xos bo'lgan urf-odat va marosimlarni o'zida mujassamlashtirgan ansamblning liboslariga nazar tashlar ekanmiz o'zimizning milliy kiyimlardan kelib chiqqan holda kashtali kiyimlar, lola gul do'ppi po'paklar, kovush, mo'kkilardan iborat.

Mustaqillik yillarida Boysunlik taniqli shoir-yozuvchilar ijodiga alohida e'tibor berilmoqda. Boysun tumanida milliy qadriyatlar, unitilgan urf-odatlardan targ'ib qilgan "Boysun bahori" ochiq Xalqaro folklor festivali YUNESKO homiyligida o'tgani munosabati bilan Boysun «Osmon ostidagi ochiq muzey» deb tan olindi. Boysunda saqlanib qolgan milliy qadriyatlar, qo'shiqlar, xalq hunarmandchiligi, urf-odatlari "Insoniyat nomoddiy merosi durdonasi" deb e'tirof etildi. Boysun tumanida 2002-2005 yillarda o'tkazilgan "Boysun bahori" festivalining barkamol avlodni tarbiyalashda, ahamiyati beqiyos bo'ldi. Boysun tumanida tug'ilib ijod qilgan va hozir ham samarali ijod qilayotgan O'zbekiston Xalq yozuvchisi marhum Shukur Xolmirzaevning 60 yillik va 70 yillik yubiley tantanalarining o'tkazilishi, Tojikiston Xalq yozuvchisi Sattor Tursunning 60 yilligi munosabati bilan o'tkazilgan yubeley tantanalari ayniqsa, Boysunlik barkamol avlodlar qalbida yanada Vatanga iftixor, Vatan g'ururi tuyg'ularini o'stirdi. O'zbekiston Xalq shoiri Usmon Azimning respublikada xamda xorijiy mamlakatlarida o'zining hikoya va povestlari, kinosenariylari bilan shuhrat qozonayotgan Erkin A'zamovning 60 yillik to'ylari munosabati bilan o'tgan tadbirlari yoshlar qalbida Vatan tuyg'usini mustahkamlamoqda.

Mustaqillik sharoitida jamiyat hayotida tub islohotlarni amalga oshirish jarayonida milliy tiklanish, ma'naviy yangilanish, milliy o'zlik va o'ziga xoslikni yaxlit tarzda anglab yetishda, erkin demokratik tafakkurga ega bo'lgan, mustahkam milliy g'oya kuchi bilan birlashgan jamiyat a'zolarini tarbiyalash vazifalarini hal etishda tarix fanining roli jiddiy ravishda ortib bormoqda. Darhaqiqat, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov: "Odamzod borki, avlod-ajdodi kimligini, nasl-nasabini, o'zi tug'ilib voyaga yetgan qishloq, shahar, xullaski, vatanining tarixini bilishni istaydi..." –deb ta'kidlaydi⁹³.

Respublika tarixini ayrim hududlar, shaharlar, viloyatlar misolida o'rganish, shubhasiz o'tmishni yanada chuqur va mukammalroq tarzda yoritilishi uchun imkoniyat yaratadi. Shaharlar tarixini o'rganish tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib kelgan dolzarb mavzulardan biridir. Shaharlarning paydo bo'lishi, ularning rivojlanishi borasida butun bir ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar tarixi gavdalanadi. Chunki, jamiyat tarixida shaharlar doimo muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Tarixiy taraqqiyot jarayonida shaharlarning qiyofalari doimo o'zgarib borgan va shu bilan birga jamiyatda tutgan rollari ham oshib borgan.

Farg'ona vodiysidagi shaharlar o'zining tutgan o'rni, salohiyatiga ko'ra, Respublikada yetakchi o'rinlarni egallaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov e'tirof etganidek: "Faqatgina mana shu Farg'ona vodiysining o'zida latif shahar deb nom olgan Qo'qon, qadimiy Andijon, go'zal Namangan, Ko'hna Axsikent kabi tariximizda iz qoldirgan shahar va qo'rg'onlarning nomlarini ulug'lash va ularning ham qutlug' sanalarini keng miqyosida nishonlash-bularning barchasi bizning oldimizda turgan katta vazifadir"⁹⁴.

Farg'ona vodiysi shaharlaridagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot masalasi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida hozirga qadar kompleks tarzda o'rganilmagan bo'lsa-da, Sovetlar davrida Farg'ona vodiysi shaharlaridagi ijtimoiy-siyosiy voqealar ayrim tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lgan. Farg'ona vodiysi shaharlari tarixi yoritilgan ilmiy adabiyotlarni shartli ravishda 3 ta guruhga ajratish maqsadga muvofiq: 1. Sovet davrida yaratilgan adabiyotlar, 2. Mustaqillik davrida yaratilgan adabiyotlar, 3. Farg'ona vodiysi shaharlari tarixining ayrim masalalarini o'zida aks ettirgan xorijlik mualliflarning asarlari.

Birinchi guruhga kiruvchi adabiyotlar orasida XX asrning 20 yillarida yaratilgan tadqiqotlar alohida o'rin tutadi. Bu davrda yaratilgan asar mualliflari 1917–1924 yillar tarixiy voqealarning bevosita guvohi va ishtirokchisi bo'lgan Turor Risqulov⁹⁵, Nazir To'raqulov⁹⁶, G.I. Safarov⁹⁷, Fayzulla Xo'jaev, Akmal Ikromov qalamiga mansubdir. Turkiston o'lkasidagi iqtisodiy masalalarni yoritishda bir guruh mutaxassislar tomonidan Turkiston Respublikasining ho'jalik hayoti haqidagi hisobot muhim ahamiyatga ega⁹⁸. Unda Turkiston o'lkasi, shuningdek, Farg'ona viloyati uyezd-shaharlaridagi xalq xo'jaligi va aholi turmushining ko'plab sohalariga oid yangi statistik hamda rasmiy

⁹³ Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q // Biz kelajakni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7- jild. –Toshkent: Sharq, 1998. – B. 3.

⁹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning Marg'ilon shahrining 2000 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan // Ishonch, 2007 yil 8 sentyabr.

⁹⁵ Risqulov T. Revolyutsiya i korennoe naseleniya Turkestana. (Sbornik statey, doklady, rechey i tezisov). Chast I. 1917–1919 gg. –Tashkent: Uzbekgosizdat, 1925. – 218 s.

⁹⁶ Dervish. Ferganskaya problema // "Voennaya mysl". Kniga –№ 2. –Tashkent, 1921.– S. 108-118.

⁹⁷ Safarov G.I. Kolonialnaya revolyutsiya /орыт Turkestana. –Moskva, 1921. – 184 s.

⁹⁸ Ocherki xozyaystvennoy jizni Turkrespubliki. –Tashkent, 1921

ma'lumotlar keltirilgan.

Xulosa qilib aytganda, XX asr 20-yillarida yaratilgan asarlarda tarixiy haqiqatni nisbatan bo'lsada xolisona ko'rsatilgan hamda tadqiqotlarda jamiyatdagi fikrlar xilma-xilligi ham o'z aksini topgan.

XX asr 30-yillari boshidan sovet jamiyatida qaror topgan totalitar tuzum bu murakkab jarayonga baho berishda o'z hukmini o'tkazdi. Bu davrda kommunistik mafkuradan boshqa har qanday fikrga qarshilik ko'rsatildi. Sovet tarixshunosligida XX asr 30-yillardan to 80-yillarning o'rtalarigacha yaratilgan asarlar hamda yirik tadqiqotlarda oktyabr to'ntarishi va Turkistondagi bolsheviklar rejimini o'rnatilishi, Farg'ona shaharlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, siyosiy-madaniy hayot atayin buzib, hukmron mafkura doirasida talqin etildi⁹⁹.

Zero, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng chuqur mulohaza bilan xaqqoniy fikr yuritish uchun qulay sharoit vujudga keldi. Kommunistik mafkura hukmronligidan halos bo'lish, markazga tobelikdan qutilish hamda Vatan tarixini haqqoniy yoritish oshkoralik, hurfikrlik uchun huquqiy, ma'naviy, siyosiy shart-sharoit yuzaga keldi. Mustaqillik yillarida yangi uslubiy yondashuvlarning shakllanishi davrida yozilgan risolalar, darsliklar, turli to'plamlar, hamda doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalarning ilmiy-nazariy, manbaviy asoslarida, mazmunida yaqqol namoyon bo'ldi¹⁰⁰.

Tadqiq etilayotgan tarixiy davrga yaqin bo'lgan, yuqorida ko'rsatib o'tilgan tadqiqotlarda Farg'ona vodiysidagi 1917 yillarda kechgan holat, siyosiy jarayonlarga alohida e'tibor qaratilgan. Biroq shuni ta'kidlash joizki, bu ishlarda tadqiq etilayotgan ushbu mavzu tadqiqot ob'ekti sifatida maxsus o'rganilmagan.

Shu bilan birga o'rganilayotgan davr tarixshunosligida horijlik mualliflar tomonidan yozilgan adabiyotlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chet el tarixshunosligi haqida avvalo shuni aytish joizki, Turkistonning Sovetlar davridagi tarixi bilan shug'ullangan chet el tarixchilari Farg'ona vodiysi shaharlaridagi tarixiy jarayonlar malum bir yo'nalish doirasida yoritib berishga harakat qilganlar¹⁰¹. Biroq ularda ham Farg'ona vodiysi shaharlaridagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ahvol kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilmagan.

Xulosa qilib aytganda, ushbu mavzuga oid ko'plab adabiyotlar tahlili natijasida Sovetlar davrida Farg'ona vodiysi shaharlarining murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlari tarixi hozirgacha maxsus tadqiqot mavzusi bo'lmaganligini namoyon etadi.

AMIR TEMUR SIYOSIY HOKIMIYATINI MUSTAHKAMLASHDA SURXON VOHASINING TARIXIY AHAMIYATI

Hurramov Mansur

Termiz DU "Manbashunoslik, tarixshunoslik va maxsus tarix fanlari" kafedrasi ilmiy tadqiqotchisi

Termiz tarixini tadqiq qilishda O'rta asr yozma yodgorliklarining ahamiyati kattadir. Hozirgi zamon tarixnavislar shahar tarixi va madaniy taraqqiyoti manza-

⁹⁹ Yoqubov B. Farg'ona vodiysida Sovet hokimiyatining o'rnatish uchun kurash. –Toshkent: Qizil O'zbekiston, 1954; Qo'qonboev A. Farg'onada Sovet hokimiyatining o'rnatish uchun kurash. –Toshkent: 1958. – 116 b s. va boshqalar.

¹⁰⁰ Golovanov A.A. Krestyanstvo Uzbekistana: Evolyutsiya sotsialnogo polojeniya. 1917-1937 gg. Tashkent., 1992. – 160 s; A'zamxo'jaev S.S. Turkiston birligi. (Mustaqilligimiz tarixidan sahifalar). Toshkent., 1995. – 16 b; Rajabova R.Yo. va b. O'zbekiston tarixi (1917-1993 yyillar). 9-sinf uchun. –Toshkent., 1994 b. va boshqalar.

¹⁰¹ Baymirza Hayit. Turkistan im XX Jahrhundert. Darmstadt. 1956. –S. 48-214. Baymirza Hayit. Turkistan zwischen Russland und China. Amsterdam. 1971. – 414 s; va boshqalar.

ralarini tiklashda, uning yangilish sahifalarini haqiqat qo'li bilan tuzatishda o'sha manbalarga tayanadilar. Buyuk arab sayyohi Ibn Battuta (1304-1372) hayotining 28 yilini safarga bag'ishlab Shimoliy va G'arbiy Afrika, Arabiston yarim oroli, Turkiya va Eron, Markaziy Osiyo va Hindiston, Sharqiy Yevropa va Ispaniya, Afg'oniston va Xitoyning ko'plab shaharlarini ziyorat qiladi, qolgan umrini o'z taassurotlarini batafsil bayon qilishga bag'ishlaydi. Sayyoh 1333 yilda Markaziy Osiyoga keladi, bu davrda Termiz Chig'atoy ulusi tasarrufida bo'lib, mamlakatda mo'g'ul xonlari orasida birinchi bo'lib islomni qabul qilgan Alovuddin Tarmashirin (1326-1334) hukmronlik qilar edi. Xorazm, Buxoro, Samarqand shaharlarida va Tarmashirin qarorgohida mehmon bo'lgan Ibn Battuta Termizga taxminan may oyining oxirida keladi. Oldinroq sayyoh shahar hukmdori A'lo al-Muluk Xudovandzoda bilan uchrashib, undan maxsus yo'llanma oladi. Ushbu ma'lumotning o'ziyoq shahar tarixidagi qorong'i sahifalarni yoritishda katta ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, Termizda ham Markaziy Osiyoning boshqa ko'plab shaharlari kabi, hokimiyat mo'g'ullar qo'lida bo'lsada, mahalliy xalq vakillari hukmronlik qilishgan. Ikkinchidan, A'lo al Muluk Termiz sayyidlari xonadoni vakili bo'lib, bu boshqa manbalarda ham qayd qilingan. Bu ayrim tadqiqotchilarning, shubhasiz, Chingizxon Termiz aholisini butunlay qirib tashlagan, degan fikri haqiqatga zid ekanini tasdiqlaydi.

Shu davrda mo'g'ullar tomonidan vayron etilgan Balx XIV asrning birinchi o'n yilliklarigacha xaroba holida qolgan. Termiz shaxri tez orada boshqa bir joyda yangidan qad ko'taradi. XII-XIV asrlarga oid Xitoy manbalarida aytilishicha, Termiz eski va yangi shahardan iborat bo'lgan. Bir necha yuz oilani tashkil qiluvchi aholi chorvachilik bilan shug'ullangan, Amudaryoning sharqida joylashgan Tislimi shahri baliqlari bilan mashhur bo'lgan, to'qay va qamishli chakalakzorlar g'arbga tomon cho'zilib ketgan. Akademik I.Yu. Krachkovskiy ta'biri bilan aytganda, «xonaki kitobxon emas, balki o'rta asrlarning eng yirik, tajribali geograf sayyohi» bo'lgan Ibn Battuta (Shamsiddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Abdulloh ibn Muhammad Ibrohim ibn Yusuf al Lavoti Tajniy) Termiz orqali o'tgan. U «Tuhorat annuzzar fi g'aroyib alamsar va ajoyib alafsar» nomli asarida yozishicha, Termiz «O'zining chiroyli imoratlari va bozorlari bilan mashhur bo'lgan katta shahardir. Shaharni ko'plab ariq va anhorlar kesib o'tadi, uning chiroyli bog'lari bor, juda shirin uzum va bexilar yetishtiriladi. Aholi go'sht va sutni ko'p iste'mol qiladi. Shaharliklar hammomga tushganlarida qatiq va tafla deb ataluvchi loy sovun bilan yuvinishgan. Bu narsalar har bir hammomchida bo'lgan. Hammomda ko'plab ko'zalar saklanib, ular qatiq bilan to'ldirilgan, qatiq va taflada yuvinish sochni tozalaydi va yumshoq qiladi. Eski Termiz Jayhun bo'yida joylashgan edi. Chingizxon uni vayron etgandan so'ng, yangi shaharni daryodan 2 mil (4 km) uzoqlikda barpo etdilar».

Ibn Battuta Chingizxon bosqini natijasida Termiz vayron qilinganligini aytib, yangi shahar ikki arab milyasi uzoqlikda qurilganligini ma'lum qiladi. «Sayohat-noma»da yangi Termizning tasviri shunday berilgan: «Bu chiroyli imoratlari va bozorlari ko'p bo'lgan yirik shahardir, uni boshdanoyoq anhorlar kesib o'tadi, bog'lari ham juda ko'p. Ayniqsa, uzum bilan behisi juda shirin, go'sht, sut juda serob». Sayyoh Xorazmda bo'lganida, u yerga daryo orqali o'n kun muddatda Termizdan bug'doy va so'li keltirilganiga guvoh bo'ladi. Demak, Termiz XIV asrning birinchi yarmida yirik iqtisodiy markaz bo'lgan.

Ibn Battuta sayohati davomida so'fiylarning xonaqoxlaridan, ularning mehmondo'stligidan ko'p marta foydalangan. Xonaqohni sayyoh Mag'rib an'anasi bo'yicha zoviya deb atagan va u Termiz haqidagi taassurotlarida buni alohida ta'kidlaydi: «Biz

bu yerda katta yer va bog'lar sohibi eng muhtaram va obro'li shayxlardan biri shayx Azizon zoviyasiga qo'ndik. Shayx o'z boyliklarini ziyoratchilarni boqishga sarflar edi». Fikrimizcha, bu zoviya hozirgi Sulton Saodat maqbarasi bo'lishi kerak, chunki, birinchidan, taomilga ko'ra, xonaqoxlar maqbaralar qoshida bo'lgan, ikkinchidan, Sulton Saodat maqbarasining shayxlari asrlar davomida Azizon maqbaralariga ega bo'lganlar.

Termiz shahrida buyuk sayyohni hayratda qoldirgan yangilik bu hamshaharlarimizning bosh yuvishda qatiqni ishlatishi bo'lgan. Chunki, boshqa mamlakatlarda bu davrda bosh yuvishda asosan loy yoki uning biror turdagi aralashmasi ishlatilar edi. Hokimning homiyligi tufayli shahar a'yonlari Ibn Battutani munosib kutib oladilar. «Termizda ekanligimizda bizga har kuni yeguliklar keltirib, mehmon qilib turishdi», deb yozadi u va shahar qozisi Qavomiddin bilan tanishganligini eslatib o'tadi. Keltirilgan tafsilotlardan ma'lum bo'ladiki, qozi Qavomiddin janoblarining laqabi ham Xudovandzoda, ya'ni sayyidlar xonadoniga mansub ekan. Keyinchalik ibn Battuta qozi bilan uning ukalari Ziyovuddin, Burhoniddin, Imomiddin va Sayfiddinlarni Hindistonda uchratganini yozadi. Qozi Qavomiddin janoblarining o'g'illari Hindiston podshosining vaziri Xoja Jahonning ikki qiziga uylanganligi ham «Sayohatnoma» orqali ma'lum bo'lsada, ular yuqorida ismlari keltirilgan sayyidlarning avlodlari shajarasida qayd qilinmagan, bu esa ularning Hindistonga ketib qolganligi bilan izoxlanadi.

Mahmud ibn Vali o'zining «Bahr ul-asror fi-manoqib alahyor» kitobida: «Garchi Termiz Movarounnahrta taallukli hududlardan bo'lsada, biroq hozirda u Balx tarkibiga kiradi», deb bitadi. Asarning yana bir joyida esa «Balxdan Jayhungacha 20 farsax keladi, uning taniqli kechuv joylaridan biri Yorgohdir», deydi. Boshqa bir tarixchi Hofizi Abro'ning ta'kidlashicha, bu kechuv joyi Termiz yaqinida bo'lgan. Rus olimi V. F. Minorskiy o'zining «Yunon kechuvi» nomli asarida: «Yorgoh (Erdagoh) kechuvi Termizning o'ziga Aleksandr Makedonskiy tomonidan asos solinguniga qadar ham bor bo'lib, Amudaryo orqali o'tuvchi muhim guzargoh bo'lgan», degan fikrni bayon qilgan. Mahmud ibn Vali asarining qimmatli tomoni shundaki, unda bir paytlari bo'lgan va endilikda yo'q joylar xususidagi ma'lumotlar ham saklangan. Masalan, muallif «Ayn Ahmad» degan buloq xususida quyidagilarni bitgan: «Ayn Ahmad» Termizdagi buloq bo'lib Jayhun yaqinidadir, u bilan Jayhun daryosi oralig'i hammasi bo'lib, o'n qadam keladi. Buloq suvi Jayhunnikiga qaraganda shirinroq. U hayrat va shodlikka sabab bo'lishi bilan tanilgan».

Muarrix o'z asarida har xil munosabat bilan Termiz va Chag'oniya yondagi boshqa aholi istiqomat qiladigan shahar, qishloqlar xususida ham to'xtaladi. Masalan, bir o'rinda Jayhun bo'yidagi shahar borasida qisqacha qilib: «Bu shaharning qishloklari va aholi istiqomat qiladigan joylarida muqaddas joylar va sig'iniladigan maqbaralar ko'p» desa, yana bir o'rinda Termiz xususida batafsil ma'lumot beradi: «Termiz Movarounnahr shaharlaridan bo'lib, to'rtanchi ikdimdadir. U Jayhun daryosi qirg'og'ida joylashgan bo'lib, mustaxkam devorlar bilan o'rab olingan, janubiy qismi Jayhun daryosi uzra yuksalib turadi, qishloklari va aholi istiqomat joylari ko'p, uning eng muhim qismlaridan biri Salavot bo'lib, bu yerda hokim saroyi, bozor, madrasa va katta jome' masjid bor. Baland minorasi ham mavjud. Bu hududda bog'u bo'ston kamroq, u yer qumli joy bo'lib, shu sababdan iklimi issiq, g'allasi va qovunlari yaxshi bo'ladi. Shubhasiz, bu hudud odamlari jasur va dovyurak emaslar, ular orasida chiroyli chehrali va qaddiqomati kelishgan kishilar kam».

Muallif asarida termizlik sayyidlar haqida iliq gaplarni aytadi. Ularning qadim-qadim davrlardan buyon hukmronlik qilib kelganligi, diniy mahkamalarga ham

rahnamolik qilganliklari, ular orasidan ko'plab shayxu ulamolar yetishib chiqqanligini ta'kidlab, shulardan Hakim Termiziy va Varroq Termiziyarni tilga oladi. Mahmud ibn Valining «Bahr ul-asror»ida ZulKifl payg'ambar, Ishoq Kunda Shikin qabrlari, bu yerdan yetishib chiqqan buyuk insonlar qatori esa Jaloliddin Rumiyning ustozlari Burhoniddin Sayyid haqidagi bitiklarni o'qish maroqlidir. Mahmud ibn Valining: «AlHakim atTermiziy maqbarasi haqida eshitdimki, kimki bu tabarruk joyda ikki rakat namoz o'qisa, bu boshqa joyda o'qilgan yetti yuz rakat namoz o'qish bilan tengdir», degan gaplari diqqatga sazovordir. Surxon vohasining rivojida Amir Temur shaxsining alohida o'rni bor. Keyingi tarixiy izlanishlar shu narsani aniq ta'kidlamoqtsaki, Amir Temurning davlat boshqaruv faoliyatida Surxon vohasining o'ziga xos o'rni bo'lib, uning janubiy mamlakatlar bilan olib borgan jamiki harakati Termiz bilan bog'liq edi. Ayniqsa, Temur bilan amir Husaynning Arsifda turganlarida ularning ishonchli kishisi Tomuqaning Termizdagi savdo-sotiq ishlari bilan tanishuvi, Temur qopiqqa yetganda mo'g'ul jetelarining Movarounnaxrni talab chiqib ketganligi to'g'risidagi ma'lumotni bunga misol qilib keltirish mumkin. Bu voqeadan Termiz Temur Qopiq katta ahamiyatga ega bo'lgan harbiy strategik markaz bo'lganini, Amir Temur o'z armiyasiga yangi kuch qo'shib, uning iqtisodiy ta'minotini Termizda mustahkamlab olganini bilishimiz mumkin. Tarixchi olim B.Ahmedov o'zining «Amir Temur» tarixiy romanida Surxon vohasidagi yirik iqtisodiy markaz Denov va Termizni tilga olib o'tib, quyidagi manbani keltirib o'tadi: «Ma'lum bo'lishicha, mo'g'ullar bilan yovlashib, Samarqand tog'lari va qoratog'da yashirilib yurgan Chig'atoy beklari: Sulaymon Barlos, Amir Muso, Joku Barlos, Jaloliddin Barlos va Hinduka Barloslar Termizga kelib tushibdilar».

Demak, Termiz o'zining harbiy strategik ahamiyati bilan alohida ahamiyatga ega bo'lib, Jayhun kechuvining qulay joyida joylashuvi ko'pincha urushlarda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Termiz o'zining iqtisodiy, madaniy rivoji bilan alohida ajralib turgan shahar, uning atrofida qishloq xo'jaligi ancha rivojlanib, bog'dorchilik va sabzavotchilik keng ko'lamda olib borilgan.

O'z navbatida shahar qo'shinlarni, lashkarlarni boqishga ham alohida xizmat ko'rsatgan. Amir Temur Balx jilg'asida og'ir ahvolda qolganda Termizdagi beklarning yordami tufayli qurshovdan chiqib olib, katta hujumga tashlanganligini, shu jangdan keyin Amir Temur Jayhun daryosidan Termiz kechuvi orqali o'tib, Movarounnaxrga qadam qo'yanligini tarixiy manbalar orqali bilishimiz mumkin. Bundan shunday xulosaga kelish mumkin: Amir Temur Termiz atrofida lashkargoh qurib o'tiradi, u o'z ona zaminiga qadam qo'yib endi erkin nafas olishga kirishadi. Temur o'zining jangovar yurishlari davrida juda katta harbiy tajribani egallab, Termizda turgan vaqtida bu tajribalarini ancha mukammallashtirib oladi. Chunki Temur o'zi amal qilgan to'rt narsadan ikkitasini: ya'ni qat'iy qaror, tadbirkorlik va hushyorlikni hamda ehtiyotkorlikni aynan Termiz voqeasidan keyin bilib olgan bo'lishi mumkin. Akademik Bo'riboy Axmedov bu haqda quyidagicha yozadi: «Termiz yonida yuz bergan voqealar uni tinchitmadi. Kechayu kunduz shu haqida o'yladi. Xo'sh, nega bu voqea sodir bo'ldi? Bunga nima sabab? O'zining bir qadar beparvoligimi? Yo sotqinlik sodir bo'ldimi? Bularning har ikkisi mavjud, lekin yana bittasi bor. Har kishining so'ziga ishonavermaslik, uni qayta-qayta tekshiruvdan o'tkazish zarur». Bu voqeadan keyin Amir Temur o'z qo'shinini harbiy jihatdan mustahkamlab, ishonchli, yaqin odamlarni o'z atrofida to'plab, har qanday sharoitda unga pand bermaslik uchun, ya'ni Amir Husayn va uning Tomuqa xizmatkorlarining xoinligini inobatga olib, yagona qarorga keladi. Amir Temur o'z tuzuklarining quyidagi bo'limida, ya'ni

«lashkarini ittifoqqa keltirish uchun qilgan o'n ikkinchi kengashida: unga Termizga kelib qo'shib, og'ir vaziyatda yordam qilgan kishilar masalasida quyidagi fikrni qayd etadi: «Amir Joku, Iki Temur, Amir Sulaymon va Amir Jaloliddinlarni xilvatroq yerga chorladim hamda ulami o'zimga ittifoq qilmoqchi bo'ldim. Xilvatda ular bilan suhbat qurib, «davlatimga sherik bo'lasizlar», dedim. Bu bilan o'zlariga ishonch va menga xizmat qilishda qat'iyat uyg'otdim». Bu voqea harakat tufayli Amir Temur juda katta harbiy siyosiy obro'ga ega bo'ldi.

«Temur tuzuklari»da ushbu tarixiy voqea yana bir bor eslatiladi: «Termiz kechuvidan narigi qirg'oqqa o'tgach, Kahalka qal'asi (Termizga yaqin qadimiy qal'a) tarafiga qorovullar yubordim. Jayhun bo'yida bir necha kun turdim va qorovullar olib keladigan xabarni sabrsizlik bilan kutdim». Bundan shu narsa ma'lumki, Amir Temur siyosiy faoliyatining mustahkamlanishida Termiz va Chag'oniyon viloyatining alohida o'rni bor. Amir Husaynga nisbatan 1370 yili amalga oshirilgan harbiy yurish tarixda Termiz va Chag'oniyon viloyatlari uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etganini yaxshi bilamiz. Amur Temur hamisha Termiz va uning atrofida bo'lganida o'zining keyingi jangida sodir etiladigan harakatini yana bir bor sinovdan o'tkazish maqsadida qisqa muddat to'xtaydi. Barong'or bilan bo'lgan janglarda ishonchli amirlar Joku barlos bilan amir Sayfiddinni qo'yadi. Amir Temurning Termizga yaqin Biyo qishlog'ida to'xtab, «Temur tuzuklari»da qayd etilgan: «Birinchisi davlat va saltanatimga bog'langan mening birinchi tuzugim Tangri taoloning dini va Muhammad Mustafoning shariatiga dunyoda rivoj berdim. Har yerda va har vaqt islom dinini quvvatladim», degan fikriga e'tibor berishga to'g'ri keladi. Chunki, Biyo qishlog'ida Amir Temur Makkayu Mukarrama sayyidlarining boshlig'i Sayyid Baraka bilan uchrashib, uning hamda sayyidlar, mashoyixlar, ulamolar, fozil kishilar duosini olib, otasining bergan, ya'ni «Alardin diniy, huquqiy, axloq masalalarini, harom bilan halolni ajratishni o'rgangin. Shuning uchun ham majlislaringni shular bezab tursin», degan maslahatiga amal qiladi. Xuddi shu uchrashuvda Sayyid Baraka hammaning ko'z o'ngida toju taxt va saltanat ramzi bo'lmish nog'ora bilan bayroqni Temurbekning qo'liga tutqazadi. Bu Olloh va Islom dinining Amir Temurga nisbatan bergan ulug' qudrati edi. Butun Termiz, Xuttalon, Chag'oniyon, Balx, Hirot, Hisor, Kesh, Samarqand, Buxoro, Xorazm bo'ylab Temur deya hayqirayotgan qalandarlar, darveshlar vajohatlaridan uning dushmanlarining dami ichiga tushib ketadi.

Kim islom g'alabasini tilasa, o'sha Temur uchun ovoz bersin! Bunday hayqiriqlar Termiz, Chag'oniyon, Xuttalon, Balx shahrining har bir burchagida yangrardi. Munajjimlar esa atroflariga odamlarni to'plab, tungi osmonda charaklab turgan yulduzlarni ko'rsatib, Temur yulduzi porlayotganiga ishora qilishardi: Sohibulqiron! Sohibulqiron! Munajjimlar Temurga shunday unvonni, ya'ni yulduzlar sultoni unvonini taqdim qilishadi. Amir Temur Sohibqiron Biyo qishlog'idagi marosimdan keyin bo'lg'usi jangga hozirlik ko'rish maqsadida Chag'oniyon viloyatining markazi Chag'oniyonga borib tushadi. Chag'oniyon, ibn Xurdobekning ta'kidlashicha, daryo bo'yida joylashgan. «Hudud al-olam»da yozilishicha, uning atrofi keng dalali, dehqonchilik qilish, sug'orish uchun juda qulay bo'lib, Abu al-Hasan ibn Mahmudga qarashli katta bog' va qurg'on mavjud. Chag'oniyon axli va beklari Amir Temurga sidqidildan xizmat qilib, katta miqdorda askar, oziq-ovqat, ot va chorva mollari hamda urush anjomlari yetkazib beradi. Amir Temurning Chag'oniyonda bo'lgan vaqqida Kufton (Guftan, hozirgi Sherobod vohasi), Barmangan (ba'zi manbalarda Charmangan yoki Jarminkan, hozirgi Jarqo'rg'ondan 4 km janubi-g'arbdagi Kultepa shahri markazi), Xuttalon, Hisor, Temur qopug'idagi yerlarda katta miqdorda kuch

to'playdi. Ana shu Dilloh bergan kuch-qudrat hamda Sayyid Baraka bergan qutlug' iloxiy duo kuchi bilan aql-zakovatli mashhur sarkarda Amir Temur Balxni egallab, anchadan buyon unga bo'ysunishni istamayotgan Amir Husayn ustidan zafar g'alabasini qo'lga kiritadi.

Jahongir Amir Temurning aqlli, tadbirkor, kuchli harbiy sarkarda, sharoitni to'g'ri tushuna oladigan siyosatchi ekanligini u tomondan amalga oshirilgan har bir ish yakunidan bilish mumkin. Uning 1384 yil bahori boshida Eron zaminini o'ziga bo'ysundirish maqsadida Termiz atrofini lashkargohga aylantirib, Termiz sayyidlari himmati bilan Forsga yurish qilganligi, bu yurish uchun mavjud xarajatlar shu o'lkada to'planganligi tarixiy manbalarda alohida ta'kidlanadi. B. Ahmedov «Amir Temur» tarixiy romanida: «U yana Termiz va uning tevarak atrofini lashkargoh deb e'lon qildi, viloyatlarga lashkar to'plash uchun tavochi va jarchilar yubordi. Movarounnaxr viloyatlaridan chiqarilgan barcha lashkar o'n kun deganda shu yerga Termiz va uning tevarak atrofiga yig'ildi. O'sha 1384 yil bahorning avvalida Amir Temurning cho'l qumlari va daraxt bargidan ham ko'p lashkari Jayhundan o'tib, Qubbat ul islom Balxning jilg'asiga kelib qo'ndi», deb yozadi. Bu voqealarning tarixiy izohiga e'tibor bersak, Amir Temurga tobe bo'lgan Termiz va Chag'oniyon o'lkasi unga doimo iqtisodiy-siyosiy tayanch bo'lganligi, bu o'lkada hech qachon unga qarshi fitna fasod bo'lmagani aniq va ravshandir. Bu sadoqat evaziga Amir Temur mazkur yurtlarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanishiga alohida e'tibor berdi.

Sharafiddin Ali Yazdiy «Zafamoma» asarida ko'hna Termiz haqida ma'lumot berar ekan, 1399 yil 11 sentyabrda Kesh (Shaxrisabz)dan Balxga borayotgan Amir Temur bir necha termizlik sayyidlarning qabrlarini, jumladan, Xoja Muhammad Ali Hakim at Termiziy va Shayx Abu Bakr Varroqning mozorlarini ziyorat qilib o'tganligini eslatadi. Amir Temur 1404 yilning yozida Balxdan orqaga qaytayotganida ham Termiz sayyidlaridan Xudovandzoda A'lo al-Muluk xonadonida to'xtab o'tadi. Xuddi shu yilning kuzida Ispaniya qiroli Genrix III ning elchisi Klavixo ham Termizda bo'lgan edi. Rui Gonsales de Klavixoning «Samarqandga, Temur huzuriga sayohat kundaligi» («Dnevnik puteshestviya v Samarqand ko dvoru Timura» (1403-1406 g.g.) asaridagi ma'lumotga ko'ra, Temur Xurosonga qilayotgan yurishida Amudaryoga qayiq ustida turuvchi yog'och ko'prik qurdiradi va qo'shinlar o'tib bo'lgach, uni buzdirib tashlaydi.

Ko'hna shahrimizdan yetishib chiqqan ko'plab buyuk tarixiy siymolarning hayoti va faoliyati Termizning insoniyat tarixida o'chmas iz qoldirishda asosiy sabab bo'lgan. Ana shunday buyuk tarixiy insonlar orasida Termiz sayyidlari xonadonining namoyandalari ham bor. «Sayyid» so'zi lug'atan arabchada «janob» ma'nosini anglatib, payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom avlodlarining faxriy unvonidir. Musulmon dunyosida sharif, xoja (xo'ja), to'ra so'zlari sayyid atamasining sinonimi sifatida ishlatiladi. Ayrim hollarda Muhammad alayhissalomning nevaralari Hasan avlodi sharif va Husayn avlodi sayyid unvonlari bilan alohida ajratiladi. Termiz sayyidlari xonadoniga doir ma'lumotlar sharq yozma merosining mashhur namunalari orqali yetib kelgan. Jumladan, Termiz sayyidlari xususida Ota Malik Juvayniy, Hamidullo Qazviniy, Ibn Battuta, G'iyosiddin Ali, Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Zahiriddin Muhammad Bobur, Hofiz Tanish alBuxoriy va boshqa allomalarning durdona asarlarida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Termiz sayyidlari xonadoni tarixini o'rganishdagi asosiy manba ularning oilaviy shajarasidir, unda musulmon dunyosining tarixiga doir ayrim ma'lumotlarni uchratish mumkin. Ana shu shajara asosida 1914 yili akademik A. A. Semyonov «Termiz sayyidlarining kelib chiqishi va ularning qadimiy maqbarasi Sulton Saodat» maqolasini e'lon qiladi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida rus sharqshunoslari V. V. Bartold, A. Kun, M. S. Andreev va boshqalar o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida Termiz sayyidlari xonadoni to'g'risida to'xtalib o'tadilar. Nakl qilinishicha, Ali ibn Abu Tolibning Fotimadan tug'ilgan o'g'li Husayn sO'nggi sosoniy shohi Yazdigirdning qiziga uylanadi. Ularning o'g'illari Alidan Husayn al-Asqar, undan esa Ubaydullo dunyoga keladi. Xalifa alMansur davrida (754-755) Amir Ubaydullo xalifa deb e'lon qilinadi. Uning o'g'li Ja'far al-Hujjat Madina hokimi edi. Termiz sayyidlari xonadonining asoschisi Hasan alAmir Ja'far al-Hujjatning o'g'li Amir Husaynning farzandidir. Keltirilgan shajara musulmon dunyosida keng tarqalgan bo'lib, ko'p manbalarda uchraydi.

Hasan al-Amir o'zining yaqinlari bilan 850 yilda Samarqandga keladi va u yerda 11 yil yashab, 861 yilda Balxga ko'chadi. Taxminan 865 yildan Hasan al-Amir Termizga keladi va shu yerda butunlay o'rnashib qoladi. Hasan al-Amir va uning yaqinlari Movarounnahrga kelgan paytda somoniylar sulolasining yuksalishi boshlangan edi. Somoniylarning kelib chiqishi masalasida hozirgacha ilmiy doiralarda yagona fikrga kelinmagan. Ba'zi manbalar somoniylarni Termiz bilan bog'laydilar, ularga ko'ra, Somon qishlog'i hozirgi «Namuna» jamoa xo'jaligi hududida joylashgan. Termiz sayyidlarining shajarasi ham shular jumlasiga kirib, Ismoil Somoniyning har yili Termizga kelishi to'g'risida manbalar aniq xabar beradi. Sayyid Amir Abdullo mamlakat hukmdori Ismoil Somoniyning Mahsuma (yoki Mohisiymo) ismli qiziga uylanadi, ularning farzandlaridan boshlab Termiz sayyidlari Xudovandzoda laqabini oladi.

Termiz sayyidlarining Sulton Saodat nomli maqbara majmuasining ilk poydevori somoniylar davrida qurila boshlagan edi. Sayyidlar jamoasi o'zining alohida boshlig'iga naqibiga ham ega bo'lganlar. Muhammad avlodlari yashagan har bir hududda ularni boshqarib turadigan alohida naqib bo'lgan. X asrgacha barcha naqiblar Abbosiylardan bo'lib, Alining avlodlari ham ularga bo'ysunishgan, keyinchalik ular o'rtasida bo'linish yuz beradi. Termizda ham sayyidlarining naqibi bo'lgan, uning vazifasiga huquqiy masalalarni hal qilish va nafaqalarni tarqatish kirgan. Termiz naqiblari orasida eng mashhuri Ali ibn Ja'far al-Musaviydir. Musulmon dunyosining mashhur olimi Abul Fath Muhammad ash-Shahristoniy asarlari Termiz naqiblariga bag'ishlangandir.

Muhammad Xorazmshoh davrida (1200-1220) Xorazm davlati Kaspiy dengizining shimoliy sohillaridan Fors qo'ltig'igacha, Kavkazdan Hindiqush tog'larigacha bo'lgan mintaqani birlashtirib, qudratli davlatga aylanadi. Muhammad o'zining xalifa tomonidan islom va musulmonlarning sultoni sifatida tan olinishini talab qiladi. Xalifa an-Nosir (1180-1225) esa Muhammad Xorazmshoh nomini xutbaga qo'shib o'qitishdan, ya'ni bo'ysunishdan bosh tortadi. Xorazmshoh ham o'z navbatida an-Nosirni, umuman abbosiylarni xalifalik hokimiyatining noqonuniy vorislari deb e'lon qiladi. 1212 yilda Muhammad Xorazmshoh ulamo va imomlarni yig'ib, abbosiylarni xalifaliqdan mahrum qiladi va Termiz sayyidlaridan bo'lmish A'lo ul-Mulukni xalifa deb e'lon qiladi.

Termiz sayyidlari xonadoni tarixidagi eng yorqin sahifalar Amir Temur va uning avlodlari bilan bog'liqdir. Buning sababi, fikrimizcha, sohibqironning piri Shamsiddin Sayyid Amir Kulol ayni A'lo ul-Muluk Xudovandzodaning o'g'li bo'lishi kerak. Pirning barcha nomlari sayyidlar xonadoniga mansubligidan dalolat beradi. Shuningdek, uning maqbarasi Termiz sayyidlarining Shahrizabdagi maqbarasi Gumbazi Sayyidon bilan qo'shilib ketgan. Amir Temur butun umri davomida sayyidlar xonadonining vakillari bilan chambarchas aloqada bo'lgan. Sohibqiron hokimiyat uchun kurash boshlaganda ham, eng zafarli kunlarida ham Termiz sayyidlari jahongirning

hamrohlab bo'lgan. «Temur tuzuklarida A'lo ul-Mulukning jiyanalari aka-uka Hasan va Ziyoviddinlar bir necha bor tilga olinadi. 1370 yilda Amir Temur Balxga ketayotib, Termizda Sayyid Baraka qo'lidan hokimiyat ramzi nog'ora va bayroqni olishga muyassar bo'ladi. Shayxning duosini olib, Amir Temur Balxni o'z tasarrufiga oladi va Movarounnahrning yagona hukmdoriga aylanadi. Amir Temurning taxtga chiqish marosimida A'lo ul-Mulukning yettinchi va sakkizinchi o'g'illari Abul Ma'oli va Ali Akbar ishtirok etganlar. 1371 yilda Temurga qarshi uyushtirilgan fitnada Abul Ma'oli ham ishtirok etadi. Fitna mag'lubiyatga uchragach, uning qatnashchilari qatl qilinadi, Abul Ma'oli esa davlat ishlaridan chetlashtirilib, Shahrisabzga ko'chiriladi.

Sharafiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asarida ko'rsatilishicha, Sohirqiron Abul Ma'oliga quyidagicha murojaat qilgan: «Nasabing silsilasi payg'ambar ahli baytiga, unga va ularning barchasiga Ollohning rahmatlari va salomlari bo'lsin, ulanganligi uchun hech qachon biror zahmat g'ubori sening hayoting etagiga qo'nishini ravo ko'rmasin. Lekin sen noloyiq ishlarni tark etmayapsan, maslahatim shu tururki, bu viloyatdan chiqib ketsang». Lekin sayyid tezda kechirilgan bo'lishi kerak, chunki bir yildan so'ng u Amir Temurning Xorazmga yurishida qatnashadi. Shundan so'ng Termiz sayyidlari avlodlarining Qashqadaryodagi xonadoni vujudga keladi, yuqorida eslatilgan Gumbazi Sayyidon ularning oilaviy maqbarasiga aylanadi. Ba'zi manbalarga ko'ra Amir Temurning qizi Sulton Baxtbegim Termiz sayyidlaridan bo'lmish Hasanga nikohlangan hamda Qashqadaryo vohasidagi ma'lum bir qism yerlarini kuyoviga vaqf qilib beradi. Abul Hasan bu joyda o'z langariga asos soladi. Langar so'filar makoni bo'lib, Termiz sayyidlari nafaqat Movarounnahrda, balki boshqa joylarda ham langarlar tashkil qilishgan. Masalan, Abdurazzoq Samarqandiyning «Matla' us-sa'dayn va majmai bahrayn» asarida yozilishicha, Sayyid Tojiddin o'z langarini Kumulda qurgan ekan. Shuningdek, afg'on qabilalarining diniy rahnamosi Pir boboning asli "ismi Sayyid Ali Shoh at-Termiziydir. Umuman, XIV asrda Termiz sayyidlari Movarounnahrning turli joylarida faoliyat ko'rsata boshlaganlar.

1359 yilda Toshkentda mo'tabar shayx Xovand Tohur vafot etadi. Muhammad qozining Xo'ja Ahror hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan asarida ta'kidlanishicha, shayx Termiz sayyidlaridan bo'lib, Xovand so'zi Xudovandzodaning qisqargani ekan. Bu borada musulmon dunyosida mashhur Xo'ja Ahrori Vali ayni shu Shayxontohurning jiyani ekanligini aloxida ta'kidlash lozim. Amir Temur Termiz orqali o'tganida sayyidlarning uyida mehmon bo'lgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, 1399 yil 11 sentyabrda va 1404 yil yozida Temur A'lo ul-Mulukning uyida mehmon bo'ladi. G'iyosiddin Ali tomonidan yozilgan Temurning Hindistonga yurishiga bag'ishlangan asarida A'lo ul-Mulukning oltinchi o'g'li Alouddin ham tilga olib o'tiladi. Surxondaryo O'lkashunoslik muzeyida saklanayotgan bu kitobning 1915 yildagi forscha nashrida Termiz Xudovandzodalari Amir Temur va uning qo'shiniga ikki kun to'y berdi, deb ta'kidlanadi.

JADID MAKTABLARIDA TA'LIM VA TARBIYA

Usmonov Lutfullo

Qo'qon Davlat pedagogika instituti "Umumiy tarix" kafedrası magistranti

Ilmiy rahbar: L.f.n. Q. Akbarov

Jadidlar o'zlarining dastlabki faoliyatlarini ma'rifatparvarlikdan boshlagan edilar. Vatanni ozodlikka, milliy mustaqillikka yetaklashdek muqaddas g'oya eng ilg'or qarashli jadid ziyolilarning fikrida bo'lgani holda, mavjud sharoitda uni amalga oshirish mushkul edi. Unga faqat tinimsiz ma'rifiy-siyosiy faoliyat orqaligina erishish mumkin edi.

Jadidlar yurt istiqlolini va taraqqiyotini zamonaviy bilimlar bilan qurollangan yetuk mutaxassislarsiz tasavvur eta olmaganlar. Shu maqsad yo'lida o'tgan asr oxirlarida jadidlar butun Turkistonda yangi usul maktablari ochish zarurligini angladilar va ularni tashkil etish uchun harakat boshladilar.

Shunday maktablarning tashkil topishiga bir tomondan chor ma'murlari, ikkinchi tomondan ijtimoiy voqelikka o'zining tor dunyoqarashi nuqtai nazardan baho beruvchi kishilar to'sqinlik qildilar.

Turkiston xalqlari turmushidagi har bir yangilik mustamlakachi ma'murlar nazaridan chetda qolmagan, albatta. XX asr bo'sag'asida o'lkamizda yangi usul maktablarining paydo bo'lishi ham ularni g'oyatda tashvishga sola boshladi.

O'sha davrda chop etilgan rus tilidagi gazeta va jumallarda mahalliy xalqlarning maorif tizimi, yangi va eski maktablar masalalarini yoritishga keng o'rin berilgan. Turkiston bosib olingach, bu yerda mustamlakachilar o'zlarining rus-tuzem maktablarini ocha boshladilar. Xalq maorifi sohasida hukumat rus-tuzem maktablari bilan yonma-yon, yangi usul maktablarining paydo bo'lishi sira ko'z yumib bo'lmaydigan hol ekanligi, bu maktablar zamon talablari asosida kelib chiqqanligini «Turkestarskie vedomosti» gazetasi 1909 yil 1-sonida ta'kidlab o'tiladi¹⁰².

Eski usul maktablari bolalarga asosan diniy tarbiya berish bilan cheklanganligi, zamonaviy ilm-fanlarning o'qitilishi bu maktablar uchun yot hodisa ekanligini va shu sababli ham bu maktablar mustamlakachilar uchun unchalik xavf tug'dirmasligini chor ma'murlari yaxshi tushunib yetgan holda, yangi usul maktablariga jiddiy e'tibor qarata boshladilar.

Eng dastlabki ochilgan maktablar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- 1) Qo'qon uczdida Ahmadjon Qori maktabi. 1892 yilda ochilgan.
- 2) Mir Ayyubboy maktabi (Qo'qon) 1893 yil ochilgan bo'lib, 100 o'quvchisi bo'lgan;
- 3) Usta Bakovul (Qo'qon) 1899 yil ochilgan, 115 o'quvchi tahsil olgan;
- 4) Hamboboy masjidida 1899 yil ochilgan, 25 o'quvchi o'qitilgan;
- 5) Zand-Xasan mahallasida (Andijon) 1900 yil ochilgan, 35 o'quvchi ta'lim olgan maktablarni ko'rsatish mumkin¹⁰³.

Ayrim adabiyotlarda Farg'ona viloyatidagi dastlabki yangi usul maktabi sifatida Ishoqxon Junaydulloxonxo'ja o'g'li (Ibrat)ning maktabi eslatiladi¹⁰⁴. Ishoqxon Ibrat (1862-1937) 1878-1886 yillari Qo'qonning Muhammad Siddiq Tunqator madrasasida ta'lim oladi. O'sha kezlari u Bog'chasaroyda nashr etiladigan «Tarjumon» gazetasi sonlari bilan ham muntazam tanishib turgan. Ushbu nashr orqali u yangi usul maktabining afzalliklari, ta'lim usullari, darsxonalarning tuzilishi va darsliklari haqida ma'lumotlar olib borgan. Madrasani tamomlagach, 1886 yil To'raqo'rg'onga qaytadi va tovush usuliga asoslangan yangi maktab ochadi. Lekin maktab tez orada yopib qo'yiladi. U 1907 yilga kelib, ikkinchi bor maktab ochadi. Uning maktabida Yevropa tillaridan ham darslar o'tilgan¹⁰⁵.

Yangi usuldagi maktab xonalarining ichki tuzilishi, eski maktablardan parta, yozuv taxtasi, geografik xarita va o'qituvchi uchun stol-stulning borligi bilan ajralib turgan.

¹⁰² Farg'ona vodiysida jadidchilik harakati. - «Tarix va taqdir: Farg'ona vodiysi tarixini tadqiq etish muammolari» mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari ma'ruzalar to'plami. 1-kitob. - Namangan: 2000. -B.45-48.

¹⁰³ Qozoqov T. Turkistonning mustamlaka davri tarixini yoritishda arxiv ma'lumotlaridan foydalanish. - Tarix tilga kirganda. davriy to'plam 1-son. - Namangan, 2007. -B. 36-40.

¹⁰⁴ Dolimov U. Ishoqxon Ibrat. - Toshkent: Sharq, 1994. -B.11.

¹⁰⁵ Nosirov O., Ma'murov M. O'zbek adabiyotining muhim sanalari. - Namangan: Namangan Davlat Universiteti, 1993. -B. 124.

Maktablardan bolalar 2-3 yil o'qishni davom ettirganlar. Usuli savtiya maktablari eski usul maktablaridan ta'limning sifati bilan ham farq qilgan. Bu e'tiroflar o'sha davr matbuotida ham o'z aksini topgan. Masalan, Andijondagi Azim Qodirov maktabi 3 sinfli bo'lib, 1 chi sinfda bolalarga o'qish va yozish, 2 chi sinfda tajvid, hisob, 3 chi sinfda esa ibodati islomiya, sarfi turkiy o'rgatilgan. 1900 yil may oyida Otabek qozi ishtirokida ushbu maktab o'quvchilaridan imtihon olingan. o'quvchilar imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirganlar. Imtihon ishtirokchilaridan Tojiddinbek Otabekov yozganidek: «...Eski zamon maktablari birlan usuli jadid maktabini farqi nihoyat darajada ma'lum va ravshan bo'ldi. Usuli jadid maktabi birlan eski zamon maktablarini bir joyga bormoq uchun otash araba birlan piyoda odimga misol qilsak ham to'g'ridur...».

Jadid maktablarining soni ortib borgan sari, ulardagi ta'lim tizimi ham takomillashib borgan. Imtihonlar keng xalq ommasi ko'z o'ngida, qishloq yoki shaharlarning ilg'or ziyolilari davrasida «Imtihon majlisi» nomi bilan o'tkazilgan. Bunday holatlarda yangi usul maktablari o'zining afzallik tomonlarini to'liq namoyish eta olgan. Aksariyat omma imtihondan mamnun bo'lgan holda tarqalganlar. Shunday imtihon majlislaridan biri Qo'qon shahrining Xonaqoh mahallasidagi «Maktabi Mahmudiy» da bo'lib o'tadi. O'quvchilar kuzatuvchilar ko'z o'ngida o'qish, yozish, hisob, e'tiqodot amaliyotidan yaxshigina imtihon topshirganlar. Shahrixonda ham shunday imtihon majlisi muallim Xo'jaxon maktabida bo'lib o'tadi. Majlisga Shahrixonning qozi, mingboshi va ulamolari taklif etiladi. Shogirdlardan birin-ketin din ilmi, tarix, tabiiy Fanlardan imtihon olinadi. Barcha shogirdlar imtihonni kutilgandan ham a'loga topshiradilar. Buni ko'rgan ahli majlisning ko'plari o'zlarini xursandchilikdan to'xtata olmay yig'laganlar¹⁰⁶.

Ilg'or fikrli kishilarning sayi-harakatlari bilan ham ko'plab yangi maktablar ochilgan. Ba'zan muallimlik uchun chetdan kishilar taklif etilgan. Masalan, O'sh uezdiga qarashli Qurshob qishlog'ida qishloq boshqaruvchisi Erali Mingboshi 1914 yil yanvar oyida yangi usul maktabi ochib, Toshkentdan G'ulom Zafariyni muallimlik uchun olib keladi¹⁰⁷.

Chor ma'murlari yangi usul maktablaridagi darsliklar, ularning siyosiy-mafkuraviy yo'naltirilganligiga ham e'tiborni qaratib borganlar. O'quv inspeksiyasi tomonidan birinchi bor o'quv yurtlari tekshirilganda, o'quvchilar podshohni duo qilishni va uning oila a'zolarini nomlarini bilmaganlar. Lekin ikkinchi va uchinchi bor tekshiruvdan so'ng chor ma'muriyati talabi bilan yuqoridagi «xatolar» tuzatilgan.

Turkiston o'lkasi o'quv yurtlari bosh inspektori 1913 yil 31 dekabrda o'lka o'quv yurtlari inspektorlaridan yangi usul maktablari haqida quyidagi mazmunda ma'lumot berishni so'raydi. Jumladan: 1. Maktab qachon va kimning ruxsati bilan ochilgan; 2. Aynan qaysi Fanlar va qaysi tilda dars o'tiladi; 3. Qaysi darsliklar qabul qilingan; 4. O'qituvchilar tarkibi, agar maktabda ruhoniyy mullalardan boshqa dunyoviy shaxslar ta'lim berayotgan bo'lsa, ular qanday ma'lumotga ega va aynan nimadan dars beradi; 5. Biron-bir o'quv dasturiga egami; 6. O'quvchilar soni. 7. Mahalliy hokimiyatga maktab yoki alohida shaxslar to'g'risida ma'muriy yoki jinoiy tergov qo'zg'atish uchun asos bo'larli biron-bir nohush ma'lumot kelib tushganmi?

1914 yilda Qo'qondagi 18 ta yangi usul maktablaridan eng mashhurlari quyidagilar edi:

- So'fi Badal Eshon. 140 o'quvchi va 4 o'qituvchisi bo'lgan;

¹⁰⁶ Bo'ronov B. Jadid teatri va jadid maktablari tarixidan.-Farg'ona Davlat universiteti. Ilmiy to'plam.-Farg'ona, 2012.-B.32-35.

¹⁰⁷ Bo'ronov B. Jadid teatri va jadid maktablari tarixidan.-Farg'ona Davlat universiteti. Ilmiy to'plam.-Farg'ona, 2012.-B.32-35.

- Qosimboy. 145 o'quvchi, 1 o'qituvchi va 3 yordamchi;
- Mashrab Xodyam. 50 o'quvchi, 1 o'qituvchi va 3 yordamchi;
- Umariya. 85 o'quvchi, 1 o'qituvchi va 3 yordamchi.

Barcha yangi usul maktablari 10-12 yil avval mahalliy jamiyatlar tomonidan va qozilar rizoligi bilan ochilgan, mahalliy tilda o'qish, yozish, arifmetika, geografiya, tabiatshunoslik, ilohiyot fanlaridan dars berilgan.

Usuli savtiya maktablari sonining ortib borishi ularni darslik va boshqa o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash muammosini keltirib chiqardi. Bu vazifalarni ham yangi maktab muallimlari o'z zimmalariga oldilar. Farg'ona taraqqiyparvarlaridan A. Ibodiydan boshqa yana A. Zohiriy ham 1916 yili «Imlo» kitobini yozdi va kitobni Qo'qondagi «G'ayrat» kutubxonasi tomonidan nashr ettirdi¹⁰⁸. H. H. Niyoziy esa, maktablari uchun «Engil adabiyot», «O'qish kitobi», «Qiroat kitobi» kabi kitoblarni yozadi¹⁰⁹. Shuningdek, Namangan taraqqiyparvarlaridan Dadamirza qori ham «Miftah ul-avval» deb nomlanuvchi darslik yozgan edi¹¹⁰.

Yangi usul maktablaridagi o'qituvchilarning ko'pchiligi madrasalarda tahsil olgan bo'lib, ba'zilari esa xuddi shunday maktablarni tamomlagan kishilar edilar. Darslar o'quv jadvali asosida, tsenzura ko'rigidan o'tgan darsliklar bo'yicha olib borilgan. o'quvchilar soni 50 tadan 145 tagacha yetgan. Barcha maktablarda har oyiga o'qish uchun 50 tiyindan 1 so'm 50 tiyingacha haq olingan. Kambag'al oilalarning bolalari esa ba'zan to'lovdan ozod etilganlar.

Yangi usul maktablarida tabiiy fanlarning o'qitilishi chor ma'murlarini g'oyat tashvishga soldi. 1913 yilgacha bu maktablarda tabiiy fanlar o'qitilmagan bo'lib, uni o'qitish inspektsiyaning ruxsatisiz amalga oshirila boshlagan. Shu sababli o'quv inspektsiyasi tomonidan tabiiy fanlar muallimlaridan bu fanlarni o'qitish uchun maxsus ruxsat olish talab qilingan yoki ularga bu fanlar bo'yicha dars berishni ta'qiqlash masalasiga e'tibor qaratilgan. Bu vaqtga kelib yangi usul maktablari o'zining keng ko'lamliligi, o'qitish sifati bilan eski usul maktablaridan ustun bo'lib, mahalliy aholi ishonchini qozongan va hukumat rus-tuzem maktablariga nisbatan yerli xalq hayotiga tezroq kira boshlagan edi.

Mustamlakachilar qanday qilib bo'lmasin, o'lka xalqlarini tashqi dunyo bilan aloqa qilishlariga yo'l qo'ymaslik, ular diqqatini jahon miqyosidagi o'zgarishlardan chetga tortishga harakat qililar edilar.

Taraqqiyparvarlar maorif sohasida asosiy e'tiborni boshlang'ich ta'lim islohiga qaratdilar va alalxusus ularning ma'rifatparvarlik harakatlari zoe ketmadi. Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablarida ta'lim olgan o'quvchilardan keyinchalik ilm-fan, texnika, adabiyot va ijtimoiy hayotning turli jabhalarida nom taratgan arboblari yetishib chiqdilar.

ZAMONAVIY O'ZBEKISTON YOSHLARI KUNDALIK HAYOTIDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR

*Haqnazarov Xudoyberdi
Nizomiy nomidagi TDPU katta ilmiy xodim izlanuvchisi*

Bugungi kunda an'analar, urf-odat, marosim va milliy tarbiya usullariga qiziqish tobora ortib bormoqda. Bu borada yoshlarning faolligi esa mazkur masalani dolzarb

¹⁰⁸ Uzoqov H. Ashurali Zohiriy //Guliston.-1968.-№10(22).-B.28.

¹⁰⁹ Baratov M. O'zbekistonda ma'rifat uchun kurash tarixidan.-Toshkent: Fan, 1961.-B.95.

¹¹⁰ Qozoqov T. «Miftah ul-avval»ning muallifi //Murabbiy.-2001.-15 noyabr.

ahamiyat kasb etayotganligining yana bir ifodasi bo'lmoqda. Yoshlar kundalik hayotida milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalasi barcha zamonlarda muhim bo'lib kelgan. O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov "Qadriyat deganda, biz ming yillar davomida shakllangan, odamlar hayoti, ichki dunyosidan mustahkam o'rin olgan, hech qaysi rasmiy hujjatda aks etmagan bo'lsada, unga barcha amal qiladigan, insonlarning qon-qoniga singib ketgan an'ana va udumlarni tushunamiz", - deb ta'kidlagani mamlakatimizga xos milliy va umuminsoniy qadriyatlarning nechog'lik ahamiyatli ekanligidan darak beradi.

Avvalo qadriyat, urf-odat, an'ana, marosim kabi tushunchalarga oydinlik kiritish va so'ngra milliy, ma'naviy va umume'tirof etilgan qadriyatlarning yoshlar kundalik turmush-tarzdagi o'rniga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. Qadriyatlar – inson va insoniyat uchun o'tmishda va hozirda katta ahamiyat va qadrga ega bo'lgan barcha moddiy va ma'naviy omillarni anglatadi.¹¹¹ Qadriyatlar tarixiy va zamonaviy bo'lishi mumkin. Qadriyatlarning xilma-xil shakllari bo'lib, moddiy va ma'naviy, umumbashariy, mintaqaviy, umuminsoniy; jamiyat hayotining sohalari bo'yicha iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy qadriyatlar; ijtimoiy ong shakllariga mos keladigan axloqiy, diniy, huquqiy, ilmiy; hayotning ijtimoiy tuzilishiga ko'ra milliy, sinfiy, partiyaviy va boshqalardan iboratdir. Urf-odat esa xalqlar o'rtasidagi o'zaro hayot tarzi munosabatlarida amal qilinadigan, me'yor va odatlar majmuasiga aytiladi. Islomni qabul qilgan musulmonlarda u shariat me'yorlari bilan parallel ravishda butun jamoa turmushini tartibga solishda muayyan rol o'ynab kelmoqda. Urf-odat ko'pincha moddiy va ma'naviy hayotning turli xil jihatlariga, oila va turmush tarziga taalluqli bo'ladi. An'ana deganda biz insonlar moddiy va ma'naviy hayot faoliyati turli shakllarining avloddan avlodga o'tib turadigan, oldingi avlod turmush tarzi, faoliyat yo'llari, usullari va mazmunining to'la yoki qisman takrorlanishini anglatadigan tushunchani tushunamiz. O'zbek xalqining an'analari o'ziga xos va takrorlanmasdir. Unda umuminsoniy, baynalmillik kabi xususiyatlarning mavjudligi o'ziga xosligidan dalolat beradi. Marosim bu shartli, an'ana-naviy xarakterli, bevosita amaliy maqsadli muvofiqlikdan xoli bo'lgan, biroq muayyan ijtimoiy munosabatlarning ramzi bo'lib xizmat qiladigan, ularni amaliy ifoda etadigan shaklidir.

Hozirgi globallashtirish zamonida millat taqdiri, milliy o'zlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga rioya qilish kabi qadriyatlar har qachongidanda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Avvalo o'z millatiga mansublik omili etnik o'zlikni anglashning asosiy ko'rsatkichi hisoblanadi. O'tkazilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, O'zbekistonlik yoshlarning aksariyat qismi kundalik turmush tarzida u yoki bu qadriyat, urf-odat va an'analarga rioya qilishadi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar esa yoshlar kundalik hayotining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy yoshlar kundalik hayotining ajralmas qadriyati birinchi navbatda vatanparvarlik va insonparvarlikdir. Bu borada yoshlarda ma'naviyat va milliy o'zlik tushunchalarini shakllantirishning muhim jihatlaridan biri, ular o'zlarini yashayotgan mamlakatning fuqarolari deb his etishlaridadir. Shu asnoda "Vatan deganda Siz nimani tushunasiz?" degan savolga berilgan javoblar e'tiborga molikdir. Ko'plilik yoshlar uchun vatan avvalo ularning tug'ilgan joyi (59,0%) va o'sgan makonidir (29,8%). Respublika yoshlarining 10,1 foizi "Vatan" tushunchasini "Mustaqil O'zbekiston" bilan tenglashtirmoqdalar. Ular ichidan: o'zbeklar – 10,6 foiz, qoraqalpoqlar – 8,2 foiz, O'rta Osiyo millatlari – 8,1 foiz, rus millatiga mansub bo'lganlar esa – 3,1 foizni tashkil etadi.¹¹²

¹¹¹ Tuychieva T.T. O'zbek ma'naviy qadriyatlari tizimida urf-odat, an'analarning o'rmi. Falsafa fan. nomz. diss. O'zMU. Toshkent. 2000. 144-bet 27-bet

¹¹² Qayumov O'. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi sharoitida O'zbekiston yoshlarining ijtimoiylashuv jarayonlari.

Bugungi O'zbekiston yoshlarida vatanga bo'lgan sevgi va sadoqat hislari nihoyatda yuqori darajada. "Vatanparvarlik deganda Siz nimani tushunasiz?" degan savolga javob berganlarning yarmidan ko'pi (66,4%)ni nuqtai-nazari bo'yicha "Vatan sevgida", 55,5% - "Vatanga sidqidildan xizmat qilishda", 41,3 foiz yoshlarning fikricha - "Vatanni himoya qilishga tayyorligida", 24,7% - "milliy an'analarni va urf-odatlarni qadrlashda", 21,1% yoshlarning ko'rsatishicha - "o'zining xalqini jahonshumul obro'sini ko'tarishda" deb ifodalangan. Ko'rinib turibdiki O'zbekiston yoshlari orasida vatanparvarlik, vatanga muhabbat tuyg'usi kabi sifatlar har qachongidanda yuqori darajaga ega. O'z an'analari, tarixi va madaniyatini bilish, ularga hurmat hissi 21,7 foiz o'zbeklar uchun xosdir, ayniqsa rus millatiga mansub bo'lganlar uchun bu ko'rsatkich yuqoridir(56,3%).¹¹³ Ko'rinib turibdiki, qadriyatlarni avvalo vatan qadriini tushunish va ularga munosabat, millatiga, yurtiga, eliga, ularning aholisiga tegishli qadriyatlarni jamlash, avaylash, ularning ahamiyatini asoslash, yurtining milliy qadriyatlarini ongining tarkibiy qismiga aylantirish kishilarda o'ziga ishonch va hurmatni mustahkamlaydi, yoshlarni o'z Vataniining istiqboliga katta umid bilan qarashga undaydi. Har bir millat o'z milliy qadriyatini qanchalik e'zozlasa, uni ko'z qorachig'idek asrasa, shu millatning jahon hamjamiyatidagi o'rnini, obro'sini, unga ajratiladigan e'tibor, hurmat shu darajada baland bo'ladi. Shu ma'noda milliy o'zlikni anglash omili xalq taqdiri va ertangi kuni uchun katta ahamiyatga egadir.

O'zbekiston ko'pmillatli mamlakat. Mamlakatimizda qabul qilayotgan qonun-qoidalar, farmon va farmoyishlar millati va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar hududda istiqomat qilayotgan barcha fuqarolar uchun tengdir. Shunday ekan mamlakatimizda istiqomat qilayotgan juda ko'p millat va elatlarga O'zbekiston vatan hisoblanadi va ular mamlakatimizda yashayotganliklari bilan faxrlanadilar. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, respondentlarning har ikkinchisi (49,9%) o'zbek oilalarida milliy o'zlikni anglash shakllangan deya hisoblaydi. (1-jadvalga qarang)

1 - jadval

Millati	Mening turmush tarzini an'ana va urf-odatlariga asoslangan	O'z ona tilimda gapiraman va fikrlayman	O'z xalqiga mansublik tuyg'usi	O'z kindik qoni to'kilgan yerga muhabbat	Millatning boy tarixiga ega bo'lganligini g'ururlanish	Evropacha tarbiya topganman, ammo mamlakatning tarixi va madaniyatini o'rganishga ehtiyoj sezaman
O'zbeklar	49,9	49,2	42,9	41,2	35,3	4,7
Markaziy Osiyo millatlari	50,5	39,2	28,9	44,3	23,7	7,2
Slavyanlar	50,0	55,6	27,8	16,7	66,7	27,8
Boshqa millatlar	47,6	57,1	33,3	14,3	38,1	38,1

*Manba: Ubaydullaeva R., Ata-Mirzaev O., Quronov M. Oila va barkamol avlod tarbiyasi. Toshkent.: - "Ijtimoiy fikr". 2012, 77- bet.

Ko'rinib turibdiki o'zbeklarda milliy o'zlikni anglashning shakllanganlik darajasi ancha yuqori ko'rinish hosil qilgan. Milliy o'zlikni anglash esa tarixiy xotirani o'rganishdangina iborat bo'lib qolmay, balki qadriyatlariga, madaniyatga, tarixga, milliy manfaatlariga emotsional kuyinshidir.¹¹⁴

Har bir mamlakat hayotida milliy urf-odatlar, an'analar muhim o'rin tutadi. Chunki. Bu bir tomondan shu mamlakatning o'ziga xos tomonlarini anglashga va bilib olishga yordam bersa, ikkinchidan agar jamiyat o'z imkoniyatlarini, urf-odat va an'alarini hisobga olmasa "odamlar ongida ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur qila olmaydi".¹¹⁵

O'zbekiston yoshlari kundalik turmushining ajralmas qismi bo'lgan oila muhim milliy qadriyat hisoblanadi. Oilada avvalo yoshlarga tarbiya va ilm berish orqali madaniy-ma'naviy qadriyatlar qadriyatlar singdirib boriladi. Kundalik hayotda sog'lom turmush tarziga rioya etish, oilada, jamoatchilik orasida o'zini tutish, kiyinish, ovqatlanish odobi yoshlarga aynan oilada o'rgatiladi. Oilada, avvalo yosh avlod oilaviy hayotga tayyorlana boshlaydi. Bu ota-ona oldidagi o'ta mas'uliyatli, yoshlar tarbiyasida axloqiy, jismoniy, ma'naviy, jinsiy tarbiyani o'zida mujassamlashtiruvchi vazifa hisoblanadi. Shu ma'noda, masalaga jiddiy e'tibor beriladigan bo'lsa, dunyodagi yirik va nufuzli xalqaro tashkilot - Birlagan millatlar tashkilotining Bosh Assambleyasi 1994 yildan e'tiboran har yili 15 mayni *Xalqaro oila kuni* sifatida nishonlashga qaror qilgani tahsinga sazovordir. O'zbekiston prezidenti yoshlar kundalik hayotida oila va farzand kabi hayotiy qadriyatlarning ahamiyati haqida fikr yuritir ekan, "Yoshlarimizni har tomonlama sog'lom va barkamol etib tarbiyalash, hayot abadiyligi, avlodlar davomiy-ligini ta'minlaydigan ma'naviyat qo'rg'oni bo'lmish oilani mustahkamlash bugungi kunda barchamizning nainki asosiy vazifamiz, balki insoniy burchimizga aylanishini istardim", - deb ta'kidlagani oila qadriyatining milliy qadriyatlar tizimidagi o'rining beqiyos-ligidan dalolatdir.

O'zbekiston yoshlari uchun oila – 81,2% (2005 yilda – 74,3%), vatanga xizmat qilish va jamiyatga foyda keltirish – 52,6% (2005 yilda – 51,3%), salomatlik – 28,4% (2005 yilda 44,6%) eng asosiy, ustivor qadriyatga ega hisoblanadi. Yoshlarning barcha guruhlarida. O'zbekistonning turli mintaqalarida ushbu qadriyatlar bir necha yillardan beri eng ustivor ahamiyat ahamiyat kasb etib keladi. Sevgi, yoqtirgan ishi (tegishli ravishda 21,4% va 19,6%) va ta'lim (16,1%) singari hayotiy qadriyatlar keyingi o'rinlarni egallagan. Eng muhimi yuqoridagi omillar yoshlarning fikricha kundan kunga o'sib bormoqda.¹¹⁶

Yoshlar, xususan yosh oilalar kundalik hayotida farzand qadriyati o'ziga xos ahamiyatga egadir. Bu borada mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash va voyaga yetkazish masalasi taraqqiyotning eng ustivor omili hisoblanib kelinayotganligi ham tasodifiy emas. "Kishilik tarixi paydo bo'lgandan buyon, ming yillar davomida har qanday mamlakatning, har qanday millatning, ota-ona bo'lish baxti nasib etgan har qanday insonning eng mo'tabar orzusi, astoydil intilgan asosiy maqsadi – sog'lom, barkamol avlodni tarbiyalash, har tomonlama komil insonni voyaga yetkazishdan iborat bo'lib kelgan".¹¹⁷

¹¹⁴ Атамуратов С. Национальная культура и национальное самосознание в процессе обновления общества. – Ташкент: "Ўзбекистон" 1992. – 195-бет.

¹¹⁵ Karimov I. Ma'naviy yuksalish yo'lida. – Tashkent: O'zbekiston, 1998. – 5-бет

¹¹⁶ Qayumov O'. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi sharoitida O'zbekiston yoshlarining ijtimoiylashuv jarayonlari. Toshkent: "Ijtimoiy fikr". 2011. 73-бет.

¹¹⁷ Karimov I. "Ozod va obod vatan, erkin va arovon hayot pirovard maqsadimiz".- Tashkent. O'zbekiston, 2000.- 425-бет

Bugun mamlakatimizga, xalqimizga xos bo'lgan o'zgacha madaniyat va qadriyatlar butun dunyo e'tirofidadir. Bu kabi qadriyatlar bilan brgan sari umuminsoniy qadriyat sifatida tan olinayotganligini mamnuniyat bilan tilga olmoq darkor. Turli millat vakillaridan o'zbek xalqi nimasi bilan dunyoga mashhur masalasidagi fikrlari o'rganilganda ham juda qiziqarli tahlillar kelib chiqdi. (2-jadvalga qarang)

2 – jadval

Afzal ko'rish	O'zbeklar	Markaziy Osiyo millatlari	Slavyanlar	Boshqa millatlar
Mehmondo'stligi bilan	57,6	52,6	83,3	76,2
Buyuk ajdodlari bilan	42,6	49,5	55,6	47,6
Mehnatsevarligi bilan	32,1	28,9	66,7	61,9
Ilmiv merosi bilan	31,3	18,6	5,6	23,8
Tarixiy merosi bilan	28,8	32,0	22,2	42,9
Ma'naviy-axloqiy merosi bilan	27,5	38,1	27,8	38,1
Tinchliksevarligi bilan	24,1	18,6	55,6	23,8
“Oq oltin” – paxtasi bilan	22,1	24,7	16,7	9,5
Adabiy merosi bilan	16,6	19,6	-	14,3
Sportdagi yutuqlari bilan	1,8	4,1	5,6	4,8

*Manba: Ubaydullaeva R., Ata-Mirzaev O., Quronov M. Oila va barkamol avlod tarbiyasi. Toshkent.: - "Ijtimoiy fikr". 2012, 80- bet.

Xulosa qilib, O'zbekiston yoshlarining eng muhim qadriyatlarini tahlil qilish va ularni quyidagi guruhlariga ajratga holda tadqiq etish muqsadga muvofiqdir:

birinchidan, universal hayotiy qadriyatlar: oila, salomatlik, sevgi-muhabbat, sevimli mashg'ulot, ta'lim va boshqalar;

ikkinchidan, ijtimoiy qadriyatlar: vatanparvarlik, Vatanni, qonunni va tartiblarni himoya qilishga tayyorlik, ish, insonlarga foyda keltirish, milliy an'analar va urf-odatlar qadriyati.

Ushbu qadriyatlar yoshlar va katta avlodni bir biriga bog'lovchi hayotiy qadriyatlar sanaladi, bu esa O'zbekiston yoshlarining jamiyatda munosib o'rin egallashining va muhim ahamiyatga egaligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

SURXON MADANIY HAYOTINING YUKSALISHDA BOYSUN FOLKLOR-ETNOGRAFIK XALQ ANSAMBLLARINING AHAMIYATI

Kamol Toshev,

Termiz DU "O'zbekiston tarixi" kafedrası 2- bosqich magistri

O'zbek xalqi folklor etnografik xalq og'zaki ijodining rivoj topishi va yuksalishda Boysun tumaning alohida o'rni bo'lib, ajdodlarimizning o'tmish madaniy hayotidagi milliy qo'shiqlar hamda raqslarni o'rganish, tiklash va yanada zamonaviy talqinlarini yaratishda asosiy tayanch hisoblanib kelmoqda. Respublikada katta obro'ga ega bo'lgan «Shalola» ashula va raqs xalq ansambli 1967 yilda tashkil etilgan. Ansambлга 1969 yilda xalq ansambli unvoni berilgan. "Shalola" ansamblining nomlanishi sabab ilk baxor kunlarida Boysun tog' etaklari ajoyib manzarani kashf etadi. Tog'dagi qorlar erib, kichik-kichik jilg'alar hosil qilib, pastga oqib tushadi. Suvlarning mayin shildirashi shaloladay

mavjlanadi. Ana shunday go'zal manzara kishi qalbini zavqqa to'ldiradi. Hamyurtimiz O'zbekiston Xalq yozuvchisi Sh. Xolmirzaev ana shu go'zal manzaraga qiyoslab ansamblning nomini «Shalola» deb qo'ygan.

«Shalola» ashula va raqs xalq ansambli tarkibida 10 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan yosh xavaskor ijrochilar, sozanda-yu nonandalar, raqqosalar, ustoz-xofizlar, aktyorlar faoliyat ko'rsatadi. «Shalola» ashula va raqs xalq ansamblining yukori natijalarga erishishining bosh sabablaridan biri, kuy, qo'shiq, raqs va ijroning uyg'unligidadir. «Shalola» ashula va raqs xalq ansambli ijodiy faoliyati davrida Respublikamizdagi ko'rik-tanlovlarda yuqori natijalarga erishish bilan bir qatorda ko'plab ijodiy safarlar va xalqaro festivallarda faol ishtirok etib kelmoqda. 1975 yilda Polsha davlatining Zakopani shaxrida bo'lib o'tgan Tog'li xalqlarning VIII jahon festivalida faxrli II o'rinni egallagan. 1980 yilda ansamblning dasturi sobiq ittifoq markaziy televideniya-dan namoyish qilingan. 1985 yilda Bolgariyada, 1986 yil Afg'onistonda, 1990 yil Angliyada, 1998 yil Turkiyada xizmat safarida bo'lib qaytdi. Ansamblning asosiy vazifasi ashula va raqs yo'nalishi hisoblanadi. Xalqimizning o'lmas merosi bo'lgan maqomlarimiz, mumtoz kuy-qo'shiqlarimiz, an'anaviy ijro yo'nalishidagi asarlarimizni o'rganib ularni albatta kelajak yosh avlodga qoldirish maqsadida xayrli ishlar qilindi va bu ishlar davom ettirilmoqda.

«Boysun» folklor-etnografik xalq ansambli, u o'zbek milliy xalq an'alarini, musiqa va qo'shiqlarini qayta tiklashni o'ziga maqsad qilib faoliyat ko'rsatayotgan ansambldir. «Boysun» ansambli o'z dasturida qadim folklorimizning bugungi zamon saxnaviy ko'rinishi orqali xalq og'zaki ijodiyoti an'alarini tiklash va takomillashtirish, milliy marosimlarga hurmat bilan qarash, ularni saqlab qolish, e'zozlashda o'z hissalarini qo'shmoqdalar. Istiqlof tufayli an'ana va marosimlarimizni tiklab bu kungi avlodlarimizga qadimda o'zbek folklori qanday bo'lsa shundayligicha kuylash, ijro mahoratini ko'rsatish imkoniga ega bo'ldilar. «Boysun» ansambli, bobolarimiz, momolarimiz qalb qo'rini berib kuylagan qo'shiqlarini nafaqat ijro etib, balki unga hozirgi zamon ruhini ham qo'shib O'zbekiston badiiy san'atida o'ziga xos uslub bilan joy olgan yagona folklor maktablaridan biridir. O'sha yagonaligi tufayli «Boysun» ansambli yillar davomida xalq ijodiyotiga, urf-odatlariga marosimlariga qanchalik tayanib dastur tayyorlagan bo'lsa, shunchalik san'at sirlarini mukammal o'rganib, katta tajribalar to'plab, havaskor jamoadan professional darajasiga chiqib oldi.

«Boysun» ansambli o'z repertuarida qadimiy etnik turmush bilan bog'liq urf-odatlar, o'ziga xos marosim va udumlarini badiiy g'oyaviyligini sahnaviy ko'rinishlar orqali yanada to'ldirib, sayqal berib o'z muxlislariga ega bo'lib bormoqda. Ansambli xalq amaliy san'ati an'alarini namoyish etishi bilan bir qatorda xalq qo'shiqlari, laparlar, aytishuvlar, o'lan va yor-yorlar, alla aytishuvlarini ayrimlari sozsiz, ayrimlari milliy musiqa asboblari yordamida (doira, nay, g'ijjak, rubob, dutor) yoki qadimiy musiqa asboblari (chanqovuz, sibizg'a, ushpullak, qovoqnog'ora, loyko'za nog'ora, ducho'ba, dumbira) jo'rligida ijro etib kelmoqda. «Boysun» ansamblining dasturlari asosida 1987 – yil «Boysunda qor eriganda», «Unitilgan ohanglar», 1988 yil – «Ko'pkari», 1989 yil – «Tandir, olov, non», «Bolalar o'yini», 1990 yil – «Sharq bozori», 2005 yil - «Boysunning bir kuni», nomli bir-biridan ajoyib filmkontsertlar Respublikamizdagi rejisiyorlar tomonidan ishlangan. Ayni paytda bu durdona filmlar Respublikamiz televideniya-si orqali namoyish qilinib kelinmoqda.

«Boysun» ansambli-da voqelikka munosabatlari o'ziga xos ifodasini topgan. Mavso'm va marosim qo'shiqlari ijrochi tomonidan kuylashdan oldin, ma'rosimlarni uyushtiradilar. Ularning o'tkazilish tartiblarini ham, rasm-rusumlarini, kuy, qo'shiq va

raqslarni mavsumiy marosimlarga bag'ishlab sayqal berib, ijro etadilar. «Boysun» ansamblining o'ziga xos qiyofaga, xusiyatlarga ega bo'lishining mazmuni, xalqning turmush tarzini, e'tiqodini, milliy ruhini, xarakterini chuqurroq ochishi va urf-odatlar, marosimlariga qanchalik tayanishi esa mustaqillik tufayli bu jarayon kuchaydi.

«Quralay» bolalar folklor etnografik namunali xalq ansambli 1991 yilda tashkil etilgan. «Quralay» bolalar folklor etnografik namunali xalq ansambli badiiy rahbari Usmon Yuldoshev ansamblning Quralay deb nomlanishini shunday ta'riflaydi. Ansambli sozandalari qadimiy cholg'u-asboblardan chanqovuz, sibizg'a, shuvilloq, dumbira, surnay, nay, doira kabi musiqa cholg'ularida, Surxon vohasiga xos urf-odat va marosimlarni tarannum etuvchi kuy-ko'shiqlarni ijro etib kelmoqda. «Quralay» bolalar folklor etnografik namunali xalq ansamblining milliy liboslari hamda ular tomonidan ijro etiladigan kuy-ko'shiq va raqslari bilan Surxon vohasiga xos bo'lgan urf-odat va marosimlarni o'zida mujassamlashtirgan ansamblning liboslariga nazar tashlar ekanmiz o'zimizning milliy kiyimlardan kelib chiqqan holda kashtali kiyimlar, lola gul do'ppi po'paklar, kovush, mo'kkilardan iborat.

Mustaqillik yillarida Boysunlik taniqli shoir-yozuvchilar ijodiga alohida e'tibor berilmoqda. Boysun tumanida milliy qadriyatlar, unitilgan urf-odatlardan targ'ib qilgan "Boysun bahori" ochiq Xalqaro folklor festivali YUNESKO homiyligida o'tgani munosabati bilan Boysun «Osmon ostidagi ochiq muzey» deb tan olindi. Boysunda saqlanib qolgan milliy qadriyatlar, qo'shiqlar, xalq hunarmandchiligi, urf-odatlarini "Insoniyat nomoddiy merosi durdonasi" deb e'tirof etildi. Boysun tumanida 2002-2005 yillarda o'tkazilgan "Boysun bahori" festivalining barkamol avlodni tarbiyalashda, ahamiyati beqiyos bo'ldi. Boysun tumanida tug'ilib ijod qilgan va hozir ham samarali ijod qilayotgan O'zbekiston Xalq yozuvchisi marhum Shukur Xolmirzaevning 60 yillik va 70 yillik yubiley tantanalarining o'tkazilishi, Tojikiston Xalq yozuvchisi Sattor Tursunning 60 yilligi munosabati bilan o'tkazilgan yubeley tantanalari ayniqsa, Boysunlik barkamol avlodlar qalbida yanada Vatanga iftixor, Vatan g'ururi tuyg'ularini o'stirdi. O'zbekiston Xalq shoiri Usmon Azimning respublikada xamda xorijiy mamlakatlarida o'zining hikoya va povestlari, kinosenariylari bilan shuhrat qozonayotgan Erkin A'zamovning 60 yillik to'ylari munosabati bilan o'tgan tadbirlari yoshlar qalbida Vatan tuyg'usini mustahkamlamoqda.

TURKISTONDA SOG'LIQNI SAQLASH MUASSASALARI FAOLIYATI HAQIDA

U.Jo'raboyev,

Nam DU «Tarix fanlari» kafedrası magistranti

XX asr birinchi choragiga kelib Turkistonda ro'y bergan o'zgarishlar tufayli, o'lka xalqlari hayotida sog'liqni saqlash sohasi bilan bog'liq bir qator yangiliklar kirib kela boshladi. Bu davrga kelib aholi salomatligi, uning tibbiy masalalari bilan bog'liq tushunchalar, jiddiy ahamiyat kasb eta boshladi. Ocharchilik, moddiy qiyinchiliklar odamlar salomatligiga salbiy ta'sir o'tkazganini inobatga olinadigan bo'lsa, qator kasalliklar epidemiya tusiga kira boshladi. O'lkada bezgak, traxoma, rishta va boshqa kasalliklar ham ancha ko'p uchrar edi. Turkistonga ko'plab kelgan och-qochoqlar yuqumli kasalliklarning ko'payishiga sabab bo'ldi. Yerli aholi shaharlardagi kasalxonalar, poliklinikalarga kam murojaat qilgan. Shuning uchun eski shaharlarda, qishloq joylarda tibbiyot punktlari tashkil qilina boshlandi, vrachlar, hamshiralalar sonini ko'paytirishga e'tibor qaratildi. Natijada o'lka xalqlari hayotida yangi tibbiy muassasalar, jumladan,

1920-yil Toshkentda silga qarshi dastlabki dispenser ish boshladi. ¹¹⁸ Keyinchalik esa , 1924-yil Toshkentda teri-tanosil kasalliklari dispanseri Buxoroda tropik meditsina instituti ¹¹⁹ tashkil etildi. Shu tariqa XX asr birinchi choragiga kelib Turkistonda faoliyat yuritayotgan umumiy tibbiyot va sog'liqni saqlash muassasalari soni – 53 ta kasalxonona – 2135 kishiga mo'ljallangan, 151 ta ambulatoriya, 40 ta feldsher-akusherlik punkti, 317 vrach, 292 ta vrach yordamchisi, 412 o'rtta meditsina xodimi, shu jumladan, 118 ta akusherka, 5 ta ayollar va bolalar konsultatsiyalari, 2 ta sanitariya maorifini tashkil etdi ¹²⁰.

Bu davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, mavjud barcha kasalxonalar, dorixonalar va boshqa davolash muassasalari davlat ixtiyoriga o'tkazilgandi. 1918-yilda Turkiston o'lkasidagi hamma sog'liqni saqlash hodimlari hukumat ro'yxatidan o'tkazildi. Sog'liqni saqlash bo'yicha markaziy va mahalliy organ hamda muassasalar tuzildi. 1917-yil 19-noyabrda tashkil etilgan Sog'lini saqlash xalq komissarligi qoshida prof. A.D. Grekov, N.I.Tixomirov, vrach A.P. Spiridov va boshqalardan iborat Kollegiya tashkil qilindi. Ayni vaqtda, mahalliy sharoitda keng tarqalgan kasalliklarga qarshi kurash avj oldi. Respublikada sog'liqni saqlash moddiy bazasi tashkil etildi. Toshkentdagi Poltaratskiy nomli kasalxonona 100 o'ringa ko'paytirildi va ko'z, quloq, bolalar va asab kasalliklari bo'limi tashkil etildi. Respublikaning Samarqand, Qo'qon, Farg'ona shaharlarida maxsus kasalxonalar ochildi. Toshkentda xususiy fizioterapevtik kasalxonona asosida 1922-yilda fizik usullar bilan davolaydigan Davlat instituti tashkil etildi. ¹²¹ Sovet hukumati davrida Sog'liqni saqlash xalq komissarligi Markaziy hukumatga qilgan murojaatiga javoban o'lkaga Moskva, Peterburg, Xarkov, Kiyev va boshqa shaharlardan zarur tibbiy asbob-uskunalar jo'natildi. 1922-yil oktabr-noyabr Turkistonga 800 kg xinin, 3 ta mikroskop, 2 ta avtoklav, bakteriyalogik laboratoriya uchun zarur buyumlar va jarrohlik asboblari yuborilgan. Hammasi bo'lib 4 vagon har xil buyumlar, dorilar va tibbiyot jihozlari keltirildi. Bundan tashqari bu yillar davomida o'lkaga nafaqat sovet hukumati tomonidan , balki ayrim chet davlatlardan ham tibbiyot asbob-uskunalari keltirila boshlandi. Xususan, Berlindan klinika jihozlari sotib olindi va bu jihozlar 1923-yilda Buxoro XSR hududiga joylashtirildi.

Zamonaviy tibbiyot sohasini o'rganish, xalq ommasini mavjud turli kasalliklarga qarshi salomatligini qayd etish va shunga o'xshash masalalarni hal etish maqsadida, XX asr I-choragiga kelib yangi turdagi tibbiyotga ixtisoslashgan oliy va o'rtta maxsus o'quv yurtlarini tashkil etila boshlanishi ham aynan shu davrning o'ziga xos yutug'i bo'ldi. Garchi, chor hukumati davridan boshlab tibbiy muassasalar faoliyat ko'rsata boshlagan bo'lsada, ularning aksariyat ko'pchiligi chor hukumati ma'murlari va ularning askarlari orasida faoliyat ko'rsatardi, xolos. Masalan, chor ma'muriyatining dastlabki faoliyat davrida, Turkistondagi o'z qo'shinlari manfaatini ko'zlab, 1868-yil Toshkentda harbiylar va amaldorlar uchun kasalxonona, ya'ni lazaret tashkil etildi. Faqat 1880-yil Toshkentda hayriya yo'li bilan atigi 4 o'rinni tug'ruqxona tashkil etildi, ayollar va bolalarda mo'ljallangan ambulatoriyalar ochildi. XX asrning boshlarida Turkistonda xususiy tibbiy muassasalar paydo bo'la boshladi. Chunonchi, 1908-yilda Toshkentda A.N. Predtechenskaya ismli shifokor xususiy ayollar shifoxonasini ochdi. 1909-yilda aka-uka Monsey va Solomon Slominlar Toshkentda birinchi bo'lib xususiy fizioterapeya ixtisoslashgan shifoxona ochildilar. Shuningdek, 1920-yil 7-sentabrda tashkil etilgan Turkiston davlat Universiteti tarkibida ham tibbiyot fakul'teti ochildigan bo'lib, bu fakultet rus

¹¹⁸ Salomatlik ensiklopediyasi. Toshkent. 1985. 382- bet.

¹¹⁹ Hozirgi Samarqanddagi meditsina parazitologiyasi ilmiy-tadqiqot instituti

¹²⁰ Salomatlik ensiklopediyasi. Toshkent. 1985. 382- bet.

¹²¹ Hozirgi Semashko nomidagi Kurortologiya va fizioterapiya ilmiy tadqiqot instituti

ofitserlarini tayyorlaydigan sobiq kadet maktabi binosiga joylashtirildi. Shu yerda 400 o'rinli kasalxona ham ochildi. U fakul'tenting o'quv bazasi bo'lib xizmat qildi. Shunday qilib 1920-yil 7-sentabrda O'zbekistonda birinchi oliy tibbiy bilim yurtiga asos solindi.

1931-yilda tibbiyot fakul'teti mustaqil institut bo'lib ajralib chiqdi. 1930-yilda esa Samarqandda ikkinchi tibbiyot oily o'quv yurti ta'sis etildi. 1932-yilda toshkentda vrachlar malakasini oshirish instituti ochildi. Bundan tashqari yurtimizda bu davrga kelib, 1918-yilda „Musulmon tibbiy maktabi“ deb ataluvchi o'рта tibbiy xodimlar tayyorlovchi maktab tashkil etildi. So'ng u Respublika o'рта tibbiy xodimlar maktabi“ ga aylantirildi.¹²² 1937-yilda Toshkentda farmasevtika instituti ochildi.

Bu vaqtdagi muhim masalalardan biri aholining sanitariya madaniyatini yuksaltirish edi. Shu maqsadda 1929-yil mart oyidan boshlab, rasmlar bilan bezatilgan „Sog'lom turmush“ nomli jurnal nashr qilindi. Bundan tashqari, „Qizil O'zbekiston“ gazetasiga bepul ilova sifatida „Sog'liq varaqasi“ ham chiqarib turildi. Ularda aholiga salomatlikni saqlash uchun nimalar qilish kerakligi haqida maslahatlar, tavsiyalar berilgan. Har xil kasalliklarning oldini olish yo'llari ko'rsatilgan. XX asr 30-yillaridan boshlab respublikada yangi sanoat korxonalarining tashkil etilishi va turli xil konlarni tashkil etilishi natijasida yirik korxonalar qoshida maxsus tibbiyot-sanitariya qismlari (MSQ) tashkil etildi. Bu qismlar tarkibiga kasalxona, poliklinika, sanatoriy-profilaktoriyalar kirardi. Vaqti-vaqti bilan korxonalarining ishchi-xizmatchilari tibbiy ko'rikdan o'tkazilib, dispanserizatsiya qilib turilgan. Ana shunday say-harakatlar tufayli respublikada nisbatan sog'liqni saqlash muassasalariga bo'lgan e'tibor va ularning moddiy bazasi bir oz mustahkamlandi. Natijada, O'zbekiston hududida 2594 ta yuqori malakali vrach, 11536 ta o'рта tibbiy xodim, 244 ta tish doktori aholiga tibbiy xizmat qilish bilan shug'ullanar edi. Kasalxonalar soni 368 taga, ulardagi o'rinlar soni 19498 taga yetgan edi.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ ПО ИСТОРИЧЕСКОЙ КАРТЕ

Бахриддин Шохрух

Нам ГУ студент 4 курса направление истории

Исторические события происходят как во времени, так и в пространстве. Лишь в связи с определенными пространственными условиями могут быть поняты многие исторические события. Отнесение событий к конкретному пространству и описание географической среды, в которой оно произошло, называется локализацией.

Локальность исторических событий изучается при помощи таких схематических пособий, как исторические карты, планы местности, картосхемы. Все они применяются для демонстрационных целей и помогают выявить связи между историческими событиями, их сущность и динамику. Схематические пособия применяются как источник исторических знаний и как средство их систематизации. Особое место занимают контурные карты, помогающие в усвоении исторического материала.

В отличие от других наглядных пособий, например учебных картин, карты не дают конкретизированного наглядного представления о событиях, а лишь воспроизводят пространственно-временные структуры, используя абстрактный язык символов.

Исторические карты создаются на географической основе и представляют собой уменьшенные обобщенные образно-знаковые изображения исторических

¹²² A.A. Qodirov O'zbekistonda tibbiyotning vujudga kelish tarixi, rivojlanishi va taraqqiyoti. 155-bet

событий или периодов. Изображения даются на плоскости в определенном масштабе с учетом пространственного расположения объектов. Карты в условной форме показывают размещение, сочетания и связи исторических событий и явлений, отображаемых и характеризующихся в соответствии с назначением данной карты¹²³.

Исторические карты отличаются от географических. Привычные учащимся цвета географических карт получают иное значение на исторических картах. Зеленым цветом показывают не только низменности, но и оазисы, а также древнейшие районы земледелия и скотоводства. Другая особенность исторических карт – раскрытие динамики событий и процессов. На географической карте все статично, а на исторической легко увидит возникновение государств и изменение их территорий или пути движения войск, торговых караванов и т.д. Передвижения людей на карте показывают целные и прерывистые стрелки; военные удары – стрелки с более коротким древком и широким основанием; места сражений – скрещенные мечи, районы восстаний – точки.

Исторические карты подразделяются по охвату территории (мировые, материковые, карты государств); по содержанию (обзорные, обобщающие и тематические); по своему масштабу (крупномасштабные, средне- и мелкомасштабные). На обобщающих картах в пределах определенного места и времени отражены все основные события и явления, предусмотренные разделами школьной программы и Госстандарта. В названии указано место и время событий. Обзорные карты показывают события определенного периода.

Обобщающие карты конкретизируют и более подробно раскрывают тематические карты. Последние так названы, потому что на них отражены события и явления учебных тем. На географическом фоне тематических карт отображены отдельные события или стороны исторического процесса. Эти карты разгружены от обозначений, не имеющих отношения к теме. На них более подробно, ярко и красочно представлены фрагменты важнейших событий и явлений обобщающих карт.

При работе с картами следует учесть, что учащимся бывает сложно соотносить общую и тематическую карты. Поэтому на уроке в начале изучения темы следует иметь две карты, показывающие местоположение того или иного объекта (государства) на общей карте, например карте мира, а потом уже на тематической. Применение карт целесообразно с использованием разных видов наглядности, например аппликации¹²⁴.

В старших классах карта выполняет роль источника исторических знаний, поэтому и задания учащимся должны иметь более глубокий, аналитический характер. Целесообразно применение проблемных заданий по карте.

Исторические события происходят как во времени, так и в пространстве. В истории пространственно-временные связи «выражаются в утверждениях, что после такого-то события в таком-то месте произошло нечто, что такие-то события имели место в то же самое время в других местах или какой-то процесс продолжается в какой-то стране (месте) столько-то лет»¹²⁵.

¹²³ Запорожец Н. И. Развитие умений и навыков учащихся в процессе преподавания истории (5 – 8 кл.). – Москва: Просвещение, 1992. – С.14.

¹²⁴ Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю., Короткова М.В., Ионов И.М. Историческое образование в современной России. — Москва: Просвещение, 1997. — С.72.

¹²⁵ Гора П.В. Повышение эффективности обучения истории в средней школе. — Москва: Педагогика, 2000. – С.41

Лишь в связи с определенными пространственными условиями могут быть поняты многие исторические события. Отнесение событий к пространству и описание географической среды, в которой оно произошло, называется локализацией. Так, значение рек как путей сообщения в Древнем мире ученики поймут лишь в том случае, если им объяснит, что Восточно-Европейская равнина была покрыта непроходимыми лесами и болотами.

Локалность исторических событий изучается при помощи таких пособий, как исторические карты, планы местности, картосхемы. Схематических пособий берут для демонстрационных целей и помогают выявить связи историческими событиями, их сущность и динамику. Схематические пособия являются как источник исторических знаний и как средство их систематизации. Все они применяются между историческими событиями.

В отличие от других наглядных пособий, например учебных картин, карты не дают конкретизированного наглядного представления о событиях, а лишь воспроизводят пространственно-временные структуры, используя абстрактный язык символов.

Глобальные изменения, произошедшие с тех пор в системе общего среднего образования, его личностно – ориентированная и практическая направленность, предопределили необходимость переориентации системы картографических знаний и умений с изучения теоретических основ картографии на обучение «пользователя» исторической информации, т. е. на преимущественное освоение практически значимых умений.

Присутствующая сегодня в школе система картографических знаний и умений, кроме того, отражает во многом устаревшие представления о картографической науке. В современном информационном обществе приоритетное развитие получили науки, так или иначе связанные с хранением, систематизацией, передачей и отображением информации. Важное место в числе таких наук занимает картография. Испытывая острый интерес общества к увеличению средств передачи информации, улучшению их качественных характеристик и методов использования, современная картография претерпела значительные изменения. Эти изменения еще не нашли своего отражения в школьном историческом образовании.

BARKAMOL AVLODNI MA'NAVIY TARBIYALASH YO'NALISHLARI

Odiljon Topildiyev,

Nam DUMilliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari kafedrası katta o'qituvchisi, tarix fanlari nomzodi

Bugungi globalashuv davrida barkamol avlod haqida qayg'urish, sog'lom, yuksak ma'naviyatli yoshlarni tarbiyalashga intilish jamoatchilik oldida turgan dolzarb vazifadir. Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "Bilimga chanqoq, iste'dodli yoshlarni topib ularni Vatanga fidoyi insonlar qilib tarbiyalash muqaddas vazifadir"¹. shuning uchun ham, mustaqillikning ilk kunlaridanoq yoshlar ta'lim-tarbiyasi, ularning ma'naviyatini yuksaltirish sohasidagi islohotlarning tizimli, bosqichma-bosqich amalga oshirishga alohida e'tibor berildi. Xususan, 1991 yil 20 noyabrda qabul qilingan "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonunda yoshlarga oid siyosatning mazmun-mohiyati, asosiy yo'nalishlari belgilab berildi. shuningdek, 1997 yili 29 avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi", 2004-2009 yillarda Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi, "Yoshlarning huquqiy ta'limini takomillashtirish kompleks dasturi", "Yoshlar yili", "Barkamol avlod yili", "Mustahkam oila yili", "Sog'lom bola yili" davlat dasturlari, 2014 yil 6 fevralda "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-2124-sonli qaror va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar sog'lom, ma'naviyati yuksak barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Darhaqiqat, "mamlakatda har yili 600 mingdan ziyod butunlay yangicha shart-sharoit va muhitda kamol topgan yosh barkamol avlod vakillari katta hayotga yo'llanma olmoqda"². shuningdek, aholining asosiy qismini tashkil etadigan yoshlarning hali to'la yechilmagan muammolariga e'tiborni jalb etish, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash faqat davlat organlari, o'quv yurtlarini emas, balki keng jamoatchilikning ishtirokini ham talab qiladi. Bu o'rinda Prezident I.A.Karimovning quyidagi fikrlarini ta'kidlash o'rinli "Biz yoshlarimiz tarbiyasini birovlariga berib qo'ymaymiz"³. Darhaqiqat, yoshlar tarbiyasi faqat maktabda yoki oilada emas, balki butun jamoatchilik oldidagi o'ta muhim vazifadir. Bugun bizga bitiruvchilar emas, balki maktab ta'limi va tarbiyasini ko'rgan ma'naviyati teran, o'z fikriga ega yoshlar kerak. Ushbu muhim strategik vazifani hal qilish hozirgi kunda ko'p jihatdan oila, mahalla, umumta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyati institutlarini birgalikda samarali ish olib borishini talab etadi.

Yoshlar ma'naviyati, dunyoqarashi, tasavvur va e'tiqodiga aloqador ko'nikmalar majmui asosan oilada shakllanadi. shu ma'noda, oila - haqiqiy ma'naviyat o'chog'i, mafkuraviy tarbiya omili va muhitidir. Binobarin, milliy tarbiyaga xos ilk tushunchalar yoshlar ongiga avvalo oila muhitida singadi. Bu jarayon bobolar o'giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshiriladi. Yuqorida tilga olingan tarbiya shakllarini amalga oshirishning eng qulay yo'li - avvalo ota-onalarning ma'naviy bilim saviyasini oshirish, ularda sog'lom tafakkur va zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Agar biz yoshlarimizda bolalikdan boshlab sog'lom e'tiqod va yuksak ma'naviy

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – B. 11

² Karimov I.A. Inson manfaati. huquq va erkinliklarini ta'minlash, hayotimizning yanada erkin va obod bo'lishiga erishish – bizning bosh maqsadimizdir //Xalq so'zi, 2012, 8 dekabr.

³ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. 8-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. – B. 28

dunyoqarashni shakllantira olsak, ular ma`rifatli, mustaqil fikrli va barkamol inson bo`lib kamolga yetadi.

Yoshlar jamiyatning shunday ijtimoiy guruhiga mansubki, ular o`tkir hissiy bilish qobiliyatiga ega bo`lib, so`z bilan amaliyotning nomutanosibligi holatlarini kuchliroq sezadilar. Kattalar uchun odatiy bo`lgan ayrim adolatsizliklar yoshlarning hali to`liq shakllanmagan ongiga, dunyoqarashiga kuchli ta`sir etishi mumkin. shuning uchun yoshlarning oldida haqiqatni aytishdan cho`chimaslik, soxtakorlikdan qochish, mavjud muammolarni ochiq-o`ydin bayon etish lozim.

Yoshlarning xulq atvoriga, ma`naviy tarbiyasiga salbiy ta`sir ko`rsatuvchi faktorlar asosan quyidagilar:

- turli xayosiz, pornografik mazmundagi axborot vositalari (qo`l telefonlari, disklardagi filmlar, kliplar, rasmlar va x.k.);

- "ommaviy madaniyat"ga qiziqishning ortishi;

- nosog`lom turmush tarzi;

- ota-onalarda tarbiyaviy saviyaning pastligi;

- nazoratsizlik va qarovsizlik (ijtimoiy yetimlik);

- ta`limga bo`lgan qiziqishning pastligi;

- farzandni ota-ona tomonidan xaddan tashqari erkalatish;

- moddiy muammolar tufayli kelib chiqadigan ziddiyatlar;

- bo`sh vaqtning besamara o`tishi.

Yuqoridagilardan ko`rinib turibdiki, yoshlarning ma`nan yetuk, jismonan sog`lom bo`lib voyaga yetishi uchun avvalo ularga salbiy ta`sir ko`rsatuvchi faktorlarni bartaraf etishimiz lozimdir. Bu esa, o`z navbatida, mamlakatdagi huquqni muhofaza qiluvchi organlar, davlat va nodavlat tashkilotlari, ta`lim muassasalari, mahalla, umuman har bir fuqarodan mas`uliyat va fidoiyligni talab etadi.

Bugungi kunda tarbiyaning barcha yo`nalishlari va sohalarining yaxlitligini talab etadigan tarbiyaviy ishlarga kompleks sistemali yondashuvni ta`minlash dolzarb ahamiyatga ega bo`lmoqda. Bu, o`z navbatida, yoshlarda ma`naviy tarbiya samaradorligini oshirish masalasini kun tartibiga qo`ymoqda.

Shuningdek, jamiyatni modernizatsiya va liberallashtirish jarayonlaridan kelib chiqqan holda yosh barkamol avlodni ma`naviy tarbiyalash samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflarni berish maqsadga muvofiq:

1. Yoshlarga oid faoliyat bilan shug`ullanadigan nodavlat tashkilotlar, harakatlar faoliyatini takomillashtirish, ular imkoniyatlaridan to`la foydalanish;

2. Yoshlar faoliyati bilan bog`liq ma`naviy, ma`rifiy-mafkuraviy ishlarni yanada jonlantirish va bu sohadagi barcha ishlarni muvofiqlashtirish, mahallalarda yoshlarga ibrat bo`ladigan urf-odat, an`analarni keng targ`ib etish maqsadida televidenie, radio, ommaviy axborot vositalari orqali muntazam chiqishlar tashkil etish;

3. Maktab, litsey, kollej, oliy o`quv yurtlarida bevosita ma`naviyat masalalari bilan shug`ullanadigan mutaxassislar faoliyatini yanada jonlantirish;

4. Yoshlar turmush tarzi, ruhiyati va qiziqishlarini davomli o`rganadigan psixologik markazlarni tashkil etish va ular ishini maxsus reja, dastur asosida olib borish;

5. Ta`lim muassasalarida ma`naviy-ma`rifiy, tarbiyaviy ishlarning milliy asoslarini kuchaytirish va ota-onalar kunini tashkil etish;

6. Yoshlar ishtirokida "ommaviy madaniyat"ni targ`ib qiluvchi kinofilmlar, multfilmlar, video roliklar, qo`shiqlar, rasmlarni tarbiyaviy ahamiyatini tanqidiy tahlil etish va yoshlarda axborot iste`moli madaniyatini shakllantirish;

7. Milliy qadriyatlarini targ'ib qilishda yoshlarning yosh davrlari xususiyatini hisobga olish va ularda mehnatsevarlik, intizom, mas'uliyat tuyg'usini shakllantirish;

8. Yoshlarning bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etish uchun foydali mashg'ulotlarga keng jalb qilish va turli ilmiy hamda sport to'garaklari faoliyatini rivojlantirish;

9. Yoshlar nazoratini amalga oshirish uchun oila, mahalla, ta'lim muassasalari hamkorligini yanada keng yo'lga qo'yish va ularda "ochiq muloqot kuni"ni belgilash;

10. Yoshlarda sog'lom turmush tarzi tamoyillarini mustahkamlash uchun ularni narkomaniya, ma'naviyatsizlik, o'zga yot madaniyatlar, tahdidlar va tashqi ta'sirlardan saqlash maqsadida mahallalarda, ta'lim muassasalarida doimiy ravishda yoshlar o'rtasida terrorizm, missionerlik, giyohvandlik kabi salbiy holatlar bo'yicha tushuntirish ishlari olib borish;

11. Ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlarni, yosh oilalarni qo'llab-quvvatlash va ularda tibbiy savodxonlikni oshirish;

12. Ota-onalarning yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha huquqiy, ma'naviy-axloqiy, psixologik-pedagogik va fiziologik bilimlarini oshirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

13. Yoshlardagi ijtimoiy faollik, o'z ustida mustaqil ishlash, yangilikka intilish, tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlash va yoshlar tadbirkorligiga yanada keng imkoniyatlar yaratish;

14. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida targ'ibot-tashviqot ishlarini tizimli va manzilli tashkil etish;

15. Yoshlarda atrof-muhit va ekologiyaga ongli munosabatini tarbiyalashga yo'naltirilgan tadbirlarni mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligida doimiy o'tkazish lozim.

Xulosa qilinadigan bo'linsa, xilma-xil usullarda olib borilayotgan ta'lim va tarbiya ishlari jismanon sog'lom, ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, yangi ming yillikda davlatlarning, xalqlarning taqdirini moddiy boylik emas, balki intellektual salohiyati yetuk va yuksak ma'naviyatli yoshlar hal qiladi. shuning uchun ham bugungi kunda mamlakatda ta'lim va tarbiyaning uzluksizligi, uzviyligini ta'minlash borasida samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

O'TMISH ALLOMALARIMIZNING AXLOQIY QARASHLARI

Akmaljon Abdullayev

Nam DU Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari kafedrasini o'qituvchisi

O'zbekiston bugungi kunda o'zi tanlab olgan taraqqiyot yo'lida ildamlab borayotgan mustaqil mamlakatdir. Mamlakatimiz taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan joy olishimizga to'siq bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni o'zi hal etish imkoniyatlariga ega bo'ldi. Milliy-ma'naviy tiklanish yo'lidagi harakatlarni xalqimiz to'g'ri tushunib, tanlab olgan taraqqiyot va yuksalish yo'limizni onglicha ravishda qabul qildi.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi tarixiy bosqichi kelajakda buyuk davlat egasi bo'ladigan komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazishni ma'naviyatimiz zimmasiga yukladi. Komil insonni voyaga yetkazish oson emas. Odob-axloqli, madaniyatli komil inson birinchi navbatda o'z Vatanini, milliy tili, urf-odatlarini, tarixini, marosimlarini sevmog'i, avlod-ajdodlari yaratgan ilmiy-hunar javohirlarini egallamog'i, umuminsoniy qadriyatlardan xabardor bo'lmog'i lozim. Bu nihoyatda murakkab va ancha qiyin ish, albatta.

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, komil insonlarni voyaga yetkazishga bo'lgan intilishlar insoniyat tamadunining ma'no-mazmunini tashkil etganligini ko'rib o'tsak bo'ladi. Insoniyat tarixining barcha davrlarida komillikning eng asosiy ko'rsatkichi insonning ezigulikka, ijtimoiy baxt-saodatga bo'lgan intilishida namoyon bo'ladi, ya'ni jamiyatning umumiy rivojiga, insoniyat tamaduniga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi komillik mezoni shaxsning barkamolligi orqali jamiyatni baht-saodatli qilishdan iborat bo'lib kelgan. Insondagi komillik, eng avvalo uning fikri, tafakkuri, amaliy faoliyatda ekanligini anglashdir.

Komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazishda ajdodlarimizning axloqiy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Axloqiy meros hamma zamonlarda ham o'zida jamiyatga xos bo'lgan barcha o'zgarish va ziddiyatlarni aks ettirib kelgan. Axloqiy meros ijtimoiy turmushning oddiy yoki kundalik qoidalari bo'lib, ular bir necha ming yillar mobaynida shakllanib vujudga kelgan. U bir ijtimoiy tuzumdan boshqasiga "sof" holda o'tmagan. Ulardan ba'zilari yangi sharoitda yashay olmasliklarini ko'rsatgan. Boshqalari esa o'z navbatida salbiy rol o'ynagan. Ayrimlari zamonlar almashuvi bilan o'z mohiyat va mazmunini yo'qotgan. Ayrimlari esa, davr ruxi ta'siri ostida qayta o'zgarib, takomillashib, xalq ma'naviy-madaniyatining mustahkam xazinasini boyitgan.

Donishmandlar peshvosi Zardo'sht tomonidan yaratilgan "Avesto"da o'z davri uchun muhim bo'lgan ma'naviy-axloqiy tamoyillar, pandnomalar, hikoya va rivoyatlar bayon etilgan bo'lib, ular hozirgi kunda mustaqillikni qo'lga kiritgan respublikamiz fuqarolarini ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim omillardan biriga aylangan.

Ma'lumki, O'rta Osiyoda falsafiy-axloqiy ta'limot asoschilaridan biri Abu Nasr Forobiydir. U fanning barcha sohalariga qiziqqan, nodir asarlarni yaratib, keyingi avlodlarga meros qilib qoldirgan.

Forobiy axloqiy merosining muhim xususiyatlaridan biri axloqiy kamolotni "baxt" tushunchasi orqali bayon etganligidadir. "Baxt-saodatga erishishning birdan-bir yo'li barcha ezgu ishlarni xayrli niyatlar ila bajarish, fazilatli amallarga tayanish barobarida razolat va baxtsizlik kelib chiqarishi mumkin bo'lgan ishlardan o'zini tiya bilishdir... Fazilatning jozibasi uning xayrli amallar ildizidan kelib chiqqanligidadir... Ushbu dalilga ko'ra, baxt-saodat xayrli amal va fazilat bilan uzviy bog'liqdir"⁴ - deb ta'kidlaydi mutafakkir.

Forobiy axloqiy merosining bu xususiyatlari keyingi davr mutafakkirlari axloqiy fikri rivojiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Bu hol Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Ahmad Yugnakiy, Pahlavon Mahmud kabi qator mutafakkirlar falsafiy-axloqiy merosida yaqqol ko'rinadi.

Beruniy axloqiy merosining muhim xususiyatlaridan biri, xalqlar o'rtasidagi do'stlikni ulug'lashdir. U o'zining «Hindiston» asarida turli dinlarga e'tiqod qiluvchi musulmonlar va hindlarni do'st bo'lib yashashga chaqirdi. Alloma xindlarning urf-odati, turmush tarzi va marosimlarini chuqur o'rgandi, ularga hurmat bilan qaradi.

Barkamol insonni axloqiy tarbiyalash, ular ongiga singdirish shularga qaratilmog'i lozim. Busiz barkamol insonga xos bo'lgan axloqni shakllantirish og'ir kechadi. shuning uchun barkamol insonning axloqiy tarbiyasi milliy g'oya va milliy g'ururga qaratilmog'i lozim. Ularda mustaqillikni mustaxkamlash milliy iftixor g'oyalarini shakllantirishga yo'naltirilmog'i kerak. Milliy g'oya va milliy g'ururi yuksak bo'lgan insonlar ma'naviyati xam yuksak bo'lib, ular xalqning yordamchi vakiliga aylanib, boshlariga qilich kelsa-da e'tiqod-imonlarini sotmaydilar.

⁴ Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. Toshkent: 2001, B.12

Barkamol inson ma'naviy kamoloti ijtimoiy hayotdagi eng murakkab soha hisoblanadi. Uning kamolot darajasiga ko'tarilishi uchun turli yo'llar va omillar taqozo etiladi. Ana shunday omillardan biri, Prezidentimiz aytilganlaridek, umuminsoniy qadriyatlariga sodiqlik, axloqiy merosga ijobiy munosabatdir.

Kishilarning ma'naviy axloqiy tarbiyasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyatining asoslarini yaratayotgan mamlakatimiz uchun ham muhim hayotiy ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda.

SURXONDARYODA YOSH AVLOD TARBIYASIDA TA'LIM TIZIMINING AHAMIYATI

Malikov Anvar

Termiz DU 2- kurs magistranti

Surxondaryo viloyati xalq ta'limi tizimi mustaqillik yillarda katta ijobiy natijalarga erishib, zamonaviy maktablar, maktabgacha tarbiya, maktabdan tashqari tarbiya sohasi bilan shug'ullanuvchi sport va sog'lomlashtirish muassasalari qurib ishga tushirildi. Amalga oshirilgan islohotlar tufayli tumanlarda, tog'li hududlarda zamonaviy moddiy- texnika ta'minotiga ega bo'lgan tarbiya muassasalari tuliq jihozlanib, yangi pedagogik texnologiyalar joriy qilindi. O'zbekistonda milliy mustaqillikni qo'lga kiritishlihi natijasida xalqimiz ma'naviy va ma'rifiy hayotida ham chuqur o'zgarishlar sodir bo'la boshladi. Chunonchi, ana shu davrdan e'tiboran yosh avlodni tarbiyalash usullari va yo'nalishlarida milliy ruhiyatimizga mos tomonlar ishlab chiqildi, yosh avlodni tarbiyalashning yangi tizimi qaror topa boshladi. Xalqimiz qo'lga kiritgan istiqloq hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan qator islohotlar tufayli yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishning ko'plab ijobiy usullari, milliy dunyoqarashimizga hamohang bo'lgan tizimi qaror topa boshladi.

O'zbekistonda xalq ta'limini moddiy jihatdan qullab- quvvatlanishi natijasida yoshlarga berilayotgan ta'lim va tarbiyaning qay ahvolda ekanligi bilan belgilanadi. Chunki har tomonlama rivojlangan yoki rivojlanishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yan davlat, avvalo, bo'lg'usi avlodning yuksak darajada malakaga ega bo'lishi uchun har tomonlama g'amxo'rlik qilmog'i lozim. Xalqimiz qo'lga kiritgan istiqyaoal sharofati bilan respublikamiz xalq ta'limi tizimi ham har tomonlama yangilanish jarayonini o'z boshidan kechirmoqtsa. Chunonchi, o'tgan yigirma ikki yil davomida xalq ta'limi va tarbiya berishning yangayangi usullari ishlab chiqilib hayotga tatbiq etildi. Yosh avlodni jahon jamoatchiligi talablariga javob beradigan darajada qilib tarbiyalash borasida qator ishlar amalga oshirildi. Ta'lim-tarbiya maskanlarining miqtosor va sifati o'zgardi, umumiy maktablar bilan bir qatorda maxsus ixtisoslashgan maktablar, litsey va gimnaziyalar tashkil etildi. shuni qayd qilib o'tish joizki, viloyatda faoliyat ko'rsatib, yoshlarga ta'lim va tarbiya berayotgan ziyo maskanlari xisoblangan umumiy ta'lim maktablarining miqdori yildanyilga ortib bormoqda. Chunonchi, 1990–91 o'quv yilida viloyatda 652 ta umumiy ta'lim maktabi faoliyat ko'rsatdi, 2011–2012 o'quv yilida esa ularning soni 878 taga yetdi.

Surxondaryo viloyat xalq deputatlari kengashining navbatdan tashqari 2008 yil aprely oyida chaqirilgan sessiyasida mamlakatimiz Prezidenti I. A. Karimov viloyatda yig'ilib qolgan ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy muammolar qatorida ta'lim tizimidagi jumboqlarni ham ro'y-rost ko'rsatib bergan edi. Mamlakatimiz rahbari viloyat faollarining yig'ilishida viloyatdagi 43 ta maktabning ahvoli xarob ekanligini. 483 ta maktabda esa o'qish ikki smenada olib borilayotganligini qattiq tanqid ostiga olgan edi. 2008–2010 yillarda 1700 o'rinli 38 ta maktablar to'la qayta ta'mirlandi. Bu maktablarning 10 tasi ilgari xarob holatda bo'lgan maktablar o'rnida qurildi, 43 ta

maktab qoshida esa 820 o‘rinli qo‘shimcha sinf xonalari qurildi, shuningdek, yaroqsiz holga kelib qolgan 14 ta makgab yangitdan qurildi. 1993–1994 yillar oralig‘ida viloyatda qurilgan maktablar butun respublikada bunyod etilgan maktablarning to‘rtidan bir qismini tashkil qilishi ham ushbu bir yil mobaynida viloyat xalq ta‘limi tizimiga katga e‘tibor berilganidan dalolat beradi.

Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov yangi davr sharoitida ta‘lim tizimida islohotlarning zarurligi haqida to‘xtalib, “Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi islohotlarimizning pirovard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilib borishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma‘naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta‘lim va maorifni yuksaltirish, milliy istiqlol g‘oyasini ro‘yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo‘lib qoladi”, deb bejiz ta‘kidlamagan edi. Zero, ta‘lim tizimida tub islohotlar o‘tkazmasdan, uni eski tuzum qoddiqlaridan tozalamasdan, jahon ta‘lim andozalariga ko‘tarmasdan turib, O‘zbekistonning mavqeiini oshiradigan, har tomonlama bilimdon va barkamol insonlarni voyaga yetkazib bo‘lmaydi.

Respublikamiz xalq ta‘limi sohasida bo‘lgani singari viloyatimiz xalq ta‘limi tizimida ham keyingi yillarda sifat va miqdor o‘zgarishlarga erishildi. Buni quyidagi misol orqali bilib olish mumkin: agar 1991 yilda viloyatda faoliyat ko‘rsatgan 714 ta umumiy o‘rta ta‘lim maktabida 335658 nafar o‘quvchi ta‘lim olgan bo‘lsa, 1997 yilda 772 ta maktabda 411686 nafar o‘quvchi ta‘lim oldi yoxud 2000–2010 o‘quv yilida umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining soni 878 taga, ushbu maktablarda ta‘lim olayotgan o‘quvchilar soni esa 466772 nafarga yetdi. Oraliqdagi o‘n yil mobaynida maktablar soni 66 taga, o‘quvchilar soni esa 131144 taga ortdi. Yangi turdagi ta‘lim muassasalarini ochishga ham alohida e‘tibor berildi. 1993–94 o‘quv yili mobaynida viloyatda tashkil etilgan 6 ta litseyda 1000 nafar o‘quvchi, maktablar qoshidagi litsey sinflarda 541 nafar o‘quvchi, 443 ta maktabda esa chuqurlashtirilgan reja asosida 1696 nafar o‘quvchi tahsil ola boshladi. Bu davrda viloyat maktablarida yosh avlodga ta‘limtarbiya berib kelayotgan o‘qituvchilar soni ham yildaniylga ortib bordi. Buni quyidagi misol orqali ham bilib olish mumkin. Agar 1990–91 o‘quv yilida viloyatdagi jami umumiy ta‘lim maktablarida 25200 nafar o‘qituvchi mehnat qilgan bo‘lsa, 1992–93 o‘quv yilida bu ko‘rsatkich 27700 nafarni, 1993–94 o‘quv yilida esa 29100 kishini tashkil qildi. shuningdek, o‘tgan davr mobaynida viloyat maktablarida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchilarning ma‘lumot darajasi ham anchagina yuksalib bordi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”ga qonunini hayotga izchil jalb etayotgan viloyat xalq ta‘limi xodimlari ham keyingi yillarda qator yutuqlarga erishdilar. Xususan, ana shu davr oralig‘ida yangi, zamonaviy hamda jahon talablariga mos tarzda yoshlarga ta‘lim beradigan o‘quv dargohlari bunyod etildi. Ana shunday o‘quv dargohlaridan litsey-gimnaziya va chuqurlashtirilgan maktab-internatlarning ochilishi yuqoridagi fikrimizning isbotidir. Mana, bir necha yildirki, Al-Hakim at-Termiziy nomidagi viloyat yosh matematiklar va fiziklar maktabinternati murabbiylari yoshlarga aniq fanlarni samarali usullar asosida o‘rgatayotgan bo‘lsalar, Termiz iqtidorli bolalar litseyi murabbiylari esa viloyatning yuzlab ilmga chanqoq bolalariga jahon tili hisoblangan ingliz tilini, informatika asoslarini hamda iqtisodiy bilimlarni o‘rgatishda qator yutuklarni qo‘lga kiritdilar.

AXBOROT KUMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARI VA TA‘LIM TIZIMINING CHEKIZ IMKONIYATLARI

Soliyev Bekzod,

NamDU Ijmotimoiy-iqtisodiy fakulteti tarix yo‘nalishi 4- kurs talabasi

Hozirgi davrda ta‘lim tizimi rivojini axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. ayniqsa, “yangi pedagogik texnologiyalar” tushunshasi ham mana shu asrimiz mo‘jizasi sababli mazmunan boyib, yanada rivojlanib bormoqda.

Ma‘lumki, birgina shaxsiy kompyuterning paydo bo‘lishi bilan ta‘lim tizimi imkoniyatlari tubdan o‘zgaranganligi bugungi kunda barchaga ma‘lum. Internet ta‘lim tizimiga yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bo‘yicha yanada katta imkoniyatlar berdi. Mamlakatimizda bozor iqtisodiyoti sharoitlarida ta‘lim tizimini isloh qilish birinchi navbatda, ilg‘or axborot texnologiyalarini ta‘lim va tarbiya tizimiga tatbiq etish bilan bog‘liq. Ma‘lumki,

axborot kommunikatsiya texnologiyalari mikroelektronika, hisoblash texnikasi (apparatli vositalar va dasturiy ta'minotlar), elektroloqasi va optoelektronika – mikroprocessorlar, yarim o'tkazgichlar va optik tolali kabellar sohasidagi kashfiyotlar bilan bevosita aloqador.

Bu kashfiyotlar juda katta hajmli axborotlarni qayta ishlab chiqish va saqlash hamda ularni kommunikatsiya tarmoqlari bo'ylab tezda tarqatishga imkon beradi. Kompyuterlarning ulanishi va bir-biri bilan aloqada bo'lishlari uchun sozlanishi yangi qudratli texnologik tuzilmani – umumiy protokoldan foydalanuvchi axborot tizimlarini yaratadi. Ular insonlarni, ularning uylarini va muassasalarni birlashtiradi va juda qisqa vaqt mobaynida katta sonli topshiriqlarni bajaradi. Bu axborotdan foydalanish xususiyatlarini va kommunikatsiya tuzilmalarini tubdan o'zgartiradi.

Shu bilan birga, kompyuterlar yer kurrasining har qanday nuqtasi bilan aloqa o'rnatiladi. Ta'lim tizimi uchun ta'lim muassasasi bilan talabalar, ota-onalar, o'quvchi va o'qituvchilar, shu sohaga bog'liq barcha o'rtasida aloqalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Insoniyat rivojlanishi nuqtai nazaridan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining yangiligi va o'ziga xosligi inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga kirib borishi, ulardan cheklanmagan doirada va maqsadlarda foydalanish mumkinligidan iborat.

Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari insonning rivojlanishi jarayonida uchta asosiy yo'nalishda to'siqlarni ilgari mumkin bo'lmagan katta samara bilan yengib o'tishga imkon beradi:

1) Bilim olish yo'lidagi to'siqlarni yengish. Axborotlardan foydalanish insonning imkoniyatlarini shakllantirish uchun ta'lim kabi muhim ahamiyatga ega. Agarda ta'lim kognitiv ko'nikmalarini rivojlanishiga olib kelsa, axborot bilimlarni to'plash jarayoni mazmunli jihatini ta'minlash uchun zarur. Internet va "Jahon axborot tarmog'i" turli yoshdagi va ijtimoiy holatidan qat'iy nazar, barcha insonlar uchun axborotlar izlash kanali bo'lib xizmat qiladi.

2) Ijtimoiy hayotda ishtirok etishni ta'minlash yo'lida to'siqlarni yengish. Internet orqali butun dunyo bilan aloqa qilish imkoniyatlari oxirgi yillarda ko'plab dolzarb fuqarolik tashabbuslarini amalga oshirishga imkon berdi, misol uchun ta'lim sohasida qayta aloqani ta'minlash harakati amalga oshirilmoqda.

3) Iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish yo'lidagi to'siqlarni yengish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ular bilan bog'liq sohalar ta'lim sohasining ham eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlari hisoblanadi. Yangi axborot texnologiyalari axborot va aloqalarga, elektron pochta, elektron kutubxonalardan foydalanishni keskin kengaytiradi – saytlar ta'lim tizimi uchun cheksiz imkoniyatlarga ega, dunyoning har qanday nuqtasidan o'quv va ilmiy axborotlarni olish imkoniyatlarini yaratadi.

AT vositalari bilan muhim bilimlar bo'yicha axborot bazasi to'planishi mumkin, bu foydalanuvchilarni yangi ijodiy izlanishlarga undaydi. Bu maqsad uchun talabalarga qulay axborot bazasi ham. shuningdek, bir o'quv muassasasi ichida hamda boshqa ta'lim muassasasi talabalari o'rtasida tajriba almashish imkonini beruvchi ta'lim muassasasi Web-resursi xizmat qilishi mumkin. Ijodiy ishlanmalar virtual klubi iqtidorli foydalanuvchilarni birlashtirishga imkon beradi.

Ta'limda AT vositalaridan foydalanish olamni global tarzda ma'naviy, ijtimoiy, yaxlit anglashni rivojlantirishi kerak. Hozirgi vaqtda juda katta sonli Internet resurslari, shujumladan, shubhalixususiyatdagi ham mavjud. Shu sababli ham foydalanuvchilarda tarmoqdagi xavflarni to'g'ri tasavvur qilish, ularda yaxshilik, tinchlik, inson qadri va huquqlariga hurmatga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi g'oyalarga asoslangan resursga qarshi immunitetni shakllantirish kerak. Ulardan foydalanishda talabalarning axborotni to'g'ri qabul qilishlari, ularning psixologik xususiyatlari va kompyuter oldida o'tkazilgan vaqt sanitar-gigiyenik me'yorlari bilan tanish bo'lishlari zarur.

*A.M.Jabborov professor, I.A. Jabborov o'qituvchi,
Qarshi Davlat Universiteti*

Insonning hayvonot olamidana ajralib chiqishi va uning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotida tilning ahamiyati beqiyosdir. Abu Nasr Forobiyning (873-950) ta'kidlashicha, kishilarning dastlabki etnik guruhlari shakllanishida til hal qiluvchi rol o'ynagan. Birlashish uchun kishilar bir hududda qo'shni bo'lib yashashi, bitta tilda gaplashishi kerak edi. Shuning uchun ham til va hududning birligi odamlar tirikchiligining asosiy sharti va tabiiy zarurati bo'lib, ayni paytda etnos (millat)ning shakllanishi va rivojlanishi uchun ham muhim omil hisoblangan¹.

Turmush tarzi va etnosning o'ziga xosligi sababli u yoki bu til mavjud narsalarni ifodalashga moslashgan. Agar mazkur soha millatning turmush tarzida mavjud bo'lmasa, u tilda ham ifodalanmagan.

Turli milliy tillarda fikrni tegishli tarzda ifodalashga turlicha talablar qo'yilgan. Shuning uchun ham boshqa-boshqa tillarda so'zlashadigan kishilar bir-birlari bilan aloqa qila olmaganlar va birgalikdagi harakatning amalga oshirilishi amri mahol bo'lgan. Tildagi axborot ayirboshlash vositasi sifatida qo'llaniladigan belgilar, jumladan, so'z, imo-ishora, ieroglif va hokazolar zamiridagi mohiyat munosabatda ishtirok etayotgan shaxslarga tanish bo'lgan taqdiridagina axborot ayirboshlash mumkin bo'ladi. Mohiyat belgining tevarak-atrofdagi voqelikni ifoda etadigan qismi sifatidagi mazmunga ega bo'lgan jihatdir. Belgilar insonning bilish faoliyati va munosabatini namoyon qiladi. Jumladan, so'zlar voqelikdagi muayyan bir narsa yoki hodisaning mohiyatini ifoda etadi. Odam u yoki bu so'zni ishlatganda uning o'zi ham, uni tinglayotgan kishilar ham ayni bir narsa yoki hodisani nazarda tutishi kerak, aks holda anglashilmovchilik yuz beradi.

So'zlar-belgilar tizimi sifatida hayot mazmunini, ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish va uzatish vositasi bo'lib, tilni tarkib toptiradi. Til yordamida munosabatga kirishish tufayli borliqning alohida bir kishining miyasidagi in'ikosi boshqa odamlarning miyasida aks etmasligi bilan doimiy ravishda to'ldirilib turadi va natijada fikr ayirboshlash yoki axborot almashish jarayoni ro'y beradi.

Ana shu tarzda nutq yordamida aloqaga kirishish orqali mohiyatlar sistemasi kishining butun hayoti davomida rivojlanib va boyib boradi. Beruniy ta'biri bilan aytganda, «...Qadimgi odamlarda turli xohishlarini ifodalash uchun zarur bo'lgan so'z va iboralarga ehtiyoj tug'ilgan. Zamonlar o'tishi bilan so'z va iboralar ko'payib, yodda saqlangan va takrorlanishi natijasida tarkib topib, tartibga tushgan»². Til yordamida odamlarning o'zaro munosabatga kirishish jarayonining, ya'ni nutqning yuzaga kelishi kishilik jamiyati taraqqiyoti tarixida sifat burilishi bo'lgan.

Yozma nutq og'zaki nutqdan keyin shakllangan. U bir-biridan makon va zamon bilan ajralib turuvchi odamlar o'rtasida munosabat qilish ehtiyojining natijasi sifatida paydo bo'lgan va kishilar fikri shartli sxematik suratlar yordamida ifoda etilayotgan hozirgi zamon yozuviga qadar rivojlangan³. Yozuv tufayli odamlar to'plangan tajribani avlodlarni avlodga yetkazish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Insonga xos psixik jarayonlar va psixologik xususiyatlar kabi, nutqni egallash va undan foydalanish mahorati ham odamni tug'ilganidan so'ng faqat ijtimoiy muhitda,

¹ Xayrullaev M. Farobiy va uning falsafiy risolalari. - Toshkent: 1963. - 261 bet.

² Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. 1-tom. - Toshkent: Fan, 1968. - 231 bet.

³ Umumiy psixologiya /A.V.Petrovskiy tahriri ostida - Toshkent: O'qituvchi, 1992.-142 bet.

odamlar bilan bo'ladigan o'zaro muloqotlar jarayonida, mashaqqatli ta'lim-tarbiyaning ta'siri ostida shakllanib rivoj topadigan murakkab aqliy faoliyatdir.

Nutqni egallash va undan foydalanish jarayonida shakllanadigan nutq mahorati esa bir qator nerv-fiziologik va psixologik qonuniyatlarga muvofiq ro'y beradi. Nutqdan foydalanish mahorati shaxsning nafaqat so'z boyligiga bog'liq, balki ushbu so'z boyligidan foydalana olish uslubiga, odobiga, malaka va mahoratiga ham bog'liqdir. Bular, o'z navbatida, shaxsning psixik jarayonlari: sezgilar, idrok, xotira, tafakkur, xayol; emotsional-irodaviy tomonlari: his-tuyg'u, iroda va har bir shaxsda mustahkam qaror topgan individual psixologik xususiyatlar: fe'l-atvor xislatlari, temperament turlari va qobiliyatlarning taraqqiyot darajasi bilan belgilanadi. Nutqni tinglay olish, shunga binoan fikr yuritish va so'z tanlab, fikrni ifodalash, suhbatdoshning kimligini hisobga olish, nutq ohangini tanlash, qisqa, to'la, aniq va asosli gapirish, gavdani, gavda harakatlarini va yuz ifodasini nutqqa moslash, o'rnida kulish yoki xafa bo'lish, o'zining his-hayajonlarini ifodalovchi vositalarni me'yorida qo'llash va ulardan o'rinli foydalanish shaxsdagi mavjud psixologik imkoniyatlarga asoslangan holda yuz beradi. Shu bois bolalarga so'zlashish qoidalarini tushuntirishda va o'rgatishda, ularda nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishda oilada ota-onalar, bog'chada murabbiylar, o'quv maskanlarida esa o'qituvchilar yuqoridagilarga alohida e'tibor bilan qarashlari lozim.

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, til etnosning eng muhim belgisi va u etnos madaniyatining bir qismi hisoblanadi. Tafakkur bilan bevosita bog'liq bo'lgan til o'zining tuzilishi jihatidan murakkabligi tufayli ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham gavdalanadi. Keng ma'noda esa psixikaning belgililigi uning ijtimoiy mavjudligini bildirib, fanda millatning mohiyati va madaniyatini o'rganish chegarasini ancha kengaytiradi.

O'ZBEK AN'ANAVIY TEATRI: ILK SAHNAVIY SHAKLLAR VA VOSITALAR

Baxtiyor Bo'ronov,

Nam DU Ijtimoiy madaniy faoliyat kafedrasi o'qituvchisi

Abdurauf Abdullaev,

Ijtimoiy madaniy faoliyat yo'nalishi 2-kurs talabasi

O'zbek an'anaviy teatri jamiyat shart-sharoitlariga moslashgan, katta professional sahnaga xos bo'lgan kulis, parda, taxta supadan xoli, biroq o'z sahna maydonini yaratgan.

Amaliyotda asosan sahna maydonining ikki turi qo'llanilib kelingan. Sahna maydoni turlari o'z navbatida turli shakllarga bo'lingan. Birinchisi - ochiq keng maydon bo'lib, bayram kunlari ba'zida shahar markazida - registon, bozorlarda, ba'zida shahar chetidagi katta sayilgohda ishlatilib kelingan. Tomoshalar ertayu-kech davom etgan, kunduz kuni tabiiy yorug'likda, kechqurun mash'alalar, gulxanlar, fonuslar yordamida yoritilgan.

Tomoshabinlar improvizatsion sahnaning atrofida doira yoki yarim doira shaklida joylashishgan. Shu bilan birga voqealarni bevosita kuzatib borish imkoniyatiga ega bo'lgan. Uzoqdagi tog' va qir manzaralari, daraxtlar, inshootlar, uylar - barchasi tabiiy landshaft dekoratsiya xizmatini o'tagan.

Biron bir xonadonning dahlizlik katta xonasi yoki ichki hovli supasi ham sahna sifatida xizmat etgan. Bu an'anaviy teatarning ikkinchi sahna maydonidir. Bunda uyda mavjud barcha atributlar dekoratsiya sifatida qo'llanilgan. Tomoshalar tashqarida supada ko'rsatilganda, atrofda uylar, daraxtlar, ishkomb, supa tepasi va yonlarida osilgan

pardalar, chiroqlar, gullar sahna makoni tasavvurini bergan. Tomoshabinlar uyda to'rtburchak solingan ko'rpachalarda, hovli atroflarida moslashib tomoshani kuzatganlar.

Lekin an'anaviy teatrdan qanday sahna maydoni ishga solinmasin, qat'iy chegaralari bo'lmagan. Uning makoni aktyorlar tomonidan belgilangan. Bu yerda sahna va tomoshabin zalini ajratuvchi rampa yo'q bo'lib, ular bir-biriga qarama-qarshi qo'yilmagan. Tomoshabinlar bilan bevosita muloqot qilish, voqealar davomida zarur bo'lgan tol, to'g'on, do'kon, o'rmon, ariq, mozar kabi ko'rinishlarni, kiyik, ot, eshak, sigir, qo'y, tuya kabi hayvonlarni gavdalantirishda tomoshabinlarni jalb etish sahna makonini nihoyat darajada ham kengaytirgan, ham o'zgartirib borilishiga imkoniyat yaratgan. U ba'zida kengayib, ba'zida toraygan. Tomoshabinlar va aktyorlar o'rtasidagi masofa ba'zida qisqargan bo'lsa, ba'zida masofa mutlaqo olib tashlanib, shartli "sahna" bilan "zal" qo'shilib ketgan. Tomoshabinlar sahnaning chegaralarini hayolan tasavvur qilishgan. Ya'ni, voqealar o'rni va vaqti shartli belgilangan. Chunki, an'anaviy teatrdan voqealar istagan joyda kechishi mumkin. Sahnaviy makon illyuziyasini berish qahramonlar harakatiga bog'liq. Harakatlar cheklanmagan, chegaralanmagan. Makon personajlarning tezkor xatti-harakatiga, monolog va dialoglardan kelib chiqadigan joy tasviriga qarab yangidan yangi tasviriy imkoniyatlarga ega bo'lib boraveradi. Xalq aktyori so'z va xatti-harakat bilan tomoshabin hayolini ishga solib, uni turli holatlarga, vaziyatlarga tushirib, xilma xil joylarga sayohat qilishga majbur etadi. Umumiy sahna makonida nainki ijrochi, balki tomoshabin ham kutilmaganda o'ynalayotgan tomosha qahramoniga aylanishi mumkin. Shartli makon turli shakllarni qabul qilib, tomosha oxirida tomoshabinni yana o'z makoniga qaytaradi.

An'anaviy teatrdan ishlatilgan sahna bezaklari ham mana shunday ochiq va yopiq sahna makonlariga muvofiq usullarda ishlatilgan.

Voqealar davomida ishlatiladigan buyumlar ham shartli, bo'rtirma bo'lgan. Birgina tayoq, masalan, masxaraning qo'lida bevosita tayoqligidan tashqari gulga, qilichga, nayzaga, otga, kamonga, ilonga aylanishi mumkin. Masxara va qiziq harakatlari, holatlari bilan tomoshabinni shunga ishontiradi. Xalq aktyorlarining to'n, do'ppi, doyra, belbog', ketmon, tesha va boshqa buyumlarni ishlatishdagi kashfiyotchiligi to'g'risida ham aynan shu gaplarni aytish mumkin. "Qozibozlik" komediyasida, masalan, masxaraboz oddiy choponni goh ketmon, goh bug'doy solingan qop, goh sholcha, goh darraga aylantiradi.

An'anaviy teatrdan libosda, pardozda, voqea o'rni va vaqtini belgilashda, buyumlarni ishlatishda bo'rtirma va shartlilikdan foydalanilgani bejiz emas. Bunga sabab bor: birinchidan, mazkur teatr hazil va hajv (yumor va satira) yo'nalishiga ega bo'lgan, ikkinchidan, aksar hollarda uning "sahna"si tomoshabinlar doirasidan hosil bo'lgan maydondir. Voqea o'rni va payti shartli ko'rsatilgan. Komediyalardagi ko'rinishlar, buyumlar, mavjudotlar statist ijrochilar yoki tomoshabinlar tomonidan gavdalantirilib, "jonli dekoratsiya" hosil qilingan. "Jonli dekoratsiya" voqealarga aralashib, kulgi manbalaridan biriga aylangan. "Tol soti" qiziqchilik komediyasida, masalan, tomoshabinlar orasidan bir kishi davraga chiqarilib, unga tol bo'lib turishi uqtiriladi. Voqea davomida "tol"ni yiqitadilar, barglarini yuladilar, butoqlarini chopadilar, arralaydilar. "Tol" bo'lib turgan kishi avvalida o'zini noqulay sezadi, hazillashib luqma tashlab turadi, spektaklning eng qizg'in joyida esa ranjiydi, azob berayotganlaridan shikoyat qilib qoladi.

An'anaviy teatr faqat kulgili-hajviy yo'nalishda rivojlanib qolmasdan, qissago'ylik, voizlik, maddohlik kabi jiddiy dramatik shakllardan, tragikomedik xususiyatga ega qo'g'irchoq teatri turlaridan tashkil topgan. Raqs san'atining ko'pgina turlari va turkumlari ham teatr xususiyatiga ega bo'lgan: voqeebandlik, turli xil qahramonlar

bo'lib, ular o'rtasidagi muayyan tortishuv, ziddiyat aks ettirilgan. Mana shu turli-tuman teatr tomoshalarida niqob va pardoz, libos va anjomlar (dekoratsiya)ga katta ahamiyat berilgan. Shunday qilib, yaratilgan yevropa shaklidagi yangi o'zbek teatri o'zining ilk qadamlarida hamda oktyabr to'ntarishi tufayli sho'ro hokimiyati o'rnatilgan dastlabki yillarda (1917-1927) binoda, tomoshabindan ajratilgan sahnada maxsus dekoratsiyalar, libos va jihozlar, chiroqlar yordamida, yozma dramaturgiya negizida muayyan tarixiy va zamonaviy voqealarni aks ettirishga, tomoshabinlarga ma'rifatparvarlik g'oyalari singdirish orqali ularda milliy ong, milliy g'ururni tarkib toptirishga intilar ekan, avvalambor ozarbayjon, tatar va qisman rus teatridan ta'sirlandi. Shu bilan birga, tabiiyki, milliy san'at, an'anaviy teatr muhitida tarbiya topgan dramaturglar va yangi sahna ijodkorlari o'z faoliyatlarida mahalliy tomoshabinlar didini, talab-ehtiyojlarini ham hisobga olishga, milliy musiqa, an'anaviy teatrga xos vosita va shakllardan foydalanishga majbur edilar.

Bu davrda ikki yo'nalish ko'zga tashlangan: biri - tarixiy yoki zamonaviy voqelikni aynan, naturalistik ko'rsatish bo'lsa (bu uslub "sharq kechalari" nomli instsenirovkalarda keng qo'llanilgan), ikkinchisi - voqealar o'rmini, tiplarni shartli belgilashdan iborat bo'lgan. Shundan shartlilik birmuncha murakkabroq bo'lib, komediyalar bilan dramalarning sahnaviy talqinlarida o'zaro farq qilib turgan. Shuningdek, drama sahnaviy talqinlarida tazod (kontrast) uslubi ham qo'llangan. Tarixiy asarlar talqinlarida, shu jumladan dekoratsiyalarida tarixiy haqiqatga yaqinlashish harakatida bo'lingan. Umuman olganda, deklarativlik, soddalik, xalq hayoti bilan bog'liqlik - respublikaning birinchi truppalari va ularning rassomlari qo'llagan tamoyillardir. Spektaklni bezashda soddalik va yengillik talab qilingan.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek an'anaviy teatrining sahna vositalari o'zbek stsenografiya san'atining birlamchi ko'rinishi (predstsenografiya)dir. Bir tomondan, jahon teatri, ikkinchi tomondan, an'anaviy o'zbek teatri stsenografiyasi tamoyillari, turlari, uslublari, usullari XX asrda vujudga kelgan yevropacha rusumli yangi o'zbek teatri stsenografiyasi uchun poydevor xizmatini o'tadi. Yangi o'zbek teatri yozma dramaturgiya asosida usti yopiq bino ichida ish olib borar ekan, jahon teatri va an'anaviy o'zbek teatrida mavjud sahna makonlarini, tartib-qoidalarini, tushunchalarini, atamalarini o'zlashtirdi, shakllanishi va rivojlanishi jarayonida ularni sintezlashtirib bordi.

MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARIDA VATAN MADHI

Dildora O'rinova,

To'raqo'rg'on tumani 13-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Muhtaram Prezidentimiz I.A.Karimovning "Muhammad Yusufning 60 yillik yubeley yoshini munosib tantanali nishonlash to'g'risida"gi qarori biz adabiyot ixlosmandlarini yanada xushnud etdi.

Muhammad Yusuf she'riy kitobini o'qir ekanman A.Oripovning ushbu fikri yodimga keladi "Ona vatan madhini erkanlab kuylagan shoir chinakam shoirning qalbidagi allaqanday soxir qush doim sayrab turadi, degan gapni ko'p bor eshitgan edik. O'sha qush aynan Muhammad Yusufning yuragida oshyon qurganiga men astoydil ishonaman".

Darxaqiqat, M.Yusufning qalbidagi qush sayraydigan kuy bu albatta Vatanni madh etuvchi kuylar hisoblanadi. U ona Vatanni erkanlab kuylaydi.

U o'z xalqini, Vatani chin dildan sevuvchi haqiqiy el farzandi edi. Aksariyat she'rlarida Vatan farovonligi va ozodligi, el-yurt tinchligi, osoyishtaligini aks ettirar edi.

Vatanni shoirchalik sevadigan, u kabi qadriga yetadigan va ardoqlaydigan shaxs ekanligini uning she'rlarida ko'rishimiz mumkin. She'riyat M.Yusuf uchun chin manoda qismatga aylandi. M.Yusuf she'rlari xayoli uning hayot yo'li, umri taqdirini belgilab beradi.

M.Yusuf she'rlarini rayonlarday ekib ketdi. Uning she'rlarini yurtimizda nimaiki go'zal bo'lsa hamma-hammasiga qiyoslash mumkin. Uning she'rlari yulduzlarday jimirlaydi.

Sher xalqona, oxangining satrlarida ajib sado beradi. Uning she'rlari dilga yaqin bo'lganligi sababli deyarli barcha she'rlari qo'shiq bo'lib qanot yozardi. Bu qo'shiqlarda xalq dardi bor edi, Vatanni go'zalligi ufurib turardi.

Vatan! Bu so'zdan ulug'roq nima bor jaxonda? Uni ulug'lamagan shoir bormikan dunyoda? Yana shunisi malumki, har bir ijodkor o'z qalbidagi Vatanni o'zicha kashf etadi. M.Yusufning "Vatan" haqidagi she'rlari ham o'ziga xos Vatanga bo'lgan mehr natijasi, yuksak ilhom samarasi deb aytish mumkin. U Vatanni farzand diliga qanchalik yaqin va bir butunlikdan kelib chiqib madh etadi.

Shoir "Men dunyoda nima qildim" deb o'ziga savol berar ekan, shu "Ulug'lardan ulug' Vatanga har damda quvonchda ham, tashvishida ham sherik hamdamligi mehrida o'z tug'ishganlari kabi yezozligiga urg'u berib, "Oftobdan ham ulug'imsan Vatanim" deya yurakka yaqin olinadi. Albatta yurakka yaqin olgach, uning dardiga sheriklik o'z-o'zidan ravshanlasha boshlaydi.

Biz uning har bir satrini o'qiganimizda, qalbimizda ajib hislar uyg'onadi. Tug'ma shoimning she'rlari har bir o'qigan insonning dilidan joy oladi.

Biz Muhammad Yusuf ijodini sevib o'qiyimiz va ardoqlaymiz.

TEOMORFIK METAFORANING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI HAQIDA

*Shohista Maxmaraimova,
Termiz DU o'qituvchisi*

Rezyume:

Maqolada jahon tilshunosligida fundamental deb qaralayotgan metaforalar tizimidagi teomorfik metaforaning xususiyatlariga doir mulohazalar yuritiladi. Teomorfizm – ilk insonning asosiy bilish aspekti bo'lgani holda, bugungi kunda teomorfik metaforaning madaniy va individual amaliyotda o'z o'rniga ega ekanligiga urg'u berilib, mazkur metaforaning fenomen hodisa ekanligi qayd etiladi.

В статье приводятся рассуждения о свойствах теоморфической метафоры. рассматривающейся на сегодняшний день как фундаментальная. Так же, на ряду с понятием, что теоморфизм – основной познавательный аспект первобытного человека, данная метафора отмечается как феноменальное явление акцентируется её роль в индивидуальной и культурной жизни общества.

In article reasonings on properties of the teomorphic metaphor which is consider for today as fundamental was result. As, on a number with concept that teomorphism – the basic informative aspect of the primitive person, the g metaphor are mark as the phenomenal phenomenon are accent the role in individual and cultural life of a society are more its.

Fanda teologik tushunchalarning kontseptuallashishi nominatsiyaning to'g'ridan-to'g'ri amalga oshadigan usullari bilangina emas, balki, ma'no ko'chmalarining alohida olingan turlari asosida ham yuzaga chiqishi ma'lum hodisa. Zero, Aristotelnin

metaforizatsiya nazariyasida “metafora buyumga aslida birovga tegishli boʻlgan nomni beradi”(Aristotel. Poetika. Aristotel. // A79-Politika: [per. s drevnegrech.Jebelev S. A., Gasparov M. L.] / Aristotel.M.: AST, Xranitel, 2006.) deyiladi. Binobarin, ob’ektlar xususiyatiga tegishli lisoniy ma’noning in’iko etilish jarayonida ishtirok etuvchi kognitiv metafora kontseptual vazifani bajaradi hamda mavhum ma’noli kontseptlarga nom beradi. Teomorfik metaforaning o’ziga xos xususiyati shundaki, uning asosiy maqsadi mavhum yoxud “botiniy olam” ob’ektlarini atash, kognitiv jarayonning zaruratidan kelib chiqib, tushunchalarni sharhlashdir. Vaholanki, ana shu “kuzatilmaydigan” mohiyatlarning jami lisoniy-teomorfik xususiyatga ega boʻlib, ular kontseptuallashtirish jarayonida keng ko’lamda metaforizatsiyaga yuz tutadi. Ushbu va yuqorida bayon etilgan fikrlar mavzuning tadqiqotlab ekanini ko’rsatadi va u bugungi kun tilshunosligining dolzarb muammolarini o’zida qamraydi.

Metafora - inson ongi muqobil imkoniyatlarining namoyishchisi boʻlib, o’z diqqat markaziga borliq-voqelikni kategoriyalashtirish muammosini qo’yuvchi kognitiv tilshunoslikning shu muammoning yechimiga dahldor tushuncha. Xususan, metafora bilishning o’ziga xos usuli boʻlib, unga olamni anglash, munosabat bildirish, kategoriyalash, kontseptuallashtirishning asosiy omili sifatida qaraladi. U bugungi kunda falsafa, mantiq, psixologiya, psixoanaliz, germenevtika, adabiyotshunoslik, adabiy tanqidchilik, nafis san’atlar nazariyasi, semiotika, ritorika, lingvistik falsafa, turli tilshunoslik maktablarining tadqiqot ob’ektiga aylanmoqda.

Shu jumladan, tilshunoslar teomorfik metaforani ham unutmagan holda, u haqda o’z qarashlarini bayon etarakanlar, uning tildagi o’rnini deyarli yo’qolgan hisoblab xulosa chiqarmoqdalar⁴.

Nazardan soqit qilmaslik kerakki, ilk ilmiy qarashlar ham (antik davrda boʻlgani kabi) mifologik tasavvurdan soqit boʻlmagan. Demak, bayon qilinayotgan har bir fikrning ta’sirchanligi, yuqori pafosni ta’minlash maqsadida, faylasuflarning mifik tushunchalarga murojaat qilganligi tabiiy hisoblanadi. Modomiki, metaforaga jozibador so’zlash vositasi sifatida qaralar ekan, Aristotelning o’zida etik ideal-regulyativlarni mujassam etgan “g’ururli odam” g’oyasi inobatga olinib, uning (metaforaning) teomorfik negizdan mosuvo boʻlmagan degan tahmin haqiqatga yaqin.

Metaforani so’zlovchining lisoniy-mental faoliyati bilan chegaralash qiyin, tabiiyki, insonning metaforaning faoliyati uni Yerdagi qolgan mavjudotlardan farqlantirib turuvchi hodisadir. Metaforaning o’zi esa allaqachon poetik-ritorik ko’lamdan chiqib ketgan boʻlib, hozirda landshaft unsurlari, dizayn predmetlari, ijtimoiy-tarixiy voqealar, badiiy stillar va vositalar, axborot texnologiyalari rivojining yo’nalishi va h. sifatida qabul qilinadi.

Ibtidoiy odamning tevarak-atrof, borliqni anglashga boʻlgan barcha harakatlarining debochasida teomorf yondashuv va talqinning ustuvor ahamiyatga ega boʻlgani sir emas. Hatto, zamon va makon o’zining fizik o’lchamlarini antik va o’rta asr ilm-faniga o’zga evrilishlar bilan taqdim etguniga qadar, fazoviy va davriy teomorfizm bilishning asosiy aspektlaridan boʻlib keldi. Qayd etilgan evrilishlar davrida fazoviy va davriy teomorfizm tushunchasi dematerializatsiyaga yuz tutdi, Yevklid tomonidan fizikaviy fazo nazariyasi, Aristotel va Lukretsiy tomonidan vaqt kontseptsiyasi fanga ma’lum qilindi. Fazoning o’z-o’zidan mavjud bo’lishi haqidagi antik qarashlar I.Nyuton tomonidan mutlaqlashtirildi. Bundan so’ng, G.Leybnits, Berkli va R.Dekart bu borada o’z qarashlarini, nazariyalarini

⁴ Filozofskiy entsiklopedicheskiy slovar. — M.: Sovetskaya entsiklopediya. Gl. redaktsiya: L. F. Ilchuyov, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalyov, V. G. Panov. 1983. Shuningdek, Filosofiya: Entsiklopedicheskiy slovar. — M.: Gardariki. Pod redaktsiey A.A. Ivina. 2004. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/936.

ilgari surdilar. Garchi, fazoviy harakatlarning barchasi nisbiylik kuchiga ega ekanligi R.Dekartgacha ma'lum bo'lgan bo'lsa-da, Eynshteyn tomonidan fazo haqidagi barcha mumtoz va absolyut nazariyalarga jiddiy zarba berildi hamda fazo bilan vaqt o'zaro mustaqil, alohida olingan hodisalar emas, aksincha, yuqori turuvchi tizimli tartibning tarkibiy komponentlari ekanligi ko'rsatib berildi.

Bir tomondan R.Dekart (*extensio* kabi fazoning falsafiy kontsepsiyasi), I.Kant (hissiy formalar), boshqa tomondan substrat va substantsiyaning materialistik kontsepsiyalari falsafaning botiniy qatlamlari sirasida sifat va fenomen asosida joylashar ekan, fazoni vaqt o'lchovidan mahrum qiladi. Biroq, Platonga ko'ra – mavjudlikning sifati va miqdori intellektual halokatlilik (*intelligibelnost*) darajasiga ko'ra o'lchanadi³. Uning e'tirofi qadar aytish mumkin bo'lgan mohiyat shuki, na mavjudlik va na yo'qlik hisoblanmish shunday haqiqat borki, uni na dialektika, na o'zga filosofema tushuntirib bera oladi.

Maxsus tayyorgarliksiz ham keltirilgan dalillar negizida inson ongi hali-hamon olamning yoralish sirini, yashamoqning muddaosini anglash borasida tugal xulosaga kela olmaganligi, anglab yetgani esa – barisining nisbiylikka bo'ysundirilgan qonuniyatlardan iborat ekanligini, bundan kelib chiqib teomorfizmning hamon global muammolar girdobida qolib ketayotganligini qisman tushunib yetish mumkin.

Fizik nuqtai nazardan fazoviy o'qning uch va to'rt o'lchamli ekanligi davrlar osha o'rganilib kelinar ekan, doimiy ravishda vaqt vektorining e'tiborda bo'lib kelgan. Vaqtni ortga qaytarib bo'lmasligi, uning bitta yo'nalishda kechishining izohlab bo'lmas masala ekanligi fandagi global muammolarning biri (Ya.F.Askin, A.Gryunbaum tomonidan vaqtning ortga qaytmasligi o'z-o'zidan, ibtidoiy tarzda paydo bo'lgan va hech bir qonuniyatga bo'ysunmaydigan masala ekanligi qayd etiladi). Binobarin, insonning zakovati yechib bera olmaydigan hodisotlar mavjud bo'lar ekan, uning teomorfik tushunchalarga murojaat qilishi vaqt o'tishi bilan davom etaveradi.

Darhaqiqat, teomorfizm – ilk insonning asosiy bilish aspekti bo'libgina qolmay, mana, davrlar o'tmoqdaki, intellektual insonning diqqat nazarida yashab kelmoqda. U mutlaqlik xarakteridan butunlay yiroq tushuncha. Illo, tom ma'nodagi dunyo tamadduni (tsivilizatsiya)da uning o'rni beqiyos.

Teomorfik metaforani diniy metaforadan farqlash lozim. Solishtiramiz:

Mening ko'zlarimga qaraysan halol,
Ko'zlarimga porlaydi, yurishing zavqli...

Shaytonlar hamdami, farishta ayol,

Nahotki unutish shunchalar zavqli?

...Rejissyor buyurdi: endi men – *shayton*...

Yo'q, yo'q *farishtaman*, hali *farishta*.

Oллоh pokligimga qilgan yo'q gumon,

Xizmatim – beminnat, ishim – sarishta. (*U.Azim*)

Yoki:

- Aferist u. Yomonam *shayton odam*. Lyuboyni aldaydi... (*S.Ahmad*.)

- Qo'shnimmi? *U alvasti* bugun ham janjal boshlab, ko'chani boshiga ko'tardi

(*kundalik nutqdan*)

Foniy bo'lganlar *baqo farzandidir*,

O'zni sevgan butparastdir, bandidir! (*Koshifiy*)

Ham *qiblai iqbol* harimi johi,

Ham *ka'bai omol* biylik dargohi,

Shohlarning dardmandiyu ogohi,

Bu turfaki dardmandlarning shohi. (*Navoiy*)

Kuzatilganidek, diniy metaforadan farqli o'laroq, teomorfik metafora inson tasavvurining mevasi o'laroq abstrakt, ammo aniq chizgi va shakl-shamoyildan yiroq bo'lmagan obrazni ifoda etadi. Shu jihati bilan u antropomorfik metaforaga yaqin turadi.

Teomorfik metaforaning antropomorfik metafora bilan "qardoshligi" masalasini tahmin qilarkanmiz, X.Plessnerning falsafiy antropologiya borasidagi qarashlarini keltirishni ma'qul bildiki.

U o'zining "Organik shakllanish bosqichlari va inson" ("*Die Stufen des Organischen und der Mensch*", 1928"), "Kulgi va yig'i" ("*Lachen und Weinen*", 1941) asarlarida falsafiy antropologiyani insonni bevosita mavjudlik chegaralaridan chiquvchi, doimiy ravishda o'z-o'ziga qarshi chiquvchi va shunga ko'ra "o'rinsizlik" hamda "yo'qsizlik"da namoyon bo'luvchi ekstsentrik mavjudot sifatida talqin qiluvchi maxsus falsafiy fan sifatida asoslashga intiladi. Shu yo'l bilan u inson xarakteri va hayotiy pozitsiyasidagi sobitlik, maqsadga yo'nalganlik aspektlaridan ko'ra ko'proq o'z-o'zidan begonalashish va turli ma'naviy-ruhiy transformatsiyalarni qayd etadi. Dualistik qarash va insondagi qandaydir yuksak ma'naviy ibtido voqelikni derealizatsiya etib, o'ziga xos erkin va ozod dunyoni paydo qiladi degan g'oya egasi - Shelerning antropologik kontseptsiyasidan farqli ravishda, Plessner insonni uning biofizik va madaniyatdagi yutuqlarini ifoda etuvchi ma'naviy jihati bilan ko'rishni istagan. Inson mavjudligining uch asosiy: tabiiy sun'iylik qonuni, utopik makon qonuni va bilvosita bevositalilik qonunini shallantirgan faylasuf o'zlik va olamning cheksizligini anglamoq Xudoni (Allohni-ta'kid maqola muallifiniki) anglamoqqa undaydi deb xulosa qiladi. Hamda absolyut mohiyatini aniqlovchi antropomorfizmga inson mohiyatini aniqlovchi teomorfizmni tenglashtirmoq zarur deya ta'kidlaydi. So'nggisi insonga tartibga solish, hayot va o'lim o'rni, panoh topish, taqdirga bo'ysunish, voqelikni, vatanni idrok etish imkoniyatini faqat din bera oladi.

Olamni bilish – o'zaro ziddiyatli va murakkab jarayon bo'libgina qolmay, insonning u qadar samarador bo'lmagan kognitiv usullardan shu bugunga qadar foydalanib kelayotganligi boisidan ham abstrakt yechimlarni kasb etib kelayotgan hodisa.

Zero, anglanganlarning reprezentatsiyasi muammosi oson izohlanadigan masalalardan emas. Mazkur muammoning tugal yechimga ega emasligini ko'hna davrlardayoq an'anaviy sharq falsafasining vakili Bodxidxarma ham qayd qilgan edi: "Nomalarda donishmandlik yo'q – so'z va belgilar bilan Qonunni anglatmoq mushkul".

Shakldagi ma'noni, mohiyatni ishoraga ko'ra ig'ash, anglash texnikasi bevosita, insonning olamdagi mavjud shakllar haqidagi bilimlari – kognitiv kategoriyalarga borib taqaladi. Demak, bu borada lisoniy birliklarning semantik ta'rifi tom ma'noda kognitiv xarakterli bo'lib qolmasdan, semantik eksplikatsiyada kognitiv ko'lamning fenomi bo'lmish metaforani namoyon eta oladi.

Aynan mana shu munosabat biz tekshirayotgan teomorfik metaforalarning tabiatiga nihoyat darajada mosdir.

Lingvistik birliklar teomorfik metaforaning tushuncha va akustik obrazini (timsolini) aks ettirsa, semiotik tashkil etuvchilar mental ko'lamdagi ikki ob'ekt o'rtasidagi munosabatni, undagi kognitiv xususiyatlar esa alohida olingan aniq vaziyatlardagi ichki tizim mutanosibligini ta'minlaydi.

Teomorfik metaforaning xususiyatiga doir bir qator aspektlarni qayd etish mumkin. Bular:

- teomorfik metafora madaniy va individual amaliyotda o'zining ishlatilish darajasiga ko'ra yuqori ko'rsatkichni egallaydi. Teomorfik metaforani ba'zi tilshunolar

faraz qilganidek, fundamental deb qaralgan zoomorfik va texnomorfik metaforalar tizimida ko'rib chiqib, uning so'nggilarga nisbatan past salmoqqa ega ekanligini tasdiqlash mushkul. Zotan, bugungi texnologik jarayonlar avj olib, shiddat bilan davom etayotgan bir vaqtda, teomorfik metaforaning ishlab chiqarishda va keng ilm-fan jabhasidagi o'rnini bimalol kuzatsa bo'ladi. Faqat, uni boshqa turdagi metaforalar yohud ko'chimlardan to'g'ri farqlay olish lozim. Fundamental metaforalar tizimida aynan teomorfik metaforagina insoniyatning olamdagi mavjud bo'lish sabablarini izohlay oladi. Bu esa, uning murakkab va ko'p qirrali fenomen ekanini isbotlaydi.

- Teomorfik metafora teng ma'noda antropomorfik metafora bilan bir kesimda joylasha olish imkoniyati natijasida insonning olamdagi anglash faoliyatida ko'plab ziddiyatlarni tug'diradi. Teomorfik metafora tashuvchi noturg'un tushuncha va ma'nolar uning yuqoridagi tabiatiga asos tug'diradi. Biroq, teomorfik metafora nutqning barcha turlarida o'zining shakllangan tugal konstruksiyalariga ega (teomorfik metaforani teologik bilimga ega bo'lgan va bu haqda umuman tushunchasi yo'q til egasi barobar, qo'llashi kuzatildadi. Hatto, aksar hollarda omi odamlarning nutqida ko'proq uchrashi tabiiy voqelik hisoblanadi – bilimli bu turdagi metaforalarni o'z o'rnida ishlatishga qanchalar e'tibor qilsa, tushunchasiz odam bu metaforalardan ehtiyotsizlik bilan foydalanadi. Shunga qaramay, har ikki vaziyatda ham mazkur metafora til egasi tomonidan mohiyatan to'g'ri ishlatilgan bo'ladi). Teomorfik metafora bilan antropomorfik metaforaning "qardoshligi" inson ongidagi olam haqidagi ideal obrazlarni birmuncha yakdillashtiradi, natijada teomorfik metafora tizimiga birlashuvchi semantik birliklar boshqa turdagi metaforalardan farqli o'laroq aniq "ijobiy" va aniq "salbiy" qutblarga birlashadi. Ayni vaqtda uning asha shu xususiyati teomorfik metaforaning bugungi global dunyodagi ahamiyatini bir qadar oshiradi.

- Ta'kidlanganidek, teomorfik metafora antropomorf shakldoshlariga yaqin turganligi sababli, uning reprezentatsiyasi masalasi adresatning favqulodda individual qaroriga ko'ra hal etiladi. Bunda metafora substantsiyasida yotgan ma'nolar, tushunchalar adresat tomonidan rekonstruksiya qilinmaydi, shunchaki "qayta ishlanadi".

- Teomorfik metafora tufayli tilda milliy o'ziga xoslik saqlanadi. Unga muvofiq, har bir til egasining qo'llagan teomorfik metaforaning kognitiv jihatiga qarab, milliy tafakkur, mafkura, e'tiqod va qarashlarga baho berish mumkin bo'ladi. Shu singari, kognitiv xususiyatiga ko'ra, teomorfik metaforaning universal tabiati uning turli lingvomadaniyatlardagi nisbatan o'xshash xarakterli talqin etilishiga asos bo'ladi.

DEMOSFEN USLUBI

B. Ibrohimov,

Nam DU milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari kafedrası o'qituvchisi

1. Demosfen nutq matnida ham, nutq talqini jarayonida ham arxaizmdan qochadi. juda latif va jozibador so'zlarni qo'llamaydi, yangicha so'z, ibora va terminlar to'qimaydi. Faqatgina, gohi-gohida xalq hikmatlaridan va maqol-matallardangina foydalanadi.

2. U nutqlarida biror tushunchani ifoda etuvchi sinonimlarni ko'p qo'llaydi. Masalan, «mayli gapirsın va maslahat bersin», «shodlanmoq va quvonmoq», «yig'lamoq va ko'z yoshi to'kmoq», «so'zlar va nutqlar» kabi sinonimlar uning nutq matnlarida ko'plab uchraydi.

3. U nutqda uzuq-yuluqliklardan qochar, qisqa bo'g'in, kalta-kalta jumlamani ishlatmasdi, aksincha, uzun, cho'ziq bo'g'inlarni ko'plab qo'llashni xush ko'rardi.

4. Nutq matnlarini tayyorlash jarayonida gapning boshi va oxiriga mantiqiy urg'u tushuvchi, muhim ma'no kasb etuvchi so'zlarni qo'yardi.

5. Nutqda musiqiylik va ta'sirchanlikka erishish uchun jumalarning oxiri nasriy she'r bilan, muayyan vazn bilan tugashiga alohida e'tibor berardi.

6. Demosfen nutqlaridagi davrlanish kompozitsion yaxlitlikka va mutanosiblikka ega edi. Uning har bir nutqiy davri oldingi va keyingisi bilan mantiqiy mustahkam bog'lanib, ulardan birortasini isloh etish mazmunga ham, shaklga ham katta putur etkazardi.

7. Ayrim, o'zi uchun muhim tuyulgan so'zlarni ongli ravishda bir necha marta qaytarishni yoqtirardi.

8. So'z va jumalarni o'zaro qarama-qarshi qo'yib ifodaviylik va obrazlilikka erishishni xush ko'rgan. Jumladan, «Gulchambar haqida» nomli nutqida esxinga qarata deydi: «Sen savod chiqararding, men bo'lsam maktabga qatnardim, sen maqtovlar tayyorlarding, men maqtanuvchi edim, sen xorda raqsga tusharding, myon xorning xo'jayini edim, sen kotib eding, men bo'lsam xalq majlisida qatnashardim, sen mayda rolda chiquvchi aktyor eding, men esa tomoshabin edim, sen rasvo qilib o'ynarding, men bo'lsam hushtak chalardim».

9. Ritorik savollardan unumli va o'rinni foydalanardi. Shuning uchun ham, uning nutqlarida «Xo'sh, buning xammasiga sabab nima», «Nega endi men buni xozir gapirayapman?» kabi ritorik savollar ko'plab uchraydi.

10. Demosfenning nutqlari eng avval o'zining chuqur mazmundorligi, siyosiy o'tkirligi kabi xislatlari bilan diqqatga sazovor edi. Shuningdek, uning fikrlari nihoyatda olijanob, vatanparvarlik ruhi bilan sug'orilgan, samimiy pafosi bilan xarakterlanar edi.

11. U nutq talqini jarayonida emotsional hayajon, jestikulyatsiya, mimika kabi psixofizik va tashqi ifoda vositalaridan unumli foydalanardi.

12. Demosfen o'zining notiqlik missiyasini faqatgina Vatanga va xalqiga halol xizmat qilishdan iborat, deb tushunardi. Uzi aytganidek, «notiqning ovozi va so'zlari qimmatli emas, aksincha, undagi eng qimmatli narsa shuki, xalq nimagaki intilayotgan bo'lsa u ham shunga intilsin, vatani kimni sevsa yoki yomon ko'rsa u ham ana shu kishilarni sevsin yoki yomon ko'rsin».

Xullas, Demosfen Afina notiqligining yirik namoyondasi bo'lib, uning texnik mashqlari, nutq talqini jarayonidagi usullari, nutq ustida ishlash uslublari, til imkoniyatlaridan foydalanish va notiqlikning talqiniy ifoda vositalarini mohirona ishga sola olishi kabi fazilatlar hozirgi davr notiqligi uchun ham amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

O'ZING MENING ULUG'LARDAN ULUG'IMSAN, VATANIM.

O. Mirzaahmedova,

Namangan tuman Irvadon Iqtisodiyot kolleji o'qituvchisi

Ko'klamning iliqlik nafasi urib borliq yasharib yangilanganda, xalqimizning sevimli shoiri yodimizga keladi. Unda chin insoniylik xislatlari bor edi: kamtarinlik, soddalik, samimiylik. Muhammad Yusuf qo'shiqlari bilan emas, avvalo xalq dardini baralla aytgan, yurt muhabbatini hech kimga o'xshamagan misralarda ta'riflagan she'rlari bilan tanildi, shuhrat qozondi.

Qadim yurtga qaytsin qadim navolarim,

Qumlar bosib qurimasin daryolarim.

Alpomishga alla aytgan momolarim

Ruhini shod etay desang –xalq bo'l, elim!

Muhammad Yusuf chindan-da sohir so'zlarni soddalik, samimiylik ila o'quvchisiga tortiq eta olgan.Yurtimizning go'zal tabiat manzaralari shoir she'rlarini o'qiganimizda, ko'z oldimizga keladi.

U yoqda shotutlar
To'kilar suvga,
Qovunlar yorilar,
Sen yo'l qaraysan.
Tuproq ko'chalarda ,
Mushtoq kechalarda,
Yoz- meni sog'inib sarg'aygan maysa

Uning she'rlarini o'qiganimizda, shoirning o'ziga xos, hech kimda takrorlanmaydigan yo'nalishda ijod qilganini his qilamiz.

O, ota makonim,
Onajon O'lkam,
O'zbekiston, jonim to'shay soyangga.
Senday mehribon yo'q,
Seningdek ko'rkam,
Rimni alishmasman bedapoyangga.

Ayniqsa, uning fasllar kelinchagi ko'klam bilan bog'liq "Qizg'aldoq", "Ko'klamoyim", "Binafsha" kabi she'rlarini o'qiganimizda yurtimizdagi bahor fasli kirib kelishi bilan bog'liq tabiat manzaralari ko'z oldimizdan o'tadi.Yurtimizning qir-u adirlari va bepoyon kengliklari ko'z oldimizga keladi.Sharqirqb oqayotgan soylar,ariqlarnig tovushini eshitgandek bo'lamiz.

Ko'nglimga ko'k binafshalar sochilsin,
Kokiliga tolpopukdan soch ilinsin,
Boychechakka borar yo'llar ochilsin-
Ko'klamoyim, ko'kingdan ber bir chimdim

Uning she'rlarida musiqiylik va o'zgacha ohang bor. Uning vatan mavzusidagi she'rlarini o'qiganimizda, o'tmishda yashab o'tgan buyuk ajdodlarimizning vorislari ekanliginizdan faxr, iftixor, g'urur tuyg'ularini his etamiz.

Sen Xo'jandsan, Chingizlarga
Darbozasin ochmagan,
Temur Malik orqasidan
Sirdaryoga sakragan,

Muqannasan qorachig'i
Olovlarga sachraghan,
Shiroqlarni ko'rgan cho'pon
Cho'lig'imsan, Vatanim.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston xalq shoiri, tom ma'nodagi xalqchil shoir Muhammad Yusuf noyob, xotirasi manguikka daxldor inson, zamonaviy o'zbek she'riyatining porloq nur socha olgan so'nmas yulduzi bo'lib qoldi. U betakror she'rlari bilan barchamizning tilimizda,dilimizda. Bunga uning hayoti va ijodi haqida bir-birini to'ldirib dunyoga kelayotgan ilmiy izlanishlar,kitoblar misolida ham guvoh bo'lish mumkin.

MILLIY G' O'YA, MA'NAVIYAT VA MAFKURA

<i>O.V.Mamatov.</i> Mafkuraga yondoshuvning o'ziga xos jihatlari	3
<i>S.Norqo'ziyev.</i> Milliy istiqloq mafkurasini shakllantirishning ba'zi bir masalalari	5
<i>O.Topildiyev.</i> Globallashuv va yoshlar ma'naviyatiga internetning mafkuraviy ta'siri	10
<i>Rahimbayeva Dilbarxon.</i> Jamiyat, oila va shaxs tarbiyasida milliy qadriyatlarning o'rni	12
<i>O.V. Mamatov.</i> Oila ijtimoiylashuvning muhim instituti sifatida	14
<i>B. Bo'ronov, A. G'aniyev.</i> XX asrning 20-yillarida o'zbek teatri ahvoli	16
<i>A.Abdullayev, M.Sodirjonov.</i> Shaxs tafakkuri shakllanishida oilaning o'rni	18
<i>B.Tillayev, Z.Isoqov.</i> Milliy ma'naviyatimiz yuksalish yo'lida	20
<i>B.B.Ibrohimov.</i> O'zbekistonning ma'naviy yuksalishi va muzeylar taraqqiyoti	22
<i>S.Yo'ldoshev, I.Toshpo'latov.</i> Mustaqillik sharoitida sog'lom va barkamol avlod tarbiyasi	23
<i>S.V. Yo'ldoshev.</i> Milliy qadriyatlar tizimida kurash	25
<i>D.Abdurqahhorov, I.Parpiyev, O.Abdusalilov.</i> Oilada shaxs axloqiy tarbiyasi masalalari	27
<i>Iqboljon Orziyev, T.Q.Qozoqov.</i> Jamiyatning boshlang'ich asosi	28
<i>U.Boyoqova,</i> Pifagor hikmatlari	29
<i>U. Dedaxanov, O.Topildiyev.</i> Qadimiy ma'naviyatimiz izlari	31
<i>U.Boyoqova.</i> Ma'naviy tahdidlar	32
<i>G. Mo'minxo'jayeva, M.Tojahmedova.</i> Ma'naviyatli yoshlar yurt ishonchi!	33

SIYOSAT VA HUQUQ

<i>O.V.Mamatov,</i> Vorislik taraqqiyotning muhim va zarur sharti sifatida	35
<i>B.A.Talapov,</i> Milliy demokratik taraqqiyotga o'tish-ob'ektiv ijtimoiy zaruriyat	37
<i>A.Qambarov.</i> O'zbekistonda Konstitutsionalizm va demokratik taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlari	43
<i>O. Chuboyeva, A. Qosimov.</i> Oilaning konstitutsiyaviy-huquqiy kafolatlari	45
<i>G. Rafiqova.</i> Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatni shakllantirishning asosiy printsiplari hamda o'ziga xos jihatlari	46
<i>A. Jo'rayev.</i> Sovet hokimiyatining jamoalashtirish siyosatining asosiy mohiyati	49
<i>B.Tillayev.</i> O'zbekiston Respublikasida yosh avlodga qaratilgan davlat siyosatining o'ziga xos xususiyatlari	54
<i>A.Qambarov.</i> O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi va uning o'ziga xosligi	56
<i>R.Asqarov, I.Omonov, T.Q.Qozoqov.</i> O'zbekistonning tinchliksevar tashqi siyosati	57
<i>G.Abdusalomova, R. Zamilova.</i> Konstitutsiya – bahtimiz qomusi	58
<i>M.Umarov, T.Q.Qozoqov.</i> Diniy ekstremizm, yohud jaholat iskanjasi	60

ISLOHOT VA IJTIMOIIY HAYOT

<i>B.Tillayev.</i> Demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidagi islohotlar	62
<i>H. Botirova.</i> Qishloq xo'jaligining moddiy jihatdan mustahkamlashda mulkdor fermer mutaxassislarga munosabat	65
<i>A. Tursunov.</i> O'zbekistonda urbanizatsion jarayonlarning mazmuni va mohiyati	67

K. Toshev, A. Malikov. Madaniyat sohasidagi islohatlar samarasi va natijalari	72
H. Botirova. Fermerlarning xo'jalik boshqaruvidagi ishtirok va uning omillari	74
O. Sobirov, B. Tillayev. Hozirgi kun yoshlari O'zbekiston taraqqiyotining yetakchi kuchi	76

TARIX VA ETNOGRAFIYA

E. Qobilov. Buxoro amirligi xo'jaligida soliqlar turi	78
T. Qozoqov. Vatanning asl farzandi	81
Z. Haydarov. O'zbekiston Respublikasida Ta'lim to'g'risidagi qonunlar va ularning rivojlanish bosqichlari	82
Z. Madrahimov. Qo'qon xonligining xiva xonligi bilan savdo aloqalari tarixidan	85
S. Mirsoatova, M. Yuldasheva. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning asarlari tarixiy manba sifatida	88
U. K. Xudoyqulov, Q. Toshaliyev. Temur va temuriylar davrida to'qimachilik sanoatining tutgan o'mi	90
T. Qozoqov. Sayyid Nosirxonto'ra	93
N. Abdulahatov, Majzub Namangoniy va Marg'ilon ulamolari	94
B. T. Мурзаджанов, Л. М. Соколова. Партия Дашнаков в Ферганской долине: как проявление непродуманной кадровой политики большевиков	95
N. Ismoilova, Turkistonga Rossiya imperiyasidan ko'chib kelganlarning ijtimoiy tavsifi	97
B. Tillayev. Milliy davlatchiligimiz tarixiga oid nazariy manbalarni o'rganishning ahamiyati	101
M. Umirzoqova. Turkiston ijtimoiy-iqtisodiy hayotida soliqlarning tutgan o'mi: muammo va ziddiyatlar	103
B. Ibrohimov, A. Qosimov. O'rta Osiyoda muzeylarning shakllanishi	106
B. Jalolov. Sovet mustamlakachiligi davrida ocharchilik masalasi va uning yechimida temiryo'l transportining tutgan o'mi	108
K. Toshev. Surxon madaniy hayotining yuksalishda Boysun folklor-etnografik xalq ansambllarning ahamiyati	112
U. Mansurov. Farg'ona vodiysi shaharlari tarixini o'rganilishining tarixshunosligi	114
H. Mansur. Amir Temur siyosiy hokimiyatini mustahkamlashda Surxon vohasining tarixiy ahamiyati	115
L. Usmonov, Q. Akbarov. Jadid maktablarida ta'lim va tarbiya	122
X. Haqnazarov. Zamonaviy O'zbekiston yoshlari kundalik hayotida milliy va umuminsoniy qadriyatlar	125
K. Toshev. Surxon madaniy hayotining yuksalishda Boysun folklor-etnografik xalq ansambllarning ahamiyati	129
U. Jo'raboyev. Turkistonda sog'liqni saqlash muassasalari faoliyati haqida	131
Ш. Бахруддинов. Методика организации работы по исторической карте	133

TA'LIM

O. Topildiyev, Barkamol avlodni ma'naviy tarbiyalash yo'nalishlari	136
A. Abdullayev. O'tmish allomalarimizning axloqiy qarashlari	138
A. Malikov. Surxondaryoda yosh avlod tarbiyasida ta'lim tizimining ahamiyati	140
B. Soliyev. Axborot kommunikatsion texnologiyalari va ta'lim tizimining checkiz imkoniyatlari	141

<i>A.M.Jabborov, I.A. Jabborov</i> , Tilning salohiyati	143
<i>B.Bo'ronov, A.Abdullaev</i> . O'zbek an'anaviy teatri: ilk sahnaviy shakllar va vositalar	144
<i>D. O'rinova</i> . Muhammad Yusuf she'rlarida Vatan madhi	146
<i>Sh.Maxmaraimova</i> . Teomorfik metaforaning lingvomadaniy xususiyatlari haqida	147
<i>B. Ibrohimov</i> . Demosfen uslubi	151
<i>O.Mirzaahmedova</i> . O'zing mening ulug'lardan ulug'imsan. vatanim	152

**NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
IJTIMOIY-IQTISODIY FAKULTETI
MILLIY G'OYA, MA'NAVIYAT VA HUQUQ
ASOSLARI KAFEDRASI**

SALOHİYAT – MEZON

(ilmiy maqolalar to'plami)

5-SON

Terishga berildi: 25.06.2014. Boshiga ruxsat etildi: 20.07.2014.

Bichimi 60x84. 1/16. Shrift garniturası Times New Roman.

Hajmi 9,75 bosma taboq. Oq qog'ozga ofset usulda bosildi.

Adadi 150 nusxa. Buyurtma № 39.

“Namangan” nashriyotida tayyorlandi.

Namangan shahri, Navoiyko'chasi, 36.

“Matbuot uyi” ning 3-qavati. Tel.: (8 369) 227-92-14.

Nashriyot litsenziya raqami AI №156, 2009-yil 14-avgustda berilgan.

“Start Print Poligraf” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Namangan shahri, Marg'ilon ko'chasi, 5-uy.

ISBN 978-9943-4340-6-6

9 789943 434066